

**МАТЕРИАЛИ
XXI МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦИЯ**

**НОВИНАТА ЗА НАПРЕДНАЛИ
НАУКА**

17 - 25 май , 2024

Volume 2

София
«Бял ГРАД-БГ ОДД»
2024

То публикува «Бял ГРАД-БГ» ООД, Република България,
гр.София, район «Триадица», бул.« Витоша» №4, ет.5

Редактор: Милко Тодоров Петков

Мениджър: Надя Атанасова Александрова

Технически работник: Татяна Стефанова Тодорова

Материали за XXI международна научна практическа конференция,

Новината за напреднали наука, 17 - 25 май, 2024: София.

« Бял ГРАД-БГ » - 408 с.

За ученици, работници на проучвания.

Цена 10 BGLV

ISSN 1561-6908

© Колектив на автори, 2024

© «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2024

ИКОНОМИКИ

Регионална икономика

Докторант Жоламанова М.К.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, Казахстан

ПРАВО ЭКОЛОГОПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Человек - уникальное существо, способное ограничивать себя во всем. Но есть три вещи, на которых он долго не проживет: чистая вода, еда и воздух. Они обеспечивают нашу жизнедеятельность, способствуют гармоничному функционированию организма. Если убрать один из этих компонентов, жизнь скоро закончится. Эти компоненты связаны с восприятием окружающего мира и экологией в целом.

Человек использует природу и взаимодействует с ней на всех этапах своего развития. Формы и методы этого взаимодействия всегда волновали его и стали одной из важнейших проблем человечества. Но на разных этапах развития люди реагировали по-разному. Воздействие человека на окружающую среду в глобальном масштабе. Антропогенный фактор становится ведущим, без учета которого невозможно понять и оценить, что еще происходит в нашем общем доме. Степень воздействия человека на окружающую среду определяется тем, как изменившаяся природа влияет на дальнейшее развитие нашего общества. По мере развития человеческого общества природная среда становится источником ресурсов, становясь все более затрудненной и подверженной значительным изменениям в сфере человеческой деятельности. Экологические проблемы являются серьезными вызовами для нашей планеты и человечества в целом. Они возникают из-за неправильного взаимодействия человека с окружающей средой и могут иметь долгосрочные и разрушительные последствия.

Первые высказывания ученых о влиянии человеческой деятельности на природу появились почти три столетия назад Жан Жак Руссо (1712-1778) писал, что деятельность человека в ряде случаев наносит вред окружающей среде [1].

Экологопользование существует со времени появления человечества на Земле (плоды деревьев, охота на мамонтов - исчезание видов). Современные охотники, довели экологопользование до такого состояния, что человечество вынуждено от природоресурсового правового регулирования переходить к эколого-правовому, то есть расширяет правовое участие и обеспечивает правовую защиту не только природных объектов, но и экологических объединений между ними.

Экологопользование отличается от природопользования:

а) в природопользовании господствует экономический, хозяйственный интерес, в экологопользовании интерес максимальной сохранности окружающей среды, сохранения экологических связей в экосистеме, обеспечения ее целостности;

б) в природопользовании объективные экологические законы зачастую игнорируются, в экологопользовании производственные отношения строятся в полной гармонии с этими законами.

В экологопользовании преследуются не менее значимые, чем в природопользовании, экономические и хозяйственные цели, но в первом виде взаимосвязей человеческого общества и природной среды производственные отношения строятся в полной гармонии с объективными экологическими законами, в то время как во втором виде отношений эти объективные законы зачастую игнорируются. В силу своей специфичности понятие «право экологопользования» отличается от понятия «право природопользования».

Экологопользования - это совокупность прав и обязанностей экологопользователей, выполнение которых зависит от последних. Таким образом, землепользователи имеют право использовать полезные свойства земельного участка, предусмотренного для использования в определенном правовом государстве, но не обязаны это делать. Право на экологопользования как правоотношение относится к механизмам, с помощью которых экологопользователи осуществляют свои субъективные права, закрепленные в объективном праве, и процессу, посредством которого они реализуются на практике [2].

Право экологопользования подразделяется на следующие виды.

а) в зависимости от объекта оно может быть общим либо специальным, то есть реализуемым без каких-либо разрешений или по специальному разрешению. Применение общего или специального экологопользования зависит от вида природного объекта и сложившейся экологической ситуации;

б) в зависимости от субъектов экологопользования его можно подразделить на право экологопользования организаций и право экологопользования граждан. Такое подразделение юридически обусловлено тем, что граждане имеют общую экологическую правоспособность, а организации — специальную. Например, если граждане вправе вести любую форму крестьянского или личного подсобного хозяйства на своем участке, то организации — только ту, которая предусмотрена их уставом. Состояние природного объекта, обуславливающее содержание права экологопользования, зависит от свойств не только данного объекта, но и соседних объектов, поэтому экологопользователь вынужден приспосабливаться к условиям экосистемы, в которую включен используемый им объект.

Под субъективным правом экологопользования природным объектом следует понимать обеспеченную законом возможность непосредственной эксплуатации такого объекта с целью получения определенных благ. 1) Через экологопользование реализуются правомочия государства и иных собственников природных ресурсов. 2) достигаются задачи правильной хозяйственной эксплуатации природных богатств. 3) реализуются правомочия всех субъектов экологических правоотношений по отношению к другим субъектам.

Право экологопользования как институт экологического права представляет собой совокупность норм, закрепленных в нормативно-правовых актах различного уровня. Право экологопользования - совокупность прав и обязанностей экологопользователей, исполнение которых зависит от последних. Итак, если право экологопользования в объективном смысле представляет собой форму выражения совокупности права и обязанностей экологопользователей, то право экологопользования в субъективном смысле – содержание данных обязанностей и прав.

Право на экологопользование - это право на благоприятную окружающую среду – это часть прав человека признанных всем человечеством

закрепленных в Декларации ООН 1948г. Мы ее признали с момента образования РК. Право на благоприятную окружающую среду признается всеми (министерствами и ведомствами), оно закреплено в Конституции РК именно через это право реализуется наше право на здоровье.

В зависимости от субъектов экологопользование может подразделяться на право экологопользования организаций и право экологопользования граждан. Основными принципами экологопользования закрепленные в Экологическом Кодексе являются: обеспечение экологической безопасности; экосистемный подход при регулировании экологических отношений; неотвратимость ответственности за нарушение экологического законодательства Республики Казахстан; обязательность возмещения ущерба, нанесенного окружающей среде; платность и разрешительный порядок воздействия на окружающую среду; стимулирование природопользователей к предотвращению, снижению и ликвидации загрязнения окружающей среды, сокращению отходов; обеспечение национальных интересов при использовании природных ресурсов и воздействии на окружающую среду.

Основы правового статуса экологопользователей закреплены в Конституции РК так, права и законные интересы всех лиц, в том числе экологопользователей, должны рассматриваться в контексте права каждого на благоприятную окружающую среду. Кроме того их правовой статус определен в Законах О недрах и недропользовании, Об охране воспроизводстве и использовании животного мира и других актах. Основание возникновения права экологопользования имеет сложный юридический состав. Право специального природопользования возникает на основании:

- 30 - лицензий и (или) разрешений на использование и изъятие природных ресурсов и осуществление отдельных видов деятельности в области охраны окружающей среды;
- решений Правительства Республики Казахстан или местных исполнительных органов о предоставлении природных ресурсов в природопользование в порядке, установленном законами Республики Казахстан;
- договоров (контрактов) на природопользование, заключаемых в порядке, установленном законодательными актами Республики Казахстан [3].

Особенности возникновения права экологопользования регулируется отраслевым законодательством. Правоустанавливающий документ на земельный участок – документ, подтверждающий наступление юридических фактов (юридических составов), на основании которых возникают, изменяются или прекращаются права на земельный участок. Документами, удостоверяющими право на земельный участок, являются: идентификационный документ, договор, решение суда, правовой акт исполнительного органа, свидетельство о праве наследования, передаточный акт, разделительный баланс. Уполномоченного органа в области использования и охраны водного фонда. Осуществляет выдачу, приостановление действия лицензии или разрешения на виды деятельности по специальному водопользованию в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

Общим для всех юридических фактов как совокупности действий, на основании которых возникает право экологопользования, является то, что они представляют собой государственно правовые разрешительные системы. Имеются определенные особенности в перечне оснований (и порядке) прекращения права экологопользования в зависимости от вида природных объектов и от того, является ли субъектом права пользования юридическое лицо или гражданин. Так право землепользования прекращается: а) по истечении одного года признание судом земельного участка как бесхозяйственного имущества; б) когда участок, предназначенный, для сельскохозяйственного производства либо жилищного и иного строительства не используется, в течение одного года, если более длительный срок не предусмотрен законодательством; в) прекращение трудовых отношений в связи, с которыми землепользователю был предоставлен служебный земельный надел; г) в связи с грубым нарушением правил рационального использования земли; д) если использование земельного участка приводит к существенному снижению плодородия сельскохозяйственных земель либо значительному ухудшению экологической обстановки; е) конфискация земельного участка. Право пользования лесным фондом прекращается в случае: а) систематического (двух и более раз) нарушения лесопользователем установленных правил лесопользования или условий, предусмотренных договором долгосрочного лесопользования, лесорубочным билетом, лесным билетом; б) наступления чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, повлекших изменения в

государственном лесном фонде, препятствующих осуществлению лесопользования; в) систематического (двух и более раз) нарушения установленных сроков внесения платы за лесопользование или невнесения платы за лесопользование в течение трех месяцев после установленного срока; г) изъятие земель государственного лесного фонда для государственных надобностей, установления на участках государственного лесного фонда более строгого режима ограничения лесопользования [4].

Право экологического пользования изменяется вследствие: 1) замены одного природного объекта другим при изъятии первоначально предоставленного для государственных или общественных нужд; 2) изменения правового статуса используемого объекта (так, с признанием данного земельного участка землей историко-культурного назначения на нем запрещается любая деятельность, противоречащая целевому назначению этой земли); 3) изменения экологического состояния используемого природного объекта (заболачивание и др., в результате чего изменяется режим экологического пользования); 4) ограничений, вводимых законодательством, или возникновения потребности в этих ограничениях из-за соседних природных объектов и экологических систем.

С появлением права экологического пользователя возникла правовая форма общественных отношений, благодаря которой обеспечивается надлежащий режим использования природных объектов и взаимоотношений субъектов правовых отношений.

Экологическое пользование в широком смысле этого слова - это связь человека с природой, основа социальной жизни и существования человека. Но природопользование - это инструмент воздействия общества на природу, результатом которого является деятельность, скрывающая и отражающая непредвиденные последствия неправомерного вмешательства в законы природы. Это означает, что предотвращение возможных экологических нарушений должно начинаться именно здесь [5].

В заключение хочу отметить что, задачей человечества является разумно использовать природу, учитывать ее законы, оказывать на нее научно обоснованное и целенаправленное воздействие. Вторая задача - сделать внутреннюю и внешнюю политику государства максимально экологичной. Все - экономика, юриспруденция, наука, техника, образование, воспитание - должно

быть основано на принципах экологии, рационального использования природных ресурсов и эффективной охраны окружающей среды.

Литература

1. Кузнецова Н. А. Экологическое право, 2010. - С. 89-92
2. Братковская Л. Б. Экологическое право России, 2018. – С. – 103-105
3. Культелеев С. Т. Экологическое право Республики Казахстан (общая и особенная части).- Культелеев С. Т. Тематический план издания КОУ, 2007. С -25-31
4. С.А. Боголюбов. Экологическое право. Учебник., 2023. - С. 26-28
5. Демичев А. А., Грачева О. С., Экологическое право. Учебник , 2017. – С. – 12-15

Докторант Ахметова А.С.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, Казахстан, г.Караганда

УРБАНИЗАЦИЯ В РОССИИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВО

Современная урбанизация демонстрирует пространственную морфологию, которая отражает изменения, вызванные становлением постиндустриального общества, глобализацией и научно-техническим прогрессом. Один из важнейших социально-экономических процессов, обладающий тремя главными чертами – быстрыми темпами роста городского населения, его концентрацией наряду с хозяйственной деятельностью в больших городах и расширением их территорий.

Урбанизация – это рост городов вследствие перемещения населения из сельских районов в поисках лучшей работы и лучших условий для жизни. Большие и малые города находятся в центре стремительно меняющейся мировой экономики – они причина и следствие мирового экономического роста.

На современном этапе развития государств урбанизация приобрела глобальные масштабы. В настоящее время большая часть населения Земли проживает в городах, поскольку именно данные территории являются сердцевинной прогресса и создают условия для всестороннего развития человека. Несмотря на существование в России более тысячи городов, особенностью российской урбанизации является развитие крупных и сверхкрупных городов, создание городских агломераций и мегаполисов. Так, Московская агломерация, объединившая Москву и 60 городов Московской области с численностью населения более 22 млн. человек, является ведущей в российском государстве. Вторым по численности населения городом России является Санкт-Петербург, где проживает 5,6 млн. человек, а в городах Ленинградской области – 1,3 млн. В целом в России 16 городов с численностью населения более 1 млн., где проживает более 35,6 млн. человек. Таким образом, можно сделать вывод, что

каждый четвертый житель нашей страны проживает в крупном городе или городской агломерации.

При этом стоит отметить, что не всегда численность населения города свидетельствует о его привлекательности, иногда бывает наоборот. Безусловно, что в городах всегда были и будут проблемы. Это обусловлено тем, что, во-первых, городской организм развивается, одни проблемы снимаются, другие возникают. Диалектика развития предполагает такой ход вещей. Во-вторых, в развитии городов есть проблемы, наличие которых в конечном итоге объективно связано с уровнем развития общества. Например, разные по уровню поступления доходов в городские бюджеты муниципальные образования не в состоянии обеспечить социально равноценные условия во всей системе расселения: крупные и крупнейшие города, не говоря уже о городах федерального значения, в принципе обладают более благоприятными условиями жизнедеятельности по сравнению с малыми городами и сельскими поселениями, и это обстоятельство жестко обусловлено ограниченностью ресурсов общества [1].

Увеличение городского населения, а также усиление влияния городов в развитии общества и экономики страны начало происходить давно. За период прошлого столетия число горожан страны неукоснительно росло и в итоге увеличилось семикратно. На начало 21 века было зафиксировано замедление роста населения городов России. Однако процесс урбанизации продолжился, хотя и с определенными отличными от других стран мира особенностями [1]. Первой такой особенностью является повышение доли капитала города в бюджете регионов. Раньше переход от традиционного аграрного уклада к индустриализации можно было легко объяснить тем, что процесс индустриализации и роста городского производства сопровождался привлечением на работу граждан СССР из разных частей страны. Несмотря на это, урбанизация в тот период не смогла оказать влияния на денежные потоки. Произошло это по причине того, что деревенское хозяйство в совокупности давало прибыли не меньше, чем заводы и фабрики. На сегодняшний момент свыше 109 миллионов человек проживают в городах. Это составляет практически три четверти населения России. Однако в городах доля рабочих мест составляет около 80%. Города имеют общемировое значение, являются наиболее сложными формированиями, когда-либо созданными людьми. Особенностью городов с незапамятных времен является то, что они

способствуют развитию человечества. Обладая значительным количеством информации, города представляют собой центры, которые способствуют созданию общемирового информационного пространства. Благодаря городам стало возможно возникновение точек роста в самых разнообразных сферах общества, включая: науку, политику, развитие технологий, а также культуры. Много контактная среда является характерной чертой городов, что говорит об их комплексном назначении с экономическим и административно-территориальным управлением. К одной из особенностей городов можно отнести их способность выражать культурные особенности региона, включающие в себя архитектуру, определенный менталитет общества и ведущие отрасли хозяйства.

Одним из важнейших изменений в урбанизации России является то, что раньше города создавались вокруг предприятий, но теперь все чаще возникают агломерации, которые сами предоставляют рабочие места людям [2].

1 таблица – Численность безработных по полу и группам занятий по последнему месту работы [4].

	2021 год			2022 год		
	Всего	Мужчины	Женщины	Всего	Мужчины	Женщины
Руководители	76	37	39	57	30	27
Специалисты высшего уровня квалификации	389	137	253	314	116	198
Специалисты среднего уровня квалификации	273	118	155	212	96	115
Специалисты, занятые подготовкой и оформлением документации, учетом и обслуживанием	82	10	72	77	14	64
Работники сферы обслуживания и торговли, охраны граждан и собственности	595	153	441	509	136	373
Квалифицированные работники сельского и лесного хозяйства,	79	43	35	43	24	19

рыбоводства и рыболовства						
Квалифицированные рабочие промышленности, строительства, транспорта и рабочие родственных занятий	416	329	87	287	220	67
Операторы производственных установок и машин, сборщики и водители	329	283	46	259	227	32
Неквалифицированные рабочие	443	274	168	363	231	132
Российский статистический ежегодник, 2023						

Вторая особенность российской урбанизации имеет связь с менталитетом россиян. Значительное число людей, живущих в сельской местности, хотят переехать в город. Особенно это касается молодежи. Крупный город представляет гораздо больше возможностей для жизни людей. А также дает возможность воспользоваться такими услугами, которых либо нет в сельской местности, либо они предоставляются с плохим качеством. Велика также и роль городской инфраструктуры. Жить в квартире проще, чем иметь частный дом и заниматься хозяйством [2].

2 таблица – Распределение городских и сельских населенных пунктов по числу жителей [4].

	Число городов и поселков городского типа							Численность населения, тыс. человек						
	1989	2002	2010	2020	2021	2022	2023	1989	2002	2010	2020	2021	2022	2023
Города	1037	1098	1100	1117	1118	1117	1117	94450	95916	97527	102779	102537	102192	102428
Поселки городского типа	2193	1842	1286	1177	1179	1177	1177	13509	10513	7787	7012	7089	6955	7051
Российский статистический ежегодник, 2023														

К третьей особенности урбанизации в России относится увеличение количества средних и мелких населенных пунктов, объединенных в крупные агломерации. Примером этой особенности служит город Сочи, который до проведения Олимпиады 2014 года представлял собой небольшой курортный город, который не был способен оказывать влияние на экономику региона.

К четвертой особенности российской урбанизации относится увеличение числа крупных поселений, которые оказывают влияние на экономику определенного региона. Екатеринбург за 60 лет из провинциального небольшого города стал центром культурной и научной жизни России. Именно в Екатеринбурге находится свыше 80 % рабочих мест региона. Это делает город выгодным местом для инвестиций и дает возможность прогнозировать его дальнейшее развитие [2].

С хороводами дымовых завес и колядками автомобильного гула растут города, поглощая природную тишину и просторы. Экологический след урбанизации в России – это след, оставляемый гигантами, ведь каждое новое здание, каждый километр дороги вносит свою лепту в изменение экосистем. Загрязнение воздуха от транспорта и промышленности, водных ресурсов от сточных вод и почвы от строительных отходов – вот далеко не полный перечень экологических вызовов, с которыми сталкиваются российские города.

Наиболее урбанизированными регионами России являются города федерального значения: Санкт-Петербург, Москва и Севастополь. Среди остальных регионов максимальный уровень урбанизации отмечен в Магаданской области, Ханты-Мансийском автономном округе и Мурманской области (1 рисунок).

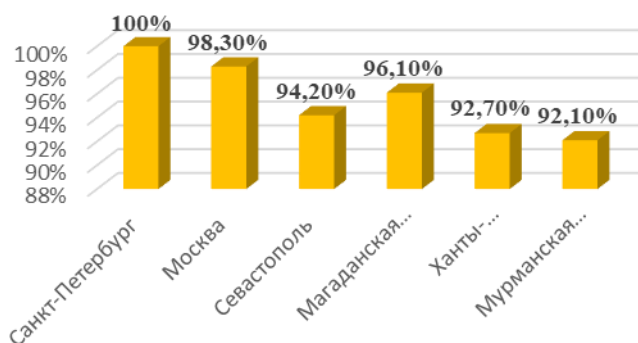

Рисунок 1. Урбанизированные регионы России [4].

Притягательная сила городов, собирающих в своих сердцах производство и услуги, стимулирует экономическую активность. Сосредоточение трудовых ресурсов и капитала создает условия для инноваций и роста. Тем не менее, этот же процесс зачастую оставляет позади сельские территории, на роль которых возлагается лишь снабжение городов, что ведет к увеличению социального неравенства. Раскол между городом и деревней порождает экономический дисбаланс, отголоски которого будут слышны на протяжении многих лет.

Важно отметить, что уровень урбанизации в России в целом составляет 74,8%, что означает, что в городах проживает 108,9 млн. человек. Однако между различными федеральными округами и отдельными регионами существуют значительные различия в доле городского населения

Проникая в пласты чертогов статистики, можно отметить, что в 2023 году урбанизационный процесс в России продолжает свое неумолимое движение вперед. Устремления миллионов людей к городской жизни наполняют статистические ячейки данными о росте городского населения. Согласно последним исследованиям, примерно 77-78% россиян обосновались в мегаполисах и городах, оставляя за собой тихие озера и поля сельских областей, которые все еще ждут своей урбанистической феерии или судьбы остаться за кадром прогресса.

В России наблюдается высокая степень концентрации населения в крупных городах. На 2022 год в стране есть 15 городов-миллионеров, где проживает свыше 33,5 млн. жителей, что составляет 23% населения страны [3].

Урбанизация меняет ландшафт населенных пунктов со значительными последствиями для условий жизни, окружающей среды и развития в различных частях мира. Устойчивое развитие в целях урбанизации зависит главным образом от успешного управления ростом городов, особенно в странах с низким и средним уровнем доходов, где в ближайшие несколько десятилетий ожидается наиболее быстрая урбанизация. Необходима комплексная политика для улучшения жизни как городских, так и сельских жителей, чтобы укреплять и развивать связи между городскими и сельскими районами. Согласно нынешнему сценарию, рост городов тесно связан с тремя аспектами устойчивого развития: экономическим, социальным и экологическим. Необходима соответствующая политика для обеспечения того, чтобы выгоды от урбанизации распределялись должным образом. Стратегии должны быть направлены на удовлетворение потребностей городской бедноты и других уязвимых групп населения в жилье, здравоохранении, образовании, достойной работе и безопасности [2].

Список литературы

1. Корабельникова Ю.Л. – Проблемы развития городов на современном этапе глобальной урбанизации и пути их разрешения. – 08.02.2024. – Градостроительное право №01/2024

2. Филобок А.А., Антонов О.В. – Современные особенности урбанизации в России. – Молодой ученый. - №9(404). – март, 2022

3. <https://dzen.ru/a/ZVstxuMUY0xT3x0i>

4. <https://rosstat.gov.ru/>

Правителството регулиране на икономиката

Касенов А.Б.

*Магистрант, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университет,
Өскемен, Қазақстан*

ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕСІН РЕТТЕУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Жұмыспен қамту адам өмірінің маңызды салаларының бірі болып табылады, өйткені ол өмір сүрудің негізгі жағдайларын жасайды: еңбек және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру; өмір сүру деңгейін жоғарылату мүмкіндіктерін анықтайтын кірістерді қалыптастыру.

Сонымен бірге, жұмыспен қамту саласы жұмыс орнын алу мүмкіндігінен бастап, нысандардың, жұмыспен қамту орындарының және олардан түсетін кірістердің көптігі мен теңсіздігіне дейінгі күрделі экономикалық және әлеуметтік проблемалардың шоғырлану орны болып табылады.

Жұмыспен қамтудың белгілі тұжырымдамалары қолданыстағы әлеуметтік-экономикалық жүйе шеңберінде соңғысының қалыпты жағдайын қамтамасыз ету қажеттілігінен туындайды.

Бұл ретте жұмыспен қамту саласының қалыпты жай-күйі деп қоғамда жұмыс күшіне сұраныс пен оның еңбек нарығындағы ұсынысы арасындағы сәйкестікті қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін осындай реттеу тетігінің болуы түсініледі. Мұндай тепе-теңдік жұмыспен қамту жүйесінің жағдайының мінсіз жағдайы ретінде әрекет етеді.

Әр түрлі елдерде жұмыссыздықты азайту бағдарламаларының тізімі көп. Алайда, бұл бағдарламалардың барлығы жұмыссыздықты толығымен жоя алмайды немесе айтарлықтай азайта алмайды.

Әлемде осы уақытқа дейін жұмыспен қамтуды реттеудің әмбебап тұжырымдамасы қалыптасқан жоқ.

Зерттеушілер жұмыспен қамтуды және еңбек нарығын реттеудің бес моделін ажыратады: американдық (АҚШ), Швед (Скандинавия елдері), англо-саксон (Ұлыбритания, Канада, Ирландия), континентальды немесе неміс (Германия, Австрия, Бельгия, Нидерланды, Швейцария, ішінара Франция),

Жапон. Кейбір зерттеушілер елдерді басқаша топтастырады, американдық модельді бөлек көрсетпей, оны англо-саксонға қосады [1, с. 125].

Американдық модель еңбек өнімділігінің жоғары деңгейіне және азаматтардың жеке табысқа жетуге бағдарлануына негізделген. Мемлекет кәсіпкерлік белсенділікті, халықтың неғұрлым белсенді бөлігін байытуды ынталандырады.

Бұл модель еңбек нарығы мен жұмыспен қамту және әлеуметтік қамсыздандыру туралы заңнаманы орталықсыздандырумен сипатталады; жұмыс беруші тарапынан жалдамалы қызметкерді бақылаудың жоғары деңгейі; қызметкерлердің жоғары географиялық және кәсіби ұтқырлығы.

АҚШ-та дәстүрлі түрде жұмыссыздық деңгейі айтарлықтай жоғары. Айта кету керек, оның деңгейіне үйкеліс жұмыссыздығы айтарлықтай әсер етеді. Бұл елде жұмысшылардың шамамен 10 % - ы жұмыс орнын ғана емес, сонымен бірге жыл бойына кәсібін де өзгертеді.

АҚШ-тың мемлекеттік саясаты, ең алдымен, жұмыспен қамтудың өсуіне және жұмыс орындарының көбеюіне, жұмысшыларды даярлау мен қайта даярлауға, жұмыс күшін жалдауға ықпал етуге бағытталған. Көптеген жылдар бойы АҚШ жыл сайын құрылатын жұмыс орындарының саны бойынша әлемде бірінші орында тұр. Осының арқасында жұмыссыздықты халық кең таралған, бірақ қауіп төндірмейтін құбылыс ретінде қабылдайды.

Швед моделі үш негізгі қағидаға негізделген: еңбекке қабілетті халықты толық жұмыспен қамту; халыққа әлеуметтік кепілдіктер беру; әл-ауқатқа қол жеткізудің тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету[2,с. 111].

Швед моделінің басты ережесі - оның салдарымен күресу емес, жұмыссыздықтың алдын алу. Ел Үкіметі негізінен экономиканың мемлекеттік секторында жаңа жұмыс орындарын құруға; жұмыс күші артық аудандардан бос орындар бар аудандарға отбасылардың көшуіне субсидиялар мен несиелер беру арқылы еңбекке қабілетті халықтың көші-қонын үйлестіруге; қолда бар бос орындар туралы ақпаратқа халықтың қол жеткізуін қамтамасыз етуге ерекше назар аударады.

Швецияда жұмыспен қамтуға бағытталған бюджет қаражатының 70% жұмсайды:

- жұмыссыз қалған немесе жұмыссыздық қаупі бар адамдарды кәсіптік даярлауды және қайта даярлауды жүргізуге;
- негізінен экономиканың мемлекеттік секторында жаңа жұмыс орындарын құру;
- халықтың және жұмыс күшінің географиялық ұтқырлығын қамтамасыз ету;
- ел өңірлері бойынша бос орындар туралы компьютерлік деректер банктерінің базасында халықты ақпараттық қызметтермен қамтамасыз ету;
- мемлекеттік несиелер мен субсидиялар беру арқылы шағын кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру.

Англосаксон моделі мемлекеттік жұмыспен қамту саясатының басым пассивті сипатын болжайды. Мемлекеттік деңгейде алғаш рет жарияланған жұмыспен қамтуды реттеу шараларын Ұлыбритания енгізе бастады.

Бұрынғы Ұлыбритания премьер-министрі Т. Блэр әріптестерін жаңа жұмыс орындарын құру туралы статистика жаман көмекші деп сендірді. Оның пікірінше, жұмыспен қамту жеке мәселе болып табылады, есептеулер мен сандар нақты жұмыссыздарға өмірде өз орнын табуға көмектесе алмайды [2, с. 111].

XX ғасырдың 30-шы жылдарының ортасында Дж. М. Кейнс Англия Үкіметіне, бұл елде Ұлттық Экономикалық даму кеңесі құрылды. Экономиканы дағдарыс жағдайынан шығару үшін Кейнс мемлекеттің шешуші араласуын да, мемлекеттік шығындарды жасанды қолдануды да ұсынады, мысалы, жол салу, жұмыс орындарын құру мақсатында жаңа аумақтарды игеру (қоғамдық жұмыстар).

Ұлттық кеңестің міндеттерінің бірі мемлекеттік экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларды әзірлеу болды, олар негізгі мақсатқа – жұмыс күшін толық жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға бағындырылуы тиіс.

Ұлыбританияның экономика мен әлеуметтік қатынастарды реттеудің қазіргі жүйесінде жартылай үкіметтік ұйымдардың кең желісі бар. Жұмыспен қамту және жұмыссыздық мәселелерімен Үкіметке қатысты кеңесу функциясын орындайтын жұмыс күші жөніндегі комиссия айналысады. Бүгінде мемлекеттік деңгейде жұмыспен қамтуды реттеуді Жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі департамент жүзеге асырады.

Ұлыбританияның жұмыспен қамтылуын реттеу бірнеше өзара байланысты блоктар болып табылады: еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың жай-күйі туралы ақпаратты жинау және тарату, кәсіптік оқыту мен жұмысқа орналастырудың тұтас жүйесі, әйелдер мен жастардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін оқыту және қайта оқыту бағдарламаларын әзірлеу, қоғамдық жұмыстардың мақсатты бағдарламаларын әзірлеу, жұмыссыздықтан сақтандыру қорларын дамыту, әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін дамыту.

Континентальды модель, Швед моделі сияқты, жұмыспен қамтудың жоғары деңгейін сақтауға деген ұмтылыспен сипатталады, сондықтан жұмыспен қамту және жұмыссыздық мәселелеріне басымдық беріледі.

Бұл мемлекеттің еңбек нарығындағы жағдай үшін жауапкершілігін сезінуінен де, әлеуметтік-саяси сипаттағы себептерден де, атап айтқанда жергілікті жұмысшыларға бәсекелестік тудыратын еңбек иммигранттарының едәуір санының болуынан туындайды.

Францияда жұмыспен қамту мәселелерімен тек мемлекеттік және аймақтық деңгейде ғана емес, сонымен қатар салалық деңгейде де айналысады.

Неміс (немесе неолибералды) жұмыспен қамту моделі белсенді жұмыспен қамту саясатына негізделген-мемлекет жаңа жұмыс орындарын ашатын барлық өндірушілерді (жұмыс берушілерді) ынталандырады, сондай-ақ кәсіпорындарды модернизациялау кезінде қолданыстағы жұмыспен қамту деңгейін қолдайды, жұмысшыларды жаппай жұмыстан шығарудан бас тартатын кәсіпорындарға жеңілдіктер береді.

Экономикалық дамудың «жапондық моделі» «Батыс моделінен» мүлдем өзгеше. Жапондық еңбек нарығы басқа дамыған елдерге қарағанда тыныш және тұрақты және жұмыссыздық деңгейі төмен (жұмыссыздардың шамамен 2% - ы 1990 жылы болған, бүгінде де солай). Жапония дамыған елдерге тән жастар арасындағы жұмыссыздықты, «Батыс моделінің» бұл қиыншылығын білмейді[3, С. 75].

Жапонияда жұмысшылардың абсолютті көпшілігі (89,1%) жалдау бойынша жұмыс істейді, ал Тәуелсіз кәсіпкерлер мен отбасылық фирмалардың қызметкерлері 10,1% құрайды.

Жапониядағы еңбек қатынастары жүйесі «өмір бойы жалдауға» негізделген. Жұмыс күшінің еңбек шығындарын азайтуға келетін болсақ, жапондық фирмаларда бұл американдық фирмалар сияқты жұмысшыларды жұмыстан шығару арқылы емес, кәсіпорын ішіндегі немесе кәсіпорындар арасындағы қозғалыстар арқылы жүзеге асырылады.

Талданған шетелдік тәжірибенің халықты жұмыспен қамтуды мемлекеттік басқарудың тиімділігін қамтамасыз етудің негізгі бағыттары[4, с. 99] болып табылады.:

- еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың жай-күйі туралы ақпаратты жинау және тарату;

- жұмыссыз қалған немесе жұмыссыздық қаупі бар адамдарды кәсіптік оқыту және қайта даярлау жүйесі;

- жұмыс орындарын құруға жәрдемдесу үшін салықтық жеңілдіктер жүйесі;

- жұмыссыздар нарығында бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін оқыту және қайта оқыту бағдарламалары;

- халықты жұмыспен қамтудың өңірлік бағдарламаларын және қоғамдық жұмыстардың нысаналы бағдарламаларын әзірлеу;

- әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін дамыту.

Осылайша, қоғамдық жұмыстарды ұйымдастырудың шетелдік тәжірибесі жұмыс күшін неғұрлым ұтымды пайдалануға, аймақтық деңгейде де, жалпы мемлекеттік сипаттағы жобаларды іске асыру кезінде де жұмыссыз халықты уақытша жұмыспен қамтуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттердің тізімі

1. Лукьянова К.К. Зарубежный опыт регулирования занятости населения /Лукьянова К.К.// Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». 2016. Т. 10, № 3. С. 109–115.

2. И. Лебедева. Японский рынок труда в ХХІ веке. – М.: Институт востоковедения РАН, 2019.

3. П.В. Леманова. Обзор ключевых концепций функционирования рынка труда / П.В. Леманова // Вестник ТГПИ «Естественные науки» С.97-102.

4. Калтаева, С. А. Регулирование рынка труда в РК и мировой опыт регулирования рынка труда и политики занятости в зарубежных странах / С.А. Калтаева, А.М. Самаликова // Молодой ученый, 2016. - №8 - С. 11-13.

Макроэкономика

Кармысова Г.А., Ордабаева М.А.

Восточно-Казахстанский университет имени С.Аманжолова

ПОЛИТИКА ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА

Политика импортозамещения - это экономическая стратегия, направленная на сокращение зависимости от импорта и на увеличение производства отечественными предприятиями. Эта политика может быть проводима на различных уровнях: макроэкономическом, отраслевом, предприятий. В рамках политики импортозамещения обычно используются такие меры, как таможенные пошлины, меры по стимулированию отечественного производства, субсидирование отраслей, технические барьеры для импорта, закупка товаров у местных производителей и другие мероприятия.

Цель политики импортозамещения состоит в том, чтобы сделать экономику более независимой от внешних поставщиков, создать новые рабочие места, стимулировать рост отечественной индустрии и тем самым стимулировать экономическое развитие страны.

Важно отметить, что политика импортозамещения имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Среди положительных аспектов можно выделить увеличение производства и экономического развития, повышение национальной безопасности, сокращение торгового дефицита. Однако это также может вызвать снижение качества продукции и сервиса, увеличение цен на отечественные товары из-за отсутствия конкуренции со стороны зарубежных товаров, а также другие негативные последствия.

Эффективность политики импортозамещения зависит от множества факторов, включая масштаб и длительность мер, адекватность ресурсов, наличие

технологий и квалификации рабочей силы, адекватность законодательной базы и др.

Политика импортозамещения может оказывать значительное влияние на экономическую безопасность государства. Вот несколько способов, которыми политика импортозамещения может повлиять на экономическую безопасность:

1. Диверсификация поставок: Сокращение зависимости от импорта путем развития отечественного производства может способствовать диверсификации поставок и снижению уязвимости перед внешними экономическими рисками, такими как изменение валютного курса, торговые ограничения и др.

2. Снижение торгового дефицита: Повышение производства внутри страны может снизить торговый дефицит и улучшить баланс платежей, что в свою очередь повышает экономическую устойчивость государства.

3. Независимость в сфере обороны: Развитие отечественного производства важных товаров и технологий, таких как военное снаряжение и компоненты, способствует улучшению экономической безопасности страны, особенно в контексте военно-политических конфликтов.

4. Самообеспечение жизненно важными товарами: Производство национально важных товаров, таких как продовольствие, медицинские препараты и другие устойчиво важные товары, уменьшает зависимость от внешних поставщиков в случае геополитических или экономических кризисов.

5. Создание рабочих мест: Повышение уровня производства внутри страны способствует созданию новых рабочих мест и стимулирует экономический рост, что может улучшить степень социальной и экономической устойчивости общества.

Согласно статистике, за прошлый 2022 год в Казахстан импортировано продукции обрабатывающей промышленности на сумму 38,4 млрд долл. В больших объемах наша страна импортирует продукцию машиностроения на 16,4 млрд долл, химической промышленности на 3,2 млрд долл, черной металлургии

на 2,4 млрд долл, цветной металлургии на 0,7 млрд долл, легкой промышленности на 2,2 млрд долл, строительных материалов на 1,4 млрд долл.

По данным группы аналитиков «Института прикладной экономики» АЕРС, импорт потребительских товаров, увеличился на 25% - больше обычных показателей ввиду пандемии. Как известно, импорт потребительских товаров состоит из продовольственных –28% и непродовольственных – 72% товаров.

Импорт продовольственных товаров – сахар, колбаса, сыр, творог, яблоки, маргарин - увеличился на 11%, составив 2,4 млрд долл. Импорт непродовольственных товаров - автомобили, обувь, одежда, мониторы - вырос на 25,9%, составив 6,3 млрд долл. Как сообщает оператор по поддержке и развитию экспорта АО «QazTrade» МТИ РК, импорт в Казахстан за январь-февраль 2022 года вырос на 25,1% и составил 6,1 млрд долл. Рост импорта обеспечен за счет ввоза таких товаров, как: пшеница, кузова для автомобилей, вычислительные машины, руды и концентраты медные, лекарственные средства, расфасованные для розничной продажи, телефонные аппараты и др.

Казахстан импортирует ввиду ряда причин. Основная из них - недостаточность отечественного производства товаров. Кроме этого, есть и другие факторы, стимулирующие импорт. Например, в отношении продовольственной продукции - это и более выгодные цены за рубежом, и разнообразие товарной линейки, и климатические особенности выращивания и производства некоторых видов продуктов. Однако, исходя из представленных данных выше, львиную долю импорта составляет продукция обрабатывающей промышленности.

Правительством, с целью наращивания собственного производства в обрабатывающей промышленности, был проведен анализ отечественного производства, который выявил значительный потенциал, определил конкурентные преимущества, а также новые ниши дальнейшего развития промышленности.

На основе этого анализа создана новая программа импортозамещения в обрабатывающей промышленности, направленная на рационализацию импорта товаров и услуг, за счет стимулирования отечественных производителей производить аналогичные продукты.

Как отметили в Министерстве индустрии и инфраструктурного развития РК, анализ проводился с учетом возможности РК по импортозамещению внутреннего рынка готовой продукцией и перспектив по наращиванию экспортного потенциала, а также в учет бралось наличие сырьевой базы, кадровые компетенции и инфраструктура.

В текущем году в рамках Карты индустриализации в регионах страны запланирован запуск 90 проектов на общую сумму 1,4 трлн тенге с созданием 10,8 тыс новых постоянных рабочих мест. В целом, до 2025 года должен заработать 131 ключевой проект. Ожидается, что они заместят импорт на 4 млрд долларов и увеличат несырьевой экспорт на 9 млрд долларов. При этом, реализация этих проектов на первом этапе позволит привлечь инвестиции в размере 5,6 трлн тенге, из которых только 1,3 трлн будет выделено в рамках бюджетного кредитования.

Однако следует также отметить, что политика импортозамещения может также иметь свои негативные последствия, такие как нарушение международных торговых отношений, ухудшение качества продукции, увеличение цен на отечественные товары и т. д. Поэтому необходим баланс между поддержанием отечественного производства и открытостью для международной торговли.

Список литературы:

1. Besfamille, M., & Roldán, F. (2020). The Political Economy of Import Substitution: An Analysis Based on Evolutionary Game Theory. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 20(4), 665-689.

2. Capaldo, J. (2014). Trade and investment deals: How they threaten our environment and economy. Tufts University, Global Development and Environment

Institute.

Retrieved

from

https://www.ase.tufts.edu/gdae/policy_research/TPP_simulations.html

3. Strategic development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, Decree Of the President of the Republic of Kazakhstan No. 636 dated 15.02.2024. URL: zakon.kz.

4. Official website Of the Committee on statistics of the Republic of Kazakhstan – [Electronic resource]. – Access mode: stat.gov.kz.

Кашкенова Г.А., Ордабаева М.А.

Восточно-Казахстанский университет имени С.Аманжолова

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Человеческий капитал получает все большее внимание в связи с ростом глобализации, а также насыщением рынка труда из-за недавнего спада в различных экономиках мира. Развитые и развивающиеся страны делают упор на развитие человеческого капитала в направлении ускорения экономического роста, уделяя необходимое время и усилия. Таким образом, развитие человеческого капитала является одним из фундаментальных решений для выхода на международную арену.

Человеческий капитал рассматривается в качестве основной движущей силы экономического прогресса стран. Как самостоятельный раздел экономического анализа, теория человеческого капитала сформировалась на рубеже 50-60-х годов XX века благодаря исследованиям известных американских экономистов Т. Шульца и Г. Беккера. Многие эмпирические исследования проводились на основе образования или переменных, связанных с образованием. Первым, кто определил образование как форму капитала, был Т. Шульц [1]. Schultz, T. W. (1961), Schultz, T. W. (1963). Он впервые использовал термин «человеческий капитал», под которым подразумевал совокупность инвестиций в человека, повышающих его способность к труду. Ученый утверждал, что улучшение благосостояния бедных людей зависит не от земли, техники или их усилий, а от знаний, умений и определенных навыков, которые составляют человеческий капитал. Таким образом, Т. Шульц внес значительный вклад в становление теории человеческого капитала на начальном этапе ее развития. Ученый одним из первых определил человеческий капитал как

основной производительный фактор постиндустриальной и инновационно-ориентированной экономики.

Развитие человеческого капитала является ключевым фактором устойчивого экономического роста. В условиях устойчивого развития экономики, важно осуществлять целенаправленные усилия по созданию и поддержке условий, способствующих развитию и максимальному использованию человеческого потенциала. Вот несколько важных аспектов развития человеческого капитала в условиях устойчивого развития экономики:

1. Образование и подготовка: Инвестиции в доступное и высококачественное образование, развитие системы профессиональной подготовки, повышение уровня грамотности и обучение населения новым навыкам, связанным с изменяющимися рыночными потребностями.

2. Здравоохранение и благополучие: Поддержка здоровья и благополучия населения, включая доступ к медицинским услугам, физическая и психологическая безопасность, улучшение среды обитания и профилактика заболеваний, что способствует продуктивности и улучшению качества жизни.

3. Развитие профессиональных навыков: Стимулирование постоянного обучения и развития профессиональных навыков, создание возможностей для переквалификации и обучения на рабочем месте, адаптация к изменениям в рыночной среде.

4. Улучшение рабочих условий и рабочей среды: Обеспечение безопасных и благоприятных условий труда, защита прав работников, содействие удовлетворенности работой и улучшение баланса между работой и личной жизнью.

5. Гендерное равенство и инклюзивность: Создание равных возможностей для всех членов общества, вне зависимости от пола, возраста, социально-экономического статуса и иных факторов.

6. Развитие лидерства и управленческих навыков: Поддержка лидерства, развитие умений управления и межличностной коммуникации, поощрение инициативности и участия в принятии решений.

В целом, развитие человеческого капитала способствует качественному росту и устойчивому развитию экономики, обеспечивая эффективное использование ресурсов и повышая общее благосостояние общества.

Состав человеческого капитала был аргументирован даже из экономических фундаментальных исследований в этой области. Образование всегда было центром анализа человеческого капитала, в то время как некоторые другие количественные и качественные аспекты были представлены, чтобы представить человеческий капитал в более поздних исследованиях.

В результате проведенного анализа существующей научной литературы человеческого капитала, его структуры, отличительных особенностей и свойств можно сказать, что человеческий капитал представляет собой сложную экономическую категорию и требует тщательного изучения и анализа.

Опыт развитых стран показывает, что главным условием экономического роста является накопление и сохранение человеческого капитала, а также его развитие и преумножение. Эксперты Всемирного банка на примере обследования 192 стран пришли к выводу, что 16 % экономического роста в странах обусловлены вложениями в основной, или физический капитал, 20 % – в природный капитал, а 64 % связаны с уровнем развития и качественным состоянием человеческого капитала [2]. В таких странах, как Германия, Швейцария и Япония, доля человеческого капитала достигает 80 % [10]. В таблице 1 приведена структура расходов государственных бюджетов стран Евразийского экономического союза в 2021 году.

Таблица 1 – Структура расходов государственных бюджетов Евразийского экономического союза 2021 года, %

Страна	Государственные службы общего назначения	Оборона	Общественный порядок и безопасность	Экономические вопросы и охрана окружающей среды	Жилищные и коммунальные услуги	Здравоохранение	Отдых, культура и религия	Образование	Социальная защита	Другие
Казахстан	29,6	6,0	5,8	7,4	2,0	12,7	1,5	5,2	28,8	1,1
Беларусь	43,6	6,4	12,0	17,5	0,1	4,1	2,0	4,8	9,5	-
Армения	21,6	13,5	8,8	7,0	0,6	5,2	1,8	8,5	32,0	0,9
Россия	17,7	18,7	11,1	11,6	1,0	2,9	1,3	5,2	30,4	-
Кыргызстан	16,5	13,9		4,9	1,7	10,9	2,3	24,7	25,2	-

По данным таблицы 1 можно заметить, что Казахстан почти половину бюджетных средств расходует на поддержание и развитие основных компонентов человеческого капитала – социальную защиту населения, здравоохранение, образование, жилищно-коммунальные услуги. В Киргизии доля средств на социальную защиту населения составляет больше половины – 64,8% государственного бюджета, а в Армении самый большой % средств государственного бюджета расходует на социальную защиту [3].

Всемирный банк с 2017 года реализует Проект развития человеческого капитала, направленного на содействие странам в создании политической платформы по обеспечению инвестиционного приоритета в данный сектор. Несмотря на высокие позиции Казахстана в международных рейтингах, анализ казахстанских экспертов в сфере образования выявляет проблемные вопросы и вызовы. Например, только 30-35% выпускников казахстанских вузов трудоустраиваются по специальности. Свыше 70% рассматривают высшее образование как «получение диплома», а не путь к повышению навыков и квалификации [4].

Литература:

1. Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital [Presidential address delivered at the annual meeting of the American Economic Association, Saint Louis, MO, December, 1960]. The American Economic Review, 51, 1-17.

2. Мазур В.В. Проблемы оценки человеческого капитала организации [Электронный ресурс] // Интернет-журнал. 2011. URL: http://mami.ru/science/aai77/scientific/article/s11/s11_14.pdf

3. <https://stat.gov.kz/official/> (дата обращения: 21.04.2024).

4. https://www.gks.ru/bgd/regl/b18_11/Main.htm .

Фінансові відносини

Дукуєва А.А., Кузбаєва Г.Х.

Карагандинський університет Казпотребсоюзу, республіка Казахстан

РОЛЬ НАЛОГОВОЇ ПОЛІТИКИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРАВЛЕНЬ ЕКОНОМІЧЕСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ГОСУДАРСТВА

Анотація. Стаття розглядає важливість податкової політики в Казахстані як інструмента для досягнення пріоритетних цілей економічної політики держави. В статті аналізується роль податків в стимулюванні економічного зростання, підтримці соціальної справедливості та розвитку інфраструктури. На основі практичних прикладів та експертної думки оцінюються поточні стратегії податкового оподаткування та пропонуються рекомендації для оптимізації податкової системи з урахуванням національних пріоритетів.

Ключові слова: податок, податкова система, стратегія, реформа, держава, соціально економічне розвиток, галузь.

Податкова система є одним з найважливіших економічних регуляторів, основою фінансово кредитного механізму державного регулювання економіки. Очевидно, що успіх економічного реформування в Казахстані в значній мірі залежить від того, в яких напрямках пойдуть трансформації податкової системи країни, наскільки податкова політика держави буде відповідати вимогам часу [1].

В республіці приділяється велика увага податковій системі, яка була розроблена на початку 90-х років і включала в себе більше 48 податків та зборів. В частині, виділяються наступні основні періоди розвитку національної податкової системи, в яких були внесені суттєві зміни до складу податків, податкових ставок та порядку їх взимання.

Необходимо отметить, что исследования по теории и практики функционирования налоговой системы проводятся в Казахстане с первых дней приобретения независимости Казахстана. Основные исследования отечественных ученых и практиков начались после первых лет налоговых реформ, затронувших Республику Казахстан после обретения независимости и касались стратегии и тактики формирования отечественной налоговой системы в условиях суверенитета [2].

Налоговая политика является мощным инструментом для достижения целей экономической политики государства. Вот несколько способов, которыми налоги могут влиять на реализацию приоритетных направлений экономической политики:

- Стимулирование экономического роста: с помощью налогов государство может создавать стимулы для инвестиций и предпринимательства, например, путем снижения налоговых ставок для определенных отраслей или инвестиционных проектов.

- Социальная защита: Налоговая политика может быть использована для финансирования социальных программ, таких как системы здравоохранения, образования, пенсионные и пособия по безработице.

- Поддержка отраслей: Государство может использовать налоги для поддержки определенных отраслей экономики, например, через налоговые льготы или субсидии для развития новых технологий или улучшения конкурентоспособности отраслей.

- Инфраструктурные проекты: Налоговая политика обеспечивает финансирование инфраструктурных проектов, таких как строительство. Эффективное государственное управление является одним из наиболее важных факторов экономического роста, который должен быть связан с повышением уровня жизни, поскольку рост ВВП или создание дополнительной добавленной стоимости при выпуске большего количества продукции увеличивает доходы страны, прибыль предпринимателей и заработную плату работников. Очевидно,

что исходной базой формирования доходов различных уровней является рациональное распределение налогов и закрепление их конкретных видов за национальным государственным и местными бюджетами, следовательно, налоговая система унитарного государства, какой является Казахстан, должна сочетать четкие и законодательно закреплённые механизмы полномочий по установлению, взиманию и перераспределению налогов между соответствующими уровнями власти и управления.

Вопросы повышения эффективности налоговых проверок и налогового администрирования неоднократно обсуждались в научных кругах. Однако, они системно не исследованы. На новом этапе развития экономики страны возникает объективная необходимость оценки эффективности функционирования налоговой системы республики, отдельных видов налогов, сборов и других платежей в бюджет, а также эффективность введения специального налогового режима и отдельных видов льгот.

Одним из важнейших факторов стабильности налогового управления является поддержание оптимального баланса налогообложения. Для этого необходимо, в частности, максимальное использование возможных резервов. Это достигается, во-первых, адекватным планированием налоговых поступлений исходя из реальных объемов поступлений от различных хозяйствующих субъектов, во-вторых, регулярным мониторингом и корректировкой показателей.

Список использованной литературы:

1.Закон РК "О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)"

2.Online.zakon. Экономическое содержание понятия "налоговая политика" [Электронный ресурс]. URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/document/1024212>

3.Nursultan.kgd. Становление налоговой системы Казахстана. [Электронный ресурс]. URL: <https://nursultan.kgd.gov.kz/ru/news/stanovlenie-nalogovoy-sistemy-kazahstana-1-118122>

Онгарбек А. студент 3 курс, Айтказина М.А. руководитель
Алматинский технологический университет, Казахстан

БАЛАНСОВЫЕ КОНЦЕПЦИИ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Научная школа балансоведения, развивающаяся в XX столетии параллельно в разных странах мира, основывалась на представлении концепций движения капитала с разных позиций. Наиболее популярной в мире признана немецкая школа балансоведения, авторам которой принадлежат исследования трех базовых концепций: статического, динамического и органического балансов. Общая характеристика этих концепций дана в работе Йорга Бетге «Балансоведение» [1, с. 311], профессора Мюнстерского университета, переведенной на русский язык в 2000 г. Автор приводит не только значение балансовых теорий как теорий отчетности, но и раскрывает их влияние на современную финансовую отчетность. Многие позиции отражения основных элементов отчетности рассмотрены с позиции немецкого права.

В работе Я.В. Соколова «Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней» проведена систематизация основных изысканий в области балансоведения Я.В. Соколов выделил три направления распределения затрат: бухгалтерское, математико-статистическое и плановое. Первое основано на бухгалтерской документации, т.е. документально подтвержденных затратах, распределяемых по принципу О.Р. Шнютгаузена: «...при распределении косвенных затрат надо руководствоваться принципом: чем выше ожидаемая прибыль от реализации предмета, тем больше на него падает постоянных затрат» [2, с. 128]. Второе, математико-статистическое, направление существовало в разных вариантах и было основано на применении различных математических вычислений и статистических разложений затрат, выполненных, в частности, и графическим

путем. Третье плановое направление было ориентировано на отнесение на счет производства только прямых затрат. Что касается косвенных расходов, то их распределение считалось необязательным. Чаще встречались рекомендации об отнесении таких расходов на центры ответственности. Думается, что дискуссионные вопросы о распределении затрат Я.В. Соколовым были подняты неслучайно, поскольку формирование себестоимости производства и определение финансового результата (прибыли или убытка) невозможны без решения этих вопросов. Многие современные авторы рассматривают проблемы формирования себестоимости и текущего учета затрат в системе управленческого (производственного) учета, ориентируясь на отсутствие скольнибудь подробных требований к учету затрат в международных стандартах финансовой отчетности (МСФО). Схемы формирования затрат и определения финансового результата в системе бухгалтерского учета содержат в своей основе классические модели движения оборотного капитала, в чем научные школы всего мира схожи со школой немецкого балансоведения. Интересно, что общая модель немецкого балансоведения (отчетности) ориентирована на применение нескольких групп принципов бухгалтерского учета: принципов документирования хозяйственных операций, общих принципов, системных принципов, принципов исчисления годового финансового результата, принципов отражения статей в балансе и принципов сохранения капитала:

– *принципы документирования хозяйственных операций*: принцип систематизированного построения бухгалтерского учета; принцип полноты плана счетов; принцип полного и ясного отражения хозяйственных операций; принцип документального подтверждения; принцип соблюдения сроков хранения и составления; принцип документирования механизма функционирования системы внутреннего контроля;

– *общие принципы*: точность бухгалтерского учета и годовой отчетности; принцип сравнимости; принцип ясности; принцип полноты; принцип экономичности (принцип значимости);

- *системные принципы*: принцип непрерывности хозяйственной деятельности; принцип платежей; принцип индивидуальной оценки;
- *принципы исчисления годового финансового результата*: принцип реализации; принцип разграничения по содержанию и по времени;
- *принципы отражения в балансе*: принцип отражения в активе; принцип отражения в обязательстве и капитале;
- *принципы сохранения капитала*: принцип импаритета (или принцип ожидания возможных убытков); принцип осторожности. На протяжении уже нескольких исторических периодов существует формула бухгалтерского баланса, которая, претерпевая возможные изменения, признана международным профессиональным сообществом в окончательном виде:

$$\text{Активы} = \text{Обязательства} + \text{Капитал}$$

Кроме названных трех элементов баланса, к элементам финансовой отчетности относят еще *доходы* и *расходы*. Все пять названных элементов отчетности положены в основу формирования главных ее форм: Отчета о финансовом положении и Отчета о совокупном доходе [3, с. 21]. Баланс между статикой и динамикой в современной финансовой отчетности, так и не достигнут. Поскольку отчетность содержит данные прошлых отчетных периодов, ее можно считать статической. Введенные правила отражения в отчетности состояния активов, обязательств и капитала в динамике за несколько отчетных периодов позволяют выстраивать тренд этих показателей, ориентированных на достижение определенных результатов в будущих периодах. Интерпретация данных анализа является бесценной информацией для стратегического управления предприятий.

Однако относительно содержания форм отчетности до настоящего времени ведется научная дискуссия, которая касается правил отражения и оценки статей, например, в бухгалтерском балансе. От того, какие правила выделяются в качестве приоритетных отдельными авторами, зависит та или иная модель отчетности. Внешняя отчетность организации, которая имеет множество

целевых назначений (бухгалтерская (финансовая) отчетность; отчетность в области устойчивого развития организации; отчетность, сформированная по требованиям МСФО и т.д.), независимо от содержания ее основных форм ориентирована на общую балансовую модель, признанную международными стандартами финансовой отчетности и директивами ЕС. Баланс между статикой и динамикой в современной бухгалтерской отчетности так и не достигнут. Поскольку отчетность содержит данные прошлых отчетных периодов, ее можно считать статической. Введенные правила отражения в отчетности состояния активов, капитала и обязательств в динамике за несколько отчетных периодов позволяют выстраивать тренд этих показателей, ориентированных на достижение определенных результатов в будущих периодах.

Однако задача формировать отчетность будущего периода не является функцией бухгалтерии. Это, скорее, могут профессионально выполнять специалисты-аналитики, владеющие арсеналом различных аналитических и прогнозных методов и методик. В данной связи следует обратиться к различным современным методам формирования отчетности, которые позволяют моделировать, рассчитывать прогнозные значения на основе составленных моделей показателей баланса, отчета и о финансовых результатах и других форм. Использование такого рода методов дает возможность предприятию формировать стратегическую отчетность и на ее основе осуществлять мониторинг достигнутого уровня показателей в том или ином отчетном периоде. Для такой работы требуются подготовленные специалисты, владеющие методами формирования показателей и составления основных форм отчетности. Интерпретация данных анализа является бесценной информацией для стратегического управления организацией. Поэтому концепция формирования отчетности с теоретической и практической точек зрения, основанная на богатом историческом опыте моделирования данных и распределения их по формам отчетности, требует ее глубокого исследования для постоянного дальнейшего

совершенствования и адаптации к конкретным условиям рынка, в которых осуществляют свою деятельность российские организации.

Поэтому концепция формирования отчетности с теоретической и практической точек зрения, основанная на богатом историческом опыте моделирования данных и распределения их по формам отчетности, требует ее глубокого исследования для постоянного дальнейшего совершенствования и адаптации к конкретным условиям рынка, в которых осуществляют свою деятельность отечественные предприятия.

Литература:

1. Бетге И. Балансоведение / Пер. с нем. – М. Бухгалтерский учет, 2000. – 454 с.
2. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учеб. пособие для студ. экон. вузов. – М., 1996. – 323 с.
3. Богатая И.Н. Виды отчетности как составная часть учетно-аналитического обеспечения управления собственным капиталом и основные направления их совершенствования / И.Н. Богатая, Е.М. Евстафьева // Аудит и финансовый анализ. – 2012. – №2. – С. 19–32.
4. Глинская О.С. Аудит прогнозной финансовой информации: теория и методология: Монография. – Йошкар-Ола, 2010.

Куандыкова С. студент 3 курс, Айтказина М.А. руководитель
Алматинский технологический университет, Казахстан

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В СТИМУЛИРОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Вопрос налоговой политики и её влияние на экономический рост являются ключевыми в обсуждении макроэкономических стратегий. Эффективность налоговой политики в стимулировании экономического роста зависит от тщательного баланса между сбором средств для государственных нужд и созданием благоприятного климата для предпринимательства.

Одним из основных инструментов, которыми располагает государство, является система налогов. С одной стороны, налоги необходимы для финансирования социальных программ, образования, здравоохранения и других важных сфер. С другой стороны, слишком высокие налоговые ставки могут действовать как тормозной механизм для предпринимательства и инвестиций.

Оптимальная налоговая политика должна учесть несколько ключевых аспектов. Во-первых, сборы должны быть справедливо распределены, чтобы не создавать излишние бремена для определенных групп населения или предприятий. Во-вторых, налоговая система должна быть прозрачной и предсказуемой, что способствует уверенности бизнес-среды.

Исследования показывают, что снижение налогов на корпорации и доходы может способствовать экономическому росту. Это может стимулировать предпринимательскую активность, инвестиции и создание новых рабочих мест. Однако, важно подчеркнуть, что слишком радикальное снижение налогов может привести к дефициту в бюджете, что также может оказаться негативным фактором.

Кроме того, важным аспектом налоговой политики является поддержка инноваций. Налоговые льготы и стимулы для исследований и разработок могут содействовать технологическому прогрессу и повышению конкурентоспособности страны на мировом рынке.

В современной экономике налоговая политика играет важную роль в стимулировании экономического роста. Налоги являются главным источником

доходов государства и позволяют финансировать различные социальные и экономические программы. Однако, высокие налоговые ставки могут оказывать негативное влияние на экономический рост, уменьшая инвестиции и снижая мотивацию предпринимателей.

Для того, чтобы определить эффективность налоговой политики в стимулировании экономического роста, необходимо рассмотреть несколько факторов.

Во-первых, налоговая политика должна быть прозрачной и предсказуемой. Это позволяет бизнесу планировать свою деятельность на долгосрочной основе и принимать рациональные решения о вложении капитала. Если налоговая система нестабильна и изменения происходят слишком часто, то это может отрицательно сказаться на экономическом росте.

Во-вторых, налоговая политика должна быть справедливой и не дискриминировать отдельные группы населения или бизнеса. Если налоги слишком высокие для некоторых категорий населения или бизнеса, то это может привести к уменьшению мотивации их представителей и снижению экономического роста.

В-третьих, налоговая политика должна стимулировать инвестиции и развитие бизнеса. Это может быть достигнуто путем снижения налоговых ставок для определенных отраслей экономики или для инвестиций в новые технологии и проекты. Также можно установить льготы для малого и среднего бизнеса, что позволит им развиваться и создавать новые рабочие места.

В заключение эффективность налоговой политики в стимулировании экономического роста требует тщательного анализа и сбалансированного подхода. Государство должно стремиться к созданию благоприятного налогового климата, который бы одновременно обеспечивал финансовую устойчивость и стимулировал экономическую активность.

Литература:

1. Саубетова Б. С. Налоговая политика в современных условиях Казахстана // Университет-ой-пikirлер аймағы. – С. 254.

2. Ахтемова А. Р. Основные направления налоговой политики республики крым //цифровая экономика: проблемы и перспективы развития. – 2020. – С. 62-64.

3. Джолдыбаева С. Е. и др. Налоговая политика и пути ее оптимизации в развитии деятельности организации //Вестник университета «Туран». – 2022. – №. 2. – С. 110-116.

Аксенова А.Д. студент 3 курс, Айтказина М.А. руководитель
Алматинский технологический университет, Казахстан

ЭВОЛЮЦИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ТЕНГЕ

Исторически, валюта была введена после распада Советского Союза, когда Казахстан стал независимым государством. Тенге заменил рубль как официальную валюту в 1993 году.

Казахстанская национальная валюта имеет общепринятые обозначения и орфографию, используемую в международных финансовых системах. Текущий обменный курс тенге отражает экономическое положение Казахстана на мировом рынке и может колебаться в зависимости от различных факторов, включая инфляцию, изменения внешней торговли, политическую стабильность и другие макроэкономические условия.

Казахстанский тенге продолжает быть ключевым элементом экономики и финансовой системы республики, и его стоимость имеет важное значение для местных и международных экономических отношений.

На банкнотах казахстанского тенге можно найти различные символы и изображения, которые отражают исторические, культурные и природные аспекты Казахстана. Некоторые из типичных символов, которые могут быть изображены на казахстанских тенге, включают:

1. Пейзажи и природные явления: на некоторых банкнотах можно найти изображения красивых пейзажей, гор, озер, или других естественных красот. Это может отражать богатство природы и уникальные природные ландшафты Казахстана.

2. Исторические памятники и здания: некоторые банкноты могут изображать знаковые исторические места, замки, мечети, мавзолеи или руины, которые относятся к богатой истории и наследию Казахстана.

3. Национальные костюмы и ритуалы: эти изображения могут представлять традиционные национальные костюмы, танцы, музыкальные инструменты и другие аспекты национальной культуры.

4. Флора и фауна: банкноты также могут изображать местную растительность, животных и птиц, которые характерны для региона.

5. Известные личности: на некоторых банкнотах могут быть изображения известных личностей, политиков, писателей, ученых, которые внесли значительный вклад в культуру и историю Казахстана.

Эти символы и изображения помогают отразить культурное наследие, историю и природные богатства Казахстана на банкнотах тенге, предоставляя важные культурные и исторические сведения и формируя общую эстетическую ценность денежных банкнот.

Эволюция казахстанского тенге началась с момента получения Казахстаном независимости в 1991 году. [1] После распада Советского Союза страна стремилась к экономической стабильности и развитию собственной национальной валюты.

На первых этапах независимости казахстанский тенге был привязан к российскому рублю по фиксированному обменному курсу, который использовался для внутренних расчетов. Однако с ростом экономического потенциала Казахстана и укреплением финансовой системы, было принято решение перейти к свободному плаванию тенге.

В 1993 году казахстанский тенге был официально введен в обращение, причем его курс определялся на основе спроса и предложения на валютном рынке. Вначале свободное плавание тенге привело к инфляции и колебаниям обменного курса, негативно сказавшимся на экономике страны.[2]

На протяжении первых лет своего существования казахстанский тенге имел относительно стабильный курс к другим валютам. Однако, в период мирового экономического кризиса в конце 90-х годов и в начале 2000-х годов, тенге стал подвергаться значительным колебаниям курса, что привело к его значительному девальвации.

Однако, правительство Казахстана предприняло необходимые меры для стабилизации национальной валюты. Была проведена валютная реформа, в рамках которой был введен режим плавающего валютного курса с установлением верхней и нижней границы для его колебаний. Это позволило предотвратить крупные скачки курса тенге и обеспечило стабильность на валютном рынке.

В последние годы, курс тенге продолжал колебаться на фоне мировых экономических событий, таких как падение цен на нефть и сильные колебания валютных рынков. Однако, правительство Казахстана продолжает осуществлять меры по стабилизации курса и развитию экономики страны.

С течением времени казахстанский тенге продолжал укрепляться. Был сформирован благоприятный инвестиционный климат в стране, привлечены иностранные инвестиции и разработаны программы развития экспорта. Все это способствовало росту экономики и укреплению национальной валюты.

Сегодня казахстанский тенге является стабильной и конвертируемой валютой. Его курс определяется факторами, такими как спрос и предложение на национальном и международном рынках, состояние мировой экономики и политическая обстановка.

Эволюция казахстанского тенге является ярким примером успешного развития экономики и финансовой системы Казахстана. Страна активно работает над укреплением своей валюты и привлечением иностранных инвестиций, чтобы обеспечить устойчивый рост и процветание национальной экономики.

Литература:

1. Жумаганова Г.К. История казахстанской валюты. Алматы, «Арман», 2012.-201 с.
2. Сембиева Л.М. Денежно-кредитная политика в обеспечении устойчивого развития экономики Казахстана: теория, методология, механизм реализации. Монография. – Алматы, «Колор», 2007.- 373 с.

Жалилова Ш.А. студент 3 курс, Айтказина М.А. руководитель
Алматинский технологический университет, Казахстан

ПРОГНОЗТРОВАНИЕ И АНАЛИЗ ОЦЕНКИ ПРОМЫШЛЕННЫХ И КОММЕРЧЕСКИХ РИСКОВ ПРЕДРИЯТИЯ

На сегодня проблема риска является одной из главных в деятельности предприятий. В условиях рыночной экономики риски возникают на всех этапах продвижения товаров и услуг в стране, где осуществляется деятельность предприятие и за рубежом, если она осуществляет внешнеэкономическую и коммерческую деятельность.

Риск – это негативное событие, которое может произойти с определенной вероятностью. Бизнес-риски связаны с ведением бизнеса: производством, продажей товаров, инжинирингом и услугами. Примеры: недобросовестность поставщика; рост расходов; снижение спроса; неплатежеспособность покупателя и т.д.

Предприниматели считают, что риск – это событие, которое приведет только к убыткам. Но это также помогает извлечь дополнительные преимущества.

Задача компаний при работе с рисками состоит в том, чтобы оценить риски и свести к минимуму возможность отрицательных результатов. Напротив, увеличить вероятность положительных результатов.

Риск в рыночных условиях является показателем уровня конкурентоспособности и устойчивости предприятия. Но конкурентный рынок окружающей среды, с одной стороны, приводит к увеличению возможности корпоративного банкротства и снижению уровня безопасности, с другой стороны является - двигателем социального прогресса. Случайность и неопределенность многих рыночных условий всегда приводят к развитию бизнесного риска,

Это может вызвать в зависимости от различных ситуаций риск, связанный с идентификацией основных причин.

Данный перечень включает в себя: причины возникновения коммерческого риска имеют множество вариаций.

Не исключено, что они будут накладываться друг на друга. Взаимодействие может быть перекрыто или же наоборот, проявляться совместно. Однако, это не обязательно и не является невозможным.

В современных экономических условиях развитие и укрепление рыночных отношений для многих предприятий промышленной сферы связано с анализом рисков, в том числе связанных с коммерческой деятельностью. Бизнес риски, связанные с производством и реализацией продукции, могут возникнуть в процессе производства и продажи продукции предприятиям. В первую очередь, это качество и потребительские свойства.

Анализ коммерческого риска требует идентификации его главных причин и факторов. Поскольку риск обусловлен как объективными факторами (непредсказуемой внешней средой), так и субъективными факторами (решениями, принятыми предпринимателем), успехи и неудачи предприятия следует рассматривать как результат взаимодействия комплекса факторов, подлежащих оценке. Методика оценки и прогнозирования коммерческого риска должна быть комплексной системой статистических показателей, основанных на составляющих элементах прибыли. В начале процесса следует предоставить информацию о среде функционирования предприятия, а в конце процесса необходимо прогнозировать величину коммерческого риска и создавать научно обоснованную информацию о направлениях сокращения риска в прогнозируемом периоде, последовательности его реализации и структуре входных информационных параметров.

В процессе преобразования первоначальной информации в конечный результат можно выделить несколько этапов. Первым этапом является

осуществление качественной оценки коммерческих рисков, которая включает составление профиля риска.

Главная задача качественной оценки риска заключается в выявлении всех факторов, которые могут повлиять на его значение, как в положительную, так и в отрицательную сторону. Исключительно существенные факторы, способные регулировать отклонения фактических значений прибыли предприятия от плановых, включаются в категорию основных ограничивающих коммерческий риск.

Поэтому, в первую очередь требуется выявить среды, подсреды, причины, события и факторы, которые вызывают нестабильность и увеличивают коммерческий риск предприятия. Это позволит составить список переменных риска, определив их влияние на прибыль предприятия. Для решения данной задачи используется математический инструментарий корреляционно-регрессионного анализа.

Второй этап - количественная оценка величины риска (величины потерь).

Он предполагает количественную оценку конкретного вида риска и установление его максимально допустимого уровня.

В такой постановке проблемы понятие риск и теснейшим образом связано с потерями предприятия. Это характеризует риск не только с качественной стороны, но и дает возможность оценить его в количественном выражении - в виде абсолютного и относительного уровня потерь.

Если говорить о строго научной оценке уровня риска, то необходимо использовать соответствующую частоту и вероятность абсолютного значения величины всех возможных потерь в конкретном случае, для каждой переменной риска.

На основе определенной вероятности возникновения ущерба рассчитываются средние и предельные характеристики риска, которые можно адекватно описать с помощью математической статистики.

В качестве среднего уровня риска можно использовать значение математического ожидания случайной величины.

Квантиль распределения, определяемый как максимально приемлемый уровень потерь, может использоваться в качестве ограничивающего уровня риска.

Квантиль — это значение случайной величины, превышение которого возможно только с вероятностью меньшей определенной вероятности.

Третий этап связан с математическим моделированием прогнозной оценки коммерческих рисков.

Определение прогнозируемых значений риска основано на использовании математического моделирования, которое предполагает моделирование возникновения рисков событий и оценку их последствий.

Литература:

- 1.Рябов Н.Н. Оценка эффективности коммерческой деятельности, 2010г - 51 с
- 2.Т.Г.Гурнович, Е.А.Осталенко, С.А.Молчаненко, Оценка и анализ рисков 2022г – 141 с
3. Краскова А. А., Затонская С. С., Затонская И. В. Оценка финансовых рисков аграрного предприятия по данным отчетности //Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2015. – №. 113. – С. 90-104.
4. Маженова А. С., Исахова П. Б. Основные подходы в оценке финансового состояния предприятий. – 2023.

Дуйсекеева Ж. М. студент 3 курс, Айтказина М.А. руководитель
Алматинский технологический университет, Казахстан

АНАЛИТИКА И ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ: КЛЮЧ К ПРИНЯТИЮ ИНФОРМИРОВАННЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ

Инвестирование – это искусство принятия решений о размещении капитала с целью достижения финансовых целей. Однако инвестирование не ограничивается лишь интуицией или удачей. Одним из наиболее критических аспектов инвестиций является анализ финансовой отчетности компаний. В этой статье мы исследуем, как инвесторская аналитика и финансовая отчетность переплетаются, а также почему анализ финансовых данных играет решающую роль в принятии обоснованных инвестиционных решений.

Финансовая отчетность представляет собой собранный комплект данных, который компании регулярно предоставляют своим акционерам, инвесторам и широкой общественности. Включая в себя баланс, отчет о прибылях и убытках, отчет о движении денежных средств и примечания к финансовым отчетам, она дает детальное представление о финансовой производительности и здоровье компании.

Чтение финансовой отчетности – это только первый шаг на пути к принятию информированных инвестиционных решений. Инвесторская аналитика – это процесс анализа финансовой отчетности и других факторов, который помогает инвесторам понять, что находится за цифрами и какие могут быть будущие тенденции.

Инвесторская аналитика включает в себя множество методов и инструментов. Один из наиболее распространенных методов – это сравнительный анализ, при котором финансовые показатели компании сравниваются с аналогичными показателями других компаний в отрасли. Этот

метод позволяет выявить сильные и слабые стороны компании в контексте конкуренции.

Другим важным инструментом инвесторской аналитики является анализ ключевых показателей (KPI), таких как коэффициенты оборачиваемости активов, рентабельность активов и капитала, а также уровень задолженности. Анализ KPI позволяет инвесторам оценить эффективность управления компанией и её способность создавать ценность для акционеров.

Финансовая отчетность является ценным источником информации для инвесторов по нескольким причинам. Во-первых, она предоставляет обширные сведения о финансовом состоянии компании, её активах и обязательствах. Эти данные позволяют инвесторам оценить общую стабильность и финансовое здоровье компании. Например, баланс показывает текущие активы и пассивы, что дает представление о финансовой устойчивости компании.

Во-вторых, финансовая отчетность предоставляет информацию о прибыли и убытках компании. Этот отчет позволяет инвесторам оценить прибыльность компании и её способность генерировать прибыль в будущем. Здесь важно учитывать не только абсолютные значения прибыли, но и её динамику и отношение к выручке. Это помогает понять, насколько эффективно компания управляет своими операциями.

В-третьих, отчет о движении денежных средств позволяет инвесторам понять, как компания генерирует и использует свободные денежные потоки. Это важно, так как свободные денежные потоки могут использоваться для выплаты дивидендов, сокращения долга или инвестирования в рост компании. Анализ этого отчета позволяет инвесторам определить, насколько устойчивым и устойчивым может быть текущий уровень дивидендов или инвестиций.

Хотя финансовая отчетность предоставляет важные данные, их анализ требует специальных навыков и знаний. Инвесторская аналитика – это искусство и наука, которые позволяют преодолеть ограничения чисто количественного анализа и увидеть более широкую картину.

Один из ключевых аспектов инвесторской аналитики – это контекст. Инвесторы должны учитывать макроэкономические и отраслевые тенденции, конкурентное окружение и другие факторы, которые могут повлиять на компанию. Например, знание общей экономической ситуации может помочь инвесторам понять, как компания будет справляться в условиях экономической нестабильности.

Другой важный аспект – это анализ качества управления компанией. Инвесторы должны оценивать, насколько эффективны руководители компании в достижении стратегических целей и создании ценности для акционеров. Это включает в себя оценку стратегических решений, корпоративного управления и корпоративной культуры.

Инвесторская аналитика и финансовая отчетность неразрывно связаны и играют важную роль в процессе принятия инвестиционных решений. Тщательный анализ финансовых данных позволяет инвесторам понимать риски и потенциал компании, что в конечном счете помогает им принимать обоснованные решения и строить успешные инвестиционные портфели.

Финансовая отчетность является бесценным инструментом для инвесторов, предоставляя детальный взгляд на финансовое состояние компании. Анализ КРІ, сравнительный анализ и оценка управления помогают инвесторам понять не только прошлое, но и будущее перспективы инвестиций. Контекстуальный анализ, включая макроэкономические факторы, также играет ключевую роль в разработке информированных стратегий, обеспечивая успешное управление инвестиционным портфелем.

Однако важно отметить, что инвестиционные решения также подвержены рискам, и даже тщательный анализ не исключает неожиданных изменений в экономической среде или внутренних проблем компании. Постоянное обновление и мониторинг финансовых данных являются ключевыми элементами успешного управления инвестициями. Кроме того, разнообразие

инструментов анализа и поддержка экспертов способствуют более глубокому и надежному принятию инвестиционных решений.

В заключение инвестирование – это баланс между анализом финансовой отчетности, инвесторской аналитикой и пониманием контекста. Финансовая отчетность предоставляет основные данные, а инвесторская аналитика раскрывает их глубину, позволяя сбалансированно оценивать риски и потенциал. Успешное управление инвестициями требует не только навыков количественного анализа, но и учитывает стратегические, макроэкономические и управленческие аспекты, создавая основу для принятия обоснованных и успешных инвестиционных решений. В этом контексте, постоянное обновление знаний, использование разнообразных методов анализа и учет факторов внешней среды становятся неотъемлемой частью стратегии инвестора. Искусство инвестирования заключается не только в умении читать цифры, но и в способности видеть за ними долгосрочные тенденции и адаптироваться к переменам, обеспечивая устойчивость и успешность инвестиционного портфеля.

Литература:

1. Жуматова Н. М. Современные методы оценки рисков при принятии инвестиционных решений // Современная экономика: актуальные вопросы, достижения И. – 2021. – С. 50.
2. Бейсембаева З. А., Байдыбекова С. К. Оптимизация финансовых потоков: роль и принципы контроллинга затрат // *Univsum: экономика и юриспруденция*. – 2024. – Т. 111. – №. 1. – С. 5-7.
3. Тайкулакова Г. С. Бизнес аналитика: от проблемы до модели // Регистрационное свидетельство № 9099-Ж от 25.03. 2008 г. выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан, Комитетом информации и архивов Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 1027 от 17.10. 2016 г. – 2020. – С. 186.

Отдел човешки ресурси

докторант ДВА Тусупов Ернат Орынгазыулы

Университет «Туран», г. Алматы, Республика Казахстан

Научный руководитель: д.э.н., профессор Нурмуханова Гульнара
Жагыпаровна

АНАЛИЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ МОЛОДЕЖНЫХ ИНИЦИАТИВ В КОРПОРАТИВНОЙ СРЕДЕ

Краткая аннотация: В данной статье проведен анализ и исследование молодежных инициатив в корпоративной среде с целью выявления их влияния на инновационный потенциал компаний. Результаты исследования подчеркивают значимость молодежных инициатив для стимулирования инноваций, необходимость поддержки руководства и создания благоприятной среды для участия молодых специалистов в разработке проектов. Рекомендации направлены на интеграцию молодежных инициатив в стратегии развития компаний с целью создания инновационной культуры и поддержки роста молодых сотрудников.

Ключевые слова: Молодежные инициативы, корпоративная среда, инновационный потенциал, руководство, развитие молодых специалистов.

Введение

В современном динамичном бизнес-мире, где конкуренция и стремительные изменения становятся неотъемлемой частью корпоративной среды, активное вовлечение молодежи в стимулирование инноваций приобретает стратегическое значение. Посредством предыдущих этапов исследования автором была выявлена существенная роль молодежных инициатив в развитии компаний, однако необходим детальный анализ полученных данных и выработка конкретных рекомендаций для практического использования.

Цель настоящего исследования заключается в глубоком анализе исследовательских данных, выявлении ключевых факторов, влияющих на

эффективность молодежных инициатив в корпоративной среде, и разработке конкретных рекомендаций для оптимизации процессов развития молодежи внутри компании.

Основные задачи исследования включают:

- Дальнейший анализ факторов, ограничивающих развитие молодежных инициатив в корпоративной среде.
- Разработку стратегий поддержки и стимулирования молодежных инициатив.
- Исследование практических шагов по внедрению предложенных рекомендаций.

С учетом проведенного анализа автор выявил ключевые проблемы и вызовы, стоящие перед молодежью в предложении инноваций, а также преимущества, которые могут возникнуть при успешной реализации молодежных проектов. Настоящее исследование направлено на разработку практических решений этих проблем и максимизацию преимуществ.

Данный этап исследования предоставляет не только глубокий анализ проблемы, но и конкретные рекомендации, которые могут быть реализованы на практике. Разработка стратегий поддержки, активного участия и стимулирования молодежи в инновационных процессах является важным элементом устойчивого развития любой компании.

Далее будут представлены детальные аспекты анализа, рекомендации и практические шаги по внедрению результатов, а также заключение, в котором подведены итоги исследования и предоставлены ключевые выводы и рекомендации для компании.

Анализ и исследование молодежных инициатив в корпоративной среде

Обзор факторов, ограничивающих развитие молодежных инициатив

В контексте корпоративной среды рассмотрим факторы, которые могут ограничивать развитие молодежных инициатив. Начнем с оценки поддержки со стороны руководства. Важно выяснить, насколько активно руководство включено в процесс инициирования и реализации молодежных проектов.

Понимание этого фактора поможет выявить препятствия и разработать стратегии для поддержки.

Одним из существенных факторов, мешающих развитию молодежных инициатив, может быть ограничение ресурсов. Финансовые, технические и временные ресурсы могут оказаться недостаточными для полноценной реализации проектов. Поэтому важно провести анализ текущего распределения ресурсов и выработать стратегии для их эффективного использования.

Сопротивление изменениям в корпоративной среде – еще один важный аспект. Изучение реакции сотрудников и структурных подразделений на инновации, предложенные молодежью, позволит выявить возможные преграды. Разработка стратегий управления изменениями станет ключевым компонентом для преодоления сопротивления.

Не менее важным фактором является уровень профессиональных навыков у молодых сотрудников. Анализ текущих компетенций и выявление областей, где требуется дополнительное обучение, позволит разработать программы профессионального развития, направленные на поддержку молодежи.

Идентификация преимуществ и позитивных аспектов молодежных проектов

Перейдем к выявлению преимуществ и позитивных аспектов, которые молодежь может внести в корпоративную среду. Креативность и инновационный подход становятся ключевыми моментами. Анализ креативных концепций и инновационных идей позволяет выявить потенциал для стимулирования инноваций.

Быстрота и адаптивность молодежи могут оказаться ценными активами. Исследование способности быстро реагировать на изменения в бизнес-среде, принимать нестандартные решения и эффективно их внедрять, даст представление о том, как молодежь может способствовать адаптации компании к переменам.

Энтузиазм и мотивация сотрудников также могут стать ключевыми элементами успеха. Анализ уровня энтузиазма и мотивации участников молодежных проектов позволит выработать стратегии для поддержания высокой степени вовлеченности.

Анализ эффективности ранее реализованных молодежных инициатив

Следующим этапом станет анализ эффективности предыдущих молодежных инициатив. Необходимо измерить конкретные результаты, которых удалось достичь благодаря молодежным проектам. Это включает в себя как финансовые показатели, так и улучшение бизнес-процессов.

Важным компонентом является изучение факторов успеха и неудач. Идентификация ключевых факторов, способствовавших успеху молодежных проектов, а также тех, что могли вызвать неудачи, позволит извлечь уроки для будущих инициатив.

Сбор обратной связи от участников, руководства и заинтересованных сторон будет полезным для определения уроков, которые могут быть использованы в будущих молодежных проектах. Этот этап также включает анализ, как обеспечить более эффективную реализацию молодежных инициатив в будущем.

Рекомендации по поддержке и стимулированию молодежных инициатив

Создание специализированных платформ и ресурсов

В современной динамичной бизнес-среде создание специализированных платформ для молодежи является необходимым шагом. Например, внедрение внутренней сети может способствовать не только обмену идеями, но и формированию сообщества, где сотрудники могут активно обсуждать и разрабатывать инновационные проекты. В такой виртуальной среде молодые сотрудники получают доступ к ресурсам, обучающим программам и обмену опытом.

Активное участие руководства в инновационных проектах молодежи

Решающую роль в успешной поддержке молодежных инициатив играет активное участие руководства. Проведение регулярных встреч с молодыми сотрудниками, где те могут представить свои идеи и планы, создает атмосферу доверия и взаимопонимания. Например, выделение времени на совместные брифинги, где руководство выступает не только в роли наставников, но и активных участников процесса, позволяет молодежи чувствовать себя вовлеченной и поддержанной.

Инвестиции в обучение и развитие молодежи

Для эффективной реализации инновационных идей необходимо инвестировать в обучение и развитие молодых сотрудников. Создание образовательных программ, охватывающих различные аспекты бизнеса и технологий, является ключевым моментом. Например, предоставление доступа к курсам по управлению проектами, технологическим инновациям и мягким навыкам позволит молодежи повысить свою квалификацию и успешно реализовывать свои проекты.

Формирование коммуникаций

Формирование эффективных коммуникационных сетей является важным элементом стимулирования инноваций. Внутрикорпоративные мероприятия, такие как брейншторминги, круглые столы и мастер-классы, создают платформы для обмена опытом и идеями. Например, организация тематических встреч и внутрикорпоративных форумов способствует формированию коммуникаций, позволяя молодым сотрудникам активно обсуждать текущие тенденции и находить общие интересы.

Развитие инновационной культуры в организации

Для поддержки молодежных инициатив необходимо развивать инновационную культуру внутри компании. Например, создание системы стимулирования инноваций, где сотрудники получают бонусы за предложение и успешную реализацию инновационных идей, создает мотивацию для творческого подхода к решению задач. Активная поддержка руководства в реализации новаторских проектов создает атмосферу, где креативность и риск становятся неотъемлемой частью рабочего процесса.

Поощрение рисков и экспериментов

Стимулирование рисков и экспериментов требует создания безопасной среды, где сотрудники могут экспериментировать и принимать риски. Например, создание специального фонда для финансирования инновационных проектов и проведение регулярных сессий обсуждения прошлых ошибок и их позитивных результатов могут поощрить молодежь к активному творческому мышлению.

Систематический мониторинг и оценка эффективности молодежных инициатив

Осуществление систематического мониторинга и оценки является ключевым моментом в поддержке молодежных инициатив. Например, внедрение системы регулярного сбора обратной связи и проведение аналитики успешных проектов позволяет выявлять сильные стороны и области для улучшения. Деление результатов оценки с сотрудниками создает обратную связь, способствует обучению на опыте и формирует позитивное отношение к инициативам.

Таким образом, комплексное внедрение данных рекомендаций позволит создать благоприятную среду для развития молодежных инициатив, способствуя росту компании и мотивации персонала.

Заключение

Исследование подтвердило значимость молодежных инициатив для стимулирования инноваций в корпоративной среде. Анализ позволил выявить ключевые факторы успеха подобных инициатив, подчеркивая роль молодежи в инновационном процессе.

Ключевые выводы

Результаты исследования указывают на необходимость создания благоприятной среды для выражения идей молодых сотрудников и их активного участия в разработке проектов. Эффективное стимулирование инноваций требует не только поддержки руководства, но и учета препятствий, с которыми сталкиваются молодые специалисты.

Рекомендации по использованию результатов исследования

Компаниям следует интегрировать молодежные инициативы в стратегии развития, создавая платформы для обмена идеями, организуя обучающие программы и поощряя участие молодежи в инновационных процессах.

Путь к инновационному развитию

Реализация рекомендаций способствует не только развитию инноваций в компаниях, но и созданию благоприятной среды для роста молодых

специалистов. Инновации требуют системного подхода и постоянного внимания к потребностям молодежи.

Приглашение к действию:

Автор призывает всех заинтересованных лиц принять активное участие в развитии инновационной культуры в своих компаниях. Давайте вместе создадим будущее, наполненное новаторскими идеями и успешными проектами, начиная с развития молодежных инициатив.

Литература:

1. Варданян И. Исследование систем обучения и развития персонала //Кадровик.ру. 2013. N 2. С. 68 - 69.
2. Зазовская Н.М., Мартынов В. Г. Внутрикorporативное управление профессиональным развитием персонала в системе менеджмента качества. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014, - С.35
3. Ивановская Л.В., Митрофанова Е.А., Свистунов В.М. Управление персоналом: теория и практика. Организация, нормирование и регламентация труда персонала: Учебно-практическое пособие // Проспект, 2013
4. Лукашевич В.В. Основы управления персоналом / В.В. Лукашевич. М.: КноРус, 2012. 272 с.81
5. Маслова В.М. Управление персоналом / В.М. Маслова. М.: ЮРАЙТИЗДАТ, 2013. 496 с.28.
6. Михайлина Г.И. Управление персоналом / Г.И. Михайлина, Л.В. Матраева, Д.Л. Михайлин, А.В. Бемяк. М.: Дашков и Ко, 2013. 280 с.
7. Рогожина А. Снижение текучести кадров за счет внедрения системы адаптации и обучения производственного персонала // Кадровик.ру. 2013. N 7. С. 58 - 69.

Маркетинг и управление

UTEYEV BAKYTNUR

Almaty technological university

e-mail: bakytur2013@mail.ru

BANKING RISK MANAGEMENT

The concept of bank liquidity is very closely related to the concept of liquidity of the markets and, first of all, the financial market in which the bank operates. Therefore, the more capacious, stable and diverse, competitive the market becomes, the more the concept of bank liquidity expands. In the coming years, Kazakh banks are predicted to face high risks associated with a reduction in capitalization amid stagnation in the economy based on the COVID-19 epidemic.

As a country - an exporter of oil and other mineral resources, receiving proceeds in the US currency, the republic has a high degree of dollarization of the economy, which gives additional risks and may lead to destabilization of the financial stability of banks. The historically high practice of concentrating banking resources on certain sectors and borrowers increases credit risks in the banking sector. The decline in external demand and commodity prices negatively affected the economy. Coupled with a decline in GDP and a sharp depreciation of the national currency tenge, this led to a deterioration in the creditworthiness of borrowers. The dynamic of the banking sector development indicates that ordinary retail deposits are becoming less and less interesting to the population. And the population, as you know, provides certain liquidity to banks. At the end of 2019, the total assets of non-banking organizations amounted to 1,102.1 billion tenges, an increase of 20.1% compared to 2018. [one]. As a result, competition within the banking segment is intensifying, which makes the task of introducing innovative technologies to attract new customers and ensure financial stability more urgent.

Consequently, the rate of nominal growth of loans in Kazakhstan will determine the rate of inflation growth. Due to the significant decline in disposable income, new retail loans are expected to replace maturing loans, with the result that the retail loan portfolio will remain stable in absolute terms. Deterioration of asset quality

indicators and diversion of funds to create additional reserves will be observed in banks with high lending rates, as these loans will mature in unfavorable operating conditions.

Research methods: general scientific research methods, such as analysis, methods of statistical information processing, methods of mathematical modeling.

The banking sector includes 23 banks with a state share in the capital of the banking sector of less than 5%. In the structure of banks' assets in the republic, loans account for 50.9%; a portfolio of securities - 20.7%; cash, refined precious metals, and correspondent accounts - 10.5%. [3] Credit risk is still the main cause of banking problems and more than 80% of the content of banks' balance sheets is usually devoted to this aspect of risk management.

Many researchers of the problem of bank liquidity are inclined to apply the forecast of cash flows (payment calendar) as the main tool of liquidity management, as providing the most reliable and objective forecast of bank liquidity. The main substantiation of the choice of this form of liquidity analysis for the author is the very purpose of bank liquidity management, defined as the ability to fulfill its obligations to depositors and creditors in time without risk and loss, and the bank's ability to lend to business and earn its profits. It is this instrument of bank liquidity analysis that can give an answer to the question about a possible shortage of funds in a certain time interval and to take necessary measures for overcoming problems and adjusting bank policy. The methods based on the dynamics of the indicators seem to be more effective than the approaches that use static data under study and give only a possible assessment of the future change in the indicators of a commercial bank, without a breakdown by time interval. One of such methods is the ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average) model. This model excludes long-term funds taken out of bank circulation, funds on correspondent accounts and mandatory reserve accounts with the central bank and cash in credit institutions.

Certainly, the liquidity management mechanism cannot fully exclude risks, as new internal and external factors of influence have to be constantly analyzed on a permanent basis. That is why the forecast of future cash flows of the bank is built with a certain probability, and with the increase of time horizon the reliability of results of the decision decreases. For instance, it is necessary to calculate the possibility of reconsideration of the discount rate at the markets of external borrowings.

In the absence of strategic changes in the bank management, as well as significant changes in external factors, extrapolation is likely - the transfer of the

established initial structure of assets, liabilities, return on investments and resource values to future periods. First of all, it concerns such macroeconomic factors as: changes in the refinancing rate of the central bank, inflation, exchange rates of major currencies in relation to the previous year and the absence of dumping on credit rates - attracting the client base by reducing the interest rate in the long term.

The main feature of financial market stabilization today is the departure from direct support of banks, and support of borrowers - the population, small and medium enterprises (SMEs). The support measures are defined as: not charging penalties and fines on overdue payments on the principal debt and (or) remuneration under the bank loan and (or) microcredit contracts to individuals and legal entities, whose financial condition worsened as a result of the introduction of the state of emergency. Thus, more than 1,8 million citizens received a deferment for the sum of 245,6 billion tenge, and 11,7 thousand subjects of SMBs for the sum of 147,8 billion tenge [4]. In fact, for the banks this means losses from uncollected bank interest.

As part of market risk management, the National Bank defined systems of limits and restrictions on risk parameters, such as tracking error, Value-at-Risk, tightened requirements for credit quality of instruments, issuers/counterparties, revised the list of instruments permitted for investment, etc. For example, limits for 2nd tier banks were changed from restrictive to indicative. Assessment of the quality of bank assets is focused on the analysis of liquidity and capital adequacy.

The Basel Committee documents identify the following risk categories: systemic, strategic, credit, country, market, interest rate, liquidity, currency, operational, legal and reputational risks.

With the advent of Internet banking, other categories of risk - credit, interest, currency, etc. - are also changing. Thus, the use of "soft" procedures of remote evaluation of potential borrowers' creditworthiness or the purchase of electronic money from an insufficiently reliable issuer can lead to an increase in credit risk.

Liquidity risk and currency risk are relevant for banks engaged in serious digital cash transactions, and market risk requires special attention for those banks that are developing online loan securitization programs. However, these risks are not cardinal and are inferior to the shifts described above in the areas of strategic, operational, legal and reputational risks. It is in these areas that risk management in modern commercial banks concentrates.

Therefore, development of electronic access to bank services does not bring any new risks, but shifts in the configuration of bank risk, i.e. in its internal structure. According to the Basel Committee, banks should pay more attention to the problems arising due to the rise of certain types of risk, and regulators should work out principles of banking supervision, taking into account the specifics of electronic banking services.

Currently, the support of second-tier banks by the Government is carried out indirectly, on the basis of a comprehensive plan of operational measures for lending and financing sectors of the economy. This money is accumulated in bank accounts, thus increasing their liquidity. For example, in the manufacturing industry, concessional financing of working capital will be provided under the National Bank's program. Subjects of the manufacturing industry will be able to receive preferential loans under the "Business Road Map-2025" program (BRM).

In addition, through the established Industrial Development Fund, lending to processing enterprises is planned at a rate of no more than 3%.

In the mining and metallurgical complex, the limit for automatic VAT refunds was increased to 80% for the period until the end of 2020.

A new direction was included - "micro crediting of micro and small businesses". Funding will be available at a rate of no more than 6% through subsidies. Loans will be issued up to 5 million tenge to replenish working capital and up to 20 million tenge - for production needs [8].

Therefore, the scheme of the relationship between the bank and the client is changing radically. The bank is forced to hold on to its client, who receives support. At the same time, direct support from banks undermined the effectiveness of risk management. Kazakh banks did not think about pursuing a reasonable credit policy - most of the loans issued were written off as direct losses, thus, banks shifted their risks to the state. It was decided that operational risk management in banks will need to be carried out on the basis of the COSO model. This model prescribes and distributes instructions on risk management to the relevant structures of the bank with the same lines of defense. The first line of defense deals with front-office and middle managers in such sections as: "Risk Assessment", "Control procedures", "Information / Communications". The second line provides a mechanism for control and management of risks implemented by the first line of defense, the third line of defense includes the institution of internal auditors [9].

A bank can be liquid if its assets can be moved or sold to other creditors or investors. Practice shows that the sources of liquid resources are certain types of securities that can be easily converted into cash; The liquidity of the bank can be planned if the future income of the borrower is taken as the basis of the payment schedule for repaying loans. Consequently, bank liquidity can be influenced by changing the maturity structure of assets by maturity. In practice, this is expressed in the formation and management of an investment portfolio using the step effect.

On the basis of the theory of liability management, the bank should solve the problem of liquidity by attracting additional funds, buying them in the capital market and the bank can provide its liquidity by resorting to extensive borrowing of funds, including from the Central Bank.

Thus, the liquidity of the bank is a qualitative characteristic of the bank's activities, due to many factors that are in constant change and interrelation. Therefore, the liquidity of the bank is a dynamic state that develops gradually and is characterized by the influence of various factors and trends. Maximum liquidity is achieved by maximizing cash balances and correspondent accounts in relation to other assets. However, in this case, the bank's profit is minimal. Profit maximization requires giving out loans and making investments rather than simply storing funds. Since one of the conditions involve keeping cash and balances on correspondent accounts to a minimum, profit maximization jeopardizes the bank's uninterrupted fulfillment of its obligations to customers.

Consequently, the essence of banking liquidity management lies within a flexible combination of contradictory liquidity and profitability requirements. A commercial bank managing liquidity targets maximizing profits with the obligatory observance of economic standards established and determined by the bank itself.

Each commercial bank must independently maintain its liquidity at a given level. This level can be determined using an analysis of its state for specific periods of time. A bank should also include forecasts of the results of its activities and subsequently pursue a scientifically sound economic policy in the field of the formation of authorized capital, special purpose funds and reserves. The policy should also consider attracting borrowed funds from third-party organizations and performing active credit operations.

Bibliography

1. John Maynard Keynes General Theory of Employment, Interest and Money. C91 1936 (in Russ.).
2. Report of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for 2019 APPROVED by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 1, 2020 No 361(in Russ.).
3. National Bank of Kazakhstan PRESS RELEASE No. 2 On the situation in the financial market January 29, 2020 Almaty in Russ.).
4. President's Package of Measures: more than 1.8 million citizens got deferral of loans <https://news.mail.ru/politics/41813311/?frommail=1> (in Russ.).
5. Banking Industry Country Risk Assessment - BICRA (in Russ.).
<https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/200626-banking-industry-country-risk-assessment-update-june-2020-11550889>
6. Digitalization of the banking sector will make obtaining financial services more accessible. Italics 06.11.2018. in Russ.).
7. Payment systems. https://nationalbank.kz/ru/links/platezhnye_sistemy (in Russ.).
8. R. Dalenov Comprehensive plan by the end of 2020 will help restore economic activity
<https://www.primeminister.kz/ru/news/> (in Russ.).
9. Effective Application of COSO in the Three Lines of Defense Model Prepared by The Institute of Internal Auditors® Authors: J. Anderson, IA, CPA, CRMA, CMA, Head of Internal Audit, Consultant IIA's Audit Executive Center® Gina Eubanks, CIA, CISA, CRMA, CCSA, VP https://iia-ru.ru / upload / documents / professional_practice / position_papers/ (in Russ.).

Second course student, Syrymbet N.S.

Kazakh-British Technical University, Kazakhstan

Second course student, Turdymuratov N.N.

Kazakh-British Technical University, Kazakhstan

Second course student, Bekzhigitova A.K.

Kazakh-British Technical University, Kazakhstan

Professor, Karshalova A.

Kazakh-British Technical University, Kazakhstan

BUDGETING AND FORECASTING FOR FAVORABLE OUTCOMES WITHIN THE BUSINESSES

***Abstract:** this article deals with the budgeting and forecasting definitions within modern businesses and underlines the importance and benefits of budgeting and forecasting. Moreover, the article outlines the steps to create a budget and gives an example of one of the ways of budgeting and forecasting, finally the article concludes with the use of budgeting and forecasting for favorable results within businesses.*

***Keywords:** Budgeting, Forecasting, Financial Management, Operating Projections, Scenario Planning, Variance Analysis, Cash flow forecasting, Budget Variance, Top-Down Budgeting, Budget Cycle, Forecasting Period*

Definition and purposes of budgeting and forecasting

Budget is a quantitative expression of a plan of action prepared in advance of the period to which it relates [1]. The budget helps us determine what our future expenses and revenues will be. Having reliable plan to improve the efficiency of the company is what is important for top managers. By budgeting, they make decisions about the company's future. So, budgeting includes creating additional expansion opportunities, constructing long-term plans, and monitoring the progress.

The purpose of budgeting is broad. The core aims of budgeting are:

1. Evaluation – how do managers work effectively within the budget and use this to evaluate their work?

2. Authorization – budgets act as a form of authorization of expenditure.

3. Motivation – a well-designed budget will motivate employees, encouraging them to exceed this plan. Because the bonus system works based on overfulfilling the budget. An incorrectly drawn-up plan, on the contrary, will demotivate employees, reducing their efficiency.

4. Planning for the future

5. Controlling costs – investigating differences between budget and actual results

6. Heading in the right direction of the different business activities to be sure that managers are working towards the organizational goal.

7. Communication – budgets connect individual managers and organizational goals.

What is forecasting?

Forecasting is a technique for making predictions of the direction of future trends based on the analysis of past and present data [2]. It helps businesses to plan future expenses for the coming year or to find out how to allocate the company's budget. It is a decision-making tool that uses by businesses to cope with the impact of uncertainty by analyzing historical data and trends. This process helps them allocate budgets effectively and plan for expected expenses, enabling them to make informed decisions and prepare for various scenarios.

What are the differences between budgeting and forecasting?

- Target

Budgeting has a set target since managers have to decide on the allocation of resources to the departments. However, in forecasting, we do not have a target. In many cases, forecasting is just evaluating what the company thinks it would be able to achieve.

- Meaning

Budgeting involves expressing a financial plan in quantitative terms. The management constructs budgeting in close coordination with the financial department. On the other hand, forecasting primarily entails historical data and trends to predict future outcomes.

Importance of Budgeting and Forecasting

Budgeting is very important in running a business. This will help the company be prepared for all future expenses. To understand how important budgeting is, let's give an example.

Budgetary reforms are not easy for large corporations, as they require large changes. But since these changes are needed to improve the financial position of the company, they have to adapt. For example, ABC Corporation. They realized that the previous budgeting methods did not work effectively and, by abandoning them, they proved that with the right approach, everything can be changed. A special feature of the change was that they notified all employees about this so that they also actively participated in this process. Plus, the company paid attention to proposals from employees, which strengthened their cooperation. The Corporation has introduced several changes to improve budget administration. They are presented in the following table.

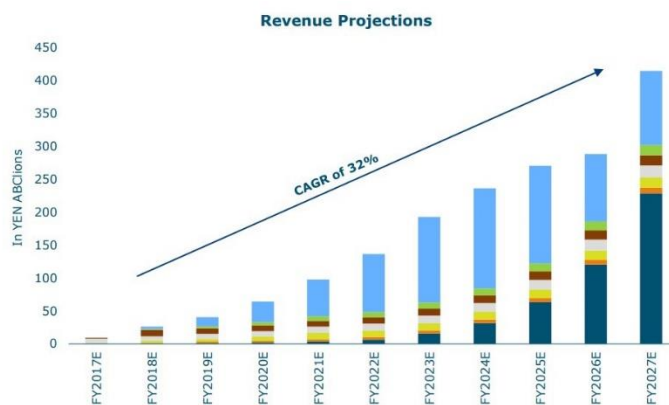
Table 1. Several changes to improve budget administration

Reduce costs without sacrificing quality	By analyzing their costs, they found costs that could be reduced without changing the quality of the product. For example, they concluded that they spend more than they could on stationery. Therefore, they decided to reduce costs by agreeing with the supplier.
Zero-based budgeting approach	This approach requires making the budget from zero, instead of relying on the previous budget. Also, before adding to the budget you need to justify all the company's

	expenses. This helped them reduce resources on necessary expenses and avoid unnecessary expenses.
Investing in new technology.	Improved technology helped the company quickly respond to changes in the financial sector

Using these strategies, especially rethinking the budgeting method, helped ABC find its weaknesses and eliminate them. Budgeting ensures that resources are used efficiently and in a coordinated manner to achieve a common goal. Thus, the company is currently showing good results and expects an increase in income in subsequent periods.

Picture 1. Chart presenting revenue projections for ABC company

As we can see in the chart, ABC is set to achieve rapid revenue growth at a 32% compound annual growth rate.

In addition, forecasting is one of the main tools in managing the business. Forecasting allows you to make the necessary decisions and coordinate business development. Forecasting promotes more effective strategies that are based on forecasts. Using previous data and analyzing it, we can find a pattern. This will help the company be prepared and address potential disruptions before they happen.

Methods of Forecasting

There are four types of forecasting methods that financial analysts or managers use to predict future revenues, expenses, and capital costs for a business. While there is a wide range of frequently used quantitative budget forecasting tools:

1. Straight-line
2. Moving average
3. Simple linear regression
4. Multiple linear regression

Table 2. Several important characteristics of forecasting methods

Technique	Use	Math Involved	Data needed
Straight line	Constant growth rate	Minimum level	Historical data
Moving average	Repeated forecasts	Minimum level	Historical data
Simple linear regression	Compare one independent with one dependent variable	Statistical knowledge required	A sample of relevant observations
Multiple linear regression	Compare several independent variables with one dependent variable	Statistical knowledge required	A sample of relevant observations

The table provides several important characteristics of forecasting methods that are applied among many consulting firms such as McKinsey, BCG, Accenture, and Colliers. The first two methods suggest that the company's historical results will generally be consistent with future results.

The regression methodologies forecast results based on the relationship between two or more variables.

1. The Straight-line method is a time-series forecasting model that provides estimates about future revenues by taking into consideration past data and trends. For

this type of model, it is important to find the growth rate of the indicator that is desired to be predicted

2. The moving average model is similar to straight-line forecasting, except that it is often used to predict short-term trends (daily, monthly, quarterly, or half-year intervals)

3. The simple linear regression is a type of associative forecasting model that provides a more detailed context to the forecast model by examining how the independent variable is correlated to the dependent variable.

4. Multiple linear regression analysis. As its name suggests, multiple linear regression follows the same approach and makes the same assumptions as simple linear regression – that it applies it to several different business variables

Illustration of Forecasting and Budgeting

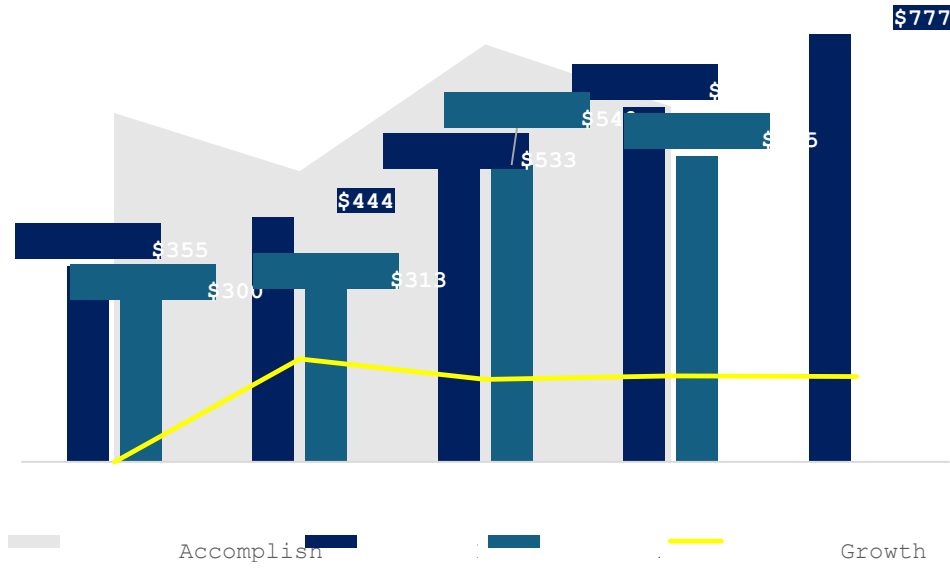
The CFO of XYZ company wishes to forecast the sales of the company, and he reports the budgeted and actual results of the company's sales over the previous four operating years:

Table 3. Budget and actual results of XYZ company during 2020-2024

	2020	2021	2022	2023	2024
Budget	\$355,556	\$444,444	\$533,333	\$644,444	\$777,778
Actual	\$300,889	\$313,333	\$540,000	\$555,556	
Accomplishment	85%	71%	101%	86%	
Growth rate	0%	25%	20%	21%	21%

As a result of this report, the company identified the growth rate of budgeted sales which is 21.6% on average over the previous four years. After that management uses historical data to predict next year's results. The company's accomplishment rate fluctuates, and the goal is to fully complete the planned results (which is \$777,778)

Picture 2. Graphical demonstration of Table 3

One more way to construct a budget or predict sales is to look at the historical prices and outputs. For example, the company’s management relies on the simple moving average method to construct a budget for sales.

Table 4. Budget sales for the valuation and advisory services department for the first quarter

Projects	Average bill	Number of projects	Total
Small	\$ 10,000	15	\$ 150,000
Middle	\$ 18,000	20	\$ 360,000
Big	\$ 45,000	5	\$ 225,000
Total	\$ 24,333	40	\$ 735,000

The important consideration here is that the company assumes its number of projects and average bills on those projects to be fixed for the budgeting period.

Table 5. Plan based on growth-based calculations and past data

	Plan 2023	Actual 2023	Accomplishment 2023	Realistic Plan	Optimistic Plan
Q1	89,444	90,871	102%	142,222 \$	264,056 \$
Q2	127,778	104,507	82%	222,222 \$	377,222 \$
Q3	140,556	90,417	64%	248,889 \$	414,944 \$
Q4	153,333	187,977	123%	275,556 \$	452,667 \$
Total	511,111	473,772	93%	888,889 \$	1,508,889 \$

After the calculation of the quarter sales, management turns to the annual forecast. Management of the company decides to have two scenarios for the next year. A realistic plan and an optimistic plan. The realistic plan is based on past performance and historical data, while the optimistic plan includes the beliefs and desires of the company. Given the increase in the number of departments, the realization of an optimistic plan has a high potential.

Conclusion

In essence, effective budgeting and forecasting require a succinct summary that encapsulates the key takeaways.

Effective budgeting and forecasting are essential for businesses to navigate financial waters successfully. By carefully planning and anticipating future expenses and revenues, organizations can make informed decisions, mitigate risks, and seize new opportunities.

By combining the roadmap of budgeting with foresight forecasting, organizations gain a powerful tool for navigating the financial future.

Whether you are managing a household budget, or a corporate financial plan, budgeting and forecasting are essential tools. They provide clarity, direction, and the ability to course correct as needed.

LIST OF REFERENCES:

1. ACCA F2 Management Accounting, Kaplan Publishing UK

2. Business Valuation Report of ABC company

<https://dnbuae.com/public/uploads/files/Business-Valuation-Report-Sample.pdf>

3. Forecasting Methods, Jeff Schmidt

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/financial-modeling/forecasting-methods/>

4. What is Forecasting? methods, process, PDF; Sukanta Malti, August 19, 2021

<https://educationleaves.com/what-is-forecasting/>

СЧЕТОВОДСТВО И ОДИТ

Dulat Seisembekov

*Student of Business School,
Kazakh-British Technical University*

Scientific adviser: Karshalova A.D.

AUTOMATION IN ACCOUNTING: THREAT OR OPPORTUNITY?

Abstract

This article discusses the impacts of automation techs like Robotic Process Automation (RPA), Artificial Intelligence (AI), and advanced data analytics on accounting industry. Here, we find out how contemporary technologies enhance operational efficiency as well as accuracy while at the same time transforming the job descriptions of accountants. It investigates what automation in accounting field could offer and what it requires. The dual nature of automation, being both a threat and an opportunity in accounting sector, is also worth noting in this discussion.

Keywords: Automation, Accounting, Robotic Process Automation (RPA), Artificial Intelligence (AI), Data Analytics, Operational Efficiency, Job Displacement, Professional Development

Introduction

Automation is the gradual changes that are happening in the area of industry such as accounting with the business environment always changing. The inclusion of high-level programs in accounting has led to some advancements and challenges at the same time prompting a vital debate as to whether automation could be seen as a risk that would bring about disorder or an opportunity which is worth embracing by accountants. This change encompasses replacing manual processes with automatic ones only and implies redefining the role of the cost accountant in corporate strategy formulation and decision-making procedures. Professionals are anticipated to utilize these technical innovations in ordinary operations due to the increasing ubiquity of automation thus adding depth to their insight base regarding enterprises' greater strategic value. Apart from that, significant inquiries about future growth accounting

capabilities, job obligations, and general organization of accounting departments within companies are muted. Due to these advancements, it is important to look at benefits as well as potential drawbacks of automation in accounting functions.

The key factors driving automation

Fundamentally, Robotic Process Automation (RPA), artificial intelligence (AI), and advanced data analytics are transforming the accounting processes by changing the ways accountants handle and present financial data. For instance, Robotic Process Automation (RPA) simplifies monotonous and time-consuming tasks such as data entry as well as ensuring regulatory compliance. AI enhances these capabilities by incorporating intricate decision-making and problem solving abilities that imitate human intelligence (Markey et al., 2021). Consequently, it is essential to bear in mind this aspect due to this reason while considering the relationship between accounting and AI. Conventional financial advisors can no longer claim to be the only source of audit information; nor can they take credit for strategic planning' profession since it has been taken over by machines with advanced computing abilities known as AI.

The need for more precision and efficiency in financial reporting is what mainly prompts the use of these technologies. The more businesses expand and financial transactions become more complex, the higher the amount of data that require handling in ever increasing quantities. This abrupt surge in volume of information cannot be properly managed with old-fashioned methods. Automation also helps to meet financial reporting by making sure that reports are precise and made timely, and therefore, avoid fines that come about because of not following the rules. On top of that, the need for digital transformation forces companies to use latest technologies for improving their work and gaining an edge over others. The integration of technology in accounting is not just a mere trend, it showcases a complete change in how accounting operates. It avails a proactive way for monitoring financial events in the digital age (Smith, 2020).

Advantages of automation in accounting

The prime benefits demanded from automation are superior efficiency, precision, and elimination of human errors. This way, when it comes to tax payment or salary processing, automatic systems are quite insightful and thus prevent cases of financial strain due to minor inconsistencies that can even attract legal troubles.

Additionally, AI-driven systems make it possible for organizations to anticipate future financial threats or opportunities before they occur, thanks to predictive analytics; this in turn supports prompt financial planning (Johnson, 2021). Moreover, accounting processes can be scaled up easily through automation without the need to increase the workforce in proportion to the work demands, hence making it possible for enterprises to cater for more tasks seamlessly. Such flexibility can help in meeting the increased demands on the company during specific times of year. Automated systems benefit compliance monitoring by consistently checking financial transactions for discrepancies suggesting non-conformity or fraudulence. Continuous observation ensures that entities continue sticking to financial regulations hence reducing chances of experiencing costly punishments and affecting the way an entity is viewed by people. In this way, they increase greatly, their strategic value for financial professionals since they can use their competences to make complex decisions instead of handling purely functional issues.

The effects on employment

Even though there are advantages to automating accounting processes, there are concerns as to what impact technology will have on jobs in this field. The traditional roles played by many accountants have been put into jeopardy by the increasing capacity of automation to handle complex accounting duties. According to a 2019 study done by EY, around 30% of junior accounting jobs would be computerized as early as 2025. This is important for accountants to note.

This movement does not always go against the grain. Furthermore, it creates opportunities for accountants to shift to roles involving more analysis and advisory work that cannot be easily automated. Profound understanding of business activities, strategic thinking and social skills are the requirements for these jobs - qualities that cannot be achieved with today's technology. Moreover, automating routine tasks gives firms a chance to redistribute their staff to more profitable ventures, hence creating employment in different sectors like consulting in finance and strategic management. Therefore, even though automation might decrease the number of usual accounting positions, it redesigns their nature.

Adapting to new challenges

With automation being increasingly adopted, a re-evaluation of the capacities and accountabilities required by accountants becomes mandatory. In the modern-day

setting, what is necessary for any accountant is to have proficiently embraced both technical and conventional roles in accounting. This will not only maintain them relevant during the automation epoch but also enable them offer additional strategic value to companies whereby it shifts them from being doers into thinkers.

What is more, the growing automation has led to raising ethical concerns and data protection measures around it. As useful as automatic systems are, they can still be affected by internet crimes such as hacking or cyber-attacks and thefts involving data from business transactions involving billions of dollar worth transactions in total annually if added up together across numerous companies trading online. Consequently, there has been an increasing need for accountants today as they now control information technology system operations to prevent any possible breakdowns occurring in these machines. (Markey et al., 2021).

The future landscape

Automation in accounting will continue to grow in the future because of advancements in technology in addition to the increased complexity of the financial and regulatory environment. This will in turn give rise to increasingly sophisticated AI applications for accounting including but not limited to real-time auditing advanced financial modeling and decision support among others.

The expected influence of automation technologies on everyday accounting activities is far greater than mere enhancement of operational efficiencies; it will fundamentally alter how organizations' management makes decisions. As such, the emerging professionals will be expected to manage both financial and technological portfolios if they are to excel in this field. Additionally, technology dependence on may ease in new era of open accounting. Enterprises can adjust to market shifts quickly due to real time information availability and meet the demands made by authorities. This kind of scenario shows why continuous training and adaptability are important if accountants are to do well in their careers as they work in an industry that keeps changing constantly.

Conclusion

In summary, automation in accounting has many possibilities for increasing operational efficiency, accuracy and decision-making skills. Nonetheless, it remains associated with various challenges like job displacement possibilities and the need for

strict data security measures. As such, accounting professionals should be able to cope with such trends if they are to thrive within what is already becoming an entirely autonomous environment. In the future, the most proficient accountants will be distinguished by their ability to adjust to new technologies and procedures. This is why in light of the rapid shift in the accounting environment because of technological advancements, accountants must be committed to constant learning and change. Moreover, this shift in focus by the industry into strategic and advisory roles further emphasizes the importance of the right insights from people and technology in guiding strategic planning as well as making clear the key role played by skilled practitioners in the steering of business strategy.

References:

1. EY. (2019). The Future of Jobs in the Age of Automation. Retrieved from <https://www.ey.com/futureofjobs>
2. Johnson, L. (2021). Cybersecurity in Automated Environments. *Journal of Information Security*, 12(2), 134-146.
3. Markey, R., Jenkins, B., & Lewis, P. (2021). Robotic Process Automation: A Case Study in the Accounting Industry. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 18(1), 45-58.
4. Smith, J. (2020). Predictive Analytics in Financial Planning: Opportunities and Challenges. *Financial Analysts Journal*, 76(4), 58-72.

Oryntay Aidana,

*2nd year student of the specialty "Finance"
of the Kazakh-British Technical University
Kazakhstan*

Tussipbekova Nessipzhan,

*2nd year student of the specialty "Finance"
of the Kazakh-British Technical University
Kazakhstan*

Research supervisor

Karshalova Alma Damerovna

*Associate professor, PhD
Kazakh-British Technical University
Kazakhstan*

MANAGERIAL ACCOUNTING AS A TOOL FOR SOCIAL IMPACT

Abstract: This paper examines importance of management accounting in social sustainability. Since problems such as climate change, lack of resources and social inequality are relevant all over the world, integration of sustainable development methods into organizational structures is becoming more significant. In this research, quantitative data from surveys of KBTU business school students (finance, management, audit, and marketing major) were conducted for methodology. Results show the relationship between use of management accounting and the improvement of sustainable development goals, such as environmental conservation and increased public participation. It also shows key role management accounting has on social responsibility, and notes that inclusion of environmental and social factors in accounting practice is important for solving global problems.

Keywords: managerial accounting, social impact, corporate social responsibility, sustainability, financial management.

Introduction

We live in time where global challenges have a serious impact on entire planet, such as climate change, resource depletion and social inequality. Role of management accounting is far beyond traditional financial management. New trend of social and environmental accounting opens prospects by integrating sustainable development into basis of management decision-making. Management accounting is an essential tool for organizations that want to solve and mitigate the consequences of these serious social and environmental problems. This article explores how management accounting methods contribute to solving global problems by using sustainable development and ethical corporate behavior. Management accounting increases the accountability of organizations and increases commitment to long-term environmental and social goals. As businesses increasingly realize that their job and growth are closely linked to their ability to have positive impact on the world around them, this topic is of great importance [1][2].

Accounting for social impact in financial management is a continuous process of coordination and adaptation. It is important to regularly monitor and review impact indicators and financial data and adjust your plans and strategies accordingly. Companies also need to align their influence with finances at different levels, such as budgeting, fundraising, investing, and spending. For example, by using impact-based budgeting, you can prioritize a company's activities, or if you use impact investing to support social enterprises or projects, they will bring both financial and social returns. The purposes of this social accounting are to help companies and businesses to show their social impact by results and activities on their financial statements; provide stakeholder information about how organization uses recourses; help companies and businesses on how they can improve their efficiency and effectiveness [3].

Methods

This paper uses a quantitative approach to show role of management accounting in solving global social and environmental problems. Methodology is designed in such way as to obtain quantitative data on the effectiveness of managerial accounting methods and results of initiatives in the field of social and environmental accounting.

This approach makes it possible to analyze management accounting as tool of social impact in different business and organizational contexts.

Quantitative analysis

The quantitative part of the work includes collection and analysis of data on the integration of social and environmental accounting into the activities of companies and organizations. Survey was prepared and distributed among students of KBTU business school (finance, management, audit, and marketing major). The survey questions focus on implementation of social and environmental accounting methods, effectiveness of these methods in achieving sustainable development goals.

Literature review

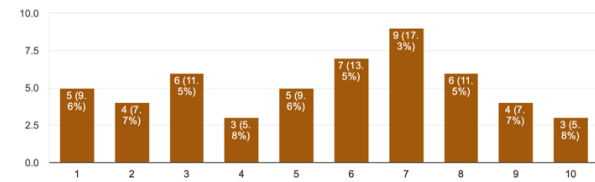
Literature review was conducted for justification of results. It includes analysis of articles, industry reports, and case studies that discuss role of management accounting in promoting social and environmental responsibility. This literature review helps to study modern academic and practical context of accounting, providing a basis for understanding the role of managerial accounting in solving global problems.

Results

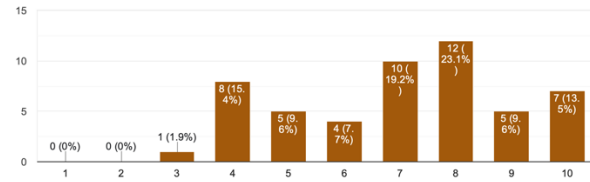
Results of this study highlight significant impact of management accounting on solving global social and environmental problems. As a result of the data obtained by conducting survey and literature review, it is possible to understand how management accounting contributes to achievement of businesses and organizations' goals in sustainable development, increases transparency and facilitates decision-making.

Quantitative findings

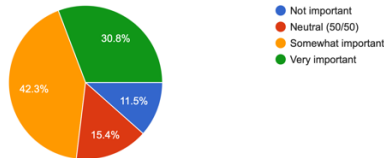
How familiar are you with the concepts of social and environmental accounting?
52 responses

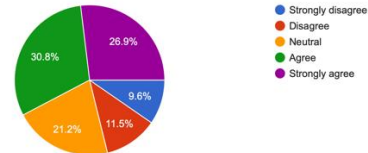
On a scale of 1 to 10, how important do you think it is for managerial accountants to incorporate social and environmental factors into their reporting?
52 responses

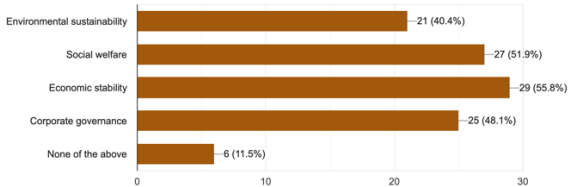
What role do you think accountants should play in addressing global social problems like poverty, inequality, and climate change?
52 responses

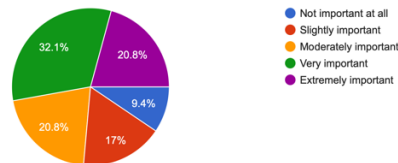
Do you agree that managerial accounting can help to solve social and environmental problems?
52 responses

Which of the following areas do you think managerial accounting impacts the most? (Choose up to two)
52 responses

How important is it for businesses to report their social and environmental impacts in addition to financial outcomes?
52 responses

The survey results indicate that KBTU business school students are aware of potential of management accounting in solving global social and environmental problems; they understand very well the role of management accounting in promoting sustainable development and social responsibility. They all agree on the importance of including social and environmental factors into managerial accounting frameworks. Moreover, students believe in the positive impact of accounting on environmental and social issues, which indicates a change in the attitude of future specialists to the role of an accountant.

Case studies

Case studies from companies that have integrated social and environmental goals into their sustainability reports show practical application of socially oriented accounting. One way to see it on practice is corporate social responsibility (CSR) statement. It is a report that issued by a company to outline the steps it has taken for

social improvements. It also describes company's plans to improve its operations to meet social and environmental goals.

One of the examples for our case study is Meta 2023 Sustainability Report [4]. The report includes company's vision, what they have maintained and the main target goals. They removed 80000 tons of CO₂ through carbon removal project, reduced 94% emission which decreased their carbon footprint. All of this is their path to net zero. They also provided information about water restoration projects that minimized water usage. Meta believes that to reach their own net zero emissions goal in 2030, they need governments around the world to move toward a net zero economy. Meta's report gives us important information about company's values and priorities, progress as well as the actual results and activities, which is could be crucial for us in choosing product and global market.

Conclusion

This paper explores important role of management accounting in solving urgent global social and environmental problems. Through use of social and environmental accounting methods, organizations and businesses can not only improve their operational sustainability, but also make positive contribution to solve global problems such as climate change, lack of resources and social inequality. Results of conducted analysis conclude that management accounting can effectively eliminate gap between financial performance and social responsibility by changing corporate strategies according with more relevant global goals.

Visionary accountants are planning new era of bookkeeping, by helping businesses become forces for good. They guide customers towards the triple goal of people, planet and profit and pave way forward. They are accountants who have social impact [5].

Moreover, use of management accounting in tracking social and environmental factors and reporting allows companies to make decisions that contribute to long-term sustainability. Such strategic approach not only reduces risks, but also strengthens the company's reputation.

Social accounting is especially important for non-profit organizations that work on community-oriented mission. It allows management to better understand the situation, make more informed decisions because of careful consideration. This can improve the image of a company, help in marketing campaigns, and increase confidence in the organization.

In conclusion, as the world continues to change due to environmental and social issues, role of management accounting in ensuring sustainable development is becoming increasingly important. Thus, management accounting will remain an important tool in the fight against global challenges of sustainable development, paving the way for a more responsible and sustainable future.

References:

1. <https://www.mdpi.com/1660-4601/20/4/2895>
2. <https://www.accountingtools.com/articles/social-accounting>
3. <https://www.mdpi.com/1996-1073/15/20/7633>
4. <https://sustainability.fb.com/wp-content/uploads/2023/07/Meta-2023-Sustainability-Report-1.pdf#page=1>
5. <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://karbonhq.com/resources/social-accounting-how-accountants-can-make-the-world-a-better-place20220816/&ved=2ahUKEwjd1Yz25e6FAxVFFxAIHSoMC48QFnoECA4QAQ&usg=AOvVaw1fVFF42ex1D-8aK7rIsl4->

Семионенко Д.А. Студент 3 курс, Айтказина М.А. научный руководитель
Алматинский технологический университет

УЧЕТ И АУДИТ КРЕДИТНЫХ ОПЕРАЦИЙ БАНКА

Учет и аудит кредитных операций банка — это процесс, который заключается в записи, контроле и проверке всех кредитных операций, проводимых банком. Банк должен подробно учитывать все кредитные операции, включая выдачу кредитов, погашение, начисление процентов и другие сопутствующие операции. Это важно для обеспечения точности и своевременности финансовой информации, а также для контроля и мониторинга кредитного портфеля банка. В соответствии с новшествами, введенными нормативным документом, возросла роль учетной политики в формировании достоверной информации по кредитным операциям, а также доходам и расходам от них, а потребность в её тщательной проверке привела к необходимости разработки методических рекомендаций в области аудита учета кредитных операций.

Учет и аудит кредитных операций помогают банкам демонстрировать соблюдение соответствующих законов и нормативных актов, связанных с кредитными операциями. Это включает в себя соблюдение требований к резервированию, отчетности и документированию кредитных операций. Учет и аудит кредитных операций способствуют созданию прозрачности в отношениях банка с клиентами и внешними заинтересованными сторонами. Это помогает снизить риск мошенничества, поддерживает доверие клиентов и укрепляет репутацию банка.

Банки предоставляют кредиты своим клиентам, чтобы помочь им финансировать различные потребности, такие как покупка недвижимости, приобретение автомобиля, развитие бизнеса и другие крупные расходы. Кредитная система - совокупность кредитно-финансовых организаций, учреждений, создающих, аккумулирующих и предоставляющих денежные средства на условиях платности, срочности и возвратности. Анализ кредитных вложений в зависимости от их качества предполагает учет различных факторов

риска. При этом критериями являются соблюдение сроков кредитования и качество обеспечения исполнения обязательств по возврату кредитов.

Проверка качества обеспечения исполнения обязательств происходит при аудите кредитных операций на соблюдение условий обеспеченности и предполагает предварительную выборку кредитных досье для оценки кредитного процесса и достоверности кредитного портфеля.

Анализ финансовой отчетности кредитных операций банка является важным инструментом для оценки его финансового положения и операционной эффективности.

Анализ кредитного риска банка включает оценку качества кредитного портфеля и эффективности системы кредитного управления. Банк с низким уровнем дефолтов и просроченных платежей, а также с адекватными кредитными резервами, обычно является финансово устойчивым. Анализ структуры финансирования банка позволяет оценить его зависимость от различных источников финансирования, таких как депозиты, заемные средства и собственный капитал. Банк с разнообразной структурой финансирования обычно имеет большую финансовую устойчивость, чем банк, полностью зависящий от одного источника финансирования. Банк с эффективной системой управления и контроля рисками обычно является финансово устойчивым. Это включает в себя управление кредитным, операционным, рыночным и другими рисками, а также наличие механизмов для идентификации, измерения и управления этими рисками.

Современные финансовые технологии изменяют способы предоставления и получения кредитов, делая процесс более удобным и эффективным для клиентов и банков. Время от времени мировая экономика подвергается стресс-тестам, таким как финансовые кризисы и рецессии. В таких ситуациях кредитные операции и их управление становятся критически важными для сохранения финансовой стабильности. Таким образом, кредитные операции остаются актуальными и играют ключевую роль в поддержании и развитии экономических систем по всему миру.

Методика аудита бухгалтерского учета выданных кредитов должна расширяться и качественно измениться в соответствии с новыми требованиями учета размещенных денежных средств. Для этого разработаны соответствующие рекомендации по направлениям проверки, которые практикующим аудиторам

следует использовать с целью эффективного выявления и предотвращения возможных искажений или неполноты информации о размещенных денежных средствах в кредиты и доходности данных операций в отчетности коммерческого банка.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023г.)

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003931&pos=5;-108#pos=5;-108

2. Балабанов И. Т. Банки и банковское дело: Учебное пособие для вузов / СПб.: Питер, 2011.- 304с.

3. Шереметов А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности: Учебное пособие. - М.: РИОР: ИНФРА-М, 2015. - 255 с.

Феденько А.С.

Карагандинский Университет Казпотребсоюза, Казахстан

КОНСЕКВЕНЦИЯ ОБЪЕДИНЕНИЯ ЕДИНОГО РЫНКА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ НА ТЕРРИТОРИЯХ СТРАН ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные тенденции развития аудиторской сферы на современном этапе. Проведен анализ перспектив функционирования единого рынка аудиторских услуг в рамках Евразийского Экономического Союза (ЕАЭС) с учетом возможных трудностей, связанных с дополнительной административной нагрузкой на аудиторов и аудиторские организации. На основе исследования обязательного аудита показано размывание риск-ориентированного подхода к внешнему контролю деятельности аудиторских организаций, предоставляющих услуги общественно значимым организациям. Также отмечена недостаточная эффективность отдельных профилактических мероприятий, реализуемых в рамках государственного контроля в сфере аудиторской деятельности.

Ключевые слова: аудит, аудиторская деятельность, аудиторские услуги, обязательный аудит, общественно значимая организация.

Аудиторская сфера является комплексным и многоаспектным явлением, требующим глубокого понимания и освоения всех аспектов и процессов.

Совершенствование системы регулирования аудиторской деятельности предполагает не только гармонизацию законодательства стран-членов Евразийского экономического союза в этой области. В целях установления единого рынка аудиторских услуг и разработки общих подходов к организации, регулированию и контролю аудиторской деятельности в рамках ЕАЭС, 19 апреля 2022 года в Москве было заключено Соглашение о выполнении аудиторской деятельности в контексте Евразийского экономического союза. Это Соглашение было ратифицировано Российской Федерацией, а также другими странами-

членами ЕАЭС, такими как Армения, Беларусь, Казахстан и Киргизия. На территории ЕАЭС будут взаимно признаваться квалификационные аттестаты аудиторов и аудиторские заключения, сообщил на сессии заместитель председателя Постоянной комиссии по бюджету и финансам Виталий Васюков. Будет обеспечен доступ аудиторских организаций и индивидуальных аудиторов одного государства «пятерки» на территории других государств-участниц.

Следует акцентировать внимание на том, что Соглашение предоставляет организациям государств – членов ЕАЭС право на поставку и получение аудиторских услуг без ограничений и изъятий, обеспечивает открытость и общедоступность сведений об аудиторах, аудиторских организациях и индивидуальных аудиторах, содержащихся в соответствующих национальных реестрах.

Формирование единого рынка аудиторских услуг в ЕАЭС прошло несколько этапов, наиболее сложным из которых стала унификация стандартов аудиторской деятельности для все стран ЕАЭС. В них применялись различные подходы регулирования аудиторской деятельности. Для заключительного формирования единого рынка аудиторский услуг на территории ЕАЭС необходим рост уровня доверия между сопредельными государствами, которое также должно распространиться и на бизнес стран ЕАЭС, тем самым сблизив его с собственными профессиональными аудиторами. [1]

Отмечается, что разработчики Соглашения стремились учесть интересы всех государств-членов ЕАЭС, обеспечивая баланс содержания документа. Например, в начале процесса создания Соглашения аудиторское сообщество Казахстана выразило обеспокоенность вопросом конкурентоспособности на едином рынке аудиторских услуг. Учитывая существующую санкционную политику в отношении России, многие аудиторы и аудиторские организации стремятся расширить свои рынки. Перемещение некоторых российских организаций на территорию Казахстана предоставляет российским аудиторам гарантированную клиентскую базу на фоне формирования единого рынка. [2]

Кроме того, аудиторское сообщество Республики Казахстан обратило внимание на вопросы, касающиеся численного состава аудиторских организаций. Согласно Закону Республики Казахстан от 20.11.1998 г. № 304-І "Об аудиторской деятельности", аудиторская организация должна иметь не менее двух аудиторов. [3] Однако в Соглашении указывается, что для осуществления аудиторской деятельности в качестве аудиторской организации юридическому лицу необходимо иметь не менее трех аудиторов. При этом необходимость увеличения численности сотрудников является дополнительным бременем для предпринимателей.

В последующем в Соглашении была внесена статья, учитывающая особенности внутреннего регулирования аудиторской деятельности. Согласно статье 32 Соглашения, Республика Казахстан, а также Республика Армения и Кыргызская Республика вправе установить в своем законодательстве численность аудиторов в составе аудиторской организации менее трех человек. Это позволяет учитывать интересы аудиторского сообщества и регулировать особенности правового регулирования аудиторской деятельности в различных государствах.

Однако некоторые спорные моменты остались нерешенными. Например, статьи 11 и 12 Соглашения касаются информации о индивидуальном аудиторе и аудиторской организации, включаемой в реестр, соответственно. Среди такой информации упоминается адрес официального сайта в Интернете, если таковой имеется.

Необходимость наличия официального сайта представляется важной, поскольку для индивидуального аудитора это требование могло бы стать дополнительной финансовой нагрузкой. В настоящее время индивидуальные аудиторы лишены возможности проводить обязательный аудит, который составляет значительную часть аудиторских услуг, и услуги, связанные с аудитом, пока не так востребованы среди предпринимателей. В результате индивидуальные аудиторы теряют прибыль. Анализ официальных данных,

опубликованных Минфином России о деятельности индивидуальных аудиторов в России, свидетельствует о резком сокращении их численности. [4]

Анализ статьи 12 Соглашения позволяет сделать вывод, что аудиторским организациям не требуется обязательное наличие сайта. Однако статья 22 Соглашения содержит положение о раскрытии информации аудиторскими организациями, проводящими обязательный аудит, и в этом случае требование о наличии сайта не упоминается.

Проблематика использования интернет-сайтов также привлекла внимание аудиторского сообщества Республики Казахстан. [2] В данной стране аудиторская деятельность подлежит лицензированию, при этом обязательное наличие сайта у аудиторских организаций не является требованием. Однако в условиях формирования единого рынка аудиторских услуг такое требование может быть установлено в качестве лицензионного, что потребует дополнительных расходов на регистрацию домена, разработку и поддержку сайта, а также услуги хостинга.

Сопоставительный анализ Соглашения и Федерального закона от 30.12.2008 г. № 307-ФЗ "Об аудиторской деятельности" показывает, что многие положения Соглашения соответствуют последним изменениям в отечественном законодательстве об аудиторской деятельности. [5]

Например, статья 22 Соглашения регламентирует порядок проведения обязательного аудита, который теперь в Российской Федерации могут проводить только аудиторские организации с 2022 года. Однако вопрос о полной исключительности аудиторских организаций из круга лиц, имеющих право на проведение обязательного аудита, вызывает обсуждения. Ранее в отечественном законодательстве определялся круг лиц, обязанных проводить обязательный аудит бухгалтерской отчетности, который включал как аудиторские организации, так и индивидуальных аудиторов, за исключением определенных категорий.

Учитывая введение российским законодательством понятия "общественно значимой организации", предложение состоит в том, чтобы сохранить обязательное проведение аудита таких организаций исключительно аудиторскими организациями. В отношении других субъектов, подобных обществам с ограниченной ответственностью, которые обязаны проходить аудит в связи с полученными доходами или размером бухгалтерского баланса, можно было бы предусмотреть возможность использования индивидуального аудитора.

Несмотря на сходство между содержанием Соглашения и Закона об аудиторской деятельности по многим аспектам, выявляются и значительные дополнения. Например, Соглашение различает документы, составляемые аудиторской организацией или аудитором при оказании различных услуг. Так, по результатам аудита составляется аудиторское заключение, по результатам проведения проверок, отличных от аудита, — заключение, а при предоставлении дополнительных услуг, сопутствующих аудиту, — отчет.

Внедрение такой структурированной системы представляется разумным решением. Однако часто аудируемые лица не различают между собой различные виды аудиторских услуг, сосредотачивая внимание только на проведении самого аудита. В то время как аудиторские услуги подразделяются на сам аудит и сопутствующие ему услуги. Кроме того, законодательство предусматривает возможность предоставления других услуг, связанных с аудитом.

В свете такого многообразия услуг, предоставляемых аудиторами и аудиторскими организациями, важно понимать, что аудиторское заключение составляется исключительно на основе результатов проведения аудита. Так, часто заключается договор на предоставление аудиторских услуг, включающий комплексную проверку финансовой (бухгалтерской) и налоговой отчетности, а также предоставление сопутствующих услуг, и по завершении проверки предоставляется заключение (например, о формировании и использовании инвестиционных средств аудируемого лица).

Таким образом, в ситуации, описанной выше, проводится не аудит, а предоставляется заключение, которое не является аудиторским. Однако заказчики, не согласные с выводами предоставленного заключения, часто пытаются признать данный документ фальшивым аудиторским заключением. [6]

В связи с принятием законопроекта о ратификации некоторые нормативные правовые акты Республики Беларусь, включая Закон от 12.07.2013 № 56-З «Об аудиторской деятельности», нуждаются в корректировке, так как они не полностью соответствуют положениям Соглашения. [7]

Во-первых, для обеспечения доступа белорусских организаций к осуществлению профессиональной деятельности в других государствах-членах ЕАЭС необходимо установить дополнительные требования к аудиторским организациям. Например, в уставном капитале аудиторской организации должна присутствовать доля, принадлежащая аудиторам и (или) аудиторским организациям, не менее 51%, а численность аудиторов в коллегиальном исполнительном органе аудиторской организации не менее 50% его состава. Соглашение также содержит другие ограничения, такие как запрет создания аудиторских организаций в форме открытого акционерного общества или государственного унитарного предприятия. Во-вторых, для признания квалификационного аттестата аудитора, выданного Минфином Беларуси, на территории других государств ЕАЭС необходимо внести изменения в требования к претендентам на аттестат аудитора, программам квалификационных экзаменов и повышению квалификации аудиторов. Это позволит повысить профессионализм и конкурентоспособность белорусских специалистов и доверие субъектов хозяйствования к результатам оказанных услуг. В-третьих, для установления единого подхода к осуществлению и регулированию аудиторской деятельности в государствах-участниках ЕАЭС необходимо определить такие понятия, как аудиторская тайна и конфликт интересов, дополнить Аудиторский реестр информацией об аудиторах, аудиторах-ИП и аудиторских организациях. [8]

В целом, создание единого рынка аудиторских услуг оценивается положительно, поскольку интеграционные процессы в сфере аудиторской деятельности способствуют взаимовыгодному экономическому сотрудничеству. Однако некоторые аспекты требуют дополнительного изучения и уточнения.

Литература:

1. К вопросу современных подходов формирования единого рынка аудиторских услуг. ЖУРНАЛ Балканско научно обозрение, 2019 год. Васильчук Ольга Ивановна, Михалёнок Наталья Олеговна, Шнайдер Виктор Викторович.
2. Зачем Казахстану Соглашение ЕАЭС по аудиту? // <https://auditors.kz/news/1480/>. 15.01.2024.
3. Закон Республики Казахстан от 20.11.1998 № 304-І «Об аудиторской деятельности» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=. 15.01.2024.
4. Основные показатели деятельности индивидуальных аудиторов в Российской Федерации в 2022 году // https://minfin.gov.ru/ru/performance/audit_stat/=301929.osnovnye_pokazateli_deyatelnosti_individualnykh_auditorov_v_rossiiskoi_federatsii_v_2022_godu. 15.01.2024.
5. Федеральный закон от 30.12.2008 № 307-ФЗ «Об аудиторской деятельности» // СЗ РФ. 2009. № 1. Ст. 15.
6. Постановление Пятнадцатого арбитражного апелляционного суда от 08.11.2011 № 15АП11726/2011 по делу № А32-6240/2011 // СПС «КонсультантПлюс».
7. Закон Республики Беларусь от 12 июля 2013 года № 56-З «Об аудиторской деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.07.2019 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31460056. 15.01.2024.
8. Что изменится для аудиторов Беларуси после ратификации Соглашения об аудите в рамках ЕАЭС? // <https://www.audit-it.ru/articles/audit/a105/1067817.html>. 15.01.2024.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИТЕ НАУКИ

Майчин език и литература

Мақан А.Е. (студент 4 курса)

Ералинова Т.Е. (старший преподаватель)

Карагандинский университет имени Е.А.Букетова, Казахстан

THE LEVEL OF STUDY OF THE IMAGE OF A WOMAN IN WORLD LITERATURE

Abstract: the article discusses the role and significance of female characters and images in world literature, describes the history and image of female images.

Keywords: world literature, literary image, female image, female behavior, feminism, phenomenon, humanistic trend, social trend.

The common and distinctive features of the image of a woman in world literature make it possible to identify the General Laws of the literary process and contribute to the study of national literature from a comparative typological point of view.

Therefore, in the literature, female nature is declared a phenomenon. As for literature created by women, it is considered that its role in establishing a real relationship with the "other" is special, since it has a direct connection with literature, as well as the ability to avoid domination and masculine desires [1].

The problem of female emancipation takes various forms, and some French theorists argue that the very concept of a woman is seen as a radical force that destroys all concepts, prerequisites and structures of traditional male discourse. In fact, most feminist literary scholars are engaged in asserting the experience of a female reader, which, in their opinion, should overcome the view of cultural stereotypes of traditional male consciousness and, therefore, male perception.

Gender-oriented literary criticism believes that there is no relation of the average person to the depicted. It is male or female. Truth is truth, and "truth" is a very complex sign system that is formed by nature and people and is used by people, but it is such a complex and diverse character system that it includes so many Sign Systems,

language games, a simple carrier and the user truth tends to ignore its semiotic nature. [2] To understand the essence of reality, you need to know its language. But the reality that a woman perceives is different from a man.

In the works of antiquity, the first characters show the beginning of the weak state of women. Literature, especially the Anacreontic lyrics of antiquity, the lyrics of Provence the troubadours of the early Middle Ages, the lyrics of Dante, Petrarch, Shakespeare - the Titans of the Renaissance wore masks, softening the fact of the humiliated position of a woman and glorifying the sublime love relationships between men and women. Women, although they remained victims of the social system and public relations, became an unattainable ideal and rose to the top. Beatrice, Laura, Isolde, Juliet, Desdemona, Ophelia became typical female images. The image of a lover in the classical poetry of the eastern Renaissance is blurred, foggy features of its poetics in general, belong to the same typological series as the female image of the European Renaissance.

Perhaps none of the European countries is the legitimate heir to such an ancient culture as France in the era of classicism. The works of Corneille, Racine, Moliere contain typical features of French classicism, reflecting the high artistic achievements of mankind during this period. The female images of the works of this era do not rise to the height of artistic generalization, like those of men. The emotional outbursts of Iphigenia or Phaedra Racine are depicted by stereotypical methods, words about feelings instead of real feelings. For example, the characters of Fonvizin's sketch. The heroine of Griboyedov's comedy Sofya is bloodthirsty and does not fit into the framework of classicism at all. It is difficult to remember the characters in Abai's poems. However, they can have any name. The external manifestations of feelings could not hide the normative role models of the behavior of the heroes of the works of classicism.

The evolution of the social status of a woman depends on the cultural and historical era, which is reflected in world literature. The image of a woman, defended in romantic prose of the 18th century and in the literature of the 19th century, was in the nature of their happiness, struggle for their own interests. This struggle inevitably led to social discontent, often impotent and passive. A whole galaxy of such images is found in Russian classical literature of the 19th century: Tatyana Larina, Katerina Kabanova, Anna Karenina.

In Kazakh literature – the characters of Auezov, Mylin, Toraigyrov and others, in French literature – the image of a woman in the works of Hugo, Stendhal, Balzac, Flaubert, Maupassant, Merime, Zola.

The image of a woman who not only fights for her love and personal happiness, but also for her emancipation and achievement, was created by J. R. Tolkien. The works of Sand, L. Tolstoy, N. Chernyshevsky, I. Zhansugurov, S. Seifullin are widely described.

In the literature of the 20th century, Kazakh writers R. Rollan, M. Gorky, M. Auezov, S. Mukanov, S. S. Erubaev, G. Musrepov wrote. The integrity and completeness of the image depends on the talent of the writer in creating the image, his life experience. E. Shore presents the following typology of the female image in the image: Madonna, witch, innocent girl, seducer, loving mother, fatal woman. True, he immediately insists that "in Russian culture and literature, a woman embodies the highest human values" [3], so it is not difficult to transfer the marking images characteristic of Western European culture into Russian. Therefore, depending on the degree of emancipation by social status and character, the typology of female images should be built in relation to a man: a girl, a mother, a grandmother, a bride, a lover, a woman, a mistress.

A clear historical approach to the character-image, combined with a comparative typological approach, makes it possible to identify the world literary process in individual national literature as well as typological groups of the system of the image of a woman.

In our understanding, the world literary process develops as an alternation of humanistic and social trends in literature. In the epochs of antiquity, Renaissance, Enlightenment, in the directions of sentimentalism of the 19th century, Romanticism, classical realism, mythological realism of the 20th century and modernism, the humanistic warehouse of public thinking prevailed, which is why the female image prevailed during these periods. It was so vividly described that the question of women's emancipation was posed acutely and persistently. And, on the contrary, in the Middle Ages, in the Baroque era and in the directions of classicism, socialist realism, avant-garde and postmodernism of the twentieth century, the social orientation of literature prevails, in which female images are displaced. background. The socio-psychological features of the image of a woman served as the basis for the classification of certain types of characters, considered in the broad context of the specific socio-historical

situation of this era and the period of development of national literature, and with typical reminiscences and parallels. Of course, the issues of genre specificity, creative method, manner and means of expression and representation of the author are considered to the level necessary to reveal the ideological content, evolution, typology of female images depending on their social status.

It is known that visual stylistic means or tropes are often used in the creation of a woman's image. The scientist I. V. Arnold believes that tropes and in the performance of a stylistic function are "lexical figurative and expressive means of a word or phrase used in a modified sense" [4]. In linguistics, it is divided into many tropes, such as metaphor, metonymy, personification, synecdoche, hyperbole, litota, comparison, irony, paraphrase.

The artistic image is one of the basic concepts of literary criticism, which has its roots in the aesthetic nature of art. At the same time, there is a lot that is not clear in the conclusion and application of the concept. A literary work appears to the reader as a text, in a linear sequence of linguistic signs.

The origins of this theory lie in ancient times. But a detailed justification for the concept close to modernity is given in German classical aesthetics, especially Hegel. The philosopher saw in art the sensual embodiment of an idea: "the peculiarity of artistic understanding from theoretical, scientific research is that it shows interest in the subject in its individual essence and does not seek to transform it into universal thought and concept" [1,176]. At the same time, the image in art is able to convey the singular, singular (that is, indivisible) general in a clear, concrete, visible way. A memorable work of art is likened to the mirror of the soul's eyes: "... it can be said about art that it reveals the spirit and turns any image at all points of the visible surface into the eyes. forms the receiver of the soul... It is not only the shape of the body, facial expressions, gestures and behaviors that make the eye see, but also the actions and events, the modulation of voice, speech and sound that become part of them and all the situations in which they manifest... »

Hegel explains the artistic image as a consequence of the random "cleansing" of a phenomenon from everything, masking the essence, the result of its "idealization". For example, not only Raphael Madonnas, but all mothers feel "dignified and humble" love for their child, "but not every type of woman's face is capable of fully reflecting the depth of such a soul" [5].

The principles of aesthetics proposed by Hegel turned out to be more solid than their methodological concept. They are embodied in modern literary criticism in a modified form, where the image is interpreted as an indivisible unit of the general, special, private, as a reproduction in the integrity of the objects possessed by the original reality. An illusion that reflects integrity is usually achieved by choosing characteristic, expressive details, despite the inevitable separation of characteristics in the oral text. Expressiveness and multi-meaningfulness in it can be safely attributed to the general qualities of an artistic image.

The content and scope of the concept of "image" is clarified in connection with other, related areas of knowledge, where this word is also used as a term. In different systems of terms, its meanings are not the same, in essence, homonyms appear before us: an image in the theory of cognition is any manifestation of being; in psychology, mental thinking in imagery, that is, in the integrity of an object; in semiotics, a kind of symbol, namely "iconic sign", in which the sign is similar to the signifier. Unlike imagery, an image is created using a sign system: in literature, its tool is the word, speech. Although the function of the image does not end there, it can be compared with the type of sign with another object [5].

In modern literature, they explain the reproduction of the phenomena of life in a certain individual form with an artistic turn. The purpose and task of the image is to reproduce the general through the unique, without suppressing the action. The word is the main tool for creating a poetic image in literature. The representation of objects or phenomena arises through a visual image. The video is determined by the following criteria: preference, sense of community, structure. Some images are divided into statistical and descriptive [5].

An artistic image can be interpreted as a set of parts of reality, represented by sensually perceived forms, created by a certain individual creative method according to the laws of the type and genre of art. The image becomes a subjective, individual and objective whole. A creative person studies himself and the world, real and original, a source of cognitive material, facts and feelings that reflect moral ideas in the work. An artistic image that reflects the flow of life is at the same time a kind of discovery, the creation of new meanings that did not exist before.

The literary image is intertwined with the phenomena of life, and generalizations serve as a kind of example for the reader to understand his problems and conflicts of reality. A single artistic image also determines the originality of the

work. The plot, composition, main conflicts, theme, idea of the work - characters, events, actions subordinate to the original idea of the author-express the nature of the artist's aesthetic attitude to reality. Initially, the process of forming an artistic image is a strict selection of material: the artist takes the most characteristic features of the depicted, discards all random things, develops for complete clarity, increasing certain features.

List of used literature:

[1] Abdimanuly U. national spirit in Kazakh literature.- Almaty: Kazakh University, 2010. - p. 176-376p.

[2]Yake Dalida (France). Literature is a point of view.- PRC: Shanghai translation, 2005. - 194 p.

[3] Romyantseva, T. G. philosophy of Hegel: from the "phenomenology of the spirit" to the "Encyclopedia of philosophical Sciences": A Guide. - Minsk: BSU, 2014. - 175 p.

[4] Arnold, J.G., P.M. Allen, and D. Morgan. 2001. Hydrologic model for design of constructed wetlands. Wetlands 21(2): 167-178p.

[5] Gulyga A.V. Hegel. M.: Young Guard, 2008. - 305p.

ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Регионални проучвания и регионалната организация на обществото

Есимбекова А.С.

М.Өтемісов атындағы Батыс-Қазақстан университеті, Орал қ., Қазақстан Республикасы

ШЕЖІН БІР ӨЗЕНІНІҢ ЖАҒАЛАУЫНДАҒЫ СУ ӨСІМДІКТЕРІНІҢ АЛУАНТҮРЛІЛІГІ

Су өсімдіктерінің кейбір басқа таныс мысалдарына мыналар жатады қалқымалы жүрек, су лалагүлі, лотос, және су гиацинті. Су өсімдіктерінің таралуын бақылайтын негізгі фактор - судың қол жетімділігі. Сонымен қатар, олардың таралуын басқа факторлар, соның ішінде қоректік заттардың қол жетімділігі, толқындардың бұзылуы, жайылым және тұздылық бақылауы мүмкін. Кейбір су өсімдіктері өсе алады тұзды, тұзды және тұзды су. Су өсімдіктері тұщы суда да, тұзды суда да тіршілік етуге бейімделген. Су өсімдіктері ангиоспермдер бойынша филогенетикалық жағынан жақсы дисперсті, олардың шығу тегі кемінде 50 тәуелсіз, дегенмен олар ангиосперм түрлерінің 2% -дан азын құрайды. Архефрукт шамамен 125 миллион жыл бұрынғы ең көне, ең толық ангиоспермдік қазбалардың бірін білдіреді. Бұл өсімдіктер суға батқан немесе жер бетінде қалқып өмір сүру үшін арнайы бейімделуді қажет етеді.

Зерттеу жұмысы барысында зерттеу объектілері нақтыланып, олардың географиялық орны мен табиғат жағдайларына сипаттама берілді.

Чижа-1 (қаз. Шежін 1) - Қазақстанның Батыс Қазақстан облысы Тасқала ауданындағы ауыл. Амангелді ауылдық округінің құрамына енеді. Чижа-2 (қаз. Шежін-2) өзенінің сол жағалауында орналасқан. Өзен Амангелді ауылының солтүстік-батысында Мереке ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай батпақтан адасып кеткен Қамысөзен мен Қанишар өзендерінің қосылуынан пайда болады.

Климаты тым континенталды: қысы суық, ызғарлы, жазы ыстық, құрғақ. Қантар айының жылдық орташа температурасы - 15°C. Жаз ортасы шілде айында +23°C. Жауын, шашынның жылдық орташа мөлшері 250-300 мм. Аудан аумағымен Деркөл, Мереке, Шежін өзендері өтеді. Жері солтүстік жағында сортаң, қызыл-қоңыр, оңтүстігінде бозғылт-қоңыр, сортаңды-сұр топырақты. Деректерге сүйенсек, су жағасында өсімдіктерден негізінен бетеге, боз, жусан, өзен жағалауларында шалғын, қамыс, құрақ, бұта, тағы басқалары өседі.

Жүргізілетін далалық жұмыстар көлемі мен зерттеу тобы нақтыланды, кезеңдер зерттеудің күнтізбелік жоспары жасалды. Зерттеу жұмысына сәйкес құрал-жабдықтар мен саймандар, қажетті азық-түлік, өсімдіктерді сипаттау бланкілері т.б. жасақталып дайындалды, далалық жұмыс жүргізуге қатысатын қызметкерлермен арнайы инструктаж жүргізілді.

Далалық кезең. Далалық геоботаникалық зерттеу кезінде геоботаникалық түсіру, геоботаникалық профиль тұрғызу процесстері жүргізілді. Геоботаникалық түсіру – сынақ алаңшаларын зерттеп, кейіннен алынған зерттеу нәтижелерін барлық фитоценозға экстраполяциялау әдісі.

Геоботаникалық профиль тұрғызу – зерттелетін аймақта негізгі мекен ету ортасы бойынша өтетін қима бойымен өсімдік бірлестіктерін зерттеу. Бұл әдіс белгілі бір экологиялық фактордың біртіндеп артуы немесе азаюы салдарынан фитоценоз құрамы мен құрылысындағы өзгерістерді зерттеу үшін жиі қолданылады.

Шежін өзені жүйесіндегі фитопланктонның таксономиялық құрамы толық емес екені күзгі маусымда температураның төмендеуіне байланысты болуы мүмкін. Фитопланктонның құрамы, жалпы алғанда, барлық көлдер үшін біртекті болды. Фитопланктонның басым топтары диатомдар болды. Диатомды балдырлар 0-70° С аралығында көбейе алатын, бірақ тыныштықта жоғары және төмен температураға төтеп бере алатын түрлік алуантүрлілігі өте кең топ. Басым туыстарға *Navicula*, *Synedra*, *Cymbella*, *Pinnularia* жатады. Талдыкөл

көлдері жүйесіндегі басым түрлер *Synedra acus* Kützing, *Nitzschia acicularis* (Kützing) W.Smith болды. Зерттелген су айдындарындағы өсімдіктер флорасының тізімі сапробтылық индексі келтірілген (1 кесте).

Кесте 1. Шежін өзеніндегі су өсімдіктер көрсеткіштерінің тізімі

№	Су өсімдіктер атауы	Шежін өзені		Шежін өзені			S сапробтылық
		1уч	2уч	5уч.	7уч.	9уч.	
		.	.				
	<i>Bacillariophyta</i>						
1.	<i>Amphora ovalis</i> Kützing			+	+		α-β
2.	<i>Amphora coffeiformis</i> Kützing					+	
3.	<i>Cyclotella meneghiniana</i> Kützing		+				
4.	<i>Cyclotella species</i> Kützing	+	+	+			α-β
5.	<i>Cymbella prostrata</i> Cleve			+	+		
6.	<i>Cymbella affinis</i> Kützing				+		
7.	<i>Cymbella stigmafora</i> C.Agardh				+		
8.	<i>Fragilaria incognita</i> Reinhardt	+	+				
9.	<i>Gomphonema Intricatum</i> Kützing				+		o-β
10.	<i>Gomphonema sphaerophorum</i> Ehr.	+					

11.	<i>Halamphora latecostata</i> J.G.Stepanek & Kociolek				+		
12.	<i>Navicula lyra</i> Ehrenberg	+					
13.	<i>Navicula gracilis</i> Ehrenberg		+				o-β
14.	<i>Navicula prostrata</i> Ehrenberg			+			
15.	<i>Navicula amphibola</i> Cleve					+	
16.	<i>Nitzschia sp.</i> Nitz			+	+	+	
17.	<i>Nitzschia acicularis</i> (Kützing) W.Smith	+	+	+	+	+	α
18.	<i>Pinnularia sp.</i> Ehrenberg			+	+		
19.	<i>Pinnularia subgibba</i> Krammer				+		
20.	<i>Pinularia divergens</i> W.Smith				+		o-β
21.	<i>Synedra amphicephala</i> Kützing		+				x
22.	<i>Synedra ulna</i> (Nitzsch) Ehrenberg			+	+		β
23.	<i>Synedra acus</i> Kützing	+	+	+	+	+	α-β
24.	<i>Synedra sp.</i> Ehrenberg				+		β
25.	<i>Surirella sp.</i> Ehrenberg	+	+				
26.	<i>Ulnaria ulna</i> (Nitzsch) Compère	+		+			α-β
	<i>Chlorophyta</i>						
27.	<i>Characium sp.</i> A.Braun	+					

28.	<i>Chlamydomonas sp.</i> Ehrenberg	+					
29.	<i>Chlorella sp.1</i> Beyerinck	+					
30.	<i>Cosmarium</i> <i>pseudoconnatum</i> Nordst.			+			
31.	<i>Geminella sp.</i> Turpin	+					
32.	<i>Lagerheimia subsalsa</i> Lemm.				+		β
33.	<i>Enteromorpha</i> <i>intestinalis</i> (Linnaeus) Nees	+		+	+		α-β
	<i>Charophyta</i>						
34.	<i>Chara thomentosa</i> L.	+	+				
	<i>Cyanobacteria</i>						
35.	<i>Anabaena sp.</i> Bory ex Bornet & Flahault			+		+	
36.	<i>Oscillatoria sp.</i> Vaucher ex Gomont			+	+	+	

Сонымен, Шежін өзенінің барлық дерлік көлдері α, α-β, β-мезосапробтылықты көрсетеді және «орташа ластанған» деңгейде деп айтуға болады.

Қорытынды

Шежін өзеніндегі күзгі альгофлорасына 3 бөлім 17 тұқымдас 20 туыстан, цианобактерияларды қоса алғанда, 3, түр кіреді. Цианобактериялардың құрамына 2 тұқымдас 2 туыстан 2 түрі анықталды. Фитопланктонның түрлік

құрамы бай емес, оны негізгі бөлігін диатомды балдырлар құрайды, бұл маусымдық сукцессиямен байланысты.

Балдырлардың ішінде индикатор 13 түр анықталды. Өсімдіктер флорасының сарқылған құрамы және α , α - β , β - мезосапробтық индекстері бар түрлердің болуы су айдындарындағы қолайсыз жағдайларды көрсетеді. Фитопланктон бойынша көлдер «орташа ластанған» деп бағаланды. Өзіме берілген зерттеу жұмысы бойынша толық танысып алдым.

Студенттерге кең таралған су өсімдіктерден қара алқа (*solanum nigrum*, паслен сладко - горький), қылша (*erhedra distachya*, хвойник), волгалық жанаргүл (*adonis wolgensis*, горицвет волжский) сияқты улы өсімдіктермен танысты.

Әдебиеттер:

1. Амельченко В.И., Галимов М.А., Рамазанов С.К., Терещенко Т.А., Кабдулова Г.А., Череватова Т.Ф. География Западно-Казахстанской области, учебное пособие. – Уральск, 2006 г. –74с.
2. Бейсенова А.С. Физико-географические исследования Казахстана. – АлмаАта: Казахстан, 1982. – 204 с.
3. Ғарифолла Ә, Ахметов Қ. Батыс Қазақстан облысы энциклопедиясы. – Алматы, 2010. – 110 с.
4. Мусабаяева М.Н. Материктер мен мұхиттардың физикалық географиясы. Физикалық география: пәнінің оқу әдістемелік кешені ҚР Білім және ғылым министрлігі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. – Астана, 2013. – 461 с.
5. Искалиев Д.Ж. Малые реки Казахстанско-Оренбургского трансграничного региона // Сборник научных статей.–Уральск: РИЦ ЗКГУ им. М.Утемисова, 2015. –201с.
6. Петренко А.З., Джубанов А.А., Фартушина М.М., Чернышев Д.М., Тубетов Ж.М. Зеленая книга Западно-Казахстанской области. – Уральск , 2001. –56с.

Техника и технология на геоложки проучвания произведения

Қайыржан Арайлым Амантайқызы

Геология және мұнай-газ барлау магистранты

Қазақстан, Атырау қаласы,

Сафи Өтебаев атындағы Атырау мұнай және газ университеті

ГЕОДЕЗИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР КЕЗІНДЕГІ ГЕОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ӘДІСТЕРІ.

Аннотация. Қазіргі әлемде құрылыс, қала инфрақұрылымын жоспарлау, табиғи ресурстарды дамыту және қоршаған ортаны қорғауды қоса алғанда, геодезиялық жұмыстар мен геологиялық зерттеулер әртүрлі салаларда шешуші рөл атқарады. Сенімді геологиялық деректер инженерлік жобаларды сәтті жүзеге асырудың және құрылымдардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізі болып табылады. Бұл мақалада біз геодезиялық жұмыстарда қолданылатын заманауи геологиялық түсіру әдістерін және олардың қазіргі инженерлік тәжірибедегі рөлін қарастырамыз.

Кілт сөздер. Инженерлік геологиялық зерттеу, стратиграфия, тектоника, литология, геофизикалық әдістер, пассионометр.

Инженерлік геологиялық зерттеулер құрылысқа бөлінген учаскенің инженерлік геологиялық жағдайларын зерттеуге бағытталған жұмыстардың тұтас кешенін білдіреді. Бұл жерде стратиграфия, тектоника, литология және физикалық-геологиялық құбылыстар ескеріледі. Геологиялық зерттеулер жобалық құжаттама мен инвестицияларды негіздеу үшін міндетті болып табылады және құрылыс жобасының ауқымы мен маңыздылығына байланысты емес. Зерттеулер жобалаудың бастапқы кезеңдерінде жүргізіледі. Инженерлік геологиялық іздестіру жұмыстарының нәтижесі іргетастың және тіпті тұтастай ғимараттың орналасуына арналған оңтайлы жобалық шешімді таңдауға әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Уақытылы геологиялық зерттеу болашақта құрылымдарды пайдалану кезінде қиындықтарды

болдырмауға көмектеседі, яғни топырақтың шөгуі, қабырғалар мен іргетастағы жарықтардың пайда болуын алдын алады. Инженерлік геологиялық зерттеулер. Олар жобаланған объектінің ерекшеліктерін ескеруге, іргетастың түрін және оның оңтайлы деңгейін және тірек құрылымдарының беріктігін анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай түсірулер құрылыс алаңының геологиялық жағдайларын: рельефті, геологиялық құрылымдарды, топырақтардың құрамы мен қасиеттерін кешенді зерттеу қажет болғанда жүргізіледі.

Инженерлік-геодезиялық зерттеулер. Геологиялық зерттеулердің бұл түрінің міндетті бөлігі болашақ құрылыс орнында жүргізілетін және жобаланған ғимараттың орнын дәл анықтауға көмектесетін геодезиялық түсіру болып табылады. Осы инженерлік зерттеулер кезінде жер бедерінің өзгерістерінің болжамы және учаскенің геофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып ұсыныстар жасалады. Құрылыста заманауи технологияларды пайдалану кез келген геологиялық аймақта объектілерді салуға мүмкіндік береді. Дегенмен, топырақ өзгерістерінің нақты болжамын жасау және дамуға әсер етуі мүмкін ықтимал теріс жағдайларды жеңу жоспарын жасау үшін оларды егжей-тегжейлі зерттеу керек.

Инженерлік және экологиялық зерттеулер. Олар құрылыс экологиясын негіздеу үшін жүргізіледі. Инженерлік жұмыстың бұл түрі құрылыстың қоршаған ортаға теріс әсерін болдырмауға және әлеуметтік және экономикалық зардаптарды барынша азайтуға көмектеседі. Зерттеулердің арқасында құрылыс аймағындағы адамдар үшін оңтайлы өмір сүру жағдайларын сақтауға болады. Зерттеу нәтижелері барлық құрылыс-монтаж жұмыстары мен материалдарының экологиялық қауіпсіздігін растайтын құжаттар пакетін дайындау кезінде қолданылады. Құрылысқа арналған экологиялық зерттеулер құрылыс алаңындағы қоршаған ортаның ластану дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Алынған деректер тұрғын үй немесе зерттеу аймағындағы басқа объектілердің құнына әсер етеді. Техникалық есеп графикалық бөліктен және әртүрлі қосымшалардан тұрады және қағаз түрінде де, сандық нұсқада да жасалуы мүмкін.

Құрылысқа іздестіру жұмыстарының міндеттері

Құрылысқа арналған инженерлік зерттеулер топырақтың құрамы, сипаттамалары, қату тереңдігі және жер асты суларының пайда болуы туралы қажетті ақпаратты білуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, геотехникалық

зерттеулерді жүргізу келесі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді: құрылысқа әзірленген геодезиялық желіні дайындау; масштабтық жоспарларды және топографиялық диаграммаларды жаңарту; графикалық және цифрлық нұсқаларда сайттың жоспарын дайындау; объект туралы қолда бар деректерді жинау, өңдеу және талдау; учаскені бағалау, қажетті өлшемдерді орындау; алынған ақпаратты өңдеу, жұмыс парақтарын, қорытындылар мен есептерді құрастыру.

Құрылысқа арналған геологиялық зерттеулерге мыналар жатады: болашақ игеру учаскесінде бұрын жүргізілген геологиялық зерттеулердің мұрағаттық материалдарын жинау, зерттеу және синтездеу; учаскенің геологиясы; жер асты суларының химиялық құрамын және топырақ сипаттамаларын анықтау; жобаланатын объектіге геологиялық процестердің ықтимал теріс әсерін зерттеу; топырақтың далалық зерттеулері; топырақты зертханалық сынау; геофизикалық зерттеулер; учаскеде бұрыннан бар объектілердің іргетасын топырақты зерттеу; геологиялық жағдайдағы өзгерістерді болжау; геологиялық зерттеулер нәтижесінде алынған мәліметтерді үстелдік өңдеу, техникалық есеп беру.

Инженерлік геологиялық зерттеулерді әртүрлі әдістерді қолдану арқылы жүргізуге болады, соның ішінде: ұңғымаларды және сынау шұңқырларын төсеу, пассионометрлерді, статикалық жүктемелерді және зондтауды қолдану арқылы сынау.

Геологиялық түсіру әдістері

Геологиялық түсірістердің маңызды кезеңдерінің бірі – геологиялық түсіру. Бүгінгі технология әртүрлі түсіру әдістерін, соның ішінде аэрофототүсірілімді, лазерлік сканерлеуді және спутниктік деректерді пайдалануға мүмкіндік береді. Аэрофототүсірілім ауданның геологиялық құрылымын, жер бедерін және басқа да сипаттамаларын ашуға мүмкіндік беретін жоғары сапалы кескіндерді береді. Лазерлік сканерлеу рельефтің морфологиясы туралы нақты мәліметтерді береді, бұл инженерлік жұмыстарды жоспарлау үшін қажет. Спутниктік деректер мен географиялық ақпараттық жүйелерді (ГАЗ) пайдалану негізделген шешімдер қабылдау үшін ақпараттың үлкен көлемін біріктіруге және талдауға мүмкіндік береді.

Геофизикалық әдістер

Геологиялық барлау жұмыстарын жүргізуде геофизикалық әдістер маңызды құрал болып табылады. Олар жер қыртысының геологиялық құрылымын зерттеуге және жасырын геологиялық объектілерді анықтауға мүмкіндік береді. Геофизикалық әдістердің ішінде әсіресе сейсмикалық томография, электр барлау, магнитометрия және гравиметрия кеңінен қолданылады. Сейсмикалық томография тау жыныстарының тереңдігін анықтауға және әртүрлі геологиялық ауытқуларды анықтауға мүмкіндік береді. Электр барлау кен орындарын және жер асты суларын іздеу үшін қолданылады. Магнитометрия және гравиметрия магниттік және гравитациялық өрістердегі ауытқуларды анықтай алады, бұл минералдардың немесе геологиялық құрылымдардың болуын көрсетуі мүмкін.

Заманауи технологияларды қолдану

Қашықтықтан зондтау және ұшқышсыз ұшу аппараттарын (дрондарды) пайдалану сияқты технологиялардың дамуымен геологиялық барлау жұмыстары дәлірек және тиімді бола бастады. Қашықтан зондтау үлкен аумақтардағы рельефтің өзгеруін бақылауға мүмкіндік береді. Дрондарды пайдалану сайтты егжей-тегжейлі талдау және жобаны жоспарлау үшін пайдалы жоғары ажыратымдылықтағы кескіндерді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жасанды интеллект пен машиналық оқыту үлкен көлемдегі деректерді өңдеуге және талдауға көмектеседі, бұл шешім қабылдауды тездетеді және жасырын геологиялық ерекшеліктерді ашады.

Қосымша геологиялық түсіру әдістері

Сипатталған әдістерден басқа геологиялық зерттеулердің басқа да тәсілдері бар. Мысалы, геохимиялық әдістер минералдардың бар-жоғын анықтау немесе аумақтың геологиялық ерекшеліктерін анықтау үшін тау жыныстары мен топырақтың химиялық құрамын талдау үшін қолданылады. Ұңғымаларды бұрғылау терең геологиялық мәліметтерді алудың маңызды әдісі болып табылады және тау жыныстарының физикалық және геохимиялық қасиеттерін бағалауға мүмкіндік береді. Гидрогеологиялық зерттеулер жер асты суларын және оның геологиялық процестерге әсерін зерттеуге бағытталған.

Қорытынды

Геодезиялық жұмыстар кезіндегі геологиялық түсірістердің заманауи әдістері әртүрлі жобаларды жоспарлау мен жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Осы әдістерді түсіну және қолдану инженерлік жұмыстардың тиімділігін айтарлықтай арттырады және геологиялық тәуекелдерді барынша азайтуға көмектеседі. Қазіргі заманғы технологиялар мен зерттеу әдістерін одан әрі дамыту ғылым мен техниканың дамуына ықпал ете отырып, геологиялық барлаулардың дәлдігі мен сенімділігін арттыруды жалғастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Kearey, P., Brooks, M., & Hill, I. (2002). An Introduction to Geophysical Exploration. Wiley-Blackwell.
2. Sheriff, R. E., & Geldart, L. P. (1995). Exploration Seismology. Cambridge University Press.
3. Davis, J. C. (2002). Statistics and Data Analysis in Geology. John Wiley & Sons.
4. Journel, A. G., & Huijbregts, C. J. (1978). Mining Geostatistics. Academic Press.
5. Yilmaz, O. (2001). Seismic Data Analysis: Processing, Inversion, and Interpretation of Seismic Data. Society of Exploration Geophysicists.

ИСТОРИЯ

Обща история

Кокина Акзер Зарыкбековна

"Ғабиден Мұстафин атындағы ЖББМ" КММ

ТӘУЕЛСІЗДІК БӘРІНЕН ҚЫМБАТ. АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ МҰРАСЫ

Биыл қастерлі Тәуелсіздігімізге 30 жыл толады. Бұл –қайта жаңғырған қазақ мемлекеттігінің, атабабаларымыз аңсаған азаттықтың тұғыры нығая түскенін әйгілейтін маңызды белес. Тарих тұрғысынан алғанда, отыз жыл – көзді ашып жұмғандай қас-қағым сәт.

Тәуелсіздіктің отыз жылын шартты түрде үш онжылдық белеске бөліп қарастыруға болады. Оның әрқайсысы атқарған миссиясы тұрғысынан ғасырдың жүгін арқалап тұр.

Мен азаттықтың алғашқы онжылдығын жаңа Қазақстанның іргетасын қалау кезеңі деп атар едім. Осы уақытта Елбасының басшылығымен мемлекетіміздің нышандары белгіленіп, билік жүйесі қалыптасты. Ұлттық валютамыз айналымға енді. Қарулы Күштеріміз құрылды. Ата заңымыз қабылданды. Шетелдермен дипломатиялық қатынас орнатылды. Еліміз беделді халықаралық ұйымдарға мүше болды.

«Қазақстан – 2030» стратегиясын қабылдадық. Шығыстағы көршімізбен шекарамызды бекіттік. Басқа да іргелес мемлекеттермен шекара жөніндегі келіссөздер қарқынды жүргізіле бастады. Ел аумағын ядролық қарудан толық тазарттық. Елордамызды Арқа төсіне көшірдік. Нарықтық экономикаға өтіп, жекеменшік институтын берік орнықтырдық. Отандық бизнестің негізін қаладық. Жастар әлемнің маңдайалды оқу орындарында білім ала бастады. Түрлі дағдарыстардан аман өтуге мүмкіндік берген Ұлттық қорымыз құрылды. Дүние жүзіне тарыдай шашылған қазақ баласын атажұртқа шақырып, Ұлы көшке жол аштық. Соның нәтижесінде ел еңсесі тіктеліп, ұлттық рухымыз көтерілді.

Екінші онжылдық – Қазақ елінің керегесін кеңейту кезеңі. Осы жылдарда мемлекетіміздің тұғыры нығайып, экономикалық әлеуетіміз арта түсті.

Құрлықтағы барлық шекарамызды айқындап, заң жүзінде бекіттік. «Мәдени мұра» бағдарламасын жүзеге асырып, тарихымызды түгендедік. Солтүстік Аралды құтқарып, қашқан теңізді қайтардық.

Үшінші онжылдықта шаңырағымыз биіктеп, өсіп-өркендеп, мерейлі мемлекетке айналдық. Шекара мәселесін біржолға шештік. «Қазақстан –2050» стратегиясын қабылдап, озық дамыған отыз елдің қатарына қосылуды межеледік.

Алдағы төртінші онжылдықтың бізге жүктейтін міндеті – қуатты елдің иесі және кемел халық болу. Бұл жолда саяси-экономикалық реформаларды және сананы жаңғырту үдерісін жалғастырып, заман талабына бейімделген ұлттың жаңа болмысын қалыптастыруымыз қажет.

Тәуелсіздік деген тәтті ұғымның бағасын егемен елде дүниеге келіп, таршылық пен қыспақ көрмеген бүгінгі ұрпақ түсіне бермеуі мүмкін. Дегенмен, осы жолда жанын қиған ардақтыларымыздың өмірі мен еңбектерін насихаттай отырып, Тәуелсіздік қазаққа оңай келмегенін ұғындыра аламыз. Қазақ халқының егемендігін аңсаған Алаш ардақтылары – Әлихан Бөкейхан, Халел Досмұхамедов, Мұстафа Шоқай, Міржақып Дулатұлы, Мұхамеджан Тынышбайұлы болды. Алаш арыстарының көздеген мақсаты бір еді ол – қазақты тәуелсіз ел ету, дамыған елдердің қатарына қосу, халықты ілім-білімге қанықтырып, көзін ашу. Осы жолда Алаш идеясын жүзеге асыруды көздеген қазақтың ардақты ұлдары өз өмірлері үшін қорықпады, болашақ ұрпақтың ертеңі үшін қорықты.

Алаш қозғалысы қазақ қауымындағы отаршылдыққа қарсы бағытталған, програске ұмтылған жалпыхалықтық демократиялық қозғалыс еді. Алаш арыстары халық санасын жоғары көтеріп, ұлттық бостандық идеясын ұсынды. Ұлттық мүддені қорғау бойынша бағыт ұстанды. Алаштық ұрандар сол дәуірдің оқыған, талапты жастарын бірден баурап алды. Халықтың тыныс-тіршілігімен таныс рухты жастар Алаш қайраткерлерінің бағытын ұстанып, солармен бірге қимыл жасады. Алаш қозғалысын Кеңес үкіметі теріске шығарғанмен, ұлттық идея ұлтжанды азаматтардың санасында, жүрегінде өмір сүрді. Тарихқа көз жүгіртсек 1917 жылы Орынбор қаласында Бірінші жалпықазақ съезі өтті. Осында Алаш партиясының бағдарламасы жарияланған болатын.

Бағдарламада қазақтың мүддесі, еркіндігі айтылып, қазақ жерін сақтап қалу жайы көрсетілді. Яғни, бүгінгі кең байтақ дархан далаға иелік етуімізге

Алаш ардақтыларының ерен еңбегі сіңді. Қозқалыстың көшбасшысы Ахмет Байтұрсынов: «басқалардан кем болмас үшін біз білімді, бай һәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға – оқу керек! Бай болуға – кәсіп керек! Күшті болуға – бірлік керек! Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек!» деген еді. Әлихан Бөкейханның жобасы бойынша қазақтың жерінде өндірілетін шикізат, сол елдің халқының қажеттілігіне жарауы тиіс болатын. Яғни, толық экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізуді көздеді.

Алаштың тағы бір ардақтысы Міржақып Дулатов «Оян, қазақ» деп жар салса, Халел Досмұхамедов «Өз тілін өзі білмеген ел – ел бола алмайды. Тілінен айырылған жұрт – жойылған жұрт» деді. Иә, қарап отырсақ Алаш идеясы бүгінгі күні де өз өзектілігін жоймаған. Біз әлі де толық экономикалық тәуелсізбіз дей алмаймыз. Олай болу үшін біз өз халқымызды жүз пайыз өз өнімімізбен қамтамасыз етуіміз керек. Х.Досмұхамедов көтерген тіл мәселесі де өкінішке орай әлі де өзекті, тіл деп шырылдап, қазақ тілінің қамын жеп жүрген азаматтарымыздың жанайқайы әлі де кей құлаққа, соқыр санаға жетпегендей.

Өткен жиырмамыншы ғасырда Алаш арыстары көтерген тіл мәселесі қазіргі дәуір де өзекті. Мұзафар Әлімбаев «Туған жерді сүю – парыз, сүю үшін білу парыз» десе, Жүсіп Баласағұн өзінің «Құдатғу білік» еңбегінде «Тіл адамның даңқын асырады. Адам ол арқылы бақыт табады» деген. Ахмет Байтұрсынұлы «Дүниеде ешбір тіл өздігінен шықпайды. Тіл қалың елдің күндегі тұрмыс қазанында қайнап, пісіп дүниеге келеді» деген екен. Иә, Алаш ардақтыларының сөз маржанын терсек мұндай мысал, әр адамның жүрегіне жол табар сөз көп-ақ. Ең бастысы сол сөздерден ғибрат алу.

Кемел келешекке, жарқын болашаққа ұмтылсақ ең алдымен тарихымызды біліп, өткен күннен сабақ алып, ел тәуелсіздігі жолында жанын қиған жандардың еңбегін бағалауымыз керек. Тәуелсіздік тәңірдің бізге берген тәтті сыйы. Ол жолда тек тарихшылар ғана емес, барлық сала мамандары, тіпті қарапайым жұмысшылар да өз үлесін қосу керек дейді. Ұрпақ тәрбиесі жолында ұстаз еңбегі өлшеусіз. Ертеңгі ел тұтқасын ұстайтын азамат – бүгінгі оқушы. Оларды ұлтжанды, Отанының адал ұлдары мен қыздары етіп тәрбиелеу мына біздің қолымызда.

Кенжебеков К.К.

к.и.н., ст. преподаватель кафедры «История Казахстана и социально-гуманитарные дисциплины»

Казахстанско-Российский медицинский университет г. Алматы Kapalbekk@bk.ru

ВОЗРОЖДЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

Задачи возрождения национальной истории в суверенном Казахстане поставили перед необходимостью восстановления ее страниц, насильственно вырванных в годы тоталитарного режима. С этой целью 14 апреля 1993 года был принят Закон Республики Казахстан “О реабилитации жертв массовых политических репрессий”, а 1997 год Указом Президента РК был объявлен Годом памяти жертв массовых политических репрессий. Эти меры послужили предпосылкой воссоздания объективной национальной истории. Следующим шагом явился Указ Президента Республики Казахстан об объявлении 1998 года Годом национальной истории.

Но активно начавшееся движение за восстановление “забытых” в годы советской власти фактов истории могло привести к определенным перегибам, когда в пылу критики советского времени нередко весь этот период стал изображаться только в черном цвете. В результате сложилась ситуация, вследствие которой, восстанавливая страницы истории досоветской эпохи, можно было исказить советский период истории [1].

В то же время практически не были исследованы вопросы внутреннего саморазвития казахского общества. Большое значение приобретает в связи с этим изучение такой фундаментальной проблемы, как этногенез казахов. Не менее актуальным является исследование связи истории Казахстана с общецивилизационным развитием, развитием тюркского мира. Очень важной остается проблема изучения вхождения Казахстана в состав Российской империи с новых позиций. Здесь особое значение имеет исследование процесса трансформации традиционного кочевого казахского общества в условиях колониального положения Казахстана. В данном контексте слабо разработанным

звеном является история формирования административно-управленческой, предпринимательской, научной, творческой элиты казахского общества как составной части Российской империи. Слабо разработанным остается вопрос создания исторических портретов видных деятелей прошлого, внесших весомый вклад в развитие Казахстана: казахских ханов, биев, батыров, исследователей, ученых.

Наряду с проблемами истории казахского общества большую актуальность представляют малоисследованные вопросы развития многонационального Казахстана в дореволюционный период. Это проблемы культурно-исторического развития этнических групп, конфессиональные процессы. Деидеологизация истории требует нового глубокого изучения советского периода. Это касается предпосылок и движущих сил Октябрьской революции. Необходимо переосмысление проблем гражданской войны. Важно уточнить численность жертв и потерь от массовых политических репрессий и голода в годы коллективизации. Малоисследованными остаются проблемы казахской диаспоры. До сих пор не достаточно изучены исторические истоки необратимых последствий экологических катастроф Арала, Балхаша, превращения территории Казахстана в полигон испытания оружия массового поражения.

В современных условиях история Казахстана играет всевозрастающую роль в формировании идентичности, гражданственности, патриотизма казахстанцев. Всегда на крутых изломах развития, когда в обществе происходит резкая смена идеалов, парадигм, ценностей, вызывающих напряженность, кризисы и смуты, стабилизирующим, консолидирующим началом, цементирующим общество, выступает история. Но для этого она сама должна быть правдивой и объективной.

В современных условиях история Казахстана — не только академическая наука, она является основой формирования мировоззренческих позиций казахстанцев.

Мировой опыт показывает, что практически все страны в период модернизации переживают сложный процесс социальной трансформации, сопровождающийся ломкой традиционного сознания, потерей привычных идеалов, ориентиров и ценностей, и, как правило, возникновением

идеологического вакуума. Подобное явление наблюдается сейчас на всем постсоветском пространстве.

Говоря иначе, завтрашнее общество будет жить сообразно тем образам, представлениям и идеям, которые сформируются в умах современной молодежи. Хотелось бы верить, что образование выполнит в этом деле свою благородную миссию. Особую роль призвано сыграть именно обучение истории, прямо влияющее на складывание мировоззрения подрастающего поколения.

В силу подобных обстоятельств историкам-профессионалам, а тем более тем, кто работает с молодежной аудиторией, всегда приходится помнить об огромной моральной ответственности, выраженной в известной фразе - "войну начинают историки". Как продолжение этой мысли от противного можно сказать, что и стабильность, состояние мира зависят от историков. От результатов их научной деятельности во многом зависит формирование общественного сознания, а именно воспитание толерантности как универсальной ценности современного общества.

Бесспорно, исторически сложилось так, что на территории Казахстана различные этносы в результате совместного проживания сумели достигнуть терпимости, понимания и взаимоуважения по отношению друг к другу, преодолевая многочисленные сложности и трения.

Уже в архивных документах 80-90-х гг. XIX в. можно найти сведения большого морального значения о взаимопомощи и взаимовыручке в обыденной жизни соседствующих народов и, прежде всего, русских и казахов. Но наряду с этим описываются и случаи неприязни, вражды, взаимной конфронтации и даже кровавой резни.

История составляет стержень всех гуманитарных и обществоведческих курсов, формирует национальное самосознание, нравственно-этические нормы, плюс служит мировоззренческой основой для всех других предметов. Одной из целевых установок обучения истории обозначено формирование толерантности как уважение и понимание традиций и культуры других наций, коммуникабельность в межличностном отношении [2].

В научной среде постоянно обсуждаются актуальные вопросы методологии изучения современной отечественной истории, проблемы государственности, национальной идеи, интеграции Казахстана в мировое

сообщество, сохранения историко-культурного наследия народа. Ученые и специалисты-историки обмениваются мнениями по поиску новых подходов и путей в изучении и развитии отечественной исторической науки, подготовке и изданию совместными усилиями ученых, преподавателей, методистов новых учебников и учебных пособий, в которых должна быть отражена реконструированная история Казахстана.

Статус дисциплины «История Казахстана» за последнее время менялся не раз, с переходом на кредитную систему обучения за ней был сохранен статус Государственного экзамена, затем он был заменен на текущий экзамен, и в 2007 г. ему вновь определили статус Государственного экзамена.

Задача историка заключается в поиске истины или реконструирование прошлого. Историк проникает в тайны прошлого по следам, которые пощадило время.

Изучение 1990-х гг. необходимо для преодоления разрыва связи между советским и постсоветскими периодами казахстанской истории. Эта задача нравственная, образовательная и просветительская. Нужны исследования, свободные от политизированных заказов. Только на основе научного исторического анализа возможно получение нового исторического знания, свежих идей и позитивного вклада исторической науки в модернизацию страны, ее гуманитарного сопровождения, без которого невозможны решения никаких технических и технологических задач.

Сегодня мы должны признать, что историческое наследие – это, наряду с языком, религией и культурой – важнейший элемент общенациональной консолидации, и для его изучения и требуется создание комплексной программы.

Важнейшим условием развития исторической науки как науки является совершенствование преподавания на исторических факультетах университетов истории, развитие новых направлений в методологии, методике, усиленное внимание к истории философии, повышенное внимание к курсам историографии. Другое важнейшее условие развития казахстанской исторической науки - это формирование новой культуры источниковедческого исследования, обусловленность ее новыми реалиями современного мира.

Необходимым условием для исследования истории Казахстана является развитие междисциплинарных связей между историей, философией, социологией, экономикой, демографией [3].

Взять и голословно переписать национальную историю, глобальную историю в целом с национальной колокольни нетрудно! Это можно сделать за пару месяцев. Гораздо сложнее обосновать свою собственную национальную историю глубокой кропотливой работой, чтобы не выглядеть смешным и наивным на первом километре от национальной границы. Подлинное национальное достоинство начинается с подлинной национальной истории!

Безусловно, казахи - один из древнейших автохтонных народов Евразии. Вместе с тем история Казахстана - это также история других этнических групп, которые позднее поселились на этой земле. И часто не по своей воле. Мы должны объективно изучать эти процессы формирования полиэтничности страны. История Казахстана - это наша общая история.

Следует помнить, что история Казахстана в двадцатом веке - это во многом история столкновения национального и тоталитарного. Это история подавления национального самосознания безжалостной политической машиной, для которой не имело особого значения, кто перед ней - казах или русский, украинец или узбек [4].

Список использованной литературы:

1. Актуальные проблемы истории Казахстана. <https://www.webkursovik.ru/kartgotrab.asp?id=-95551>
2. Инструктивно-методическое письмо "Об особенностях преподавания основ наук в средних образовательных учебных заведениях Республики Казахстан в 2007-2008 учебном году" // История в казахстанской школе. - 2007. С. 42-43.
3. Сапаргалиев Г.С. Государственность в Казахстане: история и современность // Уроки Отечественной истории и возрождения Казахстанского общества. <http://www.rusnauka.com>
4. М. Тажин. Будущее Казахстана невозможно без опоры на историческое прошлое. <http://www.time>.

История на науката и технологиите

Доктор (PhD) Карабатыров Б.Ж., докторант Шабаев Ю.Н.,
магистр Цымбал А.А., магистрант Хомидзода О.Н.

Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана

ОБЗОР УСЛОВИЙ И ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПОДГОТОВКУ И ВЕДЕНИЕ ОБОРОНЫ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ МСП В УСЛОВИЯХ ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ

Таджикистан, является горной страной с абсолютными высотами от 300 до 7495 м., относящиеся к высочайшим горным системам Средней Азии Памирской и Тянь-Шаньской. Почти 6% территории (9000 кв. км), покрыты ледниками, которые служат очагом современного оледенения. Горы в Республике Таджикистан занимают 93% территории страны.

Исходя из разности колебания высот, всю горную местность страны можно разделить на высокогорье (более 3000 м.), среднегорье (1000-2000 м.) и низкогорье (600-1000 м.), кроме того, выделяется еще мелкогорье, распространенное в южных районах Юго-Западного Таджикистана (менее 600 м., рис.1).

Рисунок 1. - Высотное колебание местности в Республике Таджикистан

При этом, общей тенденцией с ростом высоты является снижение атмосферного давления, температуры воздуха и его плотности, а также рост общего количества осадков и скорости ветра. В военных руководствах были даже закреплены некоторые эмпирические закономерности, а именно с увеличением высоты на каждые 100 м.:

- температура понижается на 0,6 С.;
- атмосферное давление падает на 8-10 мм.;
- плотность воздуха уменьшается на 1,2%;

Общий средний поток солнечной радиации увеличивается на 1-2%, при этом поток жёсткого ультрафиолета возрастает на 5-10%.

Продолжительность зимнего сезона с плотным снежным покровом удлиняется на 8-10 дней [1].

Стоит также отметить, что температура кипения воды в среднем снижается на 3,2 С. на каждые 1000 м., что ведет к росту ее потерь из-за испаряемости [2].

На территории страны располагаются следующие горные хребты:

Туркестанский хребет длиной около 340 км, относится к Гиссаро-Алайской горной системе. С Алайским хребтом на востоке, смыкается через горный узел Матча, и простирается на запад до Самаркандской равнины. На высоте 3378 метров, через один из перевалов хребта Шахристан, проходит шоссе Душанбе Худжанд.

Зеравшанский хребет, простирающийся на 370 км., с многочисленными поперечными долинами на северном склоне, откуда стекаются левые притоки реки Зеравшан. Высшая точка гора Чимтарга (5489 м.).

Гиссарский хребет длиной около 200 км. Проходит южнее Зеравшанского хребта и севернее Душанбе через Гиссарский район.

Алайский хребет входит в горную систему Памиро-Алай и по территории Таджикистана, проходит частично.

Хребет Академии Наук «протяжённостью около 110 км. Высшая точка хребта» пик Исмоила Сомони (7495 м.) [3].

Анализ элементов природных условий позволяет определить их влияние на боевые действия войск. С учетом этого требуется планировать и осуществлять построение, подготовку и ведение боевых действий подразделениями *мсп*.

Горы и предгорье являются одним из сложных и тяжелых направлений и создают значительные трудности для подготовки и ведения боевых действий (таблица 1).

Таблица 1

Тип рельефа	Основные характеристики рельефа			Основные тактические свойства
	Абсол. высота над уровнем моря, м.	Отношение превышения, м.	Крутизна скатов, градусы.	
Равнинный рельеф	до 300	до 25	до 1	Легко проходим в любом направлении, затрудняет маскировку и защиту войск
Холмистый рельеф	до 500	25-200	2-3	Проходим, за исключением отдельных элементов, несколько способствует маскировке и защите войск
Горный рельеф				
Низкогорный	500-1000	200-500	5-10	Затрудняет массированное применение танков, способствует маскировке и защите войск
Средневысотный	1000-2000	500-1000	10-25	Применение тяжелой техники возможно только по отдельным направлениям; рельеф благоприятствует маскировке; возможны обвалы
Высокогорный	Свыше 2000	Свыше 1000	Круче 25	Применение тяжелой техники почти невозможно; рельеф благоприятствует маскировке; возможны обвалы и камнепады
Примечание: Таблица составлена по материалам [4].				

Сравнительная характеристика основных типов рельефа и их тактические свойства.

Преобладающая широтная направленность горных массивов на любой территории мира - затрудняет проведение как наступательных, так и оборонительных действий; предопределяет возможность действий лишь по отдельным направлениям; ограничивает их размах и временные показатели на их подготовку и ведение.

В горах даже на наиболее доступных направлениях резкопересеченная местность - значительно ухудшает ориентирование; организацию взаимодействия и управления; обуславливает необходимость усиленного прикрытия горных проходов и перевалов от ударов противника с воздуха; требует усиления войск инженерными подразделениями.

Горной местности территории Республики Таджикистан присущи такие опасные сезонные явления как лавины, селевые потоки, движение ледников [5].

В Таджикистане в апреле-ноябре 2016 года различными экспертными группами было проведено исследование в области природных опасностей и изменения климата.

По сходу лавин было выявлено около 30000 - 40000 потенциальных лавиноопасных мест, где может быть нанесен серьезный ущерб естественной и городской среде. В целом, лавиноопасные районы занимают почти 75% территории Таджикистана (рис.2).

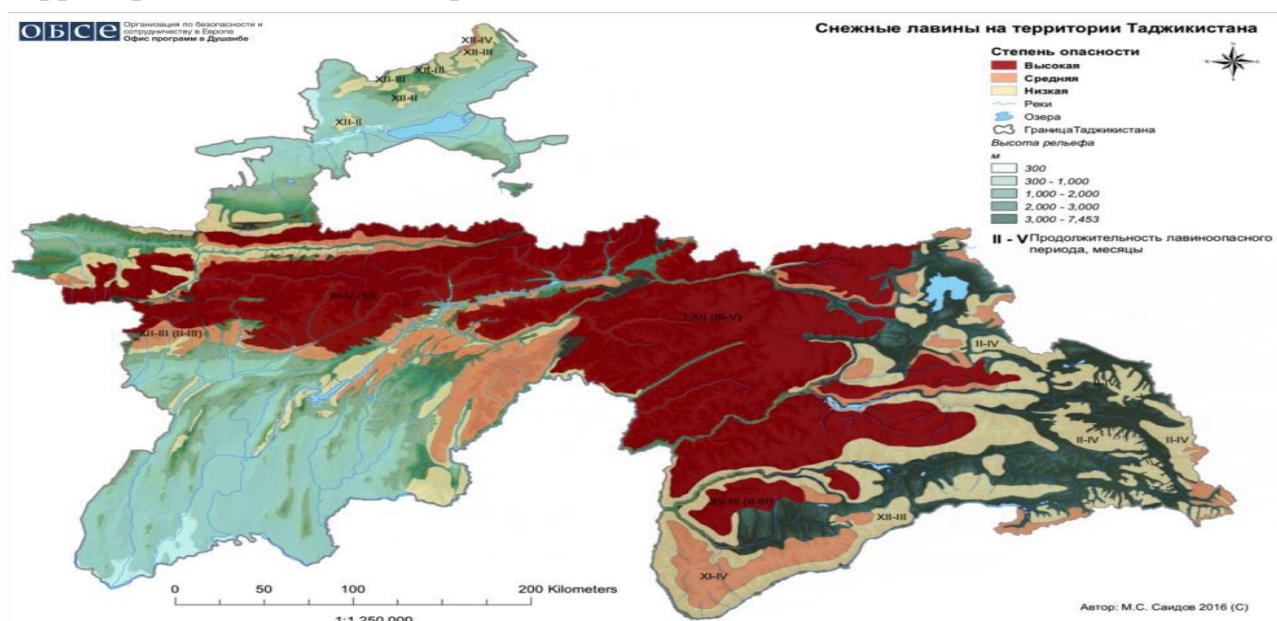

Рисунок 2. - Лавиноопасные склоны

По распространению селевых явлений было выявлено 573 селевых очага, из которых 338 были дождевого происхождения, 8 - ледникового, 148 - от схода снежного покрова в горах, а 79 - смешанного типа (элементы вышеуказанного).

Среди них 194 являются опасными, которые могут нанести вред инфраструктуре, селевые районы отображены на рисунке 3.

По движению ледников и связанных с ними опасностей, таких как прорыв ледниковых озер и селевые потоки, показывает наличие 7109 ледников площадью 6854,01 кв. км. Представлены 542 ледниковых озера, которые расположены как на поверхности ледника, так и в его краевых частях, ледниковые районы отображены на рисунке 4.

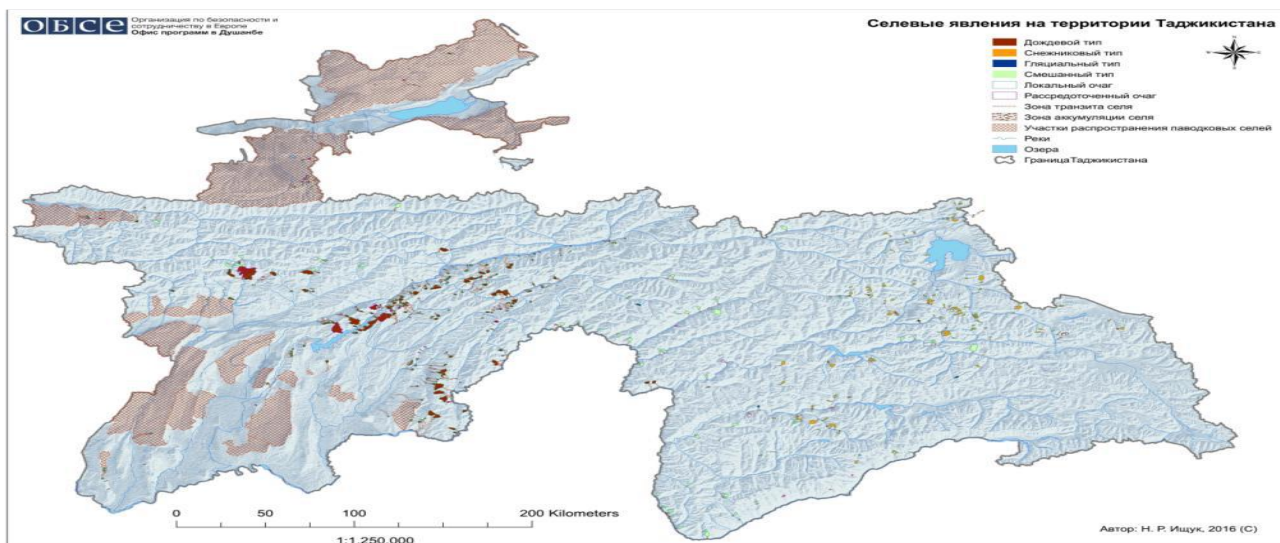

Рисунок 3. - Селевые районы

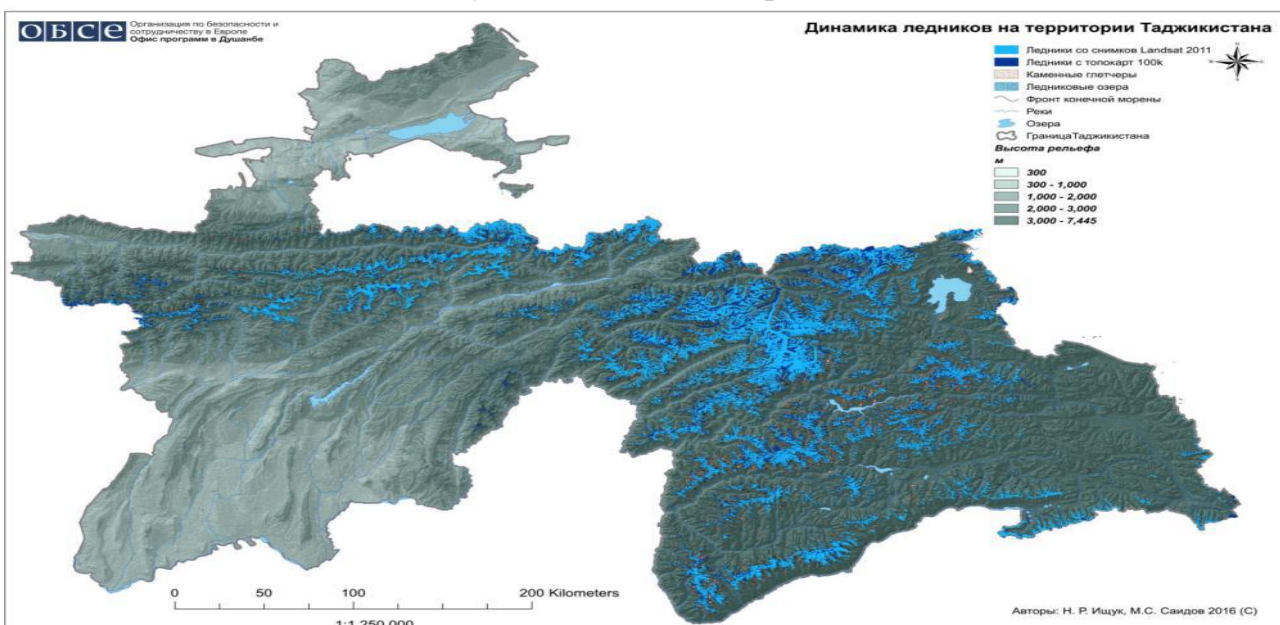

Рисунок 4. - Ледниковые районы

Кроме того, не маловажную роль играют как зимние условия, так и наличие снега в горной местности в течение всего года.

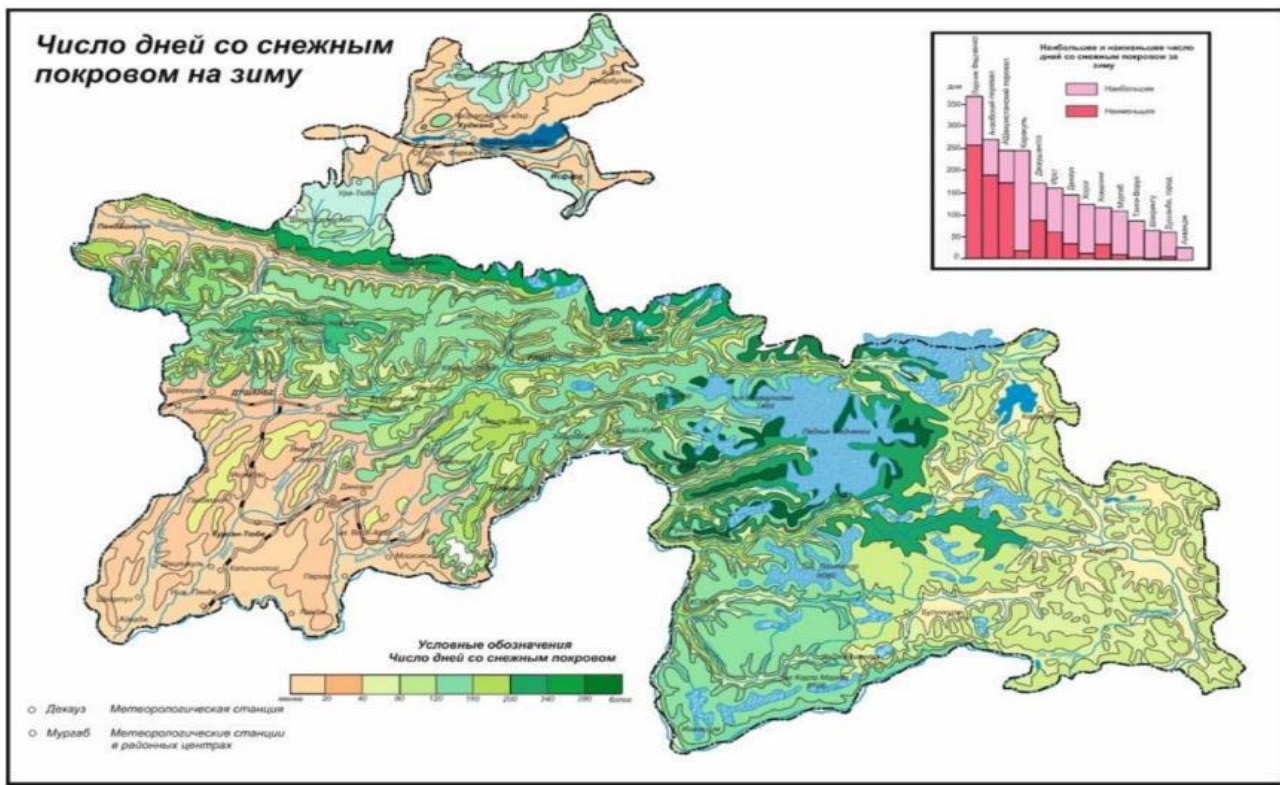

Рисунок 5. - Количество дней со снежным покровом в течение зимы.

Лучшие условия для ведения боевых действий в горных районах имеют предгорные равнины, долины рек и межгорные котловины, где в основном располагаются важные экономические и политические центры (города, большие населенные пункты), имеется сравнительно развитая сеть путей сообщения и сосредоточена основная масса населения, что опять предопределяет ведение боевых действий по направлениям и изолированным районам, свидетельством этому могут служить примеры войны за Кавказ, Афганской, Чеченской и Армяно-Азербайджанской войн. В этой местности могут широко применяться механизированные подразделения и боевая техника, а чем выше в горы, тем боевой техники становится меньше.

Поскольку крутизна скатов высот преимущественно колеблется в пределах 10-40 градусов следует отметить, что рельеф горной местности практически только местами доступен для движения боевой техники, то есть по горным долинам и межгорным впадинам (таблица 2).

Таблица 2

Расстояния между горизонталями, мм. (в среднем)	Крутизна скатов, градусы.	Преодолеваемость скатов
11,4-5,7 (8)	1-2	Проходимы всеми видами техники
5,7-2,3 (4)	2-5	Проходимы всеми видами техники
2,3-1,1 (2)	5-10	Проходимы всеми видами техники
1,1-0,8 (1)	10-15	Преодолеваются всеми видами боевой техники и гусеничным транспортом
0,8-0,5 (0,6)	15-20	Преодолеваются всеми видами боевой техники
0,5-0,4 (0,5)	20-30	Преодолеваются гусеничными тягачами с буксируемым грузом (вьючный транспорт)
0,4-0,3 (0,4)	30-40	Преодолеваются танками (вьючный транспорт)
-	скаты круче 40	Преодолеваются личным составом после соответствующей подготовки (пеший)
Примечание: Таблица составлена по материалам [4,6].		

Преодолеваемость скатов различными видами техники

Климатический фактор в свою очередь способствует изменению гидрологического режима рек. Периодически засушливые годы с резким повышением максимальных летних температур приводят к увеличению таяния снежников и значительному увеличению расхода воды. Это служит причиной сильных паводков, особенно на реке Пяндж и сильному загрязнению воды взвешенными веществами. Засуха вызывает сокращение стока и обмеление водоемов. Ливневые осадки часто сопровождаются образованием крупных селей и паводков, которые проходят вдоль русел рек и приносят значительный ущерб сельскому хозяйству, жилым постройкам и коммуникациям (например, в 1992-1994, 1998 гг.) [7].

Главные реки - Пяндж (верхнее течение р. Амударья, дл. 921 км), Амударья (в пределах республики - 85 км), Сырдарья (в пределах республики - 195 км), Вахш, Зеравшан. Питание рек ледниковое. Богаты гидроэнергией, энергетический потенциал - около 35 млрд. кВт/ч. Крупные водохранилища:

Кайраккумское (пл. 513 кв.км), Рогунское, Нурекское, Фархадское; озёра: Каракуль, Сарезское, Зоркуль. Крупные оросительные каналы: Большой Гиссарский, Дальверзинский, таджикская часть Большого и Северо-Ферганского каналов.

Русла почти всех рек на равнинах разветвлены на большое количество рукавов и проток, местами обвалованы; поймы низменные. Большинство рек характеризуется резкими колебаниями уровня воды, что вызывает дополнительные трудности при их преодолении [7].

Таким образом, гидрографическая сеть горной местности будет являться серьезным препятствием для действий как наступающих, так и обороняющихся войск. Противнику потребуются дополнительные затраты времени на их преодоление, возникнут неизбежные задержки на переправах, которые можно использовать для его огневого поражения. Эти же препятствия встанут и на пути выдвижения, подготовки и ведения обороны полка. В период половодья темп продвижения войск может снизиться в несколько раз.

Климатические условия позволяют осуществлять выдвижение войск своим ходом по дорогам в любое время года. Однако крутые подъемы и спуски, разряженный воздух в высокогорье, узкие дороги могут значительно снизить маршевые возможности подразделений, резко ограничить применение авиации. Хотя средние температурные показатели в основном благоприятны для ведения боевых действий: высокие температуры летом, резкий температурный контраст «день-ночь», морозы и сильные ветры зимой - вынудят принимать меры по сохранению боеспособности личного состава и боевой техники, сокращению сроков инженерного оборудования местности применением землеройной техники и взрывчатых веществ.

По характеру рельефа местности и другим природным условиям - горы являются одним из самых неблагоприятных факторов для действия авиации. В горах выбор мест для новых аэродромов и площадок базирования крайне ограничен. Слабое развитие дорог практически исключает доставку к месту

оборудования площадок техники и различных материалов. Кроме того, при выборе мест для новых площадок необходимо учитывать и возможность воздействия на них сезонных условий климата.

Кроме того, горы имеют сравнительно небольшое количество контрастных ориентиров, что при полетах на малых и предельно малых высотах затрудняет радиолокационное и визуальное ориентирование. Условия для ориентирования благоприятны лишь на открытых возвышенностях, ущельях и вдоль речных берегов, но это вызывает другую проблему - воздействие противника на легкодоступную цель.

Уязвимым местом автомобильных коммуникаций района является пересечение ими рек. Наличие мостов даст возможность, как противнику, так и своим войскам создавать барьерные рубежи на водных преградах. Поскольку мосты и переправы на реках уязвимы для ударов авиации и ракетных войск, огня артиллерии, действий диверсионно - разведывательных групп (ДРГ) и иррегулярных формирований (НВФ), охрана и восстановление мостов, подготовка переправ (переходов) через водные преграды, овраги и другие препятствия будет одной из важнейших задач инженерного обеспечения с началом и в ходе ведения боевых действий. Где еще в угрожаемый период, а также при подготовке боя должны быть заблаговременно подготовлены маршруты обхода возможных зон, а при их невозможности, мероприятия по их быстрейшему восстановлению.

Характеристики наличия различных видов маршрутов (начиная от автомобильных дорог и заканчивая тропами) допускают движение подразделений со средней скоростью, местами от 30 (в предгорье) и до 10-5 км/ч., различными видами техники (таблица 3).

Таблица 3

Объект передвижения	Скорость движения (км/ч) при крутизне ската			
	3-6	6-10	10-15	15-20
Подразделение в пешем порядке	5-6	4-5	3-4	2,5-3
Автомобили повышенной проходимости	15-20	12-15	8-12	5-8
Гусеничные тягачи с прицепом	10-12	7-10	5-7	3-5
Танки	12-15	10-12	6-10	4-6
Примечание: Таблица составлена по материалам [4,6].				

Влияние крутизны скатов на скорость движения

На вязких грунтах (глина, сель в весенне-осенний период) скорость движения снижается в 1,5-2 раза.

Поэтому, в угрожаемый период потребуется дополнительно оборудовать технику специальными средствами для повышения проходимости, и по возможности предусматривать (планировать) дополнительные маршруты.

Конфигурация, занимаемая площадь и расположение предгорных равнин, долин рек и межгорных котловин может быть различной. Рассмотрим узкий участок местности шириной от 2 до 5 км, позволяющий противнику развернуть в боевой порядок на каждом направлении в составе первого эшелона не более одного-двух усиленных батальонов и более широкие способные вместить два-три общевойсковых соединения, то есть тактическая (оперативная) емкость данных направлений, что существенно будет влиять на вероятный характер действия противника и соответственно противодействие обороняющихся войск.

Оборону в таких условиях целесообразно строить на доступных направлениях - отдельными районами обороны (узлами обороны) батальонов и опорными пунктами рот. В зависимости от ширины участка местности (горного прохода, перевала) обороняться на них могут подразделения от взвода-роты до батальона. Следовательно, значительно будет возрастать требование к тактической самостоятельности этих подразделений и необходимости создания самостоятельных, самодостаточных, усиленных необходимыми подразделениями боевого, тылового и технического обеспечения. Основные

усилия при этом необходимо сосредоточить на наиболее узких местах (проходах, районах) каждого направления, где противник будет вынужден создавать более плотные боевые порядки. Это позволит подразделениям полка наносить ему максимальные потери огнем артиллерии, ударами армейской авиации и различными способами минирования (вручную, с использованием средств механизации, дистанционно).

Пересеченный рельеф высокогорных районов, в сочетании с сильными вертикальными потоками воздуха, не исключает, но крайне усложняет применение воздушных и тактических десантов, создает неблагоприятные условия для пролета через них аэромобильных сил противника, но повышает вероятность применения пеших мелких и средних ДРГ противника.

Горный рельеф так же влияет и на организацию связи, при этом надо учитывать степень проходимости радиоволн по местности, которые заметно влияют на качество радиосредств, работающих в различных диапазонах волн, а в периоды активной грозовой деятельности может нарушить связь на сверхдлинных, длинных и средних волнах и, ухудшить качество радио проходимости КВ и УКВ радиоканалов связи [2].

Физико-географические условия горной местности оказывают существенное влияние на организацию и осуществление маскировки. Благоприятствующими условиями для маскировки от средств космической разведки будут являться климатические условия (облачность, туманы, дымка, метели и другие явления, ухудшающие прозрачность атмосферы).

С точки зрения возникновения пожаров наиболее безопасными являются высокогорные районы. Пожара опасность на горных склонах носит очаговый характер, так как большинство гор безлесно. Крупные лесные пожары на высотах от 1500 до 2500 м., продолжительность лесных пожаров может достигать 2-3 суток.

В высокогорных районах сильнопересеченный рельеф местности ограничивает возможности по созданию сплошного радиолокационного поля,

использованию зенитных ракетных комплексов, усложняет организацию управления и взаимодействия, резко снижает боевые и маневренные возможности частей и подразделений противовоздушной обороны.

Таким образом, природные условия весьма разнообразны и специфичны. В его пределах имеются почти все типы местности умеренного пояса земного шара. Более 90% площади, данного направления, относится к разновидностям горной (в том числе высокогорной) и предгорной местности. Все это в совокупности с неравномерной гидрографической сетью, природными и климатическими условиями, а также значительной протяженностью границ в горной местности, несомненно, окажет существенное влияние на подготовку и ведение боевых действий полком.

Вместе с тем, комплексное влияние физико-географических условий на боевые действия войск - более благоприятно для обороняющейся стороны, нежели для наступающей. Ограниченное количество горных проходов и перевалов позволит заблаговременно выяснить направление ожидаемого наступления противника, в короткие сроки подготавливать оборону, создавать условия для сосредоточенного огня и массированных огневых ударов по скоплениям войск противника в узких участках местности, в «огневых мешках» и выполнять задачи обороны меньшими, чем на доступной местности, силами и средствами.

Список используемой литературы:

- 1 География Таджикистана - [https://ru.wikipedia.org.](https://ru.wikipedia.org.;);
- 2 Боевые действия в горах - [https://ru.wikipedia.](https://ru.wikipedia.;);
- 3 Горы Таджикистана - [https://ru.wikipedia.org.](https://ru.wikipedia.org.;);
- 4 Морозов Е.Ф. Курс лекций по военной географии. Издание 2-е. - М.:ВАФ, 1997;
- 5 Опасные природные явления в Таджикистане - [https://www.osce.org.](https://www.osce.org.;);
- 6 Средне-восточный ТВД. Общий обзор. М.: Воениздат, 1981;
- 7 Республика Таджикистан - <http://www.cawater-info.net.>

МЕДИЦИНА

Терапія

Досжанова Ж.С., Сыздыкова А.Е.

Наставник исследования: Негманова Г.Е. Сулейменов А.К.

Советчик исследования: Абильмажинова Г.Д.

Место учёбы: НАО МУС ПФ, Резидент -ревматолог

КЛИНИЧЕСКИЙ КЕЙС: АНКИЛОЗИРУЮЩИЙ СПОНДИЛОАРТРИТ: ПРИМЕНЕНИЕ ГЕНО-ИНЖЕНЕРНЫХ ПРЕПАРАТОВ, ОЦЕНКА КАЧЕСТВА, ПРОФИЛАКТИКА И УЛУЧШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ

Введение. Анкилозирующий спондилит (АС) – хроническое воспалительное заболевание из группы спондилоартритов, характеризующееся обязательным поражением крестцово-подвздошных суставов и/или позвоночника с потенциальным исходом в анкилоз, с частым вовлечением в патологический процесс энтезов и периферических суставов.

Как и для всех серонегативных спондилоартропатий для данной патологии характерны некоторые общие признаки: наследственная предрасположенность, молодой возраст, мужской пол, асимметричный олигоартрит преимущественно нижних конечностей, энтезопатии, поражение позвоночника и сакроилеит, ассоциация с HLA-B27 антигеном, отсутствие ревматоидного фактора в сыворотке крови, экстраартикулярные изменения (увеит, аортит, патология урогенитального тракта, кишечника и др.). Со времени выделения данной группы ревматологических заболеваний интерес к ним растет с каждым годом. Большое количество исследований направлено непосредственно на АС. Активно изучаются вопросы этиологии, патогенеза, клиники, дифференциальной диагностики, классификации, особенности заболевания у женщин, клинические аспекты ювенильного АС. Огромное внимание уделяется лечению данного заболевания. Создана и активно работает Международная ассоциация по изучению АС (ASAS).

Учитывая актуальность изучения АС мы проводим исследование особенностей подходов к лечению пациентов с АС на собственном клиническом материале.

Материалы и методы. Описание случая

Пациент, 38 лет, поступил в ревматологический центр ОКБ им. Султанова г. Павлодар с жалобами на боли по ходу позвоночника, в шейном, грудном и поясничном отделах, ограничение движений в позвоночнике, скованность в течение 1.5-2ч, общую слабость, боли в плечевых суставах, периодически боли и припухание в коленных суставах, боли и отечность в МФС первого пальца правой стопы с последующим онихолизисом, боли и отечность ахиллова сухожилия с двух сторон.

Анамнез заболевания Стаж заболевания 24 года, с 14 лет больного начали беспокоит боли в поясничном отделе позвоночнике, наблюдался у невропатолога. В 2006 году присоединились боли в перифирических суставах, обследован на HLAB27 от 20.02.2018, результат положительный, СРБ 12.7-23.0-30.1 мг/л 2018, МРТ КПС от 19.02.2018 - признаки неполного анкилоза КПС, МРТ ШОП 19.02.2018 - признаки анкилоза суставных поверхностей и передней продольной связки, был верифицирован диагноз: Анкилозирующий спондилоартрит. С 2018г 4 раза был увеит, последнее обострение август-сентябрь 2023г. Базисное лечение: Сульфасалазин 500 мг по 2 таб 2 раза в день, НПВС (костарокс 90мг 1т1р). Эффект от данной терапии незначительный. Ухудшение состояния в течение месяца. Обратился к ревматологу, был направлен на госпитализацию в ревматологическое отделение ОКБ им. Султанова в плановом порядке.

Анамнез жизни Рос и развивался соответственно возрасту и полу. Наследственность отягощена- бабушка по материнской линии страдала заболеванием суставов. Перенесенные заболевания: простудные заболевания.

Объективные данные Состояние средней степени тяжести, за счет суставного синдрома. Рост 172 см, вес – 75 кг. ИМТ -25.3 кг/м². Температура

тела 36,2С. Сознание ясное, положение умеренно активное. Кожные покровы нормальной окраски, на наружной поверхности локтевых сгибов псориазическое шелушение, поверхность ногтевых пластинок кистей деформирована по типу "наперстка", поперечно-полосатая исчерченность . Периферические лимфоузлы не пальпируются. Периферических отеков нет. Костно – мышечный аппарат: Височно-челюстной сустав безболезненный при пальпации, объем движений не ограничен. Ключично-акромиальный сустав безболезненный при пальпации, амплитуда вертикального движения составила не более 80гр при поднятии руки. Грудинно ключичный сустав при пальпации безболезненный. Лопаточно-плечевые суставы при пальпации безболезненные, обе лопатки сдвинуты к линии позвоночника. Сглаженность поясничного лордоза. Резкое ограничение объема движений в шейно - грудном, умеренное в поясничном отделах. Болезненность при пальпации п/в точек в поясничном, шейно - грудном отделах позвоночника. В плечевом суставе угол отведения 80гр. Внутренняя ротация левого сустава 80гр, правого 80 гр. Локтевой сустав при пальпации безболезненный, угол сгибания 90гр. Объем супинации 90гр, угол пронации 90гр. Лучезапястные и межпястные суставы при пальпации безболезненные, не деформированные, не припухшие. Запястно-пястные суставы при пальпации безболезненные, не припухшие, не деформированные. Пястно-фаланговые суставы при пальпации безболезненные, не деформированы, не припухшие. Межфаланговые суставы при пальпации безболезненные, не деформированы, не припухшие. Тест сжатия пальцев в кулак 100%, левая, правой 100%. Тазобедренные суставы при пальпации безболезненные, угол внутренней и наружной ротации незначительно уменьшены. Коленные суставы при пальпации болезненные, не деформированные, не припухлые. Голено-стопные суставы безболезненные, не припухшие.

С-м Томайера(+), Кушелевского 1,2,3(+), Шобера(+).

Индекс боли по ВАШ8 баллов.

Расстояние от подбородка до грудины - 8см.

Расстояние при наклоне вперед до пола- 35 см.

Расстояние от стены до затылка- 18 см.

Органы дыхания: Грудная клетка правильной формы, обе половины участвуют в акте дыхания. Перкуторно — легочный звук. Аускультативно - в легких везикулярное дыхание, хрипов нет. ЧДД 18 в мин. Органы кровообращения: Область сердца и крупных сосудов не изменена. Верхушечный толчок в 5 межреберье по среднеключичной линии. Границы относительной тупости сердца: верхняя - 3 межреберье по левой окологрудной линии, правая – в 4 м/р по правому краю грудины, левая по средней ключичной линии в 5м/р. При аускультации тоны сердца приглушены, ритм правильный. ЧСС-81 уд/ мин, пульс 81 уд/мин. Дефицит пульса- 0 уд в мин. АД на правой руке 110/70 мм рт.ст, АД на левой руке 110/70 мм рт.ст. Органы пищеварения: Язык влажный, чистый. Живот обычной формы, мягкий, безболезненный. Печень и селезенка не увеличены. Стул регулярный, оформленный. Органы мочеиспускания: Область почек визуально не изменена. Мочеиспускание свободное, безболезненное. Симптом поколачивания отрицательный с обеих сторон. Нейроэндокринный статус: В сознании, адекватен. Ориентирован в пространстве и времени. Щитовидная железа не увеличена, тремора пальцев нет, в позе Ромберга устойчив.

Данные лабораторных и инструментальных методов исследования при поступлении

Общий анализ крови от 31.01.2024г : эритроциты $5,48 \times 10^{12}/л$ ($3,7-4,7 \times 10^{12}/л$), гемоглобин 156 г/л (120–140 г/л), лейкоциты $5,26 \times 10^9/л$ ($4,0-9,0 \times 10^9/л$), тромбоциты $215 \times 10^9/л$ ($180-320 \times 10^9/л$), СОЭ 7 мм/ч (2–15 мм/ч)

Биохимический анализ крови: общий билирубин 17,4 мкмоль/л (5,0–25,7 мкмоль/л), аланинаминотрансфераза 19,6 МЕ/л (0–40 МЕ/л), аспартатаминотрансфераза 20,2 МЕ/л (0–35 МЕ/л), креатинин 84,06 мкмоль/л (20–140 мкмоль/л), общий холестерин 5,6 ммоль/л (2,20–5,70 ммоль/л), глюкоза 6,3 ммоль/л (3,80– 6,40 ммоль/л), мочевины 5,93 мкмоль/л.

Общий анализ мочи: светло-желтая, прозрачная, рН – 5,5, удельный вес – 1022, белок – отрицательно, глюкоза – отрицательно, лейкоциты 8 в поле зрения, эритроциты – отрицательно.

Кровь на маркёры гепатитов В ,С 01.02.24г отрицательно.

Кал на яйца глист от 31.01.24 не обнаружено.

ИФА на ВИЧ от 01.02.24 отрицательно.

ЭКГ 02.02.24 Ритм синусовый, ЧСС – 60 уд в мин. Положение ЭОС: вертикально.

ФЛГ 26.01.24 Без патологии.

Эхокардиография от 07.02.2024г Заключение: Повышение эхогенности стенок аорты, створок аортального, митрального клапанов. Систолическая и диастолическая функция ЛЖ не нарушена, ФВ-63%. Митральная регургитация 0-1 степени. Размеры камер сердца не расширены. Нарушение локальной сократимости миокарда ЛЖ не выявлено.

УЗИ органов брюшной полости и почек от 07.02.2024г Ультразвуковой симптомокомплекссоответствует:-Повышенной пневматизации кишечника. - Диффузным изменениям паренхимы печени.по типу Гепатомегалии. - Умеренной спленомегалии. - Каликоэктазии обеих почек .Микролитиазу обеих почек.

Рентгенография шейного отдела позвоночника от 18.01.24 На р-грамме ШОПв бок.пр - физиологический шейный лордоз неравномерно выпрямлен,несколько снижена высота м/п дисков на фонетотального анкилозирования связочного аппарата всех видимыхмежпозвонковых сочленений , обызвествления передней продольной связки , замыкательные пластинки тел позвонков ссубхондральным остеосклерозом. По передним контурам тел позвонков определяются мелкие краевые остеофиты . Закл.- Р-картина Анкилозирующего спондилоартрита шейного отдела позвоночника.

Рентгенография грудного отдела позвоночника от 18.01.24 На р-грамме ГОПв бок.пр - физиологический грудной кифоз выраженно -усилен, несколько

снижена высота м/п дисков на фоне признаков частичного анкилозирования связочного аппарата межпозвонковых и реберно-позвонковых сочленений, обызвествления передней продольной связки, замыкательные пластинки тел позвонков ссубхондральным остеосклерозом. Закл.- Р-картина Анкилозирующего спондилоартрита грудного отдела позвоночника..
Рентгенография крестцово-подвздошных сочленений 18.01.24 На р-грамме костей таза(прицельно КПС) в пр/пр - определяется анкилозирование обоих крестцово-подвздошных сочленений, в видимых сегментах п/крестцового отдела позвоночника- обызвествление межостистых и продольных связок по типу "бамбуковой палки". на уровне исследования- оссификаты различных размеров, причудливой формы в м/тканях правой ягодичной области (отходя книзу от контураседалищной кости). Закл. Р-картина Б-ни Бехтерева 3 ст. 2-ст.сакроилеита. Анкилозирующего спондилоартрита.Оссификаты м/тканей ягодично- бедренной области справа.

МРТ поясничного отдела позвоночника от 24.02.2024г ЗАКЛЮЧЕНИЕ: МР-картина умеренного отека межпозвонкового диска и смежных отделов Th12, L1 позвонков с деструкцией замыкательных пластинок- вероятно проявления спондилосциита; дегенеративно-дистрофических изменений пояснично-крестцового отдела позвоночника (остеохондроза, спондилоартроза); минимально мигрирующей грыжи на уровне Th12-L1, без деформации корешков. Рекомендована консультация ревматолога, невролога.

МРТ грудного отдела позвоночника от 22.02.2024г ЗАКЛЮЧЕНИЕ: МР-картина умеренного отека межпозвонкового диска и смежных отделов Th5-Th6, Th7-Th9, Th10-L1 позвонков - вероятно проявления спондилосциита; дегенеративно-дистрофических изменений пояснично-крестцового отдела позвоночника (остеохондроза, спондилоартроза); минимально мигрирующей грыжи на уровне Th12-L1, без деформации корешков.

Количественная оценка общей активности АС: индекс BASDAI (Bath Ankylosing Spondylitis Disease Activity Index) = 6,9, индекс ASDAS (Ankylosing

Spondylitis Disease Activity Score) по С-реактивному белку = 4,7. Активность АС – высокая.

Окончательный клинический диагноз: Анкилозирующий спондилоартрит, HLAB 27 позитивный, поздняя стадия , R стадия 3, ASDAS 4.7 очень высокая BASDAI 6.9 высокая, с внескелетными проявлениями (рецидивирующий увеит) , внеаксиальными проявлениями (перифирический артрит) ФНС3 (анкилоз крестцово-подвздошного сочленения (двусторонний сакроилеит 3 стадия по Kellgren), шейно-грудной кифоз)

Ввиду неэффективности различных НПВП в полной терапевтической дозе, неэффективность сульфасалазина, прогрессирующее поражение позвоночника, на фоне высокой активности заболевания ASDAS 4.7 очень высокая BASDAI 6.9 высокая, наличие внескелетных проявлений (рецидивирующий увеит), показан ГИБП-Адалимумаб (Адалира). Инициировано лечение препаратом Адалира от 09.02.24, без осложнений.

Проведенное лечение: больному был назначен Диета: 15 Режим: За-свободный. Назначенные медикаменты: Натрия хлорид, раствор для инфузий 0,9%(0,9%, 200 мл, Раствор для инфузий) (200мл Внутривенно(капельно)) (1 р/д. 9 д.) Теноксикам-Сэлтфар®(20 мг, Лиофилизат для приготовления раствора для внутривенного и внутримышечного введения в комплекес растворителем) (20мг Внутривенно(капельно)) (1 р/д. 9 д.) Омез®(40 мг, Капсулы кишечнорастворимые) (40мгОрально) (1 р/д. 8 д.) Пиридоксин (50 мг/мл, 1 мл, Раствор для инъекций) (1мл Внутривенно) (1 р/д. 5 д.) Цианокобаламин (Витамин В12) (0,05%, 1 мл, Раствор для инъекций) (1мл Внутривенно) (1 р/д. 4 д.) Сульфасалазин (500 мг, Таблетки, покрытые пленочной оболочкой) (1000мгОрально) (1 р/д. 2 д.) Сульфасалазин (500 мг, Таблетки, покрытые пленочной оболочкой) (1000мгОрально) (2 р/д. 6 д.) Адалира(40 мг/0,8 мл, 0,8 мл, Раствор для подкожного введения) (0.8мл Подкожно) (1 р/д. 1 д.) Мелоксикам (15 мг/1,5 мл, 1,5 мл, Раствор для инъекций) (15мг Внутримышечно) (1 р/д. 6 д.)

При выписке состояние удовлетворительное. Рекомендовано:

1. ЛФК регулярно для разработки суставов. Регулярные физические упражнения (улучшают функциональный статус и способствует сохранению трудоспособности).

2. Наружно, на пораженные суставы Клодифен (диклофенак 5%)гель 2-3 раза в день, длительно.

3. Денситометрия (определение плотности кости, тазобедренный сустав и позвоночник) в амбулаторном порядке 1 раз в год.

4. Кальций Д3 никомед Остеофорте 1 т * 1 р в день - 2 месяца(3 курса в год)

5. Витамин Д 5000 МЕ ежедневно (10 кап. Аква-детрима 1 раз во время еды) - осень, зима, весна. 2500 МЕ (5 кап) - лето, с периодическим контролем анализа крови на витамин Д.

6. Сульфасалазин 500мг 2т 2р утром 8.00 и вечером 18.00 после еды длительно, контроль ОАК, печеночных проб 1 раз в 3 мес

7. Костарокс (или форсанек) 90мг 1т 1р обед - длительно

8. Консультация главного внештатного ревматолога по Павлодарской области .

9. Адалимумаб (Адалира) подкожно в область живота или передне-латеральную область бедра по 40 мг/0.8мл 1 раз в 2 недели.

Вывод. Хотелось бы отметить, что АС – редко встречаемое заболевание, приводящее к ранней инвалидизации лиц трудоспособного возраста. Лечение пациентов с АС длительное, включает в себя сочетание фармакологических и нефармакологических методов. Анализируя собственный клинический материал, мы пришли к выводу, что выбор препаратов в большинстве случаев производится эмпирически. Поскольку НПВП остаются препаратами «первого ряда» в терапии АС, замедляют прогрессирование рентгенологических изменений в позвоночнике и должны применяться пациентами неопределенно долго, следует назначать больным селективные ингибиторы ЦОГ-2, прежде

всего мовалис, нимесулид и целекоксиб. Ввиду неэффективности различных НПВП в полной терапевтической дозе, неэффективность сульфасалазина, прогрессирующее поражение позвоночника, на фоне высокой активности заболевания ASDAS 4.7 очень высокая BASDAI 6.9 высокая, наличие внескелетных проявлений (рецидивирующий увеит), показан ГИБП-Адалimumаб (Адалира). На фоне приема ГИБП (Адалира) с февраля по апрель 2024 года получил 6 инъекции данного препарата у пациента отмечалась снижение активности заболевания ASDAS 1.3 низкая, отмечает расширение режима физической активности.

Клинична медицина

Айчанова Айгерим Куандыковна

*НАО «Медицинский университет Семей», г. Семей, Республика Казахстан.
Павлодарский филиал НАО «Медицинский университет Семей», г. Павлодар,
Республика Казахстан;*

ОСОБЕННОСТИ АНТИКОАГУЛЯЦИИ ПРИ СОЧЕТАНИИ ФИБРИЛЛЯЦИИ ПРЕДСЕРДИЙ И ХРОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ ПОЧЕК

Резюме. Антикоагулянтная терапия является ключевым компонентом управления пациентами с фибрилляцией предсердий (ФП) и хронической болезнью почек (ХБП). В последние годы значительное внимание уделяется сравнительному анализу эффективности и безопасности прямых пероральных антикоагулянтов (ПОАК) по сравнению с варфарином, особенно у подкатегорий пациентов с различными степенями ХБП. Настоящее введение представляет обзор существующих данных о роли антикоагуляции у пациентов с ФП и ХБП, а также обсуждает значимость корректировки дозировок ПОАК в зависимости от степени функционального состояния почек.

Ключевые слова: Антикоагулянтная терапия, Фибрилляция предсердий, Хроническая болезнь почек, Прямые пероральные антикоагулянты, Варфарин, Эффективность, Дозировка, Коррекция.

Abstract. Anticoagulant therapy is a key component of the management of patients with atrial fibrillation (AF) and chronic kidney disease (CKD). In recent years, considerable attention has been paid to the comparative analysis of the efficacy and safety of direct oral anticoagulants (DOACs) versus warfarin, especially in subcategories of patients with different degrees of CKD. The present introduction provides an overview of the existing data on the role of anticoagulation in patients with FP and CKD, and discusses the significance of adjusting POAC dosages according to the degree of renal functional status.

Keywords: Anticoagulant therapy, Atrial fibrillation, Chronic kidney disease, Direct oral anticoagulants, Warfarin, Efficacy, Dosage, Correction.

С процессом старения населения и накоплением возраст-ассоциированных заболеваний в популяции на 2-4% увеличивается частота развития фибрилляции предсердий (ФП) [1] и на 14% хронической болезни почек (ХБП) [2]. Комбинация данных факторов риска (0,4-2,0% в популяции) увеличивает часто тромбоэмболических осложнений, кровотечений и смертельных исходов, что требует обязательного назначения антикоагулянтной терапии. Если раньше варфарин был препаратом выбора, то в настоящее время, в связи с появлением прямых пероральных антикоагулянтов (ПОАК) и накоплением научных данных по их применению, препараты этой группы вошли в клинические рекомендации и широко применяются во всём мире при ФП. Следует отметить, что ПОАК различаются по своим фармакокинетическим свойствам и, соответственно, по параметрам эффективности и безопасности. Кроме того, показания к назначению различных ПОАК отличаются в зависимости от стадии ХБП. При развитии терминальной болезни почек (ТБП) необходимо корректировать их дозировки для предотвращения побочных явлений и кровотечений.

К чему ведёт сочетание ФП и ХБП?

ХБП - это сокращение от "хроническая болезнь почек". Это состояние, при котором функция почек ухудшается постепенно и на протяжении длительного времени, обычно более трех месяцев.

Хроническая болезнь почек (ХБП) классифицируется по степени ухудшения функции почек, выраженной через скорость клубочковой фильтрации (СКФ). Существует шесть стадий ХБП:

1. Стадия I: СКФ >90 мл/мин/1,73 м²
2. Стадия II: СКФ 60-89 мл/мин/1,73 м²
3. Стадия IIIa: СКФ 45-59 мл/мин/1,73 м²
4. Стадия IIIb: СКФ 30-44 мл/мин/1,73 м²
5. Стадия IV: СКФ 15-29 мл/мин/1,73 м²
6. Стадия V: СКФ <15 мл/мин/1,73 м²

Последние две стадии (IV и V) относятся к терминальной почечной недостаточности, когда функция почек настолько сильно нарушена, что требуется заместительная терапия, такая как гемодиализ или трансплантация почки.

В мире более 850 миллионов человек страдают от хронической болезни почек (ХБП). В США из 540 тысяч пациентов с ХБП 380 тысяч получают программный гемодиализ. ХБП является важным фактором риска сердечно-сосудистых заболеваний, таких как инсульт, и связан с другими факторами риска, включая сахарный диабет, гипертрофию левого желудочка и артериальную гипертензию. Фибрилляция предсердий (ФП) не только частая форма аритмии, но и вызывает много неблагоприятных событий, особенно тромбоэмболических осложнений и ишемического инсульта.

Частота как хронической болезни почек (ХБП), так и фибрилляции предсердий (ФП) возрастает с возрастом, и их сочетание составляет 0,4-2,0% в общей популяции. Исследование Soliman EZ и др. сообщает о том, что ФП распространена у 25% пациентов с ХБП в возрасте 70 лет и старше, что может привести к прогрессированию хронической сердечной недостаточности и увеличению частоты сердечно-сосудистых смертей в данной группе. Эпидемиологическое исследование в США показало, что ХБП увеличивает риск развития ФП, причем распространенность ФП у пациентов с разными стадиями ХБП значительно выше, чем у пациентов без поражения почек. Интересно, что наличие ХБП повышает риск ФП, а ФП, в свою очередь, увеличивает риск ХБП. С ухудшением функции почек увеличивается распространенность фибрилляции предсердий (ФП), достигая около 15% при терминальной болезни почек (ТБП), что в три раза превышает уровень контрольной группы.

ХБП не только ассоциируется с увеличением заболеваемости и распространенностью ФП, но также с повышенным риском инсульта и системной эмболии. Патогенез этого неблагоприятного сочетания связан с увеличением риска тромбоэмболии через различные патофизиологические механизмы, такие как нарушение релаксации и застой крови в предсердиях и ушке левого предсердия, хроническое воспаление, вызывающее дисфункцию эндотелия, и дисфункция тромбоцитов, приводящая к гиперреактивности тромбоцитов. Это приводит к увеличению прокоагуляционной активности и уменьшению фибринолитической активности, что делает фибриновый сгусток менее подверженным фибринолизу. Таким образом, гиперкоагуляция в сочетании с эндотелиальной дисфункцией и застоем в левом предсердии создает тромбогенный фон, повышая риск инсульта и системной эмболии.

В поиске лучшего антикоагулянта при ФП и ХБП

В истории антикоагулянтной терапии пациентов с хронической болезнью почек (ХБП), антагонист витамина К, варфарин, играл ключевую роль. Его эффективность продемонстрировала положительные результаты, снижая смертность среди этой категории пациентов. В частности, у пациентов с ХБП III варфарин снизил риск ишемического инсульта и системной эмболии на 76%. Другие исследования также указывали на снижение частоты инсультов при использовании этого препарата по сравнению с плацебо. Метаанализ, охватывающий большое количество пациентов с ХБП и фибрилляцией предсердий, показал на 30% меньший риск ишемического инсульта и тромбоэмболии среди тех, кто получал варфарин.

Однако использование варфарина также сопряжено с некоторыми недостатками. При ХБП требуется постоянный мониторинг международного нормализованного отношения и корректировка дозы для поддержания его концентрации в оптимальном диапазоне. Продукты, содержащие витамин К, могут снижать эффективность антикоагуляции, в то время как некоторые лекарства, конкурирующие за общие ферменты метаболизма, могут увеличить риск кровотечений. Например, варфарин удвоил риск геморрагического инсульта у пациентов с данным заболеванием по сравнению с плацебо.

Поиск оптимальных препаратов для антикоагуляции привел к разработке ПОАК - дабигатрана, ривароксабана, апиксабана и эдоксабана. Дабигатран является непосредственным ингибитором тромбина, а остальные - ингибиторами фактора Ха свертывания крови. Каждый из них воздействует на процесс коагуляции как *in vitro*, так и *in vivo* уникальным образом. Важно отметить, что эти препараты имеют различный путь метаболизма и выведения из организма. Например, дабигатран выводится преимущественно через почки, ривароксабан - частично через почки, а апиксабан - в основном через непочечные механизмы, такие как цитохром P450, из кишечника и желчных путей. Это имеет большое значение при лечении пациентов с хронической почечной недостаточностью, особенно на стадиях IV и V, где апиксабан может рассматриваться как альтернатива варфарину.

Антикоагуляция при ФП и ХБП I-III стадий

На данный момент отсутствуют рандомизированные контролируемые исследования, в которых прямо сравнивались бы различные прямые оральные антикоагулянты. Обычно они сравниваются с варфарином - "золотым

стандартом" в клинических исследованиях, регистрах и мета-анализах у пациентов с неклапанной фибрилляцией предсердий. Например, в исследовании RE-LY дабигатран сравнивался с варфарином в двух дозировках: 150 мг и 110 мг дважды в сутки; в ROCKET-AF - ривароксабан с варфарином в дозе 20 мг или 15 мг в сутки; в ARISTOTLE - апиксабан с варфарином в дозе 5 мг или 2,5 мг дважды в сутки. Участниками этих исследований были пациенты только с I-III стадиями хронической почечной недостаточности, и включение в исследования требовало наличия клубочковой фильтрации выше определенного уровня. Например, в исследованиях ROCKET-AF и RE-LY исключались пациенты с СКД при клубочковой фильтрации менее 30 мл/мин/1,73 м², а в ARISTOTLE - менее 25 мл/мин/1,73 м². Результаты показали, что каждый из препаратов имел свои преимущества и недостатки по сравнению с варфарином в профилактике инсульта и системной эмболии, а также по частоте кровотечений различной тяжести.

Дальнейший анализ эффективности и безопасности прямых оральных антикоагулянтов у больных с хронической почечной недостаточностью проводился преимущественно в регистрах, систематических обзорах и мета-анализах. Например, в регистре INSigHT все прямые оральные антикоагулянты показали хороший профиль безопасности и эффективности как у пациентов с хронической почечной недостаточностью, так и у пациентов без нее. Однако у пациентов с хронической почечной недостаточностью наблюдалась более высокая частота тромбоэмболических событий в группе, принимавшей ривароксабан, в то время как низкая доза дабигатрана (110 мг дважды в сутки) показала превышение числа тромбоэмболических событий.

В крупном систематическом обзоре Feldberg J, et al. на основе анализа 10 крупных рандомизированных контролируемых исследований не было показано существенной разницы между прямыми оральными антикоагулянтами и варфарином в снижении частоты инсультов у пациентов с умеренной хронической почечной недостаточностью, за исключением дабигатрана в дозировке 150 мг и апиксабана, которые были эффективнее в снижении риска инсульта или других неблагоприятных исходов. У пациентов с умеренной хронической почечной недостаточностью эдоксабан и апиксабан, по сравнению с варфарином, значительно ограничивали число больших кровотечений, тогда как ривароксабан и дабигатран не показали таких различий.

В масштабном обсервационном исследовании реальной клинической практики ARISTOPHANES сравнивались варфарин, апиксабан, дабигатран и ривароксабан у почти 500 тысяч пациентов в период с 2013 по 2015 годы. Апиксабан, дабигатран и ривароксабан ассоциировались с меньшей частотой инсульта или серьезных нежелательных событий по сравнению с варфарином. Апиксабан и дабигатран показали меньший риск больших кровотечений, а ривароксабан - больший. Несмотря на то, что в данном исследовании прямого сравнения ПОАК между собой не проводилось, впервые когорты с разными ПОАК были сопоставлены между собой в подгруппах как с ХБП, так и без этой болезни. Было показано, что апиксабан имел определенное преимущество перед ривароксабаном и дабигатраном в обеих подгруппах как по количеству рисков инсультов и нежелательных серьезных кровотечений, так и больших кровотечений. Апиксабан (отношение рисков (ОР) =0,61; 95% доверительный интервал (ДИ) 0,54-0,69), дабигатран (ОР =0,80; 95% ДИ 0,68-0,94) и ривароксабан (ОР =0,75; 95% ДИ 0,69-0,82) ассоциировались с меньшей частотой инсульта или серьёзных нежелательных событий по сравнению с варфарином. Апиксабан (ОР =0,58; 95% ДИ 0,54-0,62) и дабигатран (ОР =0,73; 95% ДИ, 0,66-0,81) показали меньший риск больших кровотечений по сравнению с варфарином, а ривароксабан (ОР =1,07; 95% ДИ 1,02-1,13) — больший.

Препарат	Отношение рисков (ОР)	95% Доверительный интервал (ДИ)
Апиксабан	0,61	0,54-0,69
Дабигатран	0,80	0,68-0,94
Ривароксабан	0,75	0,69-0,82

Препарат	Отношение рисков (ОР)	95% Доверительный интервал (ДИ)
Апиксабан	0,58	0,54-0,62
Дабигатран	0,73	0,66-0,81
Ривароксабан	1,07	1,02-1,13

Обобщая, можно заявить, что прямые оральные антикоагулянты (ПОАК) демонстрировали безопасность для пациентов с умеренной и легкой степенью

ХБП, что также подтверждается анализом данных из метаанализов. При использовании ПОАК наблюдалось существенно более низкое количество случаев тромбозов и кровотечений по сравнению с варфарином. Помимо этого, в долгосрочных наблюдениях ПОАК проявляли преимущество перед варфарином, что, возможно, связано с отсутствием характерного для варфарина эффекта усиления кальцификации сосудов.

Антикоагуляция при ТБП (IV и V стадии ХБП)

К сожалению, не были проведены рандомизированные контролируемые исследования (РКИ) у пациентов с фибрилляцией предсердий (ФП) и оценкой скорости клубочковой фильтрации (СКФ) менее 30 мл/мин/1,73 м². Поэтому сравнение прямых пероральных антикоагулянтов (ПОАК) и варфарина в этой категории пациентов можно осуществлять только на основе данных наблюдательных исследований, метаанализов и регистров. Метаанализ, проведенный Chokesuwattanaskul R и коллегами, включал 5 крупных исследований с общим числом пациентов 43850 с фибрилляцией предсердий. Этот анализ показал значительное снижение риска кровотечений при приеме ПОАК по сравнению с варфарином (отношение шансов (ОШ) 0,42; 95% доверительный интервал (ДИ) 0,28-0,6), а также неопределенные различия в профилактике тромбозов (ОШ 0,56; 95% ДИ 0,23-1,39). Частота любых кровотечений при приеме апиксабана была значительно ниже, чем при приеме варфарина, и частота тромботических событий не различалась между этими группами. Похожие результаты были получены у пациентов с тяжелыми протезами клапанов и фибрилляцией предсердий в ретроспективном когортном исследовании, проведенном Siontis КС и соавторами (n=25523). Это исследование не выявило различий в частоте инсультов или системных эмболий между варфарином и апиксабаном, однако последний демонстрировал значительно более низкий риск крупных кровотечений.

Herndon К и соавторы провели ретроспективное исследование за 6 лет среди пациентов с тяжелыми протезами клапанов (включая надиализ) для анализа частоты крупных кровотечений, вторичных кровотечений, инсультов и тромбозов при приеме апиксабана или варфарина. Результаты показали, что разница в частоте крупных кровотечений между группами не достигала статистической значимости (14% vs 7%, соответственно, p=0,362).

Исследование Jang SM и коллег (n=495) у пациентов с тяжелыми протезами клапанов и фибрилляцией предсердий также не выявило увеличения риска кровотечений при использовании апиксабана по сравнению с варфарином, но дабигатран, в отличие от апиксабана, значительно увеличил частоту тромбоэмболических осложнений.

В крупном систематическом обзоре по применению антикоагулянтной терапии при фибрилляции предсердий и хронической болезни почек, проведенном Feldberg J и соавторами, у пациентов с плановым гемодиализом не наблюдалось существенной разницы в снижении частоты инсультов между прямыми пероральными антикоагулянтами (ПОАК) и варфарином. Однако у диализных пациентов при приеме ривароксабана и дабигатрана, в отличие от апиксабана, отмечалось увеличение частоты кровотечений. Похожие результаты были получены в исследованиях Jang SM и Stanifer JW.

Корректировка дозировки ПОАК при ХБП

В связи с тем, что прямые пероральные антикоагулянты (ПОАК) в основном метаболизируются в почках, требуется адаптация дозировок в соответствии с клиренсом креатинина (СКФ). Эти рекомендации основаны на данных из основных клинических исследований, а также фармакокинетических исследований. Например, для дабигатрана рекомендуется дозировка 75 мг дважды в сутки для пациентов с СКФ от 15 до 29 мл/мин/1,73 м². Согласно европейским и американским рекомендациям, дабигатран следует назначать в дозе 150 мг дважды в сутки для пациентов с клиренсом креатинина 50 мл/мин и 110 мг дважды в сутки для клиренса от 30 до 49 мл/мин/1,73 м². Для ривароксабана рекомендуемая дозировка составляет 20 мг для пациентов с СКФ >50 мл/мин/1,73 м² и 15 мг/сут для тех, у кого СКФ составляет от 15 до 50 мл/мин/1,73 м². Апиксабан обычно назначается в дозе 5 мг дважды в сутки, однако в некоторых случаях необходимо снижение дозы до 2,5 мг дважды в сутки, особенно для пациентов с определенными риск-факторами.

Выводы:

1) Сочетание фибрилляции предсердий (ФП) и хронической сердечной недостаточности (ХСН) существенно увеличивает риск неблагоприятных сердечно-сосудистых событий, таких как тромбоэмболии, кровотечения и сердечно-сосудистая смерть.

2) У пациентов с ФП и ХСН антикоагуляция рекомендуется на всех стадиях ХСН. Варфарин традиционно является стандартным препаратом, однако его применение осложнено сложностью дозирования и повышенным риском кровотечений. Последние рекомендации предпочитают прямые пероральные антикоагулянты (ПОАК), такие как апиксабан, ривароксабан, дабигатран и эдоксабан, перед варфарином. Апиксабан, например, демонстрировал более низкую частоту кровотечений по сравнению с варфарином. Для пациентов с ХСН IV стадии вместо варфарина также можно рассмотреть использование апиксабана.

3) При наличии ХСН важно индивидуализировать дозировку ПОАК для минимизации риска кровотечений в соответствии с рекомендациями.

Литература:

1. Capodanno D, Angiolillo DJ. Antithrombotic therapy in patients with chronic kidney disease. *Circulation*. 2012;125:2649-61. doi:10.1161/CIRCULATIONAHA.111.084996. 26.
2. Reinecke H, Brand E, Mesters R, et al. Dilemmas in the management of atrial fibrillation in chronic kidney disease. *J. Am. Soc. Nephrol.* 2009;20:705-11. doi:10.1681/27.ASN.2007111207.
3. Study Group. Chronic kidney disease and prevalent atrial fibrillation: the Chronic Renal Insufficiency Cohort (CRIC). *Am Heart J.* 2010;159:1102-7. doi:10.1016/j.ahj.2010.03.027. 28.
4. Baber U, Howard VJ, Halperin I, et al. Association of chronic kidney disease with atrial fibrillation among adults in the United States: REasons for Geographic and Racial Differences in Stroke (REGARDS) Study. *Circ. Arrhythm. Electrophysiol.* 2011;4:26-32. doi:10.1161/CIRCEP.110.957100. 29.
5. Olesen JB, Lip GY, Kamper AL, et al. Stroke and bleeding in atrial fibrillation with chronic kidney disease. *N Engl J Med.* 2012;367:625-35. doi:10.1056/NEJMoa1105594.
6. Engelbertz P, Reinecke H. Atrial fibrillation and oral anticoagulation in chronic kidney disease. *J Atrial Fib.* 2012;4:89-100. doi:10.4022/jafib.445.
7. Lai HM, Aronow WS, Kalen P, et al. Incidence of thromboembolic stroke and of major bleeding in patients with atrial fibrillation and chronic kidney disease treated with and without warfarin. *Int J Nephrol Renovasc Dis.* 2009;2:33-7. doi:10.2147/ijnrd.s7781.
8. Ng KP, Edwards NC, Lip GY, et al. Atrial fibrillation in CKD: Balancing the risks and benefits of anticoagulation. *Am J Kidney Dis.* 2013;62:615-32. doi:10.1053/j.ajkd.2013.02.381. 32.

9. Chokesuwattanaskul R, Thongprayoon C, Tanawuttiwat T, et al. Safety and efficacy of apixaban versus warfarin in patients with end-stage renal disease: meta-analysis. *Pacing*
10. Bonde AN, Lip GY, Kamper AL, et al. Net clinical benefit of antithrombotic therapy in patients with atrial fibrillation and chronic kidney disease. *J Am Coll Cardiol*. 2015;64:2471-82. doi:10.1016/j.jacc.2014.09.051. 34.
11. Friberg L, Benson L, Lip G. Balancing stroke and bleeding risks in patients with atrial fibrillation and renal failure: the Swedish Atrial Fibrillation Cohort study. *Eur Heart J*. 2015;36:297-306. doi:10.1093/eurheartj/ehu139. 35.
12. Hart RG, Pearce LA, Asinger RW, Herzog CA. Warfarin in atrial fibrillation patients with moderate chronic kidney disease. *Clin J Am Soc Nephrol*. 2011;6(11):2599-604. doi:10.2215/CJN.02400311. 36.
13. Jun M, James MT, Ma Z, et al. Alberta Kidney Disease Network. Warfarin initiation, atrial fibrillation, and kidney function: comparative effectiveness and safety of warfarin in older adults with newly diagnosed atrial fibrillation. *Am J Kidney Dis*. 2017;69(6):734-43. 37. doi:10.1053/j.ajkd.2016.10.018.
14. Peeters FECM, Dudink EAMP, Kimenai DM, et al. Vitamin K Antagonists, Non-Vitamin K Antagonist Oral Anticoagulants, and Vascular Calcification in Patients with Atrial Fibrillation. *TH Open*. 2018;10;2(4):e391-e398. doi:10.1055/s-0038-1675578.
15. Siontis KC, Zhang X, Eckard A, et al. Outcomes Associated With Apixaban Use in Patients With End-Stage Kidney Disease and Atrial Fibrillation in the United States. *Circulation*. 2018;138:1519-29. doi:10.1161/CIRCULATIONAHA.118.035418.
16. Herndon K, Guidry TJ, Wassell K, Elliott W. Characterizing the Safety Profile of Apixaban Versus Warfarin in Moderate to Severe Chronic Kidney Disease at a Veterans Affairs Hospital. *Ann Pharmacother*. 2020;54(6):554-60. doi:10.1177/1060028019897053.
17. Jang SM, Bahjri K, Tran H. Safety and Efficacy of Direct Oral Anticoagulants for Atrial Fibrillation in Patients with Renal Impairment. *Pharmacy (Basel)*. 2020;8(1):30. doi:10.3390/pharmacy8010030.
18. Stanifer JW, Pokorney SD, Chertow GM, et al. Apixaban Versus Warfarin in Patients With Atrial Fibrillation and Advanced Chronic Kidney Disease. *Circulation*. 2020;28:141(17):1384-92. doi:10.1161/CIRCULATIONAHA.119.044059.
19. Ando G, Capranzano P. Non-vitamin K antagonist oral anticoagulants in atrial fibrillation patients with chronic kidney disease: A systematic review and network meta-analysis. *Int J Cardiol*. 2017;231:162-9. doi:10.1016/j.ijcard.2016.11.303.

МАТЕМАТИКА

Дифференциални и интегрални уравнения

**Магистрант Султан Б.Б., профессор Аширбаев Н.К.,
доцент Шоманбаева М.Т.**

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

ФУРЬЕ ТАЛДАУЫНАН ТОЛҚЫНДЫҚ ТАЛДАУҒА ДЕЙІН

$(0, 2\pi)$ интервалында анықталған және $\int_0^{2\pi} |f(x)|^2 dx < \infty$ болатындай барлық өлшенетін функциялар жиынын $L^2(0, 2\pi)$ деп белгілейік.

Біз f функцияларын үзіліссіз функциялар деп есептейміз. Әрқашан $L^2(0, 2\pi)$ -дан функцияларды бүкіл нақты $R: (-\infty, \infty)$ осіне периодты түрде кеңейтетін деп болжауға болады, атап айтқанда: $f(x) = f(x - 2\pi)$ барлық x үшін. Сондықтан $L^2(0, 2\pi)$ жиыны квадратпен интегралданатын 2π -периодтық функциялардың кеңістігі деп аталады, $L^2(0, 2\pi)$ - векторлық кеңістік. $L^2(0, 2\pi)$ кеңістігінен кез келген f функцияны Фурье қатары ретінде ұсынылуы мүмкін

$$f(x) = \sum_{n=-\infty}^{\infty} c_n e^{inx}, \quad (1)$$

мұнда c_n - Фурье коэффициенттері деп аталатын тұрақтылар формуламен анықталады

$$c_n = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} f(x) e^{-inx} dx. \quad (2)$$

(1) қатарының $L^2(0, 2\pi)$ кеңістігіндегі жинақтылығы

$$\lim_{M, N \rightarrow \infty} \int_0^{2\pi} |f(x) - \sum_{n=-M}^N c_n e^{inx}| dx = 0.$$

дегенді білдіреді.

Фурье (1) қатарына жіктеуінің екі айқын ерекшелігі бар. Бірінші ерекшелік мынада: f функциясы өзара ортогональды $g_n = c_n e^{inx}$ құрамдастарының шексіз қосындысына жіктеледі, мұнда ортогоналдылық

$$\langle g_m, g_n \rangle^* = 0 \quad \text{барлық } m \neq n \text{ үшін} \quad (3)$$

Бұл (1.3) скаляр көбейтіндісі келесі формуласымен анықталады:

$$\langle g_m, g_n \rangle^* := \int_0^{2\pi} g_m(x) \overline{g_n(x)} dx, \quad (4)$$

мұндағы функцияның үстіндегі жолақ комплексті түйіндер операциясын білдіреді.

(3) шарты келесі функциялар

$$w_n := e^{inx}, n = \dots, -1, 0, 1, \dots \quad (5)$$

$L^2(0, 2\pi)$ -де ортонормальдық базис құрайтынының салдары болып табылады.

Фурье қатарының (1) жіктеуінің екінші ерекшелігі $\{w_n\}$ ортонормальдық базисі

$$w_n := e^{inx} \quad (6)$$

бір функциясының созылуы арқылы құрылады, осылайша барлық бүтін n үшін $w_n(x) = w(nx)$ (бүтін созылуы).

Яғни, әрбір 2π - периодты, квадратты интегралданатын функция $w_n := e^{inx}$ базистік функциясының бүтін кеңейтулерінің «суперпозициясы» арқылы жасалады.

Сондай-ақ $\{w_n\}$ базисінің қасиеттерінен Фурье қатарының кеңеюі (1) Парсевал

$$\frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} |f(x)|^2 dx = \sum_{n=-\infty}^{\infty} |c_n|^2 \quad (7)$$

теңдігін қанағаттандыратыны шығады.

l^2 барлық квадратталған шексіз тізбектердің кеңістігін білдірсін; басқаша айтқанда $\{c_n\} \in l^2$ болады, тек $\sum_{n=-\infty}^{\infty} |c_n|^2 < \infty$ болған кезде ғана.

$L^2(0, 2\pi)$ функция кеңістігі мен l^2 реттік кеңістігі бір-біріне изометриялық. Фурье қатарының (1) жіктеуіне қатысты біз әрбір 2π -периодты квадрат-интегралданатын функция $w(x) = e^{ix}$ базистік функциясының бүтін кеңейтулерінің l^2 - сызықтық комбинациясы деп айта аламыз. Барлық 2π -периодты квадрат-интегралданатын функцияларды құру үшін тек бір $w(x) =$

$e^{ix} = \cos x + i \sin x$ негізгі функциясы қажет. Абсолюттік шамасы n -дан үлкен кез келген бүтін сан үшін $w_n(x) = w(nx)$ толқыны жоғары жиілікке ие, ал абсолюттік шамасы n -дан аз үшін $w_n(x)$ толқыны төмен жиілікке ие. Осылайша, $L^2(0, 2\pi)$ - ден әрбір функция әртүрлі жиіліктердің бөлігінен тұрады.

Әрі қарай,

$$\int_{-\infty}^{\infty} |f(x)|^2 dx < \infty$$

теңсіздігін қанағаттандыратын нақты \mathbf{R} осінде анықталған өлшенетін f функцияларының $L^2(\mathbf{R})$ кеңістігін қарастырамыз.

$L^2(0, 2\pi)$ және $L^2(\mathbf{R})$ функцияларының екі кеңістігі мүлдем өзгеше. Атап айтқанда, $L^2(\mathbf{R})$ -ден әрбір функция x (оның жергілікті орташа мәні) $\pm\infty$ ге ұмтылған кезінде нөлге дейін "сөнуі" керек, бірақ $w_n(x)$ функциясының синусоидалы (толқындары) $L^2(\mathbf{R})$ - ге жатпайды. Негізінде, егер $L^2(\mathbf{R})$ тудыратын "толқындарды" қолдану қажет болса, онда бұл толқындар $x \rightarrow \pm\infty$ - да нөлге дейін сөнуі керек еді және барлық практикалық себептерге байланысты бұл әлсіреу өте жылдам болуы керек еді. Осылайша біз $L^2(\mathbf{R})$ генерациялау үшін толқындық жіктеуін қарастырамыз. Бір $w(x) = e^{ix}$ функциясы бүкіл $L^2(0, 2\pi)$ кеңістікті жасайтын жағдайындағы сияқты, ψ функциясы барлық $L^2(\mathbf{R})$ тудырады. Бірақ егер ψ толқыны өте тез сөніп қалса, онда ол барлық маңызды осьті ψ -дің \mathbf{R} бойымен жылжуымен қалай жаба алады. \mathbf{Z} бүтін сандар жиынын білдірсін: $\{Z = \dots, -1, 0, 1, \dots\}$.

ψ үшін барлық \mathbf{R} жиынын жабудың ең қарапайым тәсілі - ψ -дің барлық бүтін ауысуларын қарастыру, атап айтқанда $\psi(x - k), k \in Z$.

Содан кейін, синусоидалы жағдайдағыдай, әр түрлі жиіліктегі толқындарды қарастыруға болады. Есептеу тиімділігі үшін біз жиілікті бөлу үшін 2-нің дәрежелерін қолданамыз. Нәтижесінде біз

$$\psi(2^j x - k), j, k \in Z \tag{8}$$

осы кіші толқындарын қарастырамыз, $\psi(2^j x - k)$ екілік созылу (яғни 2^j есеге созылу) және екі параметрлі ығысу ($k/2^j$) нәтижесінде бір «толқын функциясынан» алынғанын ескереміз.

«Толқындық функциясы» ψ , оның екілік созылуы және екі параметрлі ығысулары $L^2(\mathbf{R})$ -ден кез келген функцияны көрсету үшін жеткілікті. ψ функциясы арқылы құрылған ортогоналды базисті қарастырайық.

$$\langle f, g \rangle := \int_0^{2\pi} f(x) \overline{g(x)} dx \quad (9)$$

$$\|f\|_2 := \langle f, f \rangle^{1/2} \quad (10)$$

мұнда $f, g \in L^2(\mathbf{R})$ -. Кез келген $j, k \in \mathbf{Z}$ үшін бізде

$$\|f(2^j - k)\|_2 = \left\{ \int |f(2^j - k)|^2 dx \right\}^{1/2} = 2^{-j/2} \|f\|_2$$

бар екенін ескереміз.

Сондықтан, егер $\psi \in L^2(\mathbf{R})$ функциясы бірлік нормасына ие болса, онда

$$\psi_{j,k}(x) := 2^{j/2} \psi(2^j x - k), \quad j, k \in \mathbf{Z} \quad (11)$$

формуласымен анықталған барлық $\psi_{j,k}$, функциялары да бірлік нормасына ие, яғни

$$\|\psi_{j,k}\|_2 = \|\psi\|_2 = 1, \quad j, k \in \mathbf{Z}. \quad (12)$$

Әрі қарай $\mathbf{Z} \times \mathbf{Z}$ -де анықталған Кронеккер

$$\delta_{j,k} := \begin{cases} 1, & j = k \text{ үшін} \\ 0, & j \neq k \text{ үшін} \end{cases} \quad (13)$$

символын қолданамыз.

Анықтама 1. Егер (11) формуласымен анықталған $\{\psi_{j,k}\}$ тобы $L^2(\mathbf{R})$ -де ортонормальдық базис болса, $\psi \in L^2(\mathbf{R})$ функциясы ортогональды толқындық (вейвлет) деп аталады: бұл

$$\langle \psi_{j,k}, \psi_{l,m} \rangle = \delta_{j,l} \delta_{k,m}, \quad j, k, l, m \in \mathbf{Z} \quad (14)$$

және кез келген $f \in L^2(\mathbf{R})$

$$f(x) = \sum_{j,k}^{\infty} c_{j,k} \psi_{j,k}(x), \quad (15)$$

ретінде ұсынылуы мүмкін, мұнда (15) қатары $L^2(R)$ кеңістігінде жинақталады, атап айтқанда

$$\lim_{M_1, N_1, M_2, N_2 \rightarrow \infty} \left\| f - \sum_{j=-M_2}^{N_2} \sum_{k=-M_1}^{N_1} c_{j,k} \psi_{j,k} \right\|_2 = 0.$$

Ортогоналды вейвлеттің ең қарапайым мысалы

$$\psi_H(x) = \begin{cases} 1, & \text{егер } 0 \leq x < \frac{1}{2}, \\ -1, & \text{егер } \frac{1}{2} \leq x < 1, \\ 0, & \text{басқа жағдайларда} \end{cases} \quad (16)$$

формуласымен анықталған Хаар функциясы $\psi_H(x)$ болып табылады.

(15)-де f функцияларын көрсететін қатарлар вейвлет қатарлары деп аталады. Фурье коэффициенттерінің (2) белгіленуі сияқты c_{jk} толқындық коэффициенттері

$$c_{jk} = \langle f, \psi \rangle \quad (17)$$

формуласымен анықталады.

W_ψ -дан $L^2(R)$ -ге интегралды түрленуін былай анықтасак

$$(W_\psi f)(ab) = |a|^{-\frac{1}{2}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) \overline{\psi\left(\frac{x-b}{a}\right)} dx, \quad f \in L^2(R), \quad (18)$$

содан кейін толқындық коэффициенттері (15) және (17)

$$c_{j,k} = (W_\psi f)\left(\frac{k}{2^j}, \frac{1}{2^j}\right) \quad (19)$$

түрін алады.

Сызықтық W_ψ - түрлендіру «негізгі толқындық» қатысты интегралды толқындық түрлендіру деп аталады.

Демек, f функциясының (j, k) - толқындық коэффициенті екілік кеңеюі $a = 2^{-j}$ екі параметрлі $b = k/2^j$ ығысу нүктесінде есептелетін f интегралды толқындық түрлендіруімен анықталады, мұнда бірдей ортогональды толқындық ψ толқындық қатарын генерациялау үшін (15) және интегралды толқындық түрлендіруді (18) анықтау үшін қолданылады.

Фурье түрлендіруі Фурье талдауының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Фурье талдауының екі құрамдас бөлігі бір-бірімен анық байланыспаса, вейвлеттік талдаудың екі құрамдас бөлігі: вейвлет қатары (15) және интегралдық түрлендіру (18), формула (19) арқылы көрсетілгендей бір-бірімен тығыз байланысты.

Әдебиеттер:

1. Смоленцев Н.К. Основы теории вейвлетов. Вейвлеты в MATLAB. – Москва: ДМК Пресс, 2008г. – 448с.
2. Чуи К. Введение в вейвлеты. – М.: Мир, 2001, 412с.
3. Астафьева Н.М. Вейвлет-анализ: основы теории и примеры применения. УФН. – 1996. – Т. 166. – № 11.–С. 1145-1170.

Теория на вероятностите и математическа статистика

Оразғалиева Ш.Е., Самат Н.Қ., Усеев Е.

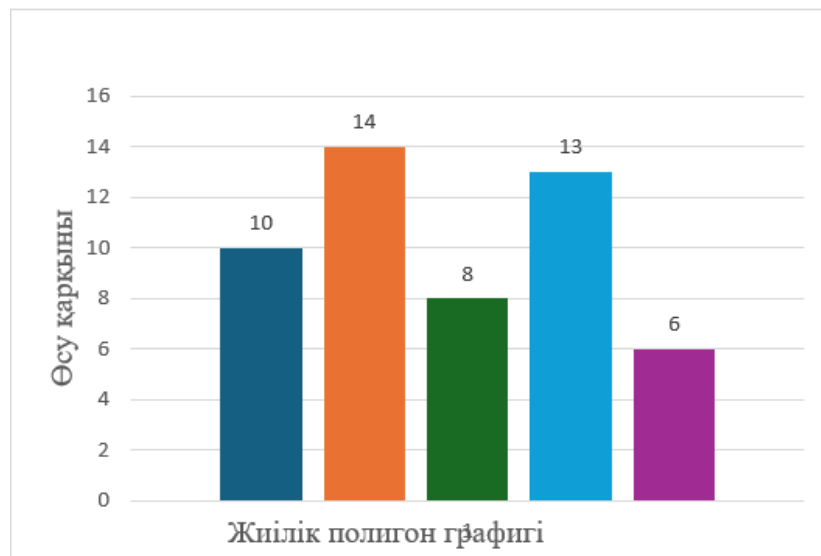
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы

БАС ЖИЫНТЫҚ ЖӘНЕ ТАҢДАМА. ТАҢДАМАЛЫ СИПАТТАМАЛАР

Эконометрика экономикалық ғылым саласы ретінде экономикалық деректерді талдау үшін статистикалық әдістерді қолданумен тығыз байланысты. Бұл мақалада біз эконометриkanың негізгі ұғымдарын қарастырамыз, мысалы, бас деректер жиынтығы, іріктеу және таңдалған сипаттамалар, сондай-ақ экономикалық құбылыстарды талдауда қолданылатын негізгі есептеулер.

Эконометрика экономикалық ғылым саласы ретінде экономикалық деректерді талдау үшін статистикалық әдістерді қолданумен тығыз байланысты. Бұл мақалада біз эконометриkanың негізгі ұғымдарын қарастырамыз, мысалы, бас деректер жиынтығы, іріктеу және таңдалған сипаттамалар, сондай-ақ экономикалық құбылыстарды талдауда қолданылатын негізгі есептеулер.[1]

Бас деректер жиынтығы (dataset) - біз зерттегіміз келетін нақты айнымалылар немесе құбылыстар бойынша барлық қол жетімді бақылаулардың жиынтығы. Мысалы, егер біз мұнай бағасының елдің экономикалық өсуіне әсеріне қызығушылық танытатын болсақ, онда бас деректер жиынтығы белгілі бір уақыт кезеңіндегі мұнай бағалары мен елдің экономикалық өсу көрсеткіштерін бақылау жиынтығы болуы мүмкін.

1-сурет. Жілік полигон графигі

Эконометрикада қолданылатын негізгі есептеулерге модель параметрлерін бағалау, модель параметрлері гипотезаларын тестілеу, модель дәлдігін бағалау және басқалары жатады. Параметрлерді бағалаудың кең таралған әдістерінің бірі-сызықтық регрессиялық модельдерді құру үшін қолданылатын ең кіші квадраттар әдісі (OLS) [2].

1-кесте. Өндіріс кәсіпорындағы 55 жұмыскерлердің еңбек ақысы туралы мәліметтер

83	85	94	83	85	89	92	72	73	78	78
85	69	92	87	88	80	97	80	75	86	73
85	69	92	87	88	80	97	80	75	86	73
85	69	92	87	88	80	97	80	75	86	73
85	69	92	87	88	80	97	80	75	86	73

2-кесте. Қорытынды мәндері

max	97
min	69
R	28
h	5,6

3-кесте. Таңдаманың статистикалық үлгерімі

x_i	x_{i+1}	n_i
69	74,6	10
74,6	80,2	14
80,2	85,8	8
85,8	91,4	13
91,4	97	6

2-сурет. Жиілік полигон графигі

Қорытындыда бас жиынтықтар мен іріктеу туралы мақаланың негізгі тармақтарын атап өту керек [3].

Деректер барған сайын құнды активке айналатын қазіргі әлемде бас жинақтарды пайдалану және тиімді іріктеу ақпаратты талдау мен өңдеуде шешуші рөл атқарады. Біз бас жиынтықтары зерттеу үшін негізгі негізді қамтамасыз ететінін және әртүрлі талдау әдістерін қолдануға мүмкіндік беретінін көрдік. Іріктеу, өз кезегінде, кең деректерден репрезентативті ақпарат алудың кілті болып табылады. Бұл тәсіл объективті деректерге негізделген құнды практикалық қорытындыларды алуға мүмкіндік береді.

Алайда, бас жиынтықтарын құру және іріктеу кезінде дұрыс әдіснаманың маңыздылығын ұмытпау керек. Қате құрастырылған деректер жиынтығы немесе сәтсіз іріктеу бұрмаланған нәтижелер мен қате тұжырымдарға әкелуі мүмкін [4].

Жалпы алғанда, бас жиынтықтар мен іріктеу қазіргі заманғы аналитикалық құралдардың ажырамас бөлігі болып табылады, оған мәліметтер негізінде жасалған тұжырымдардың сапасы мен сенімділігі тәуелді. Бұл әдістерді дұрыс қолдану талдаудың тиімділігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар әртүрлі қызмет салаларында негізделген шешімдер қабылдауға ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Статистический анализ данных: методы и приложения» А. Фомель, В. Любченко
2. «Введение в статистический анализ данных» Р. Ломакс, Д. Ломакс
3. «Основы статистики: Учебное пособие» Л. В. Кудрявцева
4. «Методы и модели оценки прогнозирования» А. А. Семенов

ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ

Проблеми на обучението на специалисти

Абдухакимова Лейла Олимовна

Магистрантка II курса Южно-Казахстанского педагогического университета им. Т. Жәнібеков Казахстан, г. Шымкент

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ АРТ-ТЕРАПИИ НА ЗАНЯТИЯХ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Арт-терапия является междисциплинарным подходом, соединяющим в себе различные области знания – психологию, медицину, педагогику, культурологию и др. Ее основой выступает художественная практика, поскольку в ходе арт-терапевтических занятий дети вовлекаются в изобразительную деятельность.

Особенность технологии арт-терапии в том, что она использует невербальные способы самовыражения и общения. В процессе творчества активно задействуется правое полушарие мозга. В повседневной жизни человек в основном использует левое полушарие. При этом, гармоничное развитие человека предполагает одинаковое развитие обоих полушарий. И как раз творчество, интуиция, культурное образование, устройство семьи, воспитание детей требуют от современного человека работы правого полушария.

Отличительной особенностью человека является способность и одновременно потребность в отображении своего внутреннего мира. Эта особенность позволяет активно перерабатывать информацию, которая поступает извне. В результате в психике индивидуума вырабатываются различные адаптивные механизмы. Они позволяют человеку лучше приспособляться к жизни, быть более успешным в постоянно меняющемся мире. В процессе взаимодействия с миром человек стремится осознать себя как личность, понять свою роль в жизни, оставить «след». Этот след остается не только в виде хозяйственной деятельности, но и в продуктах его активной психической деятельности. Одной из ярких форм ее проявления можно считать искусство и творчество. Искусство и творчество являются следствием процессов переработки информации при взаимодействии с окружающим миром. Причем

личность будет развиваться гармонично, если эти процессы, в целом, несут конструктивный, характер.

Арт-терапия является частной формой терапии творчеством и связана, главным образом, с так называемыми визуальными искусствами (живописью, графикой, фотографией, скульптурой, а также их различными комбинациями с другими формами творческой деятельности).

Задачами арт-терапии, на наш взгляд, являются:

Организовывать занятия, развивающие познавательные и моторные навыки в целях максимальной реабилитации давать возможность испытывать успех от деятельности и ориентироваться в реальности.

Создавать условия для облегчения и побуждения к самовыражению, общению и социализации, к приобретению личной ценности.

Дать возможность обратиться к внутренним творческим способностям для изменения отношения к себе и другим, что ведет к ослаблению внутренних и внешних конфликтов.

Создать условия для самопознания и само исследования, что расширяет диапазон личностного творческого опыта.

Арт-терапия, как и другие педагогические инновации, обладает следующими признаками:

совокупностью теоретических и практических идей, новых технологий, составляющих ее сущность;

многообразием связей с социальными, психологическими и педагогическими явлениями;

относительной самостоятельностью (обособленностью) от других составляющих педагогической деятельности (например, процессов обучения, управления);

собственной историей возникновения и развития, описанной в литературе, документах и других материалах;

способностью к интеграции и трансформации.

Обучение должно основываться на основных гуманистических и дидактических принципах:

сознательности и активности;

постепенности и прогрессивности;

индивидуально-дифференцированного подхода;

взаимосвязи обучения и творчества как важного фактора формирования личности.

На арт-терапевтических занятиях мы пользовались следующими принципами:

целенаправленность всего течение учебно-воспитательного процесса, формирование и занятие развитие емкости у обучающихся познавательных способностей, умений и навыков в процессе обучения;

взаимосвязь обучения и арт-терапии как важного средства развития творческих способностей младших школьников;

тесная взаимосвязь всех познавательных способностей, способствующая познанию окружающей среды.

В процессе опытно-экспериментальной работы нами были созданы как общепедагогические, так и дидактические условия для интенсивного развития творческих способностей. При этом учитывалась специфика арт-терапии, ее содержание и своеобразие используемых методов и приемов работы.

Литературы

1. Бурачевская О. В. Арт-технологии как средство развития пространственного

восприятия и пространственных представлений у дошкольников с общим недоразвитием речи // Инновационные педагогические технологии: материалы II междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2015 г.). - Казань: Бук, 2015. - С. 139-142.

2. Бибикова Н.В. Арт-терапия как технология социальной адаптации людей с ограниченными возможностями / Н.В. Бибикова // Современные проблемы науки и образования. 2014. – № 4; [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.science-education.ru/118-14301> (дата обращения 15.08.2014).

Аманбек А.,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Қыдырбаева А.О.,
педагог-психолог
Әлижанова С.Ж.,
ағылшын тілі пәні мұғалімі
"Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты" КММ
Қарағанды қаласы, Қазақстан

МӘСЕЛЕЛІК-БАҒЫТТАЛҒАН ОҚЫТУДЫ (PBL)ЕНГІЗУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Егер педагогикалық тәжірибе қиын және күрделі болмаса, онда өзін-өзі жетілдіруге себеп болмайды. Оқыту практикасында кедергілерге тап болған қазіргі заманғы мұғалім ойлана бастайды, жоспарлайды, енгізеді, бағалайды және бастауға оралып, стратегияларын өзгертеді. Қазақстанның білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында педагогтардың алдында метакогнитивті дағдыларға негізделген оқушылардың ХХІ ғасыр дағдыларын дамыту міндеті тұр. Оқушыларға оқу мақсаттарына қол жеткізуде неғұрлым тәуелсіз болуға немесе басқаша айтқанда өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға көмектесу өте маңызды. Өзін – өзі реттеу-жеке тиімділік сезімінің маңызды құрамдас бөлігі [1].

Өзін-өзі жетілдіру - адамның табысқа жету мүмкіндігін бағалау қабілеті. Өзіндік тиімділікті бағалау оқушыға күтілетін нәтижеге сәтті қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бір жағынан, өзін – өзі жетілдіру – бұл олардың қабілеттерін сындарлы талдау, ал екінші жағынан-білім беру ақпаратының синтезі және оның білім беру және кәсіби қызметте ұтымды жүзеге асырылуы. Оқушыны, егер ол қиын болса, күтілетін нәтижелерге оңай қол жеткізе алатындығына сендіру өте қиын. Өзін-өзі тиімділікті арттыру іс-әрекет барысында туындаған өз тәжірибесі арқылы ғана мүмкін болады. Бандура (1997) өзін-өзі жетілдірудің дамуына ықпал ететін төрт факторды анықтады: нақты тәжірибе, алмастырушы тәжірибе, ауызша сенім және эмоционалды күй [2].

Қазіргі мұғалімнің рөлі сабақта әр оқушыға мотивациялық шақыру, оқу және шығармашылық тапсырмаларды саралау, олардың қызметін бағалау мен

рефлексиялау арқылы өзіндік тиімділікті дамытуға мүмкіндік беру болып табылады. Сабақта оқушылардың өзіндік тиімділігін арттыра отырып, біз оның жеке басының жетістігін дамытуға ықпал етеміз. Біздің ойымызша, өзін-өзі жетілдіруге ықпал ететін әдістердің бірі-проблемалық-бағытталған оқыту әдісі (PBL). Карен (2009) проблемалық оқытуды қолдану оқушылардың қарымқатынас дағдыларын, сыни ойлау дағдыларын, мәселелерді шешу, топтық жұмыс және өзін-өзі реттеу дағдыларын арттырады деп мәлімдейді.

Баррет, Терри (2010) оқушылармен жұмыс барысында мәселелік оқытуды қолдану қажеттілігін растайды. Уэллс, Саманта Х. (2011) мәселелік оқытуды оқытудың конструктивистік тәсілі деп санайды.

Ғылымда мәселелік-бағытталған оқытудың тиімділігінің көптеген мысалдары бар, бірақ мәселелік оқытудың тиімділігін анықтау және бағалау әдістемесі жоқ. Яғни, сабақта проблемалық оқытуды енгізу кезінде оқушылардың өзіндік тиімділігін арттыру үшін педагогикалық міндетке қол жеткізудегі табысты анықтау қиын. Бүгінгі таңда оқушылардың өзіндік тиімділік дағдыларының төмен деңгейі оқытудың жоғары нәтижелеріне қол жеткізуге кедергі болып табылады. Әріптестер тобы «мәселелік» оқушыларды үш жылдық бақылаудан және оқушылар тобының назарынан кейін дәл осындай қорытынды жасады. Жоғары сынып оқушыларының өзіндік тиімділігінің төмен проблемасына тап болған әріптестерінің тобы проблемалық-бағытталған оқытуды енгізу туралы шешім қабылдады. Осылайша, біздің зерттеуіміздің мақсаты мәселелік-бағдарлы оқытуды енгізу арқылы оқушылардың өзіндік эффективтілігін арттыру болды. Оқу мақсаттарына қол жеткізуде қиындықтарға тап болған оқушылардан тұратын фокус-топ анықталды. Зерттеу материалы ретінде фокус-топтағы және 11-сынып оқушыларының бақылау тобындағы жиынтық бағалау нәтижелері пайдаланылды. Сонымен қатар оқушылар мен олардың ата-аналарының сауалнамалары, сұхбаттасу аудиожазбалары, сабақты бақылау жазбалары талданды. Сабақтарда қолданылатын проблемалық-бағытталған оқыту Temasek Polytechnic (Сингапур) ғалымдар тобы ұсынған модельге негізделгенін атап өту қажет. Бұл модельмен 2013 жылы біліктілікті арттыру курстарынан өту кезінде таныстық. Оқу процесінде модельді іске асыру кезеңдері: топ құру; мәселені анықтау; идеяны қалыптастыру; мәселені зерттеу; өзін-өзі зерттеу; синтез және қолдану; рефлексия және кері байланыс. PBL енгізудің бірінші кезеңінде мен және әріптестерім оқыту стратегиясын

толығымен қайта қарадық. Мәселелік-бағытталған оқыту күнтізбелік тақырыптық жоспарлаудың тұтас бөлімі бөлінісінде енгізілді және бір проблеманы шешу он оқу мақсатына дейін қамтыды. PBL енгізілген сәттен бастап оқыту «оқушылық-центристік» сипатқа ие бола бастады, онда мұғалім бақылаушы рөлін атқарады. Мәселелік оқыту әдісі оқушыларды топта жұмыс істеуге және бірлескен шешімдер қабылдауға итермеледі. Сұхбат барысында оқушылар бұл әдісті тиімді деп санайды, өйткені бұл оқу мақсаттарына өздері қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сауалнама түрінде зерттеу жүргізілді. Сұрақтар ашық болды. Сауалнамалардағы оқушылардың 95% - дан астамы проблемалық оқытуды қолдану арқылы сабақтардың қажеттілігін атап өтті, бұл оларға:

- * өздігінен білім алу;
- * оқу мақсаттарына қол жеткізу;
- * рөлдерді мұғалім мен оқушылар арасында қайта бөлу, қазір мұғалім бақылаушы рөлін атқарады;
- * командада жұмыс істеу перспективалы;
- * сыни ойлауды дамыту;
- * шешендік өнерді дамыту [3].

Оқушылар диалог үшін ашық, еркін, сабақтың тақырыбы мен мақсаттарын өз бетінше тұжырымдай алады, өз қызметін жоспарлай алады, уақытты басқаруды қолдана алады, талдайды және бағалайды. Осылайша, мәселелелік-бағытталған оқыту оқушылардың өзін-өзі таңдауының дамуына ықпал етеді деген қорытынды жасауға болады. Өзіндік тиімділік деңгейі жоғары оқушылар санының артуы (үш жыл ішінде - 40% - ға, орташа деңгей 60% - ға) дәлел бола алады.

Әдебиеттер:

1. Шапошник Д.О. Концепции самоэффективности в иноязычных источниках. -goo.gl/DTm86rcontent_соруру short URL (20 ноября 2016 г.)
2. Лефренсуа Г. Прикладная педагогическая психология. – СПб.: прайм ЕВРО ЗНАК, 2015. – 416 с.
3. Karen L. Brady. Problem-Based Learning and Clinical Reasoning: An Action Research Study with Occupational Therapy Students <http://newprairiepress.org/cgi/viewcontent.cgi?article=3755&context=aerc>

Бекмаганбетова А.С.,

қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Байтасова Д. К.,

тарих пәні мұғалімі

Жилкибаева М.С.,

тарих пәні мұғалімі

"Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты" КММ

Қарағанды қаласы, Қазақстан

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты - бәсекеге қабілетті маман дайындау. Мектеп – үйрететін орта, оның жүрегі - мұғалім. Ізденімпаз тәрбиешінің шығармашылығындағы ерекше тұс - оның сабақты түрлендіріп, тұлғаның жүрегіне жол таба білуі. Педагог атана білу, оны қадір тұту, қастерлеу, арындай таза ұстау - әр тәрбиешінің борышы. Ол өз кәсібін, барлық тәрбиеленушілерін, балабақшасын шексіз сүйетін адам. Өзгермелі қоғамдағы жаңа формация педагогі – педагогикалық құралдардың барлығын меңгерген, тұрақты өзін-өзі жетілдіруге талпынған, рухани дамыған, толыққан шығармашыл тұлға құзыреті. Жаңа формация тәрбиешісі табысы, біліктері арқылы қалыптасады, дамиды. Нарық жағдайындағы мұғалімге қойылатын талаптар: бәсекеге қабілеттілігі, білім беру сапасының жоғары болуы, кәсіби шеберлігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігі. Осы айтылғандарды жинақтай келіп, жаңа формация мұғалімге - рефлексияға қабілетті, өзін-өзі жүзеге асыруға талпынған әдіснамалық, зерттеушілік, дидактикалық-әдістемелік, әлеуметтік тұлғалы, коммуникативтілік, ақпараттық және тағы басқа құдыреттіліктердің жоғары деңгейімен сипатталатын рухани- адамгершілікті, азаматтық жауапты, белсенді, сауатты, шығармашыл тұлға.

Ұлы ағылшын ағартушысы Уильям Уарт жай мұғалім хабарлайды, жақсы мұғалім түсіндіреді, керемет мұғалім көрсетеді, ұлы мұғалім шабыттандырады деген екен. Ал ХХІ ғ. нағыз тәрбиеші қандай болмақ, кәзіргі заманда Егеменді еліміз тәуелсіз жеріміздің болашағы жас өсіп келе жатқан ұрпақ қолында. Сол ұрпақты тәрбиелеуде тәрбиеші сан түрлі әдіс тәсілдер қолдануда. Қазіргі таңда

тәрбиеші алдында білім жүйесін, заман талабына сай үйлестіре, жаңа үлгіде жүргізу міндеті туындап білімге бүкіл оқу - әдістемелік жүйеге жаңа талаптар қойылуда. Бұл дегеніміз мұғалімге білім берудің тиімді жолдарын қарастыру деген сөз. Оқитын пән қаншалықты жаңа, бағалы болса да, мұғалімнің шеберлігі қандай жоғары болсын, мұғалім мен балалардың өз белсенділігін туғыза алмаса, берген білім күткен нәтиже бермейді.

«Ұстаздың биігі ойлана қарасаң биіктей береді, үңіле қарасаң, тереңдей береді, қол созсаң қарсы алдыңда, айналсаң артыңда тұрғандай» – деп Сократ айтқандай Егеменді еліміздің алдыңғы қатарлы отыз мемлекеттің қатарына қосылуға табандылықпен жылжу саясаты қоғамымыздың барлық саласында түбегейлі өзгерістер енгізіліп жатыр. Соның ішінде болашақ ұрпаққа әлемдік деңгейде білім беру мақсатына орай білім мазмұнына жаңаша қарау – басты міндеттердің бірі. Әрбір маман өз – ісінің маманы. Сондықтан оның өзінің жұмыс тәжірибесінде әдіс – тәсілдерді қолданады. Әдіс дегеніміз – тәрбиешінің белгілі бір мақсатқа жетудегі іс – әрекеті, тәсілі.

Технология дегеніміз - көптеген әдістердің жиынтығы. Мысалы, көз алдымызға үлкен бір құрылысты елестетіп көрейік. Сол құрылысты салу үшін көптеген кірпіш керек. Кірпіштерді дұрыс қаламаса, ол құлап қалуы мүмкін. Ол үшін білгір басқаруы керек. Міне, біздің технологиямыз да осы іспеттес. Мұғалім – басқарушы ретінде әдістерді тиімді пайдалана білмесе, оның технологияны түсінбегені. Ондай тәрбиеші мақсатына жетпейді. Сондықтан бүгінгі күні еліміздің білім жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнын қамтамасыз ету міндеті тұр. Француз қайраткері «Адамға оқып – үйрену өмірде болу, өмір сүру үшін қажет» дегендей оқыту процесін технологияландыру, осыған сәйкес оқу бағдармаларын жасау, ғалымдар мен жаңашыл педагогтардың еңбектерімен танысу жұмыстары мұғалімдердің үздіксіз ізденісін айқындайды. Жаңа педагогикалық технологиялардың негізгі мәні пассивті оқыту түрінен активті оқытуға көшу оқу танымын ұйымдастырудағы бастамашылдығына жағдай туғызу, субъективтік позицияны қалыптастыру. Қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ педагогтердің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген. Осыған байланысты

қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен сыңдарлы саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты.

Инновациялық білімді дамыту, өзгеріс енгізу, жаңа педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы бала тек тыңдаушы, орындаушы болса, ал қазіргі бала – өздігінен білім іздейтін жеке тұрға екендігіне ерекше мән беруіміз керек. Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе – білім беру, ғылымды дамыту.

Сондықтан қолда бар амалдарды тиімді пайдалана білу сіз бен біздің үлесімізде, құрметті жас маман иелері! Өз ісіне берілген, жаңалықты жатсынбай қабылдайтын, баланың жанына нұр құйып, өмірде өзі де бақытты болып, өзгелерді де бақытқа жеткізсем деп жүретін маман болайық.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты , – Астана, 2017
2. Өстеміров К. Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары. Алматы .: Журнал педагогика жаршысы № 4 2019
4. Он екі жылдық білім беру № 4 2016 ж 5. Педагогика / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ. 2016. - 482 б. ISBN 9965-808-85-6

Данабекова Динара Ибадильдаевна
Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати,
Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Главная задача образовательной политики - обеспечение современного качества образования на основе сохранения его фундаментальности и соответствия актуальным и перспективным потребностям личности, общества и государства. Следовательно, современный учитель должен искать новые формы и методы обучения, активно сочетать их с новыми педагогическими технологиями. Инновационная идея, объединяющая все компоненты системы, заключается в повышении качества обучения, формировании положительной мотивации и изменении организации обучения через сочетание традиционных методов обучения и мультимедийных технологий как непосредственного инструмента реализации основных идей информационно-коммуникационных технологий.

Преподавателям высшей школы необходимо целенаправленно овладевать инновационными технологиями, активными и интерактивными формами и методами проведения занятий: играми, тренингами, кейсами, игровым проектированием, креативными техниками и многими другими приемами, потому что именно они развивают базовые компетентности и метакомпетентности студентов. А также формируют необходимые для профессии умения и навыки, создают предпосылки для психологической готовности будущих специалистов внедрять в реальную практику освоенные умения и навыки. Педагогу вуза «в современных реалиях системы высшего образования необходимо несколько иначе подходить к организации учебного процесса и выступать в роли мастера-наставника, вводящего студента в специфику будущей практической деятельности выбранной им профессии. То есть он должен не только в совершенстве владеть теорией своего предмета, но и технологиями реализации теории на практике, в частности в своей прямой педагогической деятельности».

Модель специалиста, формируемая сводом требований, предъявляемых к нему со стороны производства (работодателя), находит отражение при выстраивании образовательной стратегии обучения в вузе, что отражено в новом образовательном стандарте. Поэтому перед педагогической наукой и практикой высшей школы сегодня стоит задача создания продуктивной и оптимальной системы, модели обучения, которая бы способствовала достижению не только эффективных образовательных результатов, но и соответствовала бы ожиданиям современного рынка труда. В педагогике различают несколько моделей обучения: пассивную, активную и интерактивную.

Пассивная модель обучения – это «форма взаимодействия преподавателя и студента, в которой преподаватель является основным действующим лицом и управляющим ходом занятия, а студенты выступают в роли пассивных слушателей, подчиненных директивам преподавателя» [3]. Связь преподавателя со студентами в рамках реализации данной модели осуществляется посредством лекций, опросов, самостоятельных, контрольных работ, тестов и тому подобного, где четко прослеживается линия: «педагог – это субъект процесса обучения, а учащийся – объект» (рис. 1). Такие отношения носят субъект-объектный характер, в которых преподаватель активен, а студент пассивен. Поэтому результативность такого типа обучения не очень высока, и даже хорошо обученный студент-выпускник в практической деятельности дольше адаптируется к профессии, не способен сразу максимально включиться в практическую работу, так как не вооружен в достаточной степени практическим инструментарием. Это, с одной стороны, приводит к разочарованию работодателя в связи с неоправданными ожиданиями к содержанию, качеству и результатам работы нового сотрудника, с другой – к разочарованию молодого специалиста в выбранной профессии.

Активная модель обучения – это модель, в которой используются «методы, стимулирующие познавательную деятельность обучаемых. Строятся в основном на диалоге, предполагающем свободный обмен мнениями о путях разрешения той или иной проблемы. Наиболее распространенными и характерными активными методами обучения являются: беседа, диспут, семинар, тренинг, деловая игра» [7, с. 86]. Если пассивные методы предполагают авторитарный стиль взаимодействия, то активные – демократический (рис. 2). Таким образом, активное обучение – это такая форма обучения, при которой

преподаватель взаимодействует в ходе занятия с учащимися так, что они становятся активными участниками образовательного процесса. Связь преподавателя со студентами в рамках реализации этой модели осуществляется по принципу субъект-субъектных отношений, в которых педагог стимулирует, направляет и координирует активность обучающихся. Поэтому результативность такого типа обучения достаточно высока. Студент-выпускник, приступая к практической профессиональной деятельности, имеет достаточно четкое представление о ее содержательной и инструментальной стороне. Помимо этого у него уже на этапе учебно-профессиональной деятельности формируются такие качества, как активная жизненная позиция, творческий подход к решению поставленных задач, инициативность, что будет способствовать его эффективной адаптации в профессии и достаточно быстрой включенности в практическую работу. Рис. 2. Активная модель обучения 3.

Интерактивная модель обучения – это «обучение, построенное на взаимодействии обучающегося с учебным окружением, учебной средой, которая служит областью осваиваемого опыта. Ключевая особенность метода “взаимодействия” состоит в том, что он представляет собой процесс открытия, сущность которого заключается в овладении студентами навыков обучения через взаимодействие» [3]. Совместная деятельность студентов в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый в нее вносит свой особый индивидуальный вклад, обменивается знаниями, идеями, способами реализации деятельности. Причем происходит это в атмосфере доброжелательности, взаимной поддержки, взаимодополнения, что превращает опыт каждого участника интерактива в ресурс друг друга. Помимо этого атмосфера сотрудничества и открытости к интеграции снимает эмоциональное напряжение участников, что исключает модель соперничества – конкуренции в их взаимодействии и концентрирует усилия всех на достижение результата как личного, так и команды в целом для выполнения конкретной групповой деятельности. Это, в свою очередь, позволяет не только получать новые знания, но и развивает познавательную активность всех участников интерактива и переводит их взаимодействие на более высокие формы – кооперацию и сотрудничество (рис. 3). Использование интерактивной модели обучения предусматривает моделирование жизненных ситуаций; использование ролевых игр – совместное решение проблем. Исключается доминирование какого-либо

участника учебного процесса или какой-либо идеи. Из объекта воздействия студент становится полноценным субъектом взаимодействия, он сам активно участвует в процессе обучения, следуя своим индивидуальным маршрутом.

Литература

1. Афанасенкова, Е.Л. Мотивационная сфера, мотивация и мотивы будущих специалистов в системе их профессиональной подготовки: монография / Южно-Сахалинск: изд-во «Кано», 2017. – 294 с.

2. Алексеева, Л.Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента/ - 2012. - № 3.

3. Габбасова, Л. З. Инновационные технологии в образовательном процессе/Л.З. Габбасова. - Текст: непосредственный//Инновационные педагогические технологии: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2016 г.). - Казань: Бук, 2016.

4. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука/ Инновационные процессы в образовании: Сборник научных трудов. - Тюмень, 2013.

Жанаева Айдана Танатаровна
 “Қ.Аманжолов атындағы ЖББМ” КММ
 Математика пәні мұғалімі

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА «STEM / STEAM ТӘСІЛІН» ҚОЛДАНУ

Қазіргі заман талабына сай адам іс-әрекетінің барлық салаларында еркін қолданысқа енген ақпараттық технологиялар біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігі болып табылады. Ақпараттық технологияларды тиімді қолдану сандық үлгіде көрсетілген әртүрлі ақпараттың түрлерімен жұмыс істеу үдерісін тездетеді және жеңілдетеді. Білім берудің басым бағыттарының бірі оқушылардың компьютерлік сауаттылығын қалыптастыру болып табылады. Компьютерлік сауаттылықты қалыптастыру ғылым, техника, медицина, білім беру және мәдениет саласына негізгі әсерін тигізуі мүмкін.

Қазіргі уақытта әлемде төртінші технологиялық революция болып жатыр: ақпараттың қарқынды ағыны, жоғары технологиялық инновациялар мен әзірлемелер біздің өміріміздің барлық салаларын өзгертіп жатыр. Қоғам сұранысы да, жеке тұлғаның қызығушылықтары да өзгеріп жатыр.

Ғылым, математика, технологиялар және инженерия сияқты басты академиялық салаларда бір мезгілде даму керек, оларды STEM (science, technology, engineering and mathematics) деген бір сөзбен біріктіріп атауға болады.

STEM дегеніміз – оқытудың біріктірілген тәсілі. Яғни, бұл тәсіл аясында академиялық ғылыми-техникалық тұжырымдамалар шынайы өмір контексінде зерттеледі. *Мұндай тәсілдің мақсаты* – мектеп, қоғам, жұмыс және бүкіл әлем арасында STEM-сауаттылықты дамытуға және әлемдік экономикадағы бәсекеге қабілеттілікке ықпал ететін нық байланыстарды орнату. STEM – оқытудың біріктірілген тәсілі, оның шеңберінде академиялық ғылыми-техникалық тұжырымдамалар шынайы өмір контексінде зерттеледі.

Жаңа білім беру саясатын жүзеге асыру үшін оқу бағдарламасына жаңа технологияларды, ғылыми инновацияларды, математикалық үлгілеуді дамытуға бағытталған STEM-элементтерді енгізу жоспарланды. Осылайша, біздің еліміз дамыған елдермен бірдей бағытта ілгерілеп келеді. STEM-білім беру оқуды және

мансапты қосатын көпір болып табылады. Оның тұжырымдамасы балаларды технологиялық тұрғыдан дамыған әлемге дайындайды. Келешектің мамандарына жан-жақты дайындық пен жаратылыстану ғылымдары, инженерия, технологиялар мен математиканың әр түрлі білім беру салаларынан алынған білім керек.

STEM әлемдік жүйесінің жаңа тренді білім беру робототехникасы болды, ол бағдарламалау және құрастыру дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді, STEM төрт компонентінің интеграторы болып табылады. Мысалы, 2015 жылы «STEM» үшжылдық жобасы іске қосылды (Австрия, Болгария, Греция, Мальта және Ұлыбритания), ол оқушылардың ғылыми-техникалық салаға деген қызығушылықтарын қолдау үшін білім беру робототехникасын шығармашылық және сыни қолдануға бағытталды.

«STEM» мақсаты – балаларға білім беру робототехникасының әртүрлі бағыттарын және STEAM меңгеруге, сонымен қатар күрделі тәжірибелік тапсырмаларды шешуге мүмкіндік беретін ашық және тұжырымдамалық жиектемені әзірлеу. Жобаның шеңберінде білім беру робототехникасынан бес мемлекетте 4000 астам бала үшін семинарды өткізу қарастырылған. Қазақстанда да STEM-білім берудің белсене дамуы басталды. Бұны Білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында STEM контекстінде мектептегі білім берудің мазмұнына өту дәлелдейді. Жаңа білім беру саясатын жүзеге асыру үшін оқу бағдарламасына жаңа технологияларды, ғылыми инновацияларды, математикалық үлгілеуді дамытуға бағытталған STEM-элементтерді енгізу жоспарланды.

Күтілетін нәтиже – оқушылардың функционалдық сауаттылықтары, олардың өмірлік және кәсіби перспективалары, өз күштеріне деген сенімділік. STEM-білім берудің үздік педагогтері мақсат тек қана құзыретті жұмыс күшін тәрбиелеу ғана емес, оқушылардың «қатты» және «жұмсақ» дағдыларын қалыптастыру қажеттігін де көреді.

Сонымен қатар, мектептегі робот техникасы негіздері элективті курсында математика пәні бойынша «арифметикалық амалдар» мен информатика пәніндегі «цикл» терминін қолданып, Lego машинасының жүру жылдамдығын, жүрген қашықтығын есептеуге болады. Бұл процесс оқушыға жалпы автокөліктердің жылдамдығы, жүру қашықтығының есептеу принципін меңгертеді. Осылайша, STEM-білім беру оқушыларды алған білімдерін

қоршаған орта процестерімен байланыстыруға және жобалық ойлауына мүмкіндік береді.

Методически основи на учебния процес

Артыкова Пакизат Суннатовна

Шымкент қаласы №79 жалпы орта білім беретін мектеп

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ДАҒДЫСЫН ТЕКСЕРУГЕ АРНАЛҒАН МӘТІНДЕР

Кіші жастағы оқушылар үшін ана тілі сабақтары өмірді, ондағы адамдық қарым-қатынастарды түсінуге ашылған терезе іспеттес. Мұнда қайырымдылық, адалдық, бір-бірін түсіне білу, парыз және басқа да көптеген түсініктердің алғашқы бастамаларының негізі қаланады. Әрине, осындай маңызды ұғымдар бала санасында дайын күйінде қалыптаса салмайды. Міне, сондықтан ана тілі пәні мұғалімдері сабақ құрылымын құруда көркем сөздер арқылы тек баланың санасына әсер етуді көздемей, бірінші кезекте баланың сезіміне әсер етуге, оларды жақсылыққа қарай итермелеуге жағдай жасап, шығарма арқылы шынайы өмірге көпір салуға ұмтылуы тиіс.

Ана тілі – баладан тек терең меңгеруді ғана қажет етіп қоймай, басқа да мектеп бағдарламаларын игерудің негізі болып табылатын пән.

Оқушылар бастауыш мектепті бітірерде шапшаңдыққа оқу мен түсініп оқуды қамтитын талдап оқуға қалыптасады. Оқу дағдысының қалыптасу кезеңі ұзақ уақытты қажет етеді.

Сөздерді толық сөздермен минутына 40 сөзден дауыстап оқу шапшаңдығы мәтін мазмұнын түсінуге қол жеткізбейді. Мәтін мазмұнына бала минутына 60 сөзден оқығанда және сөздерді толық оқуға қол жеткізгенде түсіне бастайды. Ал даыстап толық сөздермен минутына 90 сөзден оқыған бала оқыған мәтінінің мазмұнын толық және терең түсінуге қол жеткізеді. Міне, сондықтан мұғалімдер оқу техникасын, яғни белгілі бір уақыт кесігіндегі баланың оқу техникасы бойынша білім, білік, дағдысын бақылауға алып отыруы тиіс.

Оқу дағдысының қалыптасуын тексеруді жылына үш рет жүргізген тиімді:

- оқу жылының басында (10-15 қыркүйек)
- бірінші жарты жылдықтың аяғында (20- 25 желтоқсан)
- екінші жарты жылдықтың соңында (10- 15 мамырда)

Осы үш кезең оқушының оқу дағдысындағы өзгерістердің деңгейін көруге мүмкіндік береді. Оқу жылы барысында әр оқушының оқу дағдысының қалыптасуы мен дамуын бақылап отыру мұғалімнен көп тер төгуді қажет етеді. Бұл жұмыста мұғалімнің басшылыққа алатыны - бағдарлама мен әр жарты жылдыққа арналған бағдарламалық талаптар.

Қазіргі бастауыш мектептердегі деңгейлеп-саралап оқыту әрбір оқушының жұмыс қарқынын, қабылдау, есте сақтау, ойлау қабілеттерінің ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Кез-келген деңгейлеп-саралап оқытудың түпкі мақсаты – оқудың сапасын арттыру. Бірсыдырғы оқу түрлері оқушының оқуға деген қызығушылығының жоғалуына әкеліп соқтырады, сондықтан дауыстап оқу мен іштей оқу, бәсең дауыспен немесе дауыстап оқу, қарқынын жылдамдатып немесе баяулатып оқыту т.б. жұмыс түрлерін алмастырып отыру қажет. Сыныптансыныпқа көшкен сайын өзіндік оқудың көлемін ұлғайтып отыру керек, мұнсыз баланың толыққанды дамуы туралы сөз болуы да мүмкін емес.

Осы әдістемелік құрал мұғалімге:

- оқу тәсілі,
- түсініп оқу,
- дұрыс оқу,
- оқу қарқыны,
- мәнерлеп оқу

дағдыларының қалыптасуын тиімді тексеріп отыруға мүмкіндік береді.

1-сыныпта 10-15 қыркүйек аралығында оқушылардың оқу дағдыларын тексеру мақсатында алдымен жеке сөздер мен «А-та. Ма-та са-ры» деген сияқты ашық буынды сөздерден тұратын мәтіндер беріледі, содан кейін бітеу буынды сөздері бар мәтіндер, соңында үш және одан да көп буыны бар сөздерден

тұратын мәтіндер беріледі. Мұндай мәтіндер мұғалімге оқу жылының басында әрбір оқушының оқу дағдысының қалыптасу деңгейін байқауға, мектепке дейін оқуды үйреніп келген оқушыларды анықтауға мүмкіндік береді. Алдын ала тексеру мұғалімге Әліппемен жұмыс барысын жоспарлауға, оқушылардың оқу дағдыларын жетілдіру үшін қосымша әдебиеттер мен көркем шығармаларды таңдауға мүмкіндік береді. Бірінші жарты жылдықтың соңында және жыл соңында оқу дағдыларын тексеру үшін мұғалім оқушы деңгейіне сай мәтінді таңдап алады. Бұл проза немесе өлең, көлемі жағынан шағын немесе көлемді мәтін, ауырлығы жағынан әр түрлі құрылымдағы сөздер болуы мүмкін.

2-4 сыныптар үшін де әр түрлі нұсқадағы мәтіндер ұсынылған. Мұғалім таңдауына сай тексеру бір немесе бірнеше мәтін көлемінде жүргізілуі мүмкін.

Оқу бағдарламасындағы көптеген мәтіндердің өлең түрінде келетінін ескере отырып, шапшаңдыққа оқу дағдысын тексеру барысында өлең түріндегі мәтіндерді де қолданып отырған жөн. Өлең түріндегі мәтіндерді оқыту кезінде өлең оқу ырғағына, дауыс реңкіне, кідіріс қоя білуіне, эмоционалдық бояуына, бейнелі оқи білуіне мән беріледі. Мұндай мәтіндер мұғалімнің қалауы бойынша алынады. Оқу техникасын тексеру кезінде мұғалім баланың оқу дағдысын, түсініп және дұрыс оқуын, оқу шапшаңдығын, мәнерлеп оқуын біртұтас алуы қажет.

Оқушылардың мәнерлеп оқу дағдыларын қалыптастыру үшін мұғалім сабақ үстінде төмендегідей жұмыс түрлерін жүргізіп отыруы тиіс: мәтіндегі (үзіндідегі) қай қатарларды дауыстап, қуанышты, ал қай қатарларды қалыпты жағдайда, жай, мұнды оқыр едің? Неге? нағыз батырдың өзін қарсы алып тұрғандай болып оқуғы тырыс тындармандарымыз біздің кейіпкерлеріміздің әрқайсысының ерекшеліктерін аңғаратындай дәрежеде оқуға, асықпай оқуға тырыс; бірнеше сөздерді топтап оқуға, әңгімедегі (аңыздағы, өлеңдегі) негізгі ойды беретін сөйлемдерді дауыс ырғағымен бөліп оқуды үйрен және т.б. Оқу дағдысын тексеру оқушыларға таныс емес мәтіндермен жүргізіледі.

Бейсекеева Р.К.,

қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

"№13 қосымша білім беру мектеп-орталығы" КММ, Қазақстан

Садирбеков Б.Т.,

көркем еңбек пәні мұғалімі

Қарағанды облысы білім басқармасының "Мұрагер"мамандандырылған мектеп-лицей-интернаты" КММ, Қазақстан

БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Егемен еліміздің болашағы, оның әлемдік өркениеттегі өз орыны ең алдымен білім мен тәрбиенің бастауы болатын ұстаз кодында. Ендеше білім беруде оқытушы білігі мен білімі өте жоғары ұлағатты тұлға болу міндетті.

Басқа ешбір мамандық адамға дәл оқытушыға қойылғандай жоғары талаптар қоймайды. Қай елде болсын, балаға білім беру ісі елеулі орын алып, онымен шұғылданатын мамандарды ізденіске итермелен отырған. Себебі еліміздің мәртебесінің биік болуы қоғам мүшелерінің келешек ел қожасы - жас ұрпақтың белсенділігі мен іскерлігіне тікелей байланысты болмақ. Қазіргі таңда еліміздің келешегін, нағыз өз елін сүйетін әдет-ғұрпын, салтсанасын қастерлейтін ұрпақты тәрбиелеу - біздің басты парызымыз. Сапалы білім беруде нәтижеге жету үшін әрбір атқарылатын істің жан- жақты ойластырылған, нақтыланған, үйлестірілген, стратегиялық жаңа жұмыс жоспары жасалуы тиіс екендігі белгілі. Басты мәселелерді айқындау, білім беру ісін жоспарлау, келешекті болжау, жұмысты ғылыми тұрғыда ұйымдастыру қажет. Жас жеткіншектерді тәрбиелеуде, білім беруде алдыға қойған басты мақсат - білім беру мен тәрбие үрдісіне инновациялық қызметті енгізу арқылы білім сапасын арттыру, өз ұлтының тарихын, мәдениеті мен тілін қастерлейтін және оны жалпы азаматтық деңгейдегі руханиы тұлға тәрбиелеу құндылықтарға ұштастыра білетін ұлтжанды тұлға тәрбиелеу [2].

Қазір еліміз өркендесін, өссін деген саналы адамның ойында алдымен Елбасының елу елдің қатарына қосылу туралы зор мақсаты тұру керек. Қазір мемлекетіміздің басшысы ғылымды да, білімді де осы мақсат жолына бағыштап

отыр. Президент жолдауындағы білім алдына қойылған міндеттер өте маңызды. Егерде біз жоспарлар мен іс-әрекеттерімізде жүйелілік пен іскерлікке жетсек, онда бұл міндеттерді орындау әбден мүмкін. Қазіргі кезде білім стандарты жасалып, жаппай компьютерлендіру, инновациялық технологиядан іздену, білім мазмұнын байыту, әлемдік білім кеңістігіне ену мақсатында жұмыстар жүргізіл жатыр. Білімді жеке тұлғаға қарай бағыттау оқушының «Мен» менталитетін қалыптастыру, оларды өзін-өзі таныту үшін еңбектену оқытушылар қауымына үлкен мақсаттар жүктеді. Оқу үрдісін технологияландыру - оқушымен оның оқу қызметін басты назарда ұстап отырып, бірізділікпен айқын белгіленген мақсаттарға бағытталуы. Оқыту технологиясы бұл оқушылардың өнімді қызметін ұйымдастыруға мүмкіндік беретін оқыту жағдайларына, нысандарына, әдістеріне, тәсілдеріне, құралдарына басымдық береді. Оқыту технологиясы оқытушылардың эмпирикалық – инновацияларын ескере отырып, оқыту үрдісін, дұрыс ұтымды ба дамытуды қарастырады, Оған өзара бір-бірімен байланысты екі үрдіс енеді: білім алушының іс-әрекетін ұйымдастыру және оқушы тұлғасын дамытудағы жоғарға нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған іс-әрекеттерді бақылау. Бұл үздіксіз әрекетте болады. Оқытушы нәтижесі - білім берген шәкіртінің өмірден бүгінгі күн талабына сай орын табуы мен алған білімін өмірде пайдалана білу [3].

Педагогтың кәсіби құдіреттілігі төмендегідей критерийлерді қамту қажет: - Пәндік (қалыптасқан пәндік біліктілік, өз кәсіби қызметінің мәселелерін шеше алуы):

- Бақылау-талдау (өзінің пәнінің бақылау және талдау мәселелерін шеше алуы);

- Ұйымдастырушылық (оқушының өз бетімен жұмыс істеуін ұйымдастыруда кездесетін мәселерді шеше алу);

- Қарым-қатынастық («оқытушы-оқушы», «оқушы-оқушы», «оқытушы-ата-ана» жүйелеріндегі қарым-қатынас мәселелерін шеше алуы);

- Адаптациялық (өмірдің өзгермелі жағдайлары мен талаптарына сай бейімделу мәселелерін шеше алуы):

- Мотивациялық-психологиялық (тұлғалық және тұлғааралық, ішкі қайшылықтарды, тұлғаның психологиялық мәселелерін шеше алуы).

Кәсіби білім беруде енгізілген жаңалық тек педагогикалық емес, ол граммдық та мәселе болып табылады. Білім беру қызметі қоғам үшін ерекше білдіріп, оқушылар үшін бұл саладағы жаңалыққа қоғамның мүдделі айтуымыз керек. Білім беруде жаңалықпен қоғамдағы жаңалық бір ғана мақсатты сезбейді, олар даму мен прогресстік қабілетін арттыру қажет. Білім беру жүйесі құрылымының өзі қоғам үшін өмір сүріп отырған деңгейінде сақтап қалу үшін оның тамыры табиғатта, біздің қоғамның негізінде жатқанын түсіну керек. Дәл сол себептен қоғам құрылымындағы әрбір маңызды өзгеріс өзімен бірге білім беру жүйесін де жаңалыққа тартады. Тұжырымдаманың басты артықшылығы мен ерекшелігі білім берудің ұлттық жүйесін қайта құрудың принципті жаңа идеяларын ұсынуында болып отыр. Бүгінгі қоғамда білім қабырғасында және жоғарғы оқу орнында білім туып жатқан жас ұрпақ алдында «Қазақстан - 2050» бағдарламасында көрсетілген «Барлық Қазақстандықтардың өсіп өркендеуі, қауіпсіздігі мен әл-ауқатының артуы» сияқты ұзақ мерзімдік асыру стратегиясын үшінші онжылдықта жүзеге асыру міндеті тұр.

Қоғамдық саладағы өзгерістерге сай жоғарғы талаптар қоя отырып, экономикалық бәсекелестік жағдайында сапалы мамандар даярлау қажеттігін алға тартады. Білім берудің мақсаты, оның ұйымдастырушылық құрылымы, технологиялық жағынан жабдықталылуын, оқыту әдістемесі қоғамның әлеуметтік сұранысынан туындайды. Осыған дейін білім беру үрдісінің негізгі бөліктері: Мақсат - мазмұн - форма - әдіс- оқыту көрнекілігі болса, бүгінде жаңа технология бойынша оқып үйрену-меңгеру-өмірге ендіру-дамыту деп өзгерген. Инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар оқушының оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын оятады. Қазіргі кезде педагогикалық технология ұғымы педагогикалық лексиконымызға берік еніп келеді. Технология - бұл қандайда болсын істегі, шеберліктерге, өнердегі амалдардың жиынтығы легенді білдіреді [4].

Қазіргі кезде көп айтылып, талқыланып жүрген жаңалықтарды оқудың үрдісіне енгізу, яғни инновациялау инновациялық үш бөлімнен тұрады. 1-бөлім. Кәсіби шеберлік. 2-бөлім. Біліктілік дағдылары. 3-бөлім. Жүзеге асыру, қолдану. Ойын сабақ оқушылардың логикалық ой-өрісін, сана сезімін дамытуда, олардың әр-түрлі шамалар мен бірліктердің, терминдер мен заңдылықтардың, құбылыстар мен өзгерістердің атын есте сақтауға көмектеседі. Сабаққа дайындық барысында оқушылар әр-түрлі газет журналдарды, көмекші

құралдармен анықтама кітаптарды пайдаланады, яғни бір сөзбен айтқанда оқушылардың өз бетінше шығармашылық ізденіспен жұмыс жасау қабілетін арттырады.

Сондықтан, технологиялар мен оқыту өзгерістері оқу парадигмаларының мазмұны мен талаптарына сәйкес келуге тиіс. Кез-келген жерде түрлі ақпаратты жеткізу үшін мүмкін алып, World Wide Web қолданып, дамыту, кез-келген мөлшерде материалды қысқа мерзімде қатаң жоспарлау арқылы, кез-келген қашықтықта әлемдік білім мен мәдениеттің дамуына БАҚ елеулі әсерін тигізеді.

Оқытушы шеберлігі - ізденіс нәтижесі. Сондықтан, орыстың ұлы педагог-ғалымы К. Д. Ушинскийдің "Оқытушы - өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана оқытушы, оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның жойылады" деген. Бұл "Ұстаз" атты ұлы сүрлеуге соқпағын салып жол тартқан көкірегі ту, көзі ашық әрбір адамға берілген елеулі ескерту. Сабақты тартымды еткізіп, оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін әр сабағымызды түрлендіріп отыру шарт. Ол үшін тек бір технологиямен шектеліп қалмай, әртүрлі технологияның элементтерін пайдалану қажет.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. 2007 ж.
2. Еркебаева Г.Ғ. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің міндеттерту, бағыттары мен мазмұны. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. Шымкент, 2011. - Б.6-9.
3. Смирнова С.А. Педагогика: теории, системы, технологии. - М., 2006.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М., 1989.

Марущак Елена Анатольевна, учитель истории
КГУ "Школа-центр дополнительного образования № 13"
г.Караганда, Казахстан

РОЛЬ МУЗЕЙНОЙ ПЕДАГОГИКИ КАК НАУКИ

Музей является одним из центров инновационных форм и методов научно-фондовой, экспозиционно-выставочной, научно-исследовательской, информационно-издательской, экскурсионной, образовательной. Музеи - это место духовного обогащения, удовлетворения интереса к своему историческому наследию. Особое значение национальных музеев как фактора трансляции общественно значимых ценностей связано с тем, что, аккумулируя реликвии, связанные с главными достижениями нации, и приобщая к ним граждан, они способствуют формированию гордости за свою Родину. В настоящее время сотрудники казахстанских музеев активно разрабатывают концепции и программы патриотического воспитания молодежи, внедряют новые формы работы и модернизируют существующие. Современные музеи Республики Казахстан носят характер не только научно-просветительский, но научно-исследовательский, инновационно-образовательный.

Музеи нашей страны разрабатывают научно-прикладные исследования по истории, этнографии, археологии Казахстана. Обращение к ценностям, накопленным и свято хранимым человечеством в мировой культуре, предполагает включение индивида в культурно-историческое пространство, что создаёт почву для осознания им себя как субъекта культуры. Особая роль в этом принадлежит музею, который выводит индивида за границы социума, цивилизации в мир культуры. В этой связи для образования представляют интерес социокультурные функции музея. Подход к музею как к модели многомерного мира, в которой опыт рационального познания переплетается с чувственным, вызывает необходимость существования музейной педагогики. Интерактивность - основной методологический прием в работе современного музея, когда он перестает быть только хранилищем, а становится живым организмом в процессе познания. Это ставит перед образованием новые задачи: расширение сферы образования через приобщение к музейной педагогике,

гармонизация развития творческой личности, формирование национальной идеологии, сохранение традиций, возвращение к исконно духовным ценностям; патриотическое воспитание граждан своего Отечества, создание новой музейной аудитории; расширение пространства влияния музея.

В связи с этим всё большее внимание в теории и ирактике образования придаётся музейной педагогике. Музейная педагогика, как одно из направлений деятельности музея, становится всё более привычной в ирактике духовно-нравственного, гражданско-патриотического, историко-краеведческого воспитания личности в едином образовательном процессе. Стремление к гуманитарному обновлению образования, ориентированному на сотрудничество музея и школы, на создание любительских школьных тематических музеев- суть новой образовательной парадигмы XXI века. Понятие «музейная педагогика» сформулировано и введено в научный оборот в начале XX века в Германии. Его разработка была связана с исследователями А. Лихтварком, А. Рехвейном, Г. Фройденталем. В 1913 году на конференции «Музей как образовательное и воспитательное учреждение» А. Лихтварк первым сформулировал идеи об образовательном назначении музея и предложил новый подход к посетителю как участнику диалога. Термин «музейная педагогика» послужил для обозначения новой научной дисциплины, возникшей на стыке музееведения, педагогики и психологии. Теория музейной педагогики начала формироваться в конце XIX - начале XX веков, получив наиболее полное обоснование в трудах основоположников русской экскурсионной школы (Н. А. Гейнике, И. М. Гревс, Б. Е. Райков и др.) и сторонников образования педагогических, школьных и детских музеев (Н. Д. Бартрам, А. У. Зеленков, М. В. Новорусский, М. С. Страхова, Н. А. Флёров и др.). В научной литературе существуют различные трактовки понятия «музейная педагогика» (А. П. Балицкая, Л. М. Ванюшина, Е. Б. Медведева, К. Пацвалл, А. М. Разгон, Б. А. Столяров и др.). Современная трактовка термина, представленная Л. М. Шляхтиной, рассматривает музейную педагогику как область научно-практической деятельности, имеющая тенденцию саморазвития личности, являющаяся основой реализации образовательного потенциала музея. В первой половине XX века музейная педагогика уже на стыке педагогики, психологии и музееведения сформировалась в отдельную научную дисциплину, а её предметом стали культурно-образовательные аспекты музейной коммуникации.

Музейная культура представлена, с одной стороны, как хранилище, набор музейных предметов, с другой - как культура, втягивающая в себя, рефлектирующая процессы производства и воспроизведения (пополнения и хранения) предметов культуры. Ответ на вопрос, почему тот или иной предмет культуры становится музейным предметом, обретает свое место в своеобразном расположении предметов культуры, становится ключевым, без него невозможна музейная культура. Музейная коммуникация - такая необходимая организация определённых позиций, которые должны обеспечивать существование музейной культуры. Здесь необходимо обозначить следующие позиции: - позиция творца (художника, писателя, учёного, политика), производителя элементов культуры, претендующих на статус музейных предметов; - позиция воспринимающего (зрителя, слушателя, посетителя) музейные предметы; - позиция музейного педагога, который должен не только сообщать посетителям определённый набор знаний в связи с находящимися в экспозиции предметами, но и вступать в диалог с ними, побуждать к самостоятельному творческому поиску, в некоторых случаях играть роль посредника между посетителем и музейным предметом. Кроме того, музейный педагог выступает и как организатор коммуникации между творцом и воспринимающим данный музейный предмет посетителем. Как всякая интегративная область музейная педагогика не является простой суммой составляющих. Это совершенно особое явление, название которого, с одной стороны, указывает на объективное наличие педагогического потенциала в пространстве музея, на возможность и необходимость его использования в образовательных целях. В словосочетании «музейная педагогика» заложено понимание того, что музей способен самостоятельно выступать в ряду других современных факторов, целенаправленно обеспечивающих процессы воспитания и обучения. Задачи, стоящие сегодня перед музейной педагогикой «многослойны». Это стремление сформировать грамотного «пользователя» информации, которую могут предложить сегодняшнему посетителю многообразные музеи города, страны, мира; научить его видеть слышать, чувствовать, переживать то, о чем говорит музейное пространство. Не менее важная социально-педагогическая задача - привитие вкуса к общению с музеем, его экспозициями, реанимация культуры музейного посещения, почти утраченной современниками. В качестве основных педагогических принципов культурной воспитательно-образовательной деятельности в музее

исследователями выделены: максимальная активность учащихся, включающая в себя самостоятельность в формулировке выводов; системность с учетом возрастных особенностей музейной аудитории; предметная наглядность; междисциплинарный подход, обеспечивающий интеграцию программного материала; создание новых образовательных технологий, основанных на синтезе искусств.

Литературы:

1. Белянкова, Н.М. Возможности музейной педагогики в организации исследовательской работы младших школьников /Н.М. Белянкова //Начальная школа.- 2011.-№29.-С.62-64.
2. Бирюков С.Н. Импровизационность в музыке и ее стилевые типы.- М., 1980.
3. Воронович В.М. Управление учебно-воспитательным процессом средствами музейной педагогики/ В.М. Воронович.- Кіраванне у адукацыі.- №2 12.-2007.- С.
4. Васичева Э.В., Иванова Л.М., Соколова Т.А. Музейная педагогика в образовательном пространстве школы 1 Методист.- №2 7.-2007.- С. 53-59.
5. Харитоновна,А.А. Формирование музейной культуры у старших дошкольников /А.А. Харитоновна //Начальная школа плюс до и после.- 2011.-№23.-С.73-77.

Гора Елена Александровна

*учитель начальных классов КГУ "Глубоковская средняя школа имени
Ы.Алтынсарина" отдела образования Глубоковского района*

АРТ-ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Концепция нового образования требует системно-деятельностного подхода в обучении. Современный урок невозможно представить без внедрения инновационных технологий. Во всём многообразии технологий учитель выбирает ту, которая помогает реализовать задачи образования и воспитания в конкретном классе, с учётом возрастных и психологических особенностей. Четыре года обучения в начальной школе - это время для запуска многих потенциальных возможностей ребёнка. Современные образовательные технологии чаще всего ориентированы на среднее и старшее звено, упуская проблемы начальной школы, а ведь именно на первой ступени образования возникают сложности, предопределяющие последующие трудности в воспитании и обучении учеников.

Основная цель, которую мы ставим в работе с каждым ребёнком - это формирование гармоничной личности и помощь в раскрытии дремлющих способностей. Работать над данной темой мы начали при обучении слабых детей, которые встречаются сейчас почти в каждом классе. Всем известно, что таких детей очень трудно заинтересовать учебной деятельностью. Многие психические и некоторые физические особенности делают ребёнка пассивным. Круг его интересов становится узким, потребность в активном взаимодействии с миром снижается. В результате снижается и способность адаптации. Ребёнок «уходит в себя».

Арт-технология позволяет разорвать этот порочный круг. Использование арт-технологии на различных уроках в начальных классах позволяет перейти от объяснительно-иллюстративного способа обучения к деятельностному, при котором ученик становится активным субъектом учебной деятельности. Арт-технология основана на деятельностном подходе и соответствует стандартам нового образования. Основные цели арт-технологии -

самовыражение, расширение личного опыта, внутренняя интеграция личности и интеграция с внешней реальностью. В основе арт-технологии лежит использование техник и приёмов арт-терапии. Впервые термин «арт-терапия» был употреблён А.Хиллом в 1938г. Существуют следующие виды арт-терапии, применяемые на уроках: изотерапия (рисунок, лепка) – это воздействие при помощи изобразительной деятельности. Система заданий и упражнений способствует развитию образного мышления и творческого воображения; формированию зоны жизненного комфорта; развивает чувственно-двигательную координацию. При проведении уроков с применением изотерапии необходимо соблюдать следующие условия: техники и приёмы подбирать по принципу простоты и эффективности; процесс создания работы и полученный результат должны быть интересными и привлекательными; изобразительные техники и приёмы должны быть нетрадиционными (например, в конце урока математики предлагаем вылепить из жгутиков квадрат, треугольник, прямоугольник – так дети быстрее запоминают геометрические фигуры и могут определить сумму их сторон и площадь).

Сказкотерапия основана на жизненно важных явлениях и ценностях, главным средством психологического воздействия является метафора, как ядро любой сказки. Именно это и является определяющим в работе учителя с детьми младшего школьного возраста. Привлекательность сказкотерапии заключается в следующем: отсутствие нравоучений; непосредственность места действия и главного героя; победа добра; метафоричность языка; наличие тайны и волшебства. Мы перестали играть с детьми на уроках, а сколько «недоигранных» детей сейчас. Поэтому они и отвлекаются на занятиях и летают в облаках. Если в каждом уроке будет присутствовать элемент сказки, путешествия, игры, то и образовательный процесс будет идти во всем классе успешнее.

Драматерапия - это направление, которое использует технический приём драматизации, т.е. разыгрывание какого либо сюжета. Драматерапия - это всегда групповая работа, при которой ребёнок приобретает коммуникативные навыки. После такой работы на уроке литературы и русского языка дети с лёгкостью справляются с заданиями суммативного оценивания типа разыграть составленный диалог.

Игротерапия - это метод воздействия на детей при помощи игры. В современном обучении игра используется в групповой работе. Игра способствует созданию близких отношений между участниками; снимает напряжённость, тревогу, страх перед окружающими; повышает самооценку. Характерная особенность игры - её двуплановость. Структуру игры составляют роли, взятые на себя играющими, игровое употребление предметов, реальные отношения между играющими. Сюжетом игры предстаёт воспроизводимая в ней область действительности. Содержанием игры выступает то, что воспроизводится детьми как главный момент отношений и деятельности. Известны следующие виды дидактических игр: игры-путешествия, игры-поручения, игры-загадки, игры-предположения, игры-беседы.

Мы столкнулись с проблемой, волнующей учителей, психологов, дефектологов - в период адаптации к школе у 51% первоклассников возникали страхи, срывы, заторможенность, а у 49% - суетливость и развязность. У большинства детей были недостаточно развиты память и внимание. Поэтому для нас стало важно создать условия, необходимые для накопления двигательного и практического опыта, развития навыков ручной умелости. На мой взгляд, самый короткий путь эмоционального раскрепощения, снятия зажатости, обучения восприятия и художественного воображения - это путь через игру, сказку, сочинительство. Театрализованные игры, сказки на уроках рассчитаны на активное участие ученика, который становится соучастником педагогического процесса. Причём, в совместной деятельности идёт поиск ответа на возникшие в процессе работы вопросы, что способствует накоплению теоретических знаний и практических умений. С кукольным театром мои ученики знакомятся с первого дня пребывания в школе. Куклы (Дракоша, Человек-Паук, Маша и Медведь из современного мультфильма, Дим Димыч) приветствуют малышей, знакомят с правилами поведения в школе. Они наши помощники в школе: помогают объяснить новую тему, провести физкультминутку, прочитать сказку, разнять драчунов. Дети безоговорочно вступают в игру с куклами. Отвечая на вопросы, ребята смотрят прямо в блестящие пуговичные глаза куклы, и их не смущает тот факт, что куклы говорят моим голосом.

Законы выбранного метода и определяют структуру арт-урока. Приведем примеры арт-уроков: театрализованный урок, урок диалога культур, урок предметного рисования, урок заочного путешествия, урок-сказка, урок-

игра. В ходе изучения и использования на практике элементов арт-технологии у нас сложилась классификация игр, в зависимости от вида деятельности: игры, требующие от учащихся исполнительской деятельности. С помощью этих игр дети выполняют действия по образцу или указанию. В процессе таких игр ученики овладевают счётом, чтением, письмом. Игры, в которых дети выполняют воспроизводящую деятельность. Они способствуют формированию навыков письма и счёта («напиши как Мальвина», «повтори за Белочкой»). Игры, в которых заключена контролирующая деятельность. К ним можно отнести игры «Учитель», «Стрелочник». В процессе этих игр дети выполняют проверку чьей-то работы.

В своей практике мы стараемся использовать арт-технологии. Элементы арт-технологии вносят в уроки радостную атмосферу, материал усваивается легче и быстрее, дети до конца урока активные, сообразительные и весёлые.

Буланбаева Д.М., 1 курс магистранты
*Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік
университеті, Қазақстан*

ГЕОГРАФИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА АКТ ҚОЛДАНУ САПАСЫН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Қоғам дамуының қазіргі тенденциялары болашақта әлеуметтік-саяси және экономикалық салалар жоғары технологиялық болады деп болжайды. Бұл жалпы білім беруге тікелей қатысты. Қазіргі кезеңде білім беру саласындағы реформалардың тиімділігін арттыру шарттарының бірі – ақпараттық және коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану.

Қазіргі заманғы мемлекеттік білім беру жүйесін АКТ-сыз елестету мүмкін емес. Қазіргі уақытта орта мектептердің негізгі бөлігі АКТ-ны кеңінен қолдануға мүмкіндік беретін компьютерлік сыныптармен жабдықталған. Оқу процесінде коммуникациялық технологияларды қолдану оқушылардың жас ерекшеліктері мен жеке ерекшеліктерін, алған білімдерін ескере отырып жүзеге асырылуы керек. Сонымен қатар, АКТ-ны қолданудың тиімділігі мұғалімнің педагогикалық мүмкіндіктеріне, дағдыларына, шеберлік деңгейіне және оларды мақсатты пайдалану мен оқу процесінде пайдалану шеберлігіне байланысты [1,53].

Оқу процесінде оқушылардың зияткерлік әлеуетін анықтау үшін ғылыми негізделген және эксперименттік қолданбалы әдістемелік нұсқаулар қажет. Осыған байланысты географияның тұтас білімді қалыптастыратын ерекше рөлі бар. Біздің ойымызша, географияны оқытудың тиімділігі дәстүрлі әдістер мен заманауи технологиялардың кәсіби үйлесімімен шартталған, бұл оқушылардың АКТ-ны оқыту процесінде неғұрлым өнімді қолдануын қамтамасыз етеді. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сүйене отырып, география сабақтарында келесі ақпараттық және коммуникациялық құралдарды қолдануға болады:

- слайд-шоу
- компьютерлік презентациялар
- оқу компьютерлік ойындары
- интерактивті тақталар
- компьютерлік тесттер
- электронды тақталар
- 3D география
- мектеп (ГАЗ) жүйесі [2,12].

Оқыту процесінде ақпараттық және коммуникациялық технологияларды, атап айтқанда компьютерлік технологияларды қолдану географияны оқыту процесін жетілдіруге және жаңғыртуға мүмкіндік береді. 1989 жылы ЮНЕСКО-ның халықаралық конгресі бекіткен «Білім және ақпарат» декларациясында қазіргі заманғы қоғамдық мәдениет білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруға бағытталған жаңа технологияның ажырамас бөлігі болып табылатындығы атап өтілді. Соңғы жылдары осы бағытта жүргізілген ғылыми-практикалық жұмыстар оқу процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың тиімділігін негіздеді. Компьютерлік бағдарламалардың көмегімен тақырыпқа байланысты иллюстрациялық материалдарды тез өзгертуге болады: карталар, кестелер, схемалар, слайдтар және т.б. Бұл зерттелетін тақырыпты көрнекі түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, интернеттің көмегімен уақыт пен кеңістікте өзгертін географиялық құбылыстардың аэфотосуреттерін, диаграммаларын, географиялық суреттерін жасауға болады. Оқу процесінде қажет болған жағдайда тақырыптың мазмұнына сәйкес келетін бейнематериалды қолдануға болады. Айта кету керек, АКТ- ны өнімді қолдану, егер сынып тиісті материалдық-техникалық мекемелермен жабдықталған болса, оқытуда күтілетін нәтижені қамтамасыз етеді, ал мұғалім осы құралдарды қолданудың қажетті ақпараты мен әдістемелік дағдыларына ие болады. Әрбір оқылатын оқу материалы немесе тақырыбы да тиісті бағдарламалық емес құралдарды қажет етеді. Оларды құрастыру кезінде біз келесі принциптерді басшылыққа аламыз:

- жаңа материалды игеру кезінде демонстрациялық бағдарламаны қолданған жөн, ол тақырыпты оқушыларға нақты ұсынады және оны қол жетімді етеді.
- сабақтарға жаңа материалды бекіту кезінде қатысушылар алған білімдері мен материалдың қажетті ұсыныстарын ұсынатын мониторинг бағдарламаларын қолданған жөн.
- практикалық сабақтарда мұғалім алдын ала дайындаған контурлық карталарды, диаграммаларды, фото материалдарды, қысқаша бейнематериалдарды және т. б. қолдануына болады [3,41].

Оқыту процесінде жиі ілеспе көрнекі құралдарды (мысалы, карталар, диаграммалар) өзгерту қажет болады. Мұндай жағдайларда компьютерлік презентациялар мен слайд-шоуларды қолдану өте тиімді. Слайд-шоулар мен компьютерлік презентациялар оқушылардың география пәніне қызығушылығын арттырып, оны тартымды етуге көмектесетін қосымша оқу құралы ретінде қызмет етеді. География мектеп пәні ретінде 6-11 сыныптарда оқытылады. Оқытылатын материалдың көлемі өте үлкен, сондықтан білім алушылар меңгеруге тиісті оқу материалының бір бөлігі бағдарлама шеңберінен тыс қалады немесе оны есте сақтауда қиындықтар туындайды. Соның салдарынан оқу пәні толық зерттелмейді. Сондықтан оқытудың тиімділігін арттыру үшін ақпараттық технологияларды пайдалану қажет. 6-сыныптан бастап оқушылар білімдерін кеңейту және тереңдету үшін қосымша географиялық әдебиеттерді оқи алатынын ескеру қажет [4,83].

Компьютерлік технологияны қолдану, географиялық құбылыстарды модельдеу және оларды көрнекі түрде бейнелеу (карталар, диаграммалар, кестелер, ландшафт кескіндері, рельефтік модельдердің түрлері, фотосуреттер және басқа да географиялық құбылыстар) оқушылардың тақырыпты түсіну процесін жеңілдетеді. Слайдтарды жасау кезінде осы сабаққа қажетті материалды дәл таңдап, оны көрсету ретімен орналастыру керек. Бағдарлама

слайдтарды қажетті ақпарат зерттелетін тақырып ұсынылған сәтте пайда болатындай етіп көрсетуге мүмкіндік береді.

Интерактивті тақтаны қолдану «Smart» компьютерлік пакетін құру мен енгізуге байланысты. Бағдарлама сенсорлық экраны бар компьютерлерге арналған. Интерактивті тақтаны қолдану тек мектепте ғана емес, басқа оқу орындарында да практикалық және тиімді құралға айналды. Тақталардың компьютерлермен тікелей байланысы, сондай-ақ экранның жанасуы, электронды қаламдар және өшіргіштердің болуы оларды пайдалануды көп функциялы етеді. «Smart» бағдарламасы мұғалімге сабақта берілген материалды дайындауға, қарапайым тесттер құруға, оқу материалдарын жылдам өзгертуге, шағын бейнеролик көрсетуге, ұсынылған материалдарға жазулар мен ескертулер жасауға мүмкіндік береді. Тақта білім алушыға оқу материалын бейнелі түрде көрсетуге, қажет болған жағдайда өзі дайындаған материалды ұсынуға, сынақ жұмысының нәтижесін өз бетінше тексеруге мүмкіндік береді. Карталарды, фотосуреттерді және макеттерді жылдам ауыстыру мұғалімге сабақтың тақырыбын тиімдірек ашуға ықпалдасады. Материалды дайындау процесі PowerPoint компьютерлік бағдарламасына ұқсас, сондықтан ол айтарлықтай қиындықтар туғызбайды [5,64].

Сондай-ақ, АКТ негізінде Географияны оқыту процесінде географиялық процестердің динамикалық моделін, табиғатта өте тез немесе баяу жүретін құбылыстарды алуға мүмкіндік беретін модельдеу бағдарламалары тиімді. Олар бір факторды екіншісіне өзгерту арқылы табиғаттағы заңдылықтарды, байланыстарды анықтауға көмектеседі. Мысалы, әр оқушы графикалық редакторды қолдана отырып, табиғаттағы үлкен су айналымын модельдеу міндетімен өз бетінше жұмыс істейді. Білім алушылар су айналымы туралы білімдерін қолдана отырып, жауын-шашын, су қоймаларынан, жер бетінен судың булануы, жер асты суларын пайдалану және т.б. арқылы судың үздіксіз қозғалысының бейнесін жасайды.

Күн радиациясының жер бетіне әсерін дәл осылай модельдеуге болады. Күн радиациясы күннің жылу мен жарық шығаруы деп аталатыны белгілі. Бірақ оның таралуы географиялық ендікке байланысты. Алайда, жерге жетпей-ақ, атмосфера қабаттарындағы жылу мен жарық оның құрамындағы су буымен, шаңмен, сондай-ақ бұлттармен сіңіп, шашырайды. Оқушы осы факторлардың барлығын біле отырып, әр түрлі аудандар үшін күн радиациясының әсерін өздігінен модельдей алады, содан кейін сабақ соңында әркім өз бағдарламасын түсіндіреді.

География сабақтарында бейне үзінділермен жұмыс жасаудың маңызы зор. Бейне ақпараттың кең таңдауы мұғалім мен білім алушыға осы пәнді оқуға шексіз мүмкіндіктер береді. Бұл біріктірілген сабақтарды құруға көмектесетін бейне материал. Әдебиет, биология, музыка, бейнелеу өнері және тарих сияқты пәндер география сабақтарын «қызықты» ғана емес, сонымен қатар жарқын және ұмытылмас етеді. Бұл олардың тиімді екенін білдіреді. Сондай-ақ, визуалды кескінсіз жеке аудио фрагменттерді де қолдануға болады. Дыбыс және музыкалық сүйемелдеу оқу материалын қабылдауға белсенді әсер ететін мультимедиялық элементтер болып табылады [6,11].

География сабақтары үшін қызықты, жарқын, есте қаларлық формаларды құрастыруға мүмкіндік бар: квест сабақтары, экскурсиялық сабақтар (мысалы, планетаның шалғай түкпірлеріне немесе туған қалаға экскурсия), ойын сабақтары (ойын әрекеттері бар 5-6 сыныптарда өзекті. оқу үдерісімен байланысты), семинар сабақтары (негізінен орта мектепте), жобалық белсенділік сабақтары (барлық сыныптарға қатысты). Әрине, заманауи мұғалім заман ағымына белсенді түрде ілесіп, оның техникалық талаптарына сай болуы және заманауи ресурстарды жетік меңгеруі қажет [7,45].

Өз бетінше оқу қызметін ұйымдастыру және интеллектуалды даму аясында оқыту мотивациясын арттыру білім беруде жаңа ақпараттық технологияларды енгізудің жанама және айқын өнімдері болып табылады. Ол төмендегілерді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді:

- көрнекі-бейнелі, көрнекі-тиімді, интеллектуалды, шығармашылық ойлау түрлерін дамыту;
- модельдеу, виртуалды эксперимент, іздеу жұмыстарына уақытты қысқарту мүмкіндіктері есебінен зерттелетін пәндік саланы кеңейту;
- білім алушыны оқу материалын игеру және жасанды интеллект жүйелерінің мүмкіндіктерін іске асыру деңгейінде міндеттерді шешу тәсілдерімен қаруландыру;
- ақпараттық-оқу іс-әрекетінің қазіргі заманғы даму деңгейінде ақпараттық мәдениетті қалыптастыру және бағдарламалық құралдармен және жүйелермен жұмыс [8,36].

Қорытындылай келе, географияны оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану сапасын талдау және бағалау маңызды және өзекті зерттеу болып табылады.

Талдау барысында АКТ оқу процесін едәуір жеңілдетіп, білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыра алатындығы анықталды. Олар оқытушыларға оқуды көрнекі және түсінікті ету үшін географиялық карталар, графиктер, анимациялар және бейнелер сияқты әртүрлі визуалды және интерактивті материалдарды пайдалануға мүмкіндік береді.

Алайда, АКТ қолдану мұғалімдердің белгілі бір дағдыларын қажет ететіндігін атап өткен жөн. Олар оқытудың осы түріне дайын болуы, компьютерлермен және бағдарламалық жасақтамамен жұмыс істей білуі керек, сонымен қатар оқу материалын АКТ-ны қолдануға бейімдеуі керек.

Сондай-ақ, техникалық құралдар мен интернеттің қолжетімділігі географияны оқытуда АКТ қолдану тиімділігіне әсер ететіні анықталды. Мектептер мен оқу орындары жеткілікті компьютерлерді, интернет байланысын және АКТ-ны қолдана отырып оқытудың тиісті бағдарламалық жасақтамасын қамтамасыз етуі керек.

Жалпы, географияны оқытуда АКТ қолдану үлкен әлеуетке ие және оның тиімділігі оқытушылардың сауатты тәсіліне және техникалық құралдардың қол

жетімділігіне байланысты. Осы тақырыптағы қосымша зерттеулер білім беру саласында АКТ қолдануды жақсартуға және географияны оқыту сапасын жақсартуға көмектеседі.

Әдебиеттер:

1. Минасян А., «Методы и средства преподавания географии». – Ереван, 2011. – 130 с.
2. Галстян С., «Беседа с компьютером» Microsoft Office 2010. – Ереван, 2010. – 210 с.
3. Lankshear, C., Knobel, M. New Literacies: Everyday Practices and Social Learning. – Open University Press, 2011. – 47 p.
4. Mishra, P., Koehler, M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A New Framework for Teacher Knowledge. – Teachers College Record, 2016, – 1017 p.
5. Shulman L.S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. – Educational Researcher, 2016. – 152 p.
6. Tondeur J., Van Braak J., Sang G., Voogt J., Fisser P. Preparing pre- service teachers to integrate technology in education: A synthesis of qualitative evidence. – Computers & Education, 202. –144 p.
7. Underwood J., Dillon G. Chalk and talk: emerging issues for ICT and geography in Africa's secondary schools. – Area, 2021. – 347 p.

Жорабеков Е.У.

*Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати,
Казахстан*

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ

Поставленная задача требует перехода к новой системно-деятельностной образовательной парадигме, которая, в свою очередь, связана с принципиальными изменениями деятельности педагога, реализующего новый стандарт. Также изменяются и технологии обучения, внедрение информационно-коммуникационных технологий открывает значительные возможности расширения образовательных рамок по каждому предмету в образовательном учреждении. В этих условиях традиционная школа, реализующая классическую модель образования, стала непродуктивной. Перед педагогами возникла проблема – превратить традиционное обучение, направленное на накопление знаний, умений, навыков, в процесс развития личности ребенка.

Уход от традиционного урока через использование в процессе обучения новых технологий позволяет устранить однообразие образовательной среды и монотонность учебного процесса, создаст условия для смены видов деятельности обучающихся, позволит реализовать принципы здоровьесбережения. Рекомендуется осуществлять выбор технологии в зависимости от предметного содержания, целей урока, уровня подготовленности обучающихся, возможности удовлетворения их образовательных запросов, возрастной категории обучающихся.

Часто педагогическую технологию определяют как:

- совокупность приёмов – область педагогического знания, отражающего характеристики глубинных процессов педагогической деятельности, особенности их взаимодействия, управление которыми обеспечивает необходимую эффективность учебно-воспитательного процесса;
- совокупность форм, методов, приёмов и средств передачи социального опыта, а также техническое оснащение этого процесса;

- совокупность способов организации учебно-познавательного процесса или последовательность определённых действий, операций, связанных с конкретной деятельностью учителя и направленных на достижение поставленных целей (технологическая цепочка).

В условиях реализации требований наиболее актуальными становятся технологии: Информационно – коммуникационная технология, Технология развития критического мышления, Проектная технология, Технология развивающего обучения, Здоровьесберегающие технологии, Технология проблемного обучения, Игровые технологии, Модульная технология, Технология мастерских, Кейс – технология, Технология интегрированного обучения, Педагогика сотрудничества, Технологии уровневой дифференциации, Групповые технологии, Традиционные технологии (классно-урочная система).

Информационно – коммуникационная технология. Применение ИКТ способствует достижению основной цели модернизации образования – улучшению качества обучения, обеспечению гармоничного развития личности, ориентирующейся в информационном пространстве, приобщенной к информационно-коммуникационным возможностям современных технологий и обладающей информационной культурой, а также представить имеющийся опыт и выявить его результативность. Достижение поставленных целей я планирую через реализацию следующих задач:

- использовать информационные – коммуникационные технологии в учебном процессе;
- сформировать у учащихся устойчивый интерес и стремление к самообразованию;
- формировать и развивать коммуникативную компетенцию;
- направить усилия на создание условий для формирования положительной мотивации к учению;
- дать ученикам знания, определяющие их свободный, осмысленный выбор жизненного пути.

В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в образовании. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Внедрение ИКТ в педагогический процесс повышает авторитет

педагога в коллективе, так как преподавание ведется на современном, более высоком уровне. Кроме того, растёт самооценка самого педагога, развивающего свои профессиональные компетенции.

Педагогическое мастерство основано на единстве знаний и умений, соответствующих современному уровню развития науки, техники и их продукта – информационных технологий. В настоящее время необходимо умение получать информацию из разных источников, пользоваться ей и создавать ее самостоятельно. Широкое использование ИКТ открывает для педагога новые возможности в преподавании своего предмета, а также в значительной степени облегчают его работу, повышают эффективность обучения, позволяют улучшить качество преподавания.

Критическое мышление – тот тип мышления, который помогает критически относиться к любым утверждениям, не принимать ничего на веру без доказательств, но быть при этом открытым новым идеям, методам. Критическое мышление – необходимое условие свободы выбора, качества прогноза, ответственности за собственные решения. Критическое мышление, таким образом, по сути – некоторая тавтология, синоним качественного мышления. Это скорее Имя, чем понятие, но именно под этим именем с рядом международных проектов в нашу жизнь пришли те технологические приемы, которые мы будем приводить ниже.

Конструктивную основу «технологии критического мышления» составляет базовая модель трех стадий организации учебного процесса:

- на этапе вызова из памяти «вызываются», актуализируются имеющиеся знания и представления об изучаемом, формируется личный интерес, определяются цели рассмотрения той или иной темы.

- на стадии осмысления (или реализации смысла), как правило, обучающийся вступает в контакт с новой информацией. Происходит ее систематизация. Ученик получает возможность задуматься о природе изучаемого объекта, учится формулировать вопросы по мере соотнесения старой и новой информации. Происходит формирование собственной позиции. Очень важно, что уже на этом этапе с помощью ряда приемов уже можно самостоятельно отслеживать процесс понимания материала.

- этап размышления (рефлексии) характеризуется тем, что учащиеся закрепляют новые знания и активно перестраивают собственные первичные представления с тем, чтобы включить в них новые понятия.

В ходе работы в рамках этой модели обучающиеся овладевают различными способами интегрирования информации, учиться вырабатывать собственное мнение на основе осмысления различного опыта, идей и представлений, строят умозаключения и логические цепи доказательств, выражают свои мысли ясно, уверенно и корректно по отношению к окружающим.

Литература:

1. Манвелов С.Г. Конструирование современного урока. – М.:Просвещение, 2002.
2. Ларина В.П., Ходырева Е.А., Окунев А.А. Лекции на занятиях творческой лаборатории «Современные педагогические технологии».- Киров: 1999 – 2002.
3. Петрусинский В.В. Иргы – обучения, тренинг, досуг. Новая школа, 1994
4. Громова О.К. «Критическое мышление – как это по-русски?»
Технология творчества. //БШ № 12, 2001

Жорабеков Е.У.

*Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати,
Казахстан*

ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

Образовательная компетенция предполагает усвоение учеником не отдельных друг от друга знаний и умений, а овладение комплексной процедурой, в которой для каждого выделенного направления присутствует соответствующая совокупность образовательных компонентов, имеющих личностно-деятельностный характер. В современную эпоху роль географической науки значительно увеличивается, особенно в решении глобальных проблем человечества. Поэтому особенно важным является усиление практической направленности географии. Обучение предмету выстраивается так, чтобы знания стали основой практической деятельности. Одна из главных задач – реализовывать на практике компетентностный подход. Практическая направленность географии – это ёмкое понятие, включающее овладение умениями и применение географических знаний и умений в повседневной жизни. Формирование ключевых компетенций на уроках географии в соответствии с современными требованиями к результатам обучения включают в себя реализацию поисково-исследовательской и проектной деятельности, системно-деятельностный подход, решение разноуровневых заданий, выполнение практических работ, работа с картографическим материалом. При этом у обучающихся формируются такие компетенции как:

- ценностно-нормативная (на уроках формируется осознание себя членом общества, жителем своего района и области, гражданином РФ, жителем планеты Земля);

-мотивационная (постепенно стимулируется личностный рост обучающегося);

-информационно-познавательная (формируется умение вести самостоятельный поиск, отбор, анализ и преобразование информации);

-коммуникативная (умение работать в коллективе);

Географія - одна из фундаментальных наук, на которых держится познание окружающего мира. Она помогает видеть окружающий мир таким, каков он есть. Для связи с жизнью большое воспитательное значение имеет привлечение дополнительного материала из периодической печати, художественной литературы и т.п. обучающиеся, получая опережающие задания к уроку самостоятельно находят материал к уроку, где потом получают возможность публичного выступления с подготовленным сообщением.

Природа в наше время попала в зависимость к человеку. Человек обрел такую силу, что способен, сам того не замечая, нанести природе непоправимый вред. Обществу надо стремиться сохранить природу для наших потомков во всей ее красоте и неповторимости. А школьный курс географии обладает исключительными возможностями для эффективного экологического образования и воспитания школьников. Формирование экологических знаний на практике происходит на уроках, при проведении внеклассных мероприятий, при выполнении практических работ, на научно-практических конференциях, через вовлечение обучающихся в проектную деятельность и исследовательскую работу.

Исследовательская деятельность является одним из самых ярких способов активизации познавательной деятельности учащихся, но в то же время одним из самых трудоёмких видов работы, как для учителя, так и для ученика. Такую работу я провожу с учениками 6-11 классов. Возможности исследовательской работы неограниченны. Это не только способ для ребят расширить свои знания, но и шанс принять участие во всероссийских и международных конкурсах. Исследовательская культура школьников формируется поэтапно. В 6-7 классах темы исследований выбираются под руководством учителя. В работу над проектом вовлекаются родители обучающихся, особенно в ходе выполнения экспериментальной части. Особый интерес вызывает у обучающихся исследовательская работа краеведческой направленности, которая позволяет открыть страницы прошлого, воспитывать любовь к родному краю и чувство гордости за него, а также сопричастность к истории малой своей родины.

При изучении географии, мне как учителю, приходится сталкиваться с такими проблемами как отсутствие у обучающихся умений выделять главное, описывать и объяснять; проводить классификацию, систематизировать и

анализировать; работать с текстом. Многие ученики не справляются с такими заданиями, как перевод одной информации в другую, например картографическую и графическую в текстовую. Наиболее правильный путь к организации деятельности учащихся по формированию географических умений. – это путь от простого к сложному.

Самостоятельное использование различных карт по содержанию невозможно без выполнения целого ряда тренировочных заданий и упражнений. На этой основе происходит овладение приемами, которые в совокупности и составляют умение читать различные типы карт атласа и в общем работать с атласом.

Знания остаются мертвым грузом, если они не находят практического применения. Именно поэтому в учебном процессе постоянно применяю способы практического обучения учащихся по анализу различных источников географической информации (планов, схем местности, карт, статистических материалов, геоинформационных ресурсов), что и составляет специфику методической системы учителя географии. Практическая деятельность учащихся по формированию умений сложна по своей психологической сути. В ее процессе происходит тесное взаимодействие знаниевого компонента с операциональным. Именно поэтому практическая работа как форма организации учебной деятельности выступает необходимым средством географического познания и определенным этапом формирования географического мышления учащихся.

Практические работы на уроках выполняются на этапе проверки и контроля, в ходе изучения нового материала и его закрепления. По уровню усвоения учащимися умений, применяю обучающие работы, тренировочные, итоговые и творческие. При подготовке к урокам я определяю, какие ключевые компетенции можно формировать при изучении данной темы, на каком этапе можно предложить задание, направленное на формирование той или иной компетенции, на каком предметном содержании учащимся можно предложить подобное задание. При подготовке практической работы учитываю, что она должна содержать: проблему, которая требует решения, формулировку задачи, источник информации; бланк для выполнения задания; инструмент проверки.

Таким образом, делая вывод, можно уверенно сказать о том, что формирование ключевых компетенций – одно из приоритетных направлений современного базового географического образования.

Литература:

1. Беловолова Е.А. Значение практических работ в реализации компетентного подхода. География в школе №7/2011
2. Душина И. В., Летягин А.А., Беловолова Е.А. Практическая составляющая обучения географии – основа формирования компетенций школьников. География в школе №1/2012
3. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. 2010. № 10.
4. Зимняя И.А. Компетентностный подход: каково его место в системе современных подходов к проблеме образования? (теоретико-методологический аспект)//Высшее образование сегодня. 2011. №8., с 20-26.

Гайбуллаева С.

*Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати,
Казахстан*

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА

Жизнь в настоящем мире чрезмерно изменчива. Существенные перемены в образовании невозможны без кардинальных изменений профессионального сознания учителя. Появилось множество новых знаний, понятий, которые необходимы современному учителю. Одно из таких понятий компетентность. Что это такое, как мы себе его представляем об этом и пойдет речь. Современный учитель находится в постоянном творческом поиске, а также в поиске ответа на актуальный проблемный вопрос «чему учить школьников?». Современный учитель соединяет в себе любовь к делу и к ученикам, умеет не только учить детей, но и сам способен учиться у своих учеников. Современный педагог должен выявлять самые лучшие качества, заложенные в душе каждого ребенка, поощрять детей, чтобы они получали радость от приобретенных знаний, чтобы, закончив школу, они четко осознавали свое место в обществе и могли работать на его благо, и были готовы к участию в решении текущих и перспективных задач нашего общества. Современный учитель – это профессионал. Профессионализм педагога определяется его профессиональной пригодностью; профессиональным самоопределением; саморазвитием, т. е. целенаправленным формированием в себе тех качеств, которые необходимы для выполнения профессиональной деятельности. Отличительными чертами современного педагога, педагога – мастера являются постоянное самосовершенствование, самокритичность, эрудиция и высокая культура труда. Профессиональный рост учителя невозможен без самообразовательной потребности.

Компетентность – это способность учителя действовать в ситуации неопределенности. Чем выше неопределенность, тем значительнее эта способность. Под профессиональной компетентностью применительно к педагогической деятельности понимается интегральная характеристика личности и профессионализма учителя, определяющая его способность

результативно решать профессиональные задачи, возникающие в педагогической деятельности в конкретных реальных ситуациях. При этом учителю приходится использовать свои знания, умения, опыт, жизненные ценности и нравственные ориентиры, свои интересы и наклонности.

Выделяют семь ключевых образовательных компетенций:

1. Ценностно-смысловая компетенция. Это компетенция в сфере мировоззрения, связанная с ценностными представлениями ученика, его способностью видеть и понимать окружающий мир, ориентироваться в нём, осознавать свою роль и предназначение, уметь выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения. От неё зависит индивидуальная образовательная траектория ученика и программа его жизнедеятельности в целом.

2. Общекультурная компетенция – круг вопросов, в которых ученик должен быть хорошо осведомлён, обладать познаниями и опытом деятельности. Это особенности национальной и общечеловеческой культуры, духовно-нравственные основы жизни человека и человечества, отдельных народов, культурологические основы семейных, социальных, общественных явлений и традиций, роль науки и религии в жизни человека, их влияние на мир, компетенции в бытовой и культурно - досуговой сфере, например, владение эффективными способами организации свободного времени.

3. Учебно-познавательная компетенция. Это совокупность компетенций ученика в сфере самостоятельной познавательной деятельности, включающей элементы логической, методологической, общеучебной деятельности, соотнесённой с реальными познаваемыми объектами. Сюда входят знания и умения целеполагания, планирования, анализа, рефлексии, самооценки учебно-познавательной деятельности. В рамках этой компетенции определяются требования соответствующей функциональной грамотности: умение отличать факты от домыслов, владение измерительными навыками, использование вероятностных, статистических и иных методов познания.

4. Информационная компетенция. При помощи реальных объектов (телевизор, магнитофон, телефон, факс, компьютер, принтер, модем, копир) и информационных технологий (аудио- и видеозапись, электронная почта, СМИ, Интернет), формируются умения самостоятельно искать, анализировать и отбирать необходимую информацию, организовать, преобразовать, сохранить и

передать её. Эта компетенция обеспечивает навыки деятельности ученика с информацией, содержащейся в учебных предметах и образовательных областях, а также в окружающем мире.

5. Коммуникативная компетенция включает знание необходимых языков, способами взаимодействия с окружающими и удалёнными людьми и событиями, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями в коллективе. Ученик должен уметь представить себя, написать письмо, анкету, заявление, задать вопрос, вести дискуссию и др.

6. Социально-трудовая компетенция означает владение знанием и опытом в гражданско-общественной деятельности (выполнение роли гражданина, наблюдателя, избирателя, представителя), в социально-трудовой сфере (права потребителя, покупателя, клиента, производителя), в области семейных отношений и обязанностей, в вопросах экономики и права, в профессиональном самоопределении. В эту компетенцию входят, например, умения анализировать ситуацию на рынке труда, действовать в соответствии с личной и общественной выгодой, владеть этикой трудовых и гражданских взаимоотношений. Ученик овладевает минимально необходимыми для жизни в современном обществе навыками социальной активности и функциональной грамотности.

7. Компетенция личностного самосовершенствования направлена к тому, чтобы осваивать способы физического, духовного и интеллектуального саморазвития, эмоциональную саморегуляцию и самоподдержку. Реальным объектом здесь выступает сам ученик. Он овладевает способами деятельности в собственных интересах и возможностях, что выражается в его непрерывном самопознании, развитии необходимых современному человеку личностных качеств, формировании психологической грамотности, культуры мышления и поведения. К этой компетенции относятся правила личной гигиены, забота о собственном здоровье, половая грамотность, внутренняя экологическая культура. Сюда же входит комплекс качеств, связанных с основами безопасной жизнедеятельности.

Отсутствие единой концепции, дающей четкое представление о компетентностном подходе, о формировании профессиональной компетентности педагога, связано с тем, что, во-первых, самому термину «компетенция» сложно дать однозначного количества определений специалистов, компетентных в данном вопросе. Существующие пробелы в

теоретической части, в свою очередь, порождают сложности при переходе в практическую область: возникают проблемы соответствия учебников новым требованиям, переквалификации работников образовательной системы.

Литература:

1. Педагогика: учебник/ Под ред. Л.П. Крившенко.- М.: ТК Велби, Изд-во Проспект,, 2008. – 432 с.
2. Зарецкая И.И. Профессиональная культура педагога: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб., доп. – М., 2005.
3. Лапина О.А. Педагогика: общие основы теории обучения [Текст]: учеб. пособие. – Иркутск: Изд-во ИрГТУ, 2003. – 160 с.
4. Тлеубердиев Б.М., Рысбаева Г.А., Медетбекова Н.Н. Профессиональная компетентность педагога // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 10 – С. 47-50

**Досбенбетова А. Ш.-п.ғ.д., доцент
Ашурходжаева М. А.-1 курс студенты**

Ж. А. Ташенев атындағы университет, Шымкент қаласы

ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕСІ: ҰЛТТЫҚ КОДЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН

Түйін: мақала қазіргі кезеңде қыздарды тәрбиелеу мәселесіне арналған. Қазақ қызының ұлттық коды қазақ халқының этномәдени ерекшеліктеріне негізделіп, руханиятқа, Үздік халықтық дәстүрлерге негізделуі тиіс. Мақалада Томирис қыздар клубының сабақ үзінділері көрсетілген.

Кілтті сөздер: ұлттық код, қыздарды тәрбиелеу, отбасылық тәрбие, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар

Аннотация: статья посвящена проблеме воспитания девушек на современном этапе. Национальный код девушки-казашки должен исходить из этнокультурных особенностей казахского народа, строится на духовности, лучших народных традициях. В статье показаны фрагменты занятий девушек в клубе «Томирис».

Ключевые слова: национальный код, воспитание девушек, семейное воспитание, традиции, обычаи

Annotation: The article is devoted to the problem of educating girls at the present stage. The national code of the Kazakh girl should proceed from the ethnocultural characteristics of the Kazakh people, is based on spirituality, the best folk traditions. The article shows fragments of the girls' classes at the Tomiris club.

Keywords: national code, education of girls, family education, traditions, customs

Әрбір ұлттың қалыптасу тарихы және басқалардан өзгешеліктері бар. Ұлттың жойылып кетпеуі үшін ол өзгешеліктерді сақтай білу керек. Әуелі ұлттық кодтың өзін анықтап алайық.

Ұлттық код дегеніміз не?

Ұлттық код дегеніміз – әрбір ұлттың басқалардан айырмашылығын көрсететін ерекше қасиеттері, ішкі және сыртқы көріністері және солардың пайда болу факторлары. Ұлттық код әрбір ұлттың ерекшелігін ашып, оның сипатын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл сипатқа ұлттың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, тілі, діні, ділі, моральдық-этикалық нормалары тәрізді өзіндік ерекшеліктері жатады.

Абай *«Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат»* дейді. Әлемдегі барлық құбылыстың материалдық және рухани болмысы болады. Әрбір ұлттың да осындай екі болмысы бар. Оның материалдық болмысы – сыртқы сымбаты, ұлттық коды. Ұлттық код – ұлтты басқалардан ерекшелейтін сыртқы сипаты ғана. Ұлттың рухани болмысы – оның ішкі сыры. Ішкі сыры – адамның ар-намыс, ұят, әділеттілік, сана-сезім, мейірімділік тәрізді адами қасиеттері. Рухани болмыс барлық ұлттарда бірдей, ортақ қасиеттер болып табылады. Сондықтан, барлық ұлттардың кодтарының ішкі сыры бір, бүкіл адамзатқа ортақ. Ұлттың ішкі сыры өзгермейтін және баршаға ортақ рухани құндылық болса, ал оның сыртқы сымбаты үнемі өзгерісте және жеке ұлтқа ғана тән. Ұлттық кодтың сыртқы сымбаты оның ішкі сырын қалыптастырып, сақтауға мүмкіндік береді. Осылай, ұлттық салт-дәстүрді сақтау, қазақтың бұрынғы қонақжайлық, мәрттілік, мейірімділік, ар-ұят тәрізді рухани қасиеттерін сақтайды. Сонымен бірге, ұлттық кодтың ішкі сыры да оның сыртқы сымбатына әсер етіп, өзгеріске түсіріп отырады. Мысалы, көшпелі қазақ халқының әдет-ғұрпы Кеңес Одағында қатты өзгеріске түсті. Себебі, жаңа коммунистік идеология адамның ой-өріс, ойлау қабілетін өзгертіп жіберді. Әдет-ғұрпы өзгеріске түскенде ұлттар өздерінің ерекшеліктерін жоғалтып, басқа ұлттармен араласады, тіпті мұндай синтезден жаңа ұлт пайда болуы да мүмкін. Бірақ оның ішкі мәні – рухани болмысы – бір арнаға құйылып бүкіл адамзаттың рухани болмысын құрайды. Бүкіл адамзат құндылықтары осылай құралады. Мысалы, Кеңес дәуірінде кейбір Сібір халықтары жойылып кетті, не болмаса қазір жойылу барысында. Алты жүз жылға созылған Осман империясының көптеген халықтары бір-бірімен араласып, қазіргі Түркия мемлекеті пайда болды. Ал бұл империяның негізін салған Орта Азиядан шыққан түркі тайпалары тарихта үлкен орын алғанымен, өздері толық өзгеріске түсіп бүгінгі Түркия халқын құрап отыр. Қазіргі түріктерде өздерінің ата-бабалары болып табылатын Орта Азия халықтарына ұқсамайтын айырмашылықтар бар. Сонымен, бүкіл табиғаттың әр бөлігінің ішкі

мәні мен сыртқы көрінісі бар. Бұлар әр көріністің рухани және заттық болмысын құрап, олардың тұлғалық қасиеттерін көрсетеді. Әрбір тұлға өзін сезінуге ұмтылады. Өзін «өзім» деп сезіну – тұлғалық қасиет. Бұл – Эго. Тұлғалық қасиет жаннан шығады. Жан мәңгілікті және тұлға. Рухани қасиет мәңгілікті болғандықтан, әрбір тұлға өзінің «өзімін» мәңгілікті сақтауға ұмтылады. Осылай әрбір тұлға өзін сақтау үшін күреске түседі. Бүкіл әлем – түрлі тұлғалардың күрес майданы. Адамзат қоғамындағы түрлі қақтығыстардың толастамауы да осы себептен. Бұл қақтығыстар жанды оятып, өзін-өзі тануға мүкіндік береді және өркениеттің негізгі қозғаушы күші болып табылады. Себебі, бәсекелесте, күресте жан фәни әлемнің былғанышынан арылып, тазарады.

Ұлт та табиғаттың бір бөлігі, сондықтан оның да тұлғалық қасиеті бар. Ол да басқа ұлттардың арасында өзін-өзі сақтау үшін үнемі күресте. Өмір үшін күрес – табиғи заңдылық. Бұл күресте оның құралы – ұлттық код. Кімнің ұлттық коды мықты болса – сол жеңеді, не болмаса өзін сақтай алады. Тарих сахнасынан жойылып кеткен халықтар өздерінің ұлттық болмысын сақтауға ұмтылмаған. Олардың ұлттық коды жетілмей, әлсіреген. Ұлттық код әлсірегенде ұлттың сақталуына үлкен қауып төніп, жойылып кетсе, ал оны жақсы сақтаған халықтарға ондай қауып жоқ. Бұған жақсы мысал – еврей, не болмаса шешен тәрізді Кавказ халықтары. Олар – сан жағынан аз болса да басқа халықтардың арасында көп ғасырлар бойы өздерінің өзіндігін сақтағандар. Себебі, бұл халықтар өздерінің ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып, дін, діл, тіл тәрізді басқа да ұлттық кодын өзгертпей, қатаң ұстанады. Қазақ халқы тарих сахынасынан жойылып кетпес үшін біз де өз ұлттық кодымызды дұрыс түсініп, сақтауға ұмтылуымыз керек.

Ұлттық кодты дұрыс қолдана білудің үш маңызы барын айта кетуге болады. Біріншісі, қазіргі түрлі ұлттар қатар өмір сүріп, ортақ бір мемлекет құрып жатқан заманда елде бірлік, қоғамда тыныштық, бейбіт өмір керек. Ол үшін әрбір ұлт өкілі басқа ұлттардың әдет-ғұрпын қадірлеп, құрметпен қабылдауы шарт. Ұлттардың бірін-бірі жақсы біліп, дұрыс қарым-қатынас жасауы – олардың арасындағы өзара түсініс, сыйластық кепілі. Мұндай жағдайда ұлттық код әрбір ұлттың қорғану құралы ғана емес, ұлтаралық түсініс құралына айналады. Көп ұлтты мемлекетте бейбітшілік шарты осы деуге болады. Әрбір ұлт өкілі басқа ұлттардың әдет-ғұрпын жақсы біліп, оған құрметпен қарайтын болса, ұлтаралық келіспеушілік болмайды. Ұлтаралық ынтымақ шарты – әрбір ұлт өкілінің өз

ұлтының ұлттық кодын қорғай отырып, басқа ұлттардың әдет-ғұрпын қадірлей білуінде

Екіншісі, ұлттық код қазіргі кезде қолданылып жүрген құлыпты ашатын құпия кілт (код) тәрізді. Басқа ұлт өкілдері құлыпты ашқандай осы кодты біліп, дұрыс пайдалана алса, онда олар қандай халықтың болса да ниет-көңілін ашып, сенім құшағына еркін еніп, толық сіңісіп кете алады. Қазаққа тұрмысқа шыққан көптеген басқа ұлттың қыздары осылай қазақ тілін үйреніп, дінін қабылдап, салт-дәстүрін еркін меңгеруі арқылы қазақпен бірігіп, сіңіп кетті. Мысалы, XVII ғасырдағы Қазақ хандығын нығайтуға үлкен үлес қосқан қазақтың алғашқы бас пірі әулие Мүсірәлі жоңғардың қонтайшысы Ғалден Сереннің сүйікті кенжесі Мариямға саяси мақсатпен үйленген. Мүсірәліге келген соң Мариям өзінің жұбайылық табиғи міндетін орындап, мұсылмандықты толық қабылдап, қазақ арасына сіңіскені сонша, ерінің ең сүйікті жұбайына айналады. Олардан қазақ пірлерінің бірі әулие Қосым туып, халық өміріне өзінің үлкен рухани әсерін берген /19/. Қай заманда болса да осындай мысалдарды көптеп табуға болады. Ұлттық кодты дұрыс пайдаланудың түрлі ұлттан құралған отбасы үшін осындай маңызы бар. Ондай адамдар – қазақ халқының ұлттық кодын қабылдап, анасының құшағына енгендей, халықпен бірігіп кеткендер. Ал сіңісе алмағандар – ұлттық кодты меңгермеген, не болмаса меңгергісі келмегендер. Қазіргі кезде Қазақстанда туып-өсіп әлі күнге дейін қазақ тілінде екі ауыз сөз құрастыра алмай, қоғам тыныштығын бұзып жүрген адамдар осылардың қатарына жатады.

Үшіншісі, ұлттық кодты қорғай білу – әрбір ұлттың өзіндік ерекшелігін қорғап, келешекте ұлттың жойылуына жол бермейді. Бүгінгі күндері барлығы керісінше. Көшпелі дәуір берген ер мінезден айрылды. Тұрмыс жағдайы өзгергендіктен, қазақтың ежелгі салт-дәстүрі, ой-өрісі өзгерді. Тіпті ана тілімізді қорғаудың өзі қиындап кетті. Нәтижесінде отбасының күйреуі, туған-туыстың, әке мен баланың арасындағы қайшылықтар ушықты. Әділеттілік аяққа басылып, адамның рухани тозғаны соншалықты, тіпті жақсы мен жаманның арасын айыра алмайтын халге жеттік. Осының барлығы ұлттық кодымызды сақтай алмағанымыздың көріністері. Ежелгі қазақта ұлттық код көшпенді өмірмен қалыптасып, салт-дәстүрмен қатаң сақталып отырған. Мұндай өмір табиғатпен үйлесімді болғандықтан, ұлттық кодты сақтау қиын болмады. Табиғаттың өзі ұлттық кодты сақтауға мәжбүрлеп отырды. Қазақтың ұлттық әдет-ғұрыпы бойынша отбасының әрбір мүшесі өз орнын, кіммен қалай қарым-қатынас жасау

керектігін, отбасындағы міндетін жақсы біліп, оны мүлтіксіз орындап отырған. Мысалы, келінді – келін бала, күйеуді – күйеу бала деп өздерінің туған балаларындай қабылдап, құрметтеген. Әйелі жұбайының атын атамайтын. Жаңа түскен келін отбасындағы балаларға ботам, күнім, айым тәрізді өзінің ой-қиялы жеткенше көркем есімдер беріп, еркелеткен. Соған орай, жаңа түскен келінді де отбасының үлкен-кішісі түгелдей қуаныш-мейірмен қабылдап, жақын тартқан. «Қызым саған айтам, келінім сен тыңда» деп келінді түскен жерінде ене тәрбиелеген. Осылай әйел адам отбасында тұтастықты сақтайтын негізгі қуатқа айналған. Осы арада айта кететін маңызды жағдайдың бірі – бүгінгі отбасының күйреу себебі. Ол себеп – әйел мен еркектің теңдігін дұрыс түсінбеуден шығады. Олардың жандары тең. Бірақ тәндері тең емес екені белгілі. Сондықтан отбасында олардың міндеттері әртүрлі. Ұлттық кодтың өзгеруіне байланысты бұл міндеттер бір-бірімен шатасып, өмірді бейберекет етіп отыр. Отбасының негізгі мақсаты ұмытылып, адам тән құмарына берілгендіктен, отбасының рухани міндеті ұмытылды. Ол міндет – тән құмары мен жан құмарына жағдай жасап, адамды рухани жетілдіріп, ұрпақ қамы үшін өмір сүру. Отбасының басқа міндеті жоқ. Бірақ технократиялық өркениет әлем бойынша бұл міндетті ұмыттырып, гендерлік саясатты тудырды. Қоғамда ұлттық код қатаң сақталғанда, бүгінгідей отбасының күйреуі, туған-туыстың арасындағы жанжал тәрізді келеңсіз сәттер болмайды. Ұлттық код қазақтың рухани болмысын мұқият сақтап, оның құлдырауына жол бермеген. Осылай қай заман болса да қазақтың «мың өліп, мың тірілген» кезінде оның тарих сахнасынан жоғалып кетпей, өзіндік болмысын сақтауға ұлттық код мүмкіндік берді.

Ұлттың бойындағы бар жақсы қасиетін - тілін, дінін, әдет-ғұрпын, салт-санасын, дәстүрін немересіне, немересінен шөбересіне жеткізуші, дамытушы, әрине, әйел - ана.

Қыз – өмірдің гүлі, барлық адамзаттың қадірлеп, аялайтын асыл аруы десек те артық емес. Қыз баланы қазақта кішкентайынан мәпелеп, аялап, қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқыттырмай өсірген. Жалғандағы нәзіктік пен пәктікті, инабаттылықты әрбір қазақ қызының бойына сіңіріп өсірген. Белгілі ақын Ақұштап Бақтыгереева "Өмірде қыз болу бар да, нағыз қазақ қызы болу мүлдем бөлек" деген пікір айтқан. Сол тәрізді ата-дәстүр, салт-сананы берік ұстанып өскен қазақ қызы қай ортада болсын, өзінің ерекше болмысымен көзге түсетіні анық. Қазақ қызының бойындағы асыл қасиеттерімен бірге сыр-сымбаты

да өзге ұлттан дараланып тұруы тиіс. Қызды "жат жұрттық" деп қадірлеп, төрінен түсірмеген. Басқа үйдің отын жағып, түтінін түзу ұшыратын боласың, барған жерінде шешесі үйретпепті демесін деп анасы қызына бойындағы бар жақсы қасиетін сіңіруге тырысады. Әрбір баланың өмір жолы, тәрбиесі отбасынан, одан соң мектеп қабырғасынан бастау алары сөзсіз. Сондықтан да, мектепте оқып жүрген қыз бала, ол – үйдегі ата-ананың көз қуанышы, мектепте ұстаздарының мақтанышы бола білуі тиіс. Қыз бала үйден шыққанда тап-таза киініп, шашын таранып, әсем күлкісімен айналаға нұрын шашып жүруімен қатар сабағын да жақсы оқиды. Қыз баланы тәрбиелей отырып, отбасындағы ожан кейінгі ұлдарға үлгі етеміз, яғни бұл жерде ұлт тәрбиелеу – бұл қазақтың ежелден келе жатқан философиялық даналығы деп білеміз. Ұлтымыз қазақ деп ұрандағанда сол ұлтымыздың діні, тілі, тарихы, салт-санасы ойымызға оралады. Ұлттың тыныс-тіршілігі де осы баланы отбасынан бастап (бесіктен) дұрыс тәлім-тәрбие беріп, түзу жолға қоюдан анық байқалады. Қыз баланың ары мен абыройы, сыры мен сымбатын сақтауы, келешек өміріне даярлығы әрқайсысы өз алдына дербес тақырып. Халқымызда «бір ұл тәрбиелесең – бір әулетті тәрбиелегенің, бір қыз тәрбиелесең – бір ұрпақты тәрбиелегенің» деген дана сөз бар. Әубәкір сынды үлкен ақын «Қыз бала – үйдің бояуы» деген екен. Сол кісінің айтқанындай қыз – әлемнің көркі әрі ұрпақ көбейтуші. Қыз баланың тәрбиесін ұлттық болмыстың барлық іргетасымен астастыратын халықтық қағиданы бүгінгі таңда біз де қалтқысыз ұстануымыз қажет. Оның болмысын биіктететін, тұлғалық ерекшеліктерін айқындайтын тәрбие мен ұлттық құндылықтарды айтар едік. Ана тілімізде «қыз» деген сөз бар. Ол – ең қасиетті де, құрметті сөз. Қасиетті болатыны – бүкіл адамзат әйелден тарайды: қыз келін болады, анаға айналады, одан кейін әже деген зор дәрежеге жетеді. Осы арқылы ұрпақ өсіріп, ұлт қатарын көбейтеді.

Ұлттың бойындағы бар жақсы қасиеттерді-тілін, дінін, әдет-ғұрпын, салт-санасын, дәстүрін немересіне, немересінен шөбересіне жеткізуші, дамытушы, әрине, әйел-ана. Халқымыздың ырысты ынтымағын, береке-бірлігін, туыстың татулығын іске асыратын да, ұйымдастыратын да әйел-ана. «Ағайын тату болса-ат көп, абысын тату болса-ас көп», - деген ұлағатты сөз осыдан туса керек. Кең байтақ ұлы даланы мекендеген қара орман халқымыздың бір тілде сөйлеп, әдет-ғұрып, салт дәстүрінің, мінез-құлықтарының да біркелкі ұқсас болып келуі бұрынғы өткен қасиетті Домалақ ана, Айша бибі, Жаған бегім, Нұрбике ханым,

Айғаным, Ұлпан, Зере, Ұлжан сынды дана аналарымыздан қалған үлгі. Қазақтар әдетте елге келін болып түскен қыз өз елінің барлық жақсы қасиеттерін, рухани-моральдық құндылықтарын өзімен бірге ала келіп, табалдырығын аттаған босағасының игілігіне, қала берді бүкіл сол бір қалың елге сіңірген. Бұл жақсы үрдіс, ғибратты ғадет бүкіл ұлттың бірлігіне, рухани болмысына игі ықпалын тигізген. Сондықтан да халқымыз қыздарына төрден орын беріп, қонақ деп еркелеткен, парасаттылыққа баулып еркін өсірген.

«Тар қолтықтан оқ тисе, тартып алар қарындас» деп қызға сеніммен арқа сүйеу де тек қазақта. Қыздар тәрбиесі қоғамда рухани құндылықтарды, ұлы мұраттарды иманды және инабатты бәсекемен қалыптастырады. Бұл адамның ішкі түйсігіне өрелі қасиеттерді алға шығарады. Сол адамдық қасиеттерді бойына сіңіре білген жандардан тараған ұрпақ ақыл мен алғырлықтың бүкіл бітім болмысын одан да артығырақ жақтырады. Қызды тәрбиелеу, өсіру, ер жеткізу ең маңызды мәселе. Қыз өсіру гүл өсірумен бірдей! Гүлге әлсін-әлсін су құйып, ауа жеткізіп, айналасын арам шөптерден тазартып отыру керек. Мұндай тиянақты күтім болмаса гүл солып қалады. Қыз да сондай. Оған тәлім мен тәрбие, өнер мен өнеге, білім мен мәдениет керек. Қазақта әр ата-ана өз қызын өнегелі етіп өсіруге бар күшін салып отырады. Білген білімін аямайды. Әр қыз өз отбасының тәрбиесімен ұядан ұшып, өмір деген үлкен әлемге қанат қағып жатады. Әрине, бұрын отбасылардың бәрі бірдей білімді болған жоқ. Өнерден құралақандары да көп болған. Ғылымға қол жетпейтін еді. Қазақ қыздары ғасырлар бойы осындай отбасылық тәрбиемен өсті. Олардың отбасынан алған бар тәрбиесі жақсы келін болу ғана еді. Одан өзге ешқандай мамандықтары болған жоқ. Жан-жақты білім беретін, әртүрлі мамандықтарға үйрететін, өз бойындағы өнерін өрістететін мемлекеттік тәрбие алуға қазақ қыздарының қолы ХХ ғасырдың орта кезінде ғана жетті. 1944 жылы Алматыда қазақ қыздарына арналған Мемлекеттік педагогикалық институт ашылған. Бұл институт өз қыздарын жақсы келін болуға ғана емес, әр саладағы жақсы мамандар болуға тәрбиеледі. Қазіргі біз өмір сүріп жатқан қоғамға тоқталсақ - тәуелсіз, еркін еліміз осы заманның даму үрдісі жылдамдығымен зымырап келеді. Алдағы мақсат - дамыған елдердің қатарына ену. Ал қоғам да уақыттан қалмай, ортамызға келген жаңа дүниелерге еніп, қалыптасу үстінде. Уақыт талабы-жарнамалық технология. Сондықтан қоғам уақыт талабына сай өмір сүру үшін, заман, адамдардың жеке тұлғалық факторларды талап етеді. Ұлттық сана-сезімге

сіңіп, арғы тегімізден келе жатқан адами қасиеттерімізді жойып алмауды қажет еткендей. Қазақ халқы ежелден келе жатқан мәдени мұрасымен тәрбиелік мәні зор салт-дәстүрін жалғастырып келеді. Осы байлықты нарықты заманда қалыптастырып, ұлттық қасиетін жоймау керек. Ең басты мәселе адам тәрбиесі, оның қоғамдағы алатын орны. «Орта түзер ойыңды, ойың түзер-бойыңды»-деп, Абай атамыз айтқандай мемлекеттік тұрғыда назар аударуды қажет ететін ұлттық сана-сезім, тәрбие бар. Осы орайда - болашақ сүйікті жар, ардақты ана-қыз баланың алар орны ерекше.

Қызды тәрбиелеу, өсіру, ер жеткізу ең маңызды мәселе. Сол себептен біз факультетімізде Томирис атты қыздар клубын аштық. Оның мақсаты: қазіргі қоғамдық ортада азаматтық ұстанымдары бар, жеке өмірде отбасылық міндеттерді алған білімімен ұштастыра білетін ұлтжанды, парасатты, ұлттық салт-дәстүр мен мәдениетті дәріптейтін шынайы қызбала қалыптастыру және мектепте білім алушыларының сырласатын, ой бөлісетін, қажетті кеңестер ала алатын текті қыздар ортасын құру. Бағдарламаның тақырыбы: «Қазақ отбасындағы қыздарды тәрбиелеу және қазіргі заман». Онда 5 модуль көзделген:

Модуль 1. Қазақ қыздары түрлі тарихи кезеңдерде

Модуль 2. Қазақ халық педагогикасындағы қыздарды тәрбиелеу дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары

Модуль 3. Қазіргі қоғамдағы қыздарды тәрбиелеу

Модуль 4. Гендерлік тәрбие.

Модуль 5. Қазіргі табысты әйелдің коды

«Томирис» қыздар клубының кезекті отырысы Мәншүк, Әлия, Хиуаз секілді батыр қыздарымызға арналды

Әдебиеттер:

1. Бөлеев Қ. Қазақ этнопедагогикасы – ұлттық тәрбие берудің негізі. –Алматы, 2008.
2. Бөлеев Қ. Ұлттық тәрбие – елімізде дағдарысты болмаудың, дағдарыстан шығудың және дамудың кепілі //Ұлттық тәрбие.- Алматы: Абай атындағы ұлттық педагогикалық университеті, 2010.- №1.- 71-73 б.
3. Қалыбекова А. Қазақ халық тәрбиесінің асыл мұрасы. –Алматы: БАУР, 2011.-485 б.
4. <https://bugin.kz/2079-siz-biletin-qazaq-qyzy-qanday>
5. <https://abai.kz/post/175664>

Дегтярева Татьяна Олеговна.

Педагог -исследователь по ЛФК Коммунальное государственное учреждение кабинет психолого-педагогической коррекции №6 г.Караганда Карагандинского областного управления Образования

ИГРОВОЙ СТРЕЙТЧИНГ, КАК СРЕДСТВО ДОСТИЖЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ НА ЗАНЯТИЯХ ЛФК С ДЕТЬМИ ООП

Игровой стрейтчинг - это прекрасный способ вовлечения детей с различными физическими возможностями в занятия ЛФК (лечебная физкультура). Вот несколько способов, как игровой стрейтчинг может быть эффективным средством на занятиях ЛФК с детьми: создание веселых историй: использование воображения детей, чтобы создать веселые истории, включающие в себя стретчинг. Например, "Давайте будем обезьянами, которые лазают по деревьям и вытягиваются, чтобы соревноваться, кто сможет дотянуться до самой высокой ветки". Игры с ролями: Дайте каждому ребенку роль в игре, которая потребует стрейтчинга. Например, "Ты космический путешественник, который должен вытянуться, чтобы дотянуться до звезды и принести ее обратно на Землю".

Игры на основе движений животных: Используйте движения животных, чтобы вдохновить стрейтчинг. Например, "Давайте будем как кошки, которые вытягиваются после сна, чтобы быть гибкими и сильными". Соревнования: Устроить соревнования на стрейтчинг, где дети могут соревноваться друг с другом в выполнении определенных движений. Например, "Кто сможет вытянуться как можно выше, как будто он шарахается от дождя". Игры с музыкой: Используйте музыку, чтобы сделать стрейтчинг более веселым и ритмичным. Дети могут вытягиваться и растягиваться в соответствии с ритмом музыки. Важно помнить, что игровой стрейтчинг должен быть адаптирован к индивидуальным потребностям каждого ребенка с ООП. Обязательно учитывайте их физические возможности и предпочтения, чтобы сделать занятия ЛФК приятными и эффективными для них. Современные образовательные программы и требования к содержанию и методам работы, осуществляемым в КППК нацеливают педагога на формирование широкой двигательной культуры

детей, использование в образовательной деятельности и в повседневной жизни разнообразных физических упражнений, воспитание у детей интереса к двигательной деятельности.

На сегодняшний день педагогические технологии в области физической культуры представляют собой идею физического совершенствования отдельных сторон личности ребёнка и предполагают использование разного круга (исходя из возрастных особенностей детей) средств и методов для его оздоровления и поддержания физического здоровья на должном уровне.

Одной из предложенных оздоровительных методик, которое в большей степени привлекло моё внимание в работе с детьми, методика игрового стретчинга (по классификации относится к технологии сохранения и стимулирования здоровья) – основанная на статичных растяжках мышц тела и суставно-связочного аппарата рук, ног, позвоночника, позволяющих предотвратить и исправить нарушения в работе опорно – двигательного аппарата. Поскольку игра – основной вид деятельности детей и реализовать этот мир игры в целях оздоровления и развития и является целью методики игрового стретчинга. Упражнения стретчинга проводятся в виде сюжетной или тематической игры, в которую входят 8 – 9 упражнений на различные группы мышц. Дети изображают разных животных и выполняют упражнения под музыку в спокойном темпе.

Комплексы упражнений, подобраны таким образом, чтобы содействовать решению оздоровительных и развивающих задач.

Задачи игрового стретчинга

- Оптимизировать рост и развитие опорно-двигательного аппарата (формирование правильной осанки, профилактика уплощения стоп),
- Совершенствовать физические способности: развивать мышечную силу, подвижность в различных суставах (гибкость), выносливость, скоростные и координационные способности,
- Активизировать работу глубоких мышц, нормализуя и усиливая защитные функции организма у детей,
- Воспитывать умение эмоционального выражения и творчества в движениях.

В работу с детьми можно включать как отдельные элементы стретчинга, так и строить целостное физкультурное занятие. Я его провожу 2 раза в месяц. Работа с детьми Группы 1 (контрольной) по ЛФК велась традиционными методами: разминка, суставная гимнастика, основная часть занятия, заключительная часть

подвижные игры, спортивные развлечения. Дети Группы 2 (экспериментальной) занимались по программе игрового стретчинга. Программа построена с учетом основных принципов стретчинга с учетом возрастных особенностей дошкольников: 1. Наглядность: выполнение упражнения демонстрируются взрослым или специально подготовленным ребенком с разным ракурсом (лицом к детям, спиной, левым и правым боком). 2. Доступность: с учетом особенностей возраста и уровнем подготовленности детей. 3. От простого к сложному, от знакомого к незнакомому. 4. Систематичность и регулярность проведения занятий: даже одно пропущенное занятие должно учитываться тренером: необходимо изменять нагрузку, а, возможно, и сложность выполняемых упражнений. 5. Постепенность увеличения числа повторений упражнений. 6. Индивидуально-дифференцированный подход: необходимо учитывать возраст детей, состояние здоровья, характер. 7. Сознательность: важно научить детей понимать пользу выполнения упражнения, потребность их выполнять. Для этого перед разучиванием упражнения необходимо объяснять детям для укрепления, каких мышц данное упражнение. 8. Закрепление полученных навыков дома.

Задачи программы игрового стретчинга: Оптимизировать развитие опорно-двигательного аппарата. Совершенствовать развитие физических способностей: гибкости, а также ловкости, мышечной силы, выносливости, координации движений и других физических качеств. Развитие психических качеств: ощущения, восприятия, внимания, памяти, умственных способностей. Способствовать развитию и укреплению костно-мышечной системы, сердечно-сосудистой системы, системы органов дыхания. Формирование положительного психоэмоционального состояния детей, умение эмоционально выполнять движения, проявлять творческую инициативу. Все занятия игрового стретчинга проводились под музыку. Музыка подбиралась на основе рекомендаций Е.Г. Сайкиной и Ю.В. Смирновой [29]. Комплекс игрового стретчинга. Игра разделена на несколько этапов: 1. Вводный этап, во время которого выполняется разминка. Разминка имеет важное значение для начала любой физической нагрузки, чем лучше разогрет мышечно-связочный аппарат, то есть повышение температуры тела, тем больше снижается риск получения различных растяжений, повреждение мышц и сухожилий. Грамотная разминка состоит из: 6-8 специально подобранных упражнений для мышц туловища, верхних конечностей, рук и ног, продолжительность разминки 10 – 20 минут. Здесь

выполняются упражнения для укрепления свода стопы, координации движений, ориентации в пространстве, развития внимания выполняемых с целью подготовки организма к предстоящей работе, которые должны быть сложнее и интенсивнее упражнений, выполняемым во время разминки, общая растяжка. 2. Основной этап, на котором детей знакомят с новыми упражнениями, показывают, как правильно их выполнять. Кроме того, что дети учатся выполнять новые упражнения, происходит закрепление знакомых упражнений. Этот этап характеризуется тем, что именно здесь происходит выполнение упражнений стретчинга, которые способствуют укреплению и развитию гибкости и других физических качеств дошкольников. Движения, используемые на этом этапе переплетаются с сюжетом сказки. В нашей практике я использовала: «СКАЗКА О ЖАДНОМ ИМПЕРАТОРЕ», .Сказка специально подбирается для темы занятия. Выполнение упражнений сопровождается рассказыванием сказки. Одно из условий любого занятия - тело ребенка должно получать равномерную нагрузку. Поэтому необходимо подбирать упражнения и распределять их с учетом этого условия. Заканчивается основной этап подвижной игрой, чтобы у детей развивались не только двигательные навыки, но и коммуникативные. На каждом следующем занятии необходимо продумывать упражнения для новой группы мышц. В проведенных мною занятиях проводились такие упражнения как: «БАБОЧКА», «ЗМЕЯ», «ПТИЦА». 3. Заминка. По окончании сказки дети садятся в позу «Индеец», сед на пятках, руки на бедрах, локти разведены в стороны, представить себя вождем индейцев с гордой осанкой и все время её контролирует. В этой позе находятся, все время между выполнением комплексов. 4. Завершающий этап, цель которого привести детский организм в спокойное состояние: для этого проводится игра на во восстановление дыхания, игра на внимание или пальчиковая гимнастика. Например игра «Воздушный шар»: И. п. - ноги на ширине плеч, руки подняты вверх ,вообразить ,что в руках держим шарик. Вдох через нос. Выдох, губы - трубочкой, руки опускаются через стороны, образуют большой шар. Упражнения на расслабление: дети ложатся на коврик ,закрывают глаза ,включается спокойная музыка на 2 минуты. По завершению без резких движений, встают на ноги. На основе полученных результатов для определения уровня развития гибкости в экспериментальной и контрольной группах было определено процентное соотношение показателей и общий уровень развития

гибкости у дошкольников в этом учреждении.

Учитываю следующие принципы построения занятия по данной методике:

1. Наглядность. Показ физических упражнений, образный рассказ, подражание, имитация известными детям движениями.

2. Доступность.

Обучение упражнениям от простого к сложному, от известного к неизвестному, учитывая степень подготовленности ребенка.

3. Системность.

Регулярность занятий,

повышение нагрузки,

увеличение количества упражнений,

усложнение техники их выполнения.

4. Принцип учета возрастного развития движений.

Предусматривает степень развития основных движений у ребенка, его двигательных навыков.

5. Принцип сознательности и активности.

Структура занятия по методике игрового стретчинга

Во вводной части - создание игровой мотивации на эмоциональный и психологический настрой с помощью различных видов ходьбы, бега, прыжков, упражнений для принятия правильной осанки и укрепления свода стопы, координации движений, ориентации в пространстве, развития внимания. Во время ходьбы рекомендуется разнообразить размещение детей в пространстве: использовать перемещение змейкой, зигзагообразно, двумя колоннами в разные стороны, по диагонали. Физиологическая нагрузка при этом будет определяться пройденным расстоянием, произойдет увеличение психологической нагрузки, что вызовет у детей сосредоточенность. Во второй (основной) части переходим к игровому стретчингу. Каждый сюжетный материал распределяется на 2 занятия. На 1 обучающем занятии знакомлю детей с новыми движениями, закрепляем уже известные. На втором занятии - совершенствование и точность выполнения упражнений, передача характерных особенностей образов. По мере освоения упражнений, достижения определенных навыков, качества и быстроты их выполнения, ребенок способен соотносить свои действия с определенным музыкальным ритмом и тогда

музыкальное сопровождение становится необходимым. Обучение детей основным движениям не должно остаться без внимания. Поэтому они должны быть включены в содержание занятий. Считаю, что наиболее эффективной формой организации этой части занятия, является круговая тренировка, но формы могут быть различны. Важно осуществить правильный выбор упражнений для всех групп мышц, вариативно менять виды деятельности. Подвижная игра - также составляющая основной части занятия. Её подбор осуществляется в зависимости от сложности предыдущих действий. Игра может носить более или менее активный характер. В заключительной части решается задача восстановления организма после физических нагрузок и переход к другим видам деятельности. Дыхательные упражнения способствуют более быстрому восстановлению организма, и несут оздоровительный характер. Упражнения на релаксацию включаются в каждое занятие, чтобы ребенок научился снимать напряжение мышц после физической нагрузки, расслабляться.

Подбор инвентаря и материалов к занятию осуществляется в соответствии с содержанием каждого занятия. Для поддержания интереса, разнообразия упражнений можно использовать стихи, загадки, речевки. Элементы игрового стретчинга можно использовать и в других видах физкультурно – оздоровительной работы как для снятия напряжения в мышцах, так и для повышения физической работоспособности. Утренняя гимнастика – с элементами игрового стретчинга создаёт организованное бодрое начало дня. Бодрящая гимнастика – переход от мышечных напряжений к расслаблениям позволяют в короткое время нормализовать все функции организма, улучшить настроение, поднять мышечный тонус.

Применение данной методики предполагает формирование у детей устойчивого интереса к освоению новых движений, привитие навыков самоконтроля действий в процессе занятий, развитие сознательности, инициативы и творчества.

Стратегически насоки на реформата в системата на образованието

Байкеева Л.Т.

*Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати,
Казахстан*

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

В предшествующие исторические эпохи изменения человеком среды носили локальный характер и не нарушали глобального гомеостаза биосферы. В настоящее время деятельность человека затрагивает все оболочки планеты и распространяется на околоземное космическое пространство. Возникает угроза необратимых изменений окружающей среды, которые могут сделать невозможным существование человека как биологического вида. Эти проблемы обозначены в работах таких ученых в области экологии, как Э.В. Гирусов, Ю. Т. Марков, Д. Ж. Маркович, Н. Н. Моисеев и др.

Экологическая ситуация оказывает значительное влияние на экономическую, политическую, духовную жизнь общества, Человеку необходимо переосмыслить сущностные основания своего бытия в мире, ценности и приоритеты общественного развития (Н. Н. Моисеев, Н. Ф. Реймерс, С. С. Шварц и др.). Экономический рост, принятый развитыми странами в качестве основной парадигмы общественного развития, требует постоянного увеличения потребления природных ресурсов, что противоречит условиям сохранения гомеостаза биосферы, а следовательно, и необходимого для существования человека качества окружающей среды. Поэтому во всем мире становится актуальным поиск альтернатив доминирующей в современном мире техногенной цивилизации и повышенный интерес к «неиндустриальным» способам жизни и традиционным культурам. Ведется разработка биологических и безотходные технологий, новых источников энергии и новых конструкционных материалов. Анализ исследований показал, что характерными чертами XX в. и начала XXI в., с одной стороны, являются экологизация общественного сознания, а с другой - возвращение человека в культуру,

воспроизведение тех ценностей, которые бы сохранили здоровым социум (Б. М. Бим-Бад, Е. В. Бондаревская, Л.А. Буюва, Н. Д. Никандров и др.).

Экологические противоречия проявляются во всех природных сферах, ставят человечество на грань выживания. Современная идеология выживания заключается в единении окружающей средой на основе гармонизации социально-экономического и экологического развития цивилизации. Это предполагает изменения ценностных ориентации каждого человека и социума в целом, понимание смысла и значения предстоящих перемен, перемещение приоритета в преодолении глобальных экологических проблем из техникоэкономической сферы в сферу идеологии, морали, образования.

Сегодняшнее молодое поколение призвано критически переосмыслить опыт и результаты антропоцентрического отношения к природе в ретроспективе, реализовать стратегию устойчивого развития. Поэтому в контексте глобальных экологических проблем вся система образования должна быть ориентирована на выполнение двух взаимосвязанных функций: гуманистической, суть которой сводится к ориентации педагогического процесса на выживание и развитие всего человечества, и экологической, которая акцентирует внимание на сохранении всех компонентов природы в целом, обеспечении условий для сохранения жизни (А. Д. Урсул). Следовательно, стратегия развития образования ХХІ века должна разрабатываться с учетом взаимосвязи идей гуманизации и База данных «Экология и современность» 2 экологизации на всех ступенях и уровнях образования. Однако изложенный подход, востребованный жизнью, пока еще не реализован в должной мере коллективами учреждений образования, включая и высшие учебные заведения. Актуальность и значимость этой проблемы несомненна. Основная ее цель: определить теоретико-методологические основания развития экологической культуры студентов высших учебных заведений.

Формирование профессиональной готовности связано с формированием ряда аспектов: педагогического, исторического, экономического, социологического, социальнофилософского и др. Исследования свидетельствуют об определенной степени разработанности каждого из вышеуказанных аспектов. Готовность рассматривается во всех исследованиях как первичное и обязательное условие успешного выполнения любой деятельности. В настоящее время совершенствование экологической

подготовки, выступающей основой развития экологической культуры личности, названо в числе приоритетных задач. Н. Н. Боровская считает, что при формировании эколого-педагогической готовности необходимо учитывать следующее:

- экологическую направленность личности будущего специалиста;
 - содержание, методы, формы, методические средства в экологической подготовке студентов;
 - региональный компонент и его место в системе экологического образования;
 - основные проблемы экологопедагогической подготовки специалиста;
 - технологию подготовки педагога-лидера в экологическом образовании [2].
- Е.А. Тихонова понимает под «готовностью» завершение системы экологической подготовки и выделяет несколько условных этапов:

- социальную готовность - формирование знаний об актуальности экологических проблем и убеждений в необходимости их решения;
 - специальную готовность - максимальную экологизацию содержания всех специальных дисциплин, изучаемых на факультетах;
 - психолого-педагогическую и методическую готовность - создание основных идей по экологическому образованию будущих специалистов [3].
- Взаимодействие с природой, участие в природоохранительном просвещении населения, усвоение системы знаний, способов деятельности, опыта творческой деятельности и эмоционально-ценностных отношений определяют содержание экологического образования студентов [4].

Экологическая подготовка будущего специалиста, по мнению И. Д. Зверева, должна соответствовать трем группам требований:

- формированию у будущего специалиста сознания и чувства гражданского долга, ясного понимания того, что охрана окружающей среды - это общегосударственное дело, имеющее международное значение;
- воспитанию будущего специалиста как страстного любителя и защитника природы, активно борющегося за сохранение и приумножение ее богатства. Сила его убеждений подкрепляется знанием естественных основ охраны природы и сочетается с качествами страстного и активного борца;

Экологическая культура - явление, детерминированное многими внутренними и внешними факторами, поэтому встречаются трудности при определении ее сущности. Особенно трудно вскрыть ее субъектную сторону, найти ее информативные показатели. В нашем исследовании мы выделили следующие компоненты экологической культуры будущих специалистов. Мотивационный компонент - представлен системой побудительных сил, потребностей, притязаний, намерений и жизненных предпочтений. Основой мотивационного компонента является профессиональная направленность, личная установка на приобретение и реализацию своих знаний, умений и навыков, что также выражается в склонности, интересе к профессии, желании добиться успеха.

Экологическая культура тесно связана с мотивацией, которая не только определяет актуальность осуществляемой деятельности, но и перспективу ее развития в желаемом направлении. Культура формируется более успешно, если у студента развита положительная мотивация усвоения экологических знаний и умений. Ценностно-мировоззренческий компонент - образован совокупностью социальных, психолого-педагогических, экологических ценностей, созданных человечеством и включенных в педагогический процесс на современном этапе развития образования. Ценностная мировоззренческая установка на справедливое устройство мира, на равные возможности для каждого человека является мотивационно-ценностной сущностью рассматриваемого компонента экологической культуры, который позволяет осознать будущему специалисту личностный смысл знаний в качестве ценностей, обеспечивающих студентам возможность осмысления природы как высшей самооценности в жизни человека и ее гуманное назначение в сохранении здоровья каждого члена общества.

В процессе формирования экологической культуры будущих специалистов мы выделяем 5 этапов:

1-й этап – ориентировочно ознакомительный, предполагает ознакомление с целями, задачами, содержанием будущей профессиональной деятельности, ее местом и ролью в решении экологических проблем.

2-й этап – потребностно -мотивационный, заключается в формировании ценностных установок по отношению к природе и человеку.

3-й этап - практико-ориентированный, этап приобретения студентами знаний о взаимосвязи и взаимодополняемости тенденций экологизации и

гуманизации в образовании и цивилизационном развитии; выработки понятия о личностноориентированном стиле профессиональной деятельности на основе формирования профессиональных ценностных ориентации и знаний о механизмах развития личности.

4-й этап - самоорганизации, предполагает осмысление имеющихся знаний и опыта, использование в практической деятельности полученных знаний, умений, навыков; направлен на создание собственных моделей профессиональной деятельности с включением в нее экологической составляющей.

5-й этап - рефлексивный, этап оценки субъектом продуктивности своего развития в профессиональной деятельности; значимости решаемых проблем, осуществляемой экологической деятельности. Данный этап выделен как отдельный условно, так как он пронизывает все названные этапы.

Основными тенденциями в развитии экологической культуры студентов являются гуманистическая направленность педагогического процесса, подчеркивающая значимость формирования социальноэкологической компетентности будущих специалистов; технологизация педагогического процесса, отвечающая требованиям диагностичности, социальной контекстности, моделирования профессиональных ситуаций; творческая самореализация, отражающая зависимость формирования компетентности от степени развития профессиональной свободы и ответственности личное за свои действия, раскрытия ее потенциала в социально - экологической деятельности.

Литература:

1. Зверев, И.Д. О приоритетах экологического образования / И. Д. Зверев // Теоретические аспекты /- М.: 2005.
2. Миронов, А.В. Содержание экологического образования будущего учителя / А. В. Миронов. - Казань: КазГУ, 2008 - 216 с.
3. Сериков, В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. - М.: 2007. - 272 с.
4. Степанова, Г. А. Теория и практика формирования профессионально педагогической готовности студентов: Г.А. Степанова; - М., 2005.

Съвременните методи на преподаване

Каракулова-Федяева З.Ш., к.п.н., асс.проф.

Мальшева А., студент 4 к.

Каспийского Университета РК

ВЛИЯНИЕ СТИЛЯ УПРАВЛЕНИЯ КЛАССНОГО РУКОВОДСТВА НА МОТИВАЦИЮ К ОБУЧЕНИЮ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

В настоящее время, повышен интерес общества к проблеме эффективного взаимодействия обучающего и обучающегося, которая отражена в государственном образовательном стандарте второго поколения [1, с. 192]. По этой же причине, одним из главных поставленных ориентиров обучения является правильное формирование и повышение познавательной и учебной мотивации младших школьников, в связи с тем, что конкретно она описывает успешность развития познавательных процессов, сопутствует увеличению работоспособности учащихся, упрощает запоминание и усвоение нового учебного материала.

Изучив источники психолого-педагогической литературы известно, что в течении развития младшего школьного возраста происходят кардинальные изменения в психическом развитии ребенка: качественно преобразуется, прежде всего, познавательная сфера, формируется база для формирования личности, уже проявляется сложная система отношений, прежде всего со взрослыми и сверстниками. Основным видом деятельности в младшем школьном возрасте становится соответственно учебная деятельность, которая конкретизирует и обозначает важнейшие изменения, происходящие в развитии психики детей [2, с. 47].

Главенствующим фактором успешного и гармоничного развития в школьной жизни ребенка является, общение с учителем. Непосредственно, процесс и влияние педагогического общения происходит во время учебной и внеурочной деятельности учащихся в школе, оно направленно на создание

комфортабельных и благоприятных психологических условий и иную психологическую оптимизацию учебной деятельности между классным руководителем и учащимися [3, с. 30].

Общепринятая форма взаимодействия учителя с учениками идет на информационном уровне, но при особом структурировании: изначально это рациональное - суть любой мысли, далее - эмоциональное, все, что мы говорим, мы вносим в это свой стиль, жест, интонации. В последующем, это волевой аспект: рекомендации, указания, просьбы, пожелания. Соответственно, практическая часть того, что мы собой представляем в действительности, как мы ведем себя в разных ситуациях, т. е. что мы представляем собой в жизни, то, что мы называем психологическим контактом, это есть взаимодействие эмоционального, волевого, практического в педагогической и ученической среде. Непосредственно отношения человека выражают какую-то его потребность. Основой межличностных отношений являются потребности, и именно поэтому от каждого учителя сегодня требуется, чтобы в своей деятельности он учитывал индивидуальные особенности, интересы и потребности каждого конкретного ребенка.

В процессе общения младшие школьники усваивают не только содержание материала, но и отношение к ним самого учителя. Это крайне значимо для учеников младшего школьного возраста, когда происходит формирование навыков межличностного общения. Эффективность такого общения учителя с учеником зависит от готовности ученика принять обращенное к нему замечание и адекватно отреагировать на него, но учитель не всегда заботится о такой готовности. Психолого-педагогическое влияние будет более успешным, если учитель пользуется уважением и доверием со стороны учеников как человек; умеет понимать по реакции детей, как воспринимают и оценивают его личность те ученики, на которых он собирается воздействовать, в этом случае меняется не только поведение ученика, но и личность самого учителя.

Педагогические ситуации могут быть простыми и сложными, учителю ежедневно приходится включаться во взаимоотношения с учениками по разным поводам:

1) конфликты деятельности, возникающие по поводу выполнения учеником учебных заданий, успеваемости, вне учебной деятельности;

2) конфликты поведения, возникающие по поводу нарушения учеником правил поведения в школе, на уроках, вне школы;

3) конфликты отношений, возникающие в сфере эмоционально-личностных отношений учащихся и учителей в сфере их общения [3, с. 35].

Конфликт в позиции учитель — ученик может проявляться, как стремление учителя утвердить свою позицию и как протест ученика против несправедливого наказания, неправильной оценки его деятельности, поступка. Концепция личностно-ориентированного образования в начальной школе выдвигает ряд требований к учителю. Кроме высокого профессионализма, он должен обладать свободой от стереотипов и педагогических догм, способностью к творчеству, широкой эрудицией, высоким уровнем психолого-педагогической подготовки, высокой культурой и гуманными установками по отношению к людям, в особенности к детям.

В проведенном нами исследовании по изучению влияния стиля педагогического общения классного руководителя на мотивы учения младшего школьника, мы пришли к следующему выводу, что стиль педагогического общения учителя является обязательным условием и фактором, который оказывает большое влияние на мотивацию учения младшего школьника. При авторитарном стиле педагогического общения, авторитет учителя подавляет формирование творческой самореализации детей. Либеральный стиль указывает на значимость межличностных отношений с одноклассниками, не на выстраивание отношений с учителем. При демократическом стиле формируется более положительное отношение обучающихся к процессу учения.

Таким образом, наиболее эффективным стилем, благоприятно воздействующим на мотивационную сферу учащихся, является авторитарно-демократический.

Говоря о личности педагога и его влиянии на учащихся, из теоретических предпосылок исследования видно что, одним из возможных механизмов межличностного влияния, построенном на предположении, что личность, обладающая более ярким проявлением индивидуально психологических качеств, чем у окружающих ее индивидов, транслирует эти качества в виде всевозможных образцов активности.

Список используемой литературы:

1. Абрамова Г.С. Формирование интереса к учению у школьников . – Москва: АК Проект, 2015. – 192 с.
2. Божович Л.И. Проблемы развития мотивационной сферы ребенка . – Москва: Педагогика, 2000. – 47 с.
3. Лусканова Н.Г. Методы исследования детей с трудностями в обучении: учеб.метод. пособие. – Москва:Фолиум, 2016. – 30 с.

Belgibayeva G. K.

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Professor

Zhumaniyaz A.T.

*2nd year undergraduate student of Karaganda University named after E. A. Buketov
Kazakhstan, Karaganda.*

CASE TECHNOLOGY AS A METHOD OF FORMING A COMPETENT TEACHER IN PRESCHOOL EDUCATION

Annotation: After graduation, a graduate faces such a problem as adapting to a new employee role. Every graduate experiences difficulties in the first years of work. Each type of difficulty, for example, personal communication with colleagues, may face the organization of educational activities, filling out plans, changing the schedule of the educator. As a rule, when studying in professional institutions, industrial practice is not enough to form a competent teacher. The article suggests using case tasks for senior preschool teachers to solve the problem. Each task includes various topics that help to model actions in certain situations. The purpose of this article is that teachers are invited to understand a real life situation, and its description activates not only any practical problem, but also a certain set of knowledge that needs to be learned when solving this problem.

Key words: case technology, case tasks, teacher, competent teacher, young teacher, preschool educational organization

The future of our country is reflected in the image of today's generation and its inclusion in the number of civilized countries. It is necessary to develop it comprehensively, relying on the world's best practices and creating favorable conditions for the development of a new type of training, that is, the natural abilities of each child. At the same time, in his address to the people, our president never ignored the main guarantee of the country's development – education. Such works as improving the quality of education, increasing the prestige of Teachers, Building a new school

and kindergarten are carried out step by step on the direct instructions of the head of state. In the implementation of the president's address, teachers have a great task.

The new paradigm of education in the XXI century is based on equipping future specialists with universal methods of independent study, knowledge, skills, skills and activities: cognitive, information and communication, reflective skills.

Successful training of students, the formation of their cognitive activity, the solution of the problems of professional development are aimed at improving professional and general competencies.

The word "case" (Eng. - situation, situation) should be understood as an analysis, analysis of a specific situation, a business game. The analyzed situation reflects the real situation that exists in life and includes a problem with difficulty, conflict or hidden task. The interactive nature of the technology allows you to show activity, initiative, independence, cooperate with comrades and form your own opinion, develops communication skills and the ability to clearly express thoughts. Most importantly: the case method focuses on the field of professional decisions and motivations [2].

Case is a multi – valued concept that is interpreted as follows - "case", "event" (lat. casus), according to which casus the method is called the discussion of various casuistic life or professional situations. Sometimes in Kazakh literature, instead of case technology, the concept of "method of analysis of a real situation" is used [3];

- description of the real situation;

- to generate a discussion, to indicate an event that occurred in a specific area of activity, which is used to encourage its participants to discuss, analyze and make decisions;

- educational material used orally, in writing or with the help of technical teaching tools, a situation is presented that covers current economic, personal, moral, social or political issues [4].

In our case, Case technology is a pedagogical technology based on modeling a professionally significant situation in order to identify important problems and search for alternative solutions to their solution. Case technology opens up creativity, teaches

not only students, but also the educator to think and act differently. This method contributes to the democratization of the educational process, the formation of progressive thinking in educators, increases the motivation of pedagogical activity [5].

At the beginning of the case planning, it is necessary to clearly define its sequence. To give dynamics to the discussion of the problem, a simple scheme of questions can be proposed, for example:

- what does the real situation say about? (the essence of the situation should be formulated in one phrase);

- what is the proposed problem in this case?;

- "who's to blame?" (this question should be answered by coming to a general opinion);

- "now what?" (offer your own options for solving the problem).

Case method ideas:

- the method is designed to gain knowledge in subjects that may have multiple answers to the questions asked;

- formation of skills of joint creative activity of objects of training;

- the result of using the method is the acquired knowledge and skills developed in the course of work.

In the generalized algorithm for working with a case, six stages are distinguished.

1. Introduction to the problem. It is recommended to briefly describe the situation and reflect the essence of the problem in one sentence.

2. collecting information. It is necessary to describe all the important persons involved in the situation, compare aspects that are important in solving the problem under discussion, find and evaluate information.

3. consider alternatives. At this stage, the development of various solutions and the study of their alternatives is underway.

4. making a decision. Options for solving the problem are evaluated and the optimal solution is selected.

5. presentation of the solution. This is the stage of presenting the decision and proving the choice.

6. Comparative Analysis. Analysis of the decision search strategy, comparison of the initial and intermediate options with the actually adopted Requirements for teachers working with cases

The development and maintenance of cases is a very difficult task that puts forward the requirements of high professionalism, pedagogical skills and erudition.

The main advantage of the case is the optimal combination of practical activities and theoretical material, which is an important point in the training of future specialists. The ability to analyze various situations, evaluate alternative solutions, choose the right options and draw up a plan for their implementation-these are case tasks.

In our study, a survey was conducted among young teachers of preschool educational organizations of Karaganda University named after Academician E.A. Boketov of Karaganda city in order to determine their subjective attitude towards case technologies as a method of forming a competent teacher. 40 students participated in the survey. The experiment consisted of three stages: defining, formative and control. In the defining period of the research, it was conducted in the following directions:

- 1) to study the state of the professional thinking process of young teachers;
- 2) determining the level of development of teachers' creative abilities;

3) study the conditions for the effective development of creative abilities. In the formative period, we presented specially developed case-tasks to young teachers of Karaganda University named after Academician E.A. Boketov, which were used in the process of professional adaptation in kindergartens. Case tasks are presented in the form of a set of 50 tasks with solution options. For example: a child in a group bites children every day, parents began to complain to the teacher, and the teacher talked to the child in his place, but this did not change anything in his behavior. Then the parents of this group turned to the kindergarten administration. What is the teacher's mistake? Stages of working to bite a child? As for the decision: the work should be carried out comprehensively: - tell the educator that the situation cannot be ignored; - work with

the parents of the bitten child; - conversation with parents of the group; - psychologist's work with the child, elimination of the cause of his biting; - advise the teacher to talk to the children about the rules of behavior in the kindergarten. Conclusion: do not leave the situation alone, because for the child, biting will be the only way to express their emotions, and in the future they will not be able to properly explain their thoughts and come to an agreement with others. Each case has its own way of solving, but during the discussion, you can find the alternative shown in the collection. The tasks presented by us were used by senior educators throughout the year in the process of adapting young educators to work. The control period consisted of processing and analyzing the results of the experiment, as well as developing recommendations for the use of the teaching methodology using case technologies.

Before the experiment, teachers' creative activity was conditionally differentiated on three levels depending on the severity of indicators. Educators who are not interested in the chosen profession have reached a low level, they do not have the habit of completing the work that has been started. The middle level included educators who wanted to act according to a known, predetermined algorithm. A high level was shown by educators who are able to think quickly and logically, and who are able to identify and reveal internal connections between phenomena. The testing method was used to measure the creative activity of educators. The developed test included tasks for each level of assimilation, which ensured the necessary reliability of the measurement materials. If the work has 0-1 errors, "excellent" is given, "good" - 2-3 errors, "satisfactory" - 4-6, "unsatisfactory" - more than 6 errors. The obtained results are presented in percentage value in Table 1.

Table 1

Analysis of the creative activity of educators in the identification period

Assessment of material mastery %	%
"3" is satisfactory	0 %
"4" is good	75 %
"5" is very good	25 %

Analysis of the defining period of the experiment made it possible to make the following conclusions: not a single educator received an "unsatisfactory" grade. A large percentage showed "good" results, 75% (32 teachers), 25% (8 teachers) received the highest grade "excellent", which indicates a lack of good mastery of the theoretical part of teaching and practical knowledge. After the use of case technologies, the control period, which analyzed the changes in the level of knowledge and skills of young teachers, the dynamics of their activity, was conducted shortly after the formative period. Another test was organized, the results of which showed the success of using case technologies during the period of adaptation of young teachers to the preschool organization. The results of the survey are presented in Table 2.

Table 2

Comparative analysis of detection and control period

Assessment of material mastery %	Initial results	Latest results
"3" is satisfactory	0 %	0 %
"4" is good	75 %	25 %
"5" is very good	25 %	75 %

In Table 2, where the initial and final results are placed for comparison, we see that 75% (32 teachers) showed good results in performing test tasks, 25% (8 teachers) received good grades, their indicators did not change. Thus, the positive grades after the formative period are 50%, which is 24 teachers. The experiment confirmed that the use of case tasks not only allows to increase the level of education of young educators, but also contributes to the development of professional thinking, creative abilities and creative activity. This is done by directly joining the pedagogical process, increasing his mental activity in searching for answers to questions in the lesson.

The use of case technologies in a preschool educational organization for the formation of a competent teacher will be successful if we take into account the

sequence of works. We divided into three stages, training of educators, practical (schemes and situation analysis) analysis.

Phase I includes the following: 1. introducing young teachers to basic information about the kindergarten at the beginning of their work. 2. Show a slide show about the history of establishment and development of the institution, its current situation. 3. Organizing a meeting of young teachers with one of the experienced teachers of this institution. 4. To give the young teacher the opportunity to ask questions that arise and receive a competent answer from the head of the BBU, a senior educator, a mentor. 5. To organize a school of young educators in the kindergarten so that everyone feels comfortable.

Stage II development of schemes and analysis: 1. Written practical analysis of situations is carried out individually. 2. Holding seminars-practicums using case technologies in small groups (3-5 people) for 60 minutes. 3. Intergroup session includes successive reports of working groups, answers to questions posed in case assignments.

Stage III analysis: 1. Discussion in small groups. 2. Organization of reflection with educators in a round table format. 3. Summing up the positive and negative sides of the results of the case analysis.

Currently, the relevance of using technology is becoming more and more obvious. The introduction of cases into the process of professional formation allows a young specialist to enter the world of real professional practical work, which significantly increases the qualifications of university graduates and allows them to quickly adapt to workplaces.

Methodological recommendations for the use of case technology for the formation of safety culture of preschool children

First of all, the teacher should understand and accept the methodological principles and methods created for working with case technologies. Accepting them and making them the basis for their work and work with children.

- This is a cultural approach that invites the teacher to consider case work as a way of forming the culture of a preschool child. It is not just education and formation

of ideas, but introducing the child to the culture of communication, understanding of rules, recognition and application of values, understanding of important patterns. The teacher should form an understanding of the reasonableness of the norms, their cultural and universal status, and the importance of the common good. These aspects should be included in the dialogue on the case materials, and it is this humanistic and cultural generalization that should be led by the teacher of the children working on the case.

- This is an active approach that invites the teacher to consider case work as a communicative and cognitive activity, joint creativity. The purpose of the case is to stimulate communication and thinking on the topic of security. The teacher's goal is not to get the right answer, but to encourage active inquiry, communication, and balanced decision-making. The teacher remembers the rule that the answer found on his own, proven, shared by others is more likely to become an internal rule of the child.

- This is a subjective approach that invites the teacher to consider case work as a way of supporting the child in active recognition of the world, as a way of stimulating his independence and initiative. The teacher recognizes that the preschool child is a person who has certain ideas about the world and has experience of safe behavior. The teacher does not try to put the child's words into his mouth, does not try to quickly complete the task, giving ready and correct answers. He gives time to think and search, to update his experience, to justify his choice.

- This is a personal approach that encourages the teacher working with the case to fully respect the individuality of the participating children. This, on the one hand, is reflected in the teacher's preparation of interesting and possible tasks that are relevant and understandable to children. On the other hand, when working with a case, the teacher sees each child, his activity, achievements, and interesting words. In the case of case work assessment, it emphasizes the child's original or active contribution to the discussion.

Literature:

1. Sovremennye metody na urokah tehnologii. Kejs-metod: problemnoe i proektnoe obuchenie. FGOS. - Moskva: Mir, 2022. - 442 c.
2. Ivanova, N.V. Razvitie predstavlenij o srede v pedagogicheskoj nauke / N.V. Ivanova, M.A. Vinogradova // Vestnik Cherepoveckogo gosudarstvennogo universiteta. – 2011. – № 4. – Т. 3. – S. 150-154.
3. Andriadi, Irina Petrovna Kejs-metod v pedagogicheskom obrazovanii. Teorija i tehnologija realizacii. Tematicheskij sbornik kejsov. Uchebnoe posobie / Andriadi Irina Petrovna. - M.: Moskovskij psihologo-social'nyj universitet (MPSU), 2022. - 660 c.
4. Mihajlova E.I. Kejs i kejs-metod: obshhie ponjatija // Marketing. 1999. № 1. S. 39-44.
5. Surmin Ju.P. Situacionnyj analiz, ili anatomija kejs-metoda. Kiev: Centr innovacij i razvitija, 2002. 286 s.
6. Carapkina Ju.M. Ispol'zovanie kejs-tehnologij pri obuchenii studentov // Obrazovanie i nauka. – 2015. – №. 3 (122).
7. Fedjanin N., Davydenko V. Chem kejs otlichaetsja ot chemodanchika/Obsuzhdenie za rubezhom. 2000. №7.
8. Dolgorukov A. Sase-study kak sposob (strategija) ponimaniya: prakticheskoe rukovodstvo dlja t'jutora sistemy otkrytogo obrazovanija na osnove distancionnyh tehnologij. M, 2002.
9. Budzhe T. Kak pomoch' vospitateljam perejti na novye metody raboty s det'mi / T. Budzhe // Spravochnik starshego vospitatelja. 2017. №10. S. 3–6 [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://e.stvospitatel.ru/589435>
10. Kraevskij V.V. Metodologija pedagogiki: novyj jetap: ucheb. posob. dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij / V.V. Kraevskij, E.V. Berezhnova. – M.: Akademija, 2006. – 400 s.
11. Slastenin V.A. Pedagogika: ucheb. posob. dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij / V.A. Slastenin, I.F. Isaev, E.N. Shijanov. – M.: Akademija, 2002. – 576 s.
12. Radzhabaliev G.P., Nurmagomedova N.H. Kejs-tehnologii v obrazovanii // Vestnik Social'nopedagogicheskogo instituta, 2015, №. 2 (14), S. 58-63.
13. Abildina A.S. Kejs-tehnologija kak odin iz innovacionnyh metodov v obrazovanii // Pedagogicheskaja nauka i praktika, 2019, №. 3 (25), S. 50-52.
14. Masalkov I.K., Semina M.V. Strategija kejs-stadi: Metodologija issledovanija iprepodavanija: Uchebnik dlja vuzov. — M.: Akademicheskij Proekt; Al'ma Mater, 2011.— 443 s.;

Belgibayeva G.K., Tolegen A.A.

Karaganda University named after academician E.A. Buketov, Kazakhstan

ADAPTATION TO KINDERGARTEN: FEATURES OF DIFFERENT AGE GROUPS AND INDIVIDUAL CHARACTERISTICS OF THE CHILD

The adaptation of a child in kindergarten is a difficult process for all participants – the child, his parents and caregivers. How to ensure successful adaptation, the formation of a positive attitude towards kindergarten, maintaining health and creating conditions for the active development of a child in the preschool period?

Kindergarten is a new stage in a child's life, where he encounters a group of peers. Many children have difficulty adapting due to changes in the environment, toys, rules and new people, which can cause stress. The passage of the adaptation period depends on the child's health. Parents play a key role, and to facilitate the process, support may be required from a preschool that provides open interaction with parents and answers to their questions about the upbringing and development of children.

Pedagogical literature focuses on the issues of adaptation of children aged 2-3 years to kindergarten, by authors such as T.S. Babajan, V.A. Petrova, A.I. Katinen, B.M. Teplov, P.N. Jacobsoni, etc. Adaptation is considered as a medical and pedagogical problem, the solution of which requires the creation of conditions to meet the needs of children in communication, close interaction between family and social education, social and medical care and the methodical organization of the educational process (H.A. Vetlugina, L.P. Pechko, etc.).

The problem of adaptation of children in preschool institutions attracts the attention of foreign researchers such as M.R. Bityanova, V. Manova-Tomova, A. Atanasova-Vukova, as well as foreign psychologists, including A. Maslow, A. Rudolph, W.D. Broadus, F.V. Emil, Z. Freud, S.V. Herbert, E. Germani, and domestic scientists, such as S.D. Artyomov and A.N. Rosenberg, M.I. Dyachenko and L.A. Kandybovich, E.V. Shorokhova, etc. Modern research, including the works of V.V.

Davydov, E.V. Proskura, E.A. Timofeeva, A.V. Mudrik, V.A. Petrova and others, pay more and more attention to the issues of social adaptation of the individual.

Adaptation is a stage of personal formation of an individual in the process of joining society, as indicated by V.A. Petrova, I.V. Gruzdova, A.N. Leontiev, B.M. Teplov, R.V. Ogandzhanyan. Personal development includes entry into the environment, adaptation and integration.

The age range of early childhood (1-3 years) is defined as a key period of development that significantly affects future personal development in society. This period is associated with three important life achievements of the child: walking upright, speech communication and subject activity.

Walking upright provides free spatial orientation and up-to-date information. Speech communication promotes the assimilation of knowledge, the development of skills and abilities, as well as adaptation to social norms and rules. Subject activity forms the motor functions of a child [2].

At the age of 2 to 3 years, a child unknowingly discovers the world and realizes that everything around has its own names. This age is accompanied by the development of speech communication, which gives the child direct access to cultural values. Scientists distinguish three groups of children according to their behavior and communication needs: those who seek attention and affection from their elders, those who are interested in interacting with different adults to obtain information, and those who strive for active activity and independent actions. Children from the first group, who are used to close people, may have difficulty entering preschool. To mitigate adaptation, it is recommended to expand the child's social circle before his admission to the institution, as well as provide him with the opportunity to interact with peers, which is considered important for his development [3].

The interaction of a child with a group of peers is characterized by conditional equality, forming a unique type of social interaction known as «subject-subject». This approach can help a child understand the meaning of people's behavior, their

independent actions, as well as develop the ability to defend their point of view, aligning it with social norms and the views of other people [3].

The period of adaptation in kindergarten depends on the child's initial skills, including preparing his nervous system to adapt to conditions that are constantly changing. It is usually easier for children from large families or families with a large number of relatives to get used to a new environment than for those who had a limited circle of friends and, consequently, less diverse life experiences.

There have been cases when children undergoing adaptation in kindergarten experienced serious difficulties with forming their speech. Basically, the kids' speech was limited to verbs, remaining monosyllabic, and there was also a decrease in vocabulary. In colloquial speech, children preferred to use words that carry a simplified meaning (infantile). In cases where the adaptation process took place in a lighter form, spoken language, as a rule, was not significantly deformed [4].

Children with high excitability show vivid emotions and active participation in games, accompanied by short attention and frequent changes of activities. At the beginning of adaptation, nervous overloads and mood swings may occur. The acute phase of adaptation, according to research, lasts from 7 to 10 days in a nursery, about 3 weeks in kindergarten for 3-year-olds and a month or more in older age. The main goal of the preschool is to ensure interaction between educators, children and parents, creating a favorable environment for adaptation. The child's entry into a new environment includes a strict regime, prolonged absence of parents, new responsibilities, interaction with strangers and new spaces with unusual objects.

Changes in a child's life can cause stress, affecting psychoneurotic disorders. The principles of organizing the activities of a preschool institution include the selection of suitable caregivers, keeping children in a familiar environment, informing parents about adaptation, taking into account individual characteristics and preliminary familiarization. The formation of a positive attitude of children towards kindergarten depends on the efforts of educators, creating a harmonious atmosphere and comfort. A

warm atmosphere will make adaptation easy, and the creation of cozy zones and a children's «house» contributes to a sense of comfort and coziness in kindergarten.

To meet the needs of movement, it is recommended that kids organize a sports club, giving importance to the design to stimulate interest. Children aged 2-3 years old cannot express their emotions clearly, so artistic activity in the form of drawing on a piece of paper allows them to express feelings. A creative corner with pencils and paints in preschool institutions creates an opportunity for children to develop motor skills and express their emotions.

Special games with sand and water have a calming effect on kids and have developmental characteristics, especially during the period of adaptation to preschool.

The transition of children 2-3 years old from a family to a preschool institution presents difficulties for them and their parents. Various obstacles arise on the path of adaptation, including a low degree of neuropsychological development in children of this age, associated with family parenting styles and biological factors. Many problems, including delayed development of thought processes, speech, attention and memory, can affect the further development of a child during the early preschool age.

The second problem in the behavior of preschool children is associated with abnormalities in sleep, appetite and emotional state, including anxiety, hyperexcitation, low emotion, lack of contact, fears, stuttering, nocturnal enuresis and tics. It is important that caregivers can personally get to know each child to study his individual characteristics of development and behavior.

Targeted training of parents and educators has a positive effect on the difficult process of children's adaptation to new conditions. It includes the selection of teachers for the appropriate groups, the preservation of children in a familiar environment at the initial stage, taking into account individual characteristics, preliminary familiarization of parents with the conditions of a preschool institution. A successful adaptation process is determined by restful sleep, good appetite, positive emotional state, restoration of skills, active behavior and corresponding weight gain. Educators, in turn,

are obliged to inform parents about the adaptation process, using adaptation games and, if necessary, consultations with specialists of the institution.

References:

1. Aksarina M.N. Early childhood education. – M.: Medetsina 2017. - 304s.
2. Belkina L.V. Adaptation of young children to the conditions of preschool education. Voronezh: Uchitel, 2016, 236с.
3. Vakhnina, N. The first day in kindergarten // Preschool education. - 2012. - No.7. - pp.13-18.
4. Social work with various groups of the population: studies. the manual / edited by N. F. Basova. M., 2012. – С. 53.
5. Technologies of social work / edited by E. I. Kholostova. M., 2013, – С.123-127.

Прәлі Альбина Шынәліқызы

“№1 Е.Молдабаев атындағы мектеп-интернат” КММ

ТАРИХ ПӘНІНЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ САПАСЫН ЖЕТІЛДІРУ

Қазіргі таңда жас ұрпаққа ХХІ ғасыр деңгейінде жан-жақты білім беру күн тәртібінде тұрған өзекті мәселе болып отыр. Ел Президенті Н.Ә.Назарбаевтың кезекті Қазақстан халқына Жолдауында: «Біз білім беруді жаңғыртуды одан әрі жалғастыруымыз қажет, «Өмір бойы білім алу» әрбір қазақстандықтың жеке кредосына айналуы тиіс» делінген. Елбасының осы сөзі, біздің ұстанатын өмірлік қағидамыз болу керек. Яғни жас ұрпақты тәрбиелеу мен білім беруде мұғалімдер қауымына ерекше жауапкершілік пен міндет жүктеліп отыр. Соның бірі патриоттық тәрбие беру мен дүниетаным қалыптастыруда тарихшы мұғалімдердің орны ерекше. Тарих – мектептегі оқу пәні ретінде жалпы негізгі білім беретін барлық гуманитарлық және қоғамтанушылық курстардың негізін құрайды. Тарих ұлттық өзіндік сана-сезімді және адамгершілікэтикалық нормаларды қалыптастыра отырып, оқытудың дүниетанымдық негізін қалыптастырады. Тарихтың басқа пәндермен өзара байланысы талдау, жинақтау сияқты ортақ логикалық таным әдістерін қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, гуманитарлық циклдағы пәндермен байланысы картамен, мәтінмен жұмыс істеу, оқиғалар мен құбылыстардың ерекшеліктерін айқындау сияқты ортақ әдіс-тәсілдері негізінде іске асады.

Тарихи білім берудің басты мақсаты мен міндеттері мынадай:

1. оқушылардың адамзат қоғамының ежелгі заманынан бүгінгі күнге дейінгі даму тарихынан жүйелі білім негіздерін қалыптастыру;
2. бүкіл адамзат жасаған құндылықтарды, мәдени тарихи тәжірибенің негізін оқытып, меңгерту;
3. оқушылардың дүниеге ғылыми көзқарасын қалыптастыру, оларға адамзат жинаған әлеуметтік рухани, адамгершілік тәжірибесін меңгерту;

4. оқушыларды өз халқы мен басқа халықтардың мәдениеті мен тарихын, бүкіл адамзаттың мәдени мұрасын сақтауға тәрбиелеу;

5. оқушылардың бойында Қазақстандық патриотизм мен азаматтық сезімді қалыптастыру;

6. эстетикалық, экономикалық тәрбие беру, діннің тарихтағы қызметін дұрыс түсіне білуге тәрбиелеу.

Осы міндеттер мен мақсаттарды орындау үшін қазіргі педагогиканың жаңалықтарын, оқу әдістемелік тәсілдің тиімді жолдарын таңдау, үздіксіз ізденіс пен білім сапасын жақсарту қажет. Тарихқа деген қызығушылығын арттыру үшін сапалы білім берудің тиімді жолдарын таңдау, тарихи және мәдени мұралармен таныстыру, қосымша элементтерді пайдалану мен тарихи деректерді оқып үйренуге дағдыландыру, баяндама, рефераттар, хабарлама жасату, өз бетінше оқып білім алып шығармашылықпен айналысуына жағдай жасау сияқты жаңа педагогикалық технологиялар мен инновациялық бағыттарды, әдістер мен тәсілдерді енгізу және т.б. Осыған орай, біз яғни мұғалімдер қауымы Ж.Аймауытовтың мына тұжырымдарын үнемі есте ұстаған абзал. «Ақылды күшейтуге білімнің санынан сапасы, маңыздырақ, яғни сымбатты, жүйелі болып, миға қонуы артығырақ әсер береді. Шәкірттің алған білімдерінің арасында байланыс жүйе болса, жаңа мағұлматтарды соған жалғастырып, миға тоқу да жеңіл тиеді. Ескіге сүйеніп, жаңа мағұлматты сіңіріп алу-ақыл күшейткендіктің белгісі. Мектептің беретін білімнің мағынасы баланың зауқын тартқандай ой жұмысын құлшындырғандай, ғылымға қызықтырғандай болу керек. Сонда ғана бала мектептен шыққан соң алған білімнен айырылып қалмай, тыңнан білім жамауға, ақыл шарасын кеңейтуге әрекет етпек. Мектеп бала алған білімін өмірде пайдалана білуге үйрету керек ». Бүгінгі таңда сабақ өткізудің түрлері көбеюде. Түрлі әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып, сапалы білім, саналы тәрбие беруде сабақтың тиімді түрлерін қолданып келемін. Осы мақсатта оқушылардың танымдық қызығушылығын, белсенділігін арттыру үшін өз сабағымда пайдаланып жүрген әдіс-тәсілдерден мысалдар келтіріп кетуді жөн көрдім. 5-6

сыныптарда ойын сабақтары, 8-10 сыныптарда сын тұрғысынан дамыту, ұжымдық оқыту, пікірталас, семинар, сынақ, жарыс, өзіндік жұмыс, мәнерлеп оқыту т.б. тәсілдерді қолданамын. Сурет-иллюстрациялар бойынша әңгіме құрастыру, тірек сигналдар, тірек - сызбалар, кластерлер, хронологиялық таблицалар құрастыру, тірек-конспектілер, Венн диаграммасы арқылы жұмыс істеу әдістері де қолданылады. Тағы бір ерекшелік, күнделікті сабақпен салыстырғанда қайталау сабақтарында оқушылардың өз беттерінше ойланып жұмыс істеуіне едәуір мүмкіндік туады. Тарихи оқиғалар мен құбылыстарды өз бетінше талдайды, салыстырады, қорытынды жасайды, баға береді.

Мұғалімнің ой-өрісі кең, жан-жақты білімді, ізденімпаз ғалым, тынымсыз еңбекқор, кез-келген ортаның ұйтқысы, оқушылары алдында беделді, ұжым мүшелері мен ата - аналар арасында сыйлы болуы керектігін ескере отырып, Отаны мен халқы алдындағы жауапкершілігін сезіне алатын жас ұрпақтың азаматтық ұстанымын қалыптастыруға өз үлесімізді қоса білейік.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдырға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана.2010жыл
2. Төлеубаева Т. Тарихты оқытудағы әдістемелік технологиялар. Қазақстан тарихы. №2, 2009ж
3. Т.Тұрлығұл, Б.Адырбек, А.Көпекбай .Қазақстан тарихы әдістемелік құралы. А,2001ж
4. Шаталов В.Ф. Оқыту материалдарын белгі және сызба үлгілері негізінде қарқынды оқыту технологиясы.А.2001ж
5. Эдуард де Бононың. Ойлаудың алты қалпағы. А.2005

Малиновская Мария Петровна

*КГУ "Школа - центр дополнительного образования №13", Казахстан, г.
Караганда*

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ НА УРОКАХ ФИЗИКИ И МАТЕМАТИКИ

Уроки физики и математики требуют особого подхода к обучению, который активно включает учеников в процесс изучения и обеспечивает глубокое понимание ключевых концепций. Для достижения оптимальных результатов важно применять специальные подходы, которые учитывают индивидуальные потребности и особенности каждого ученика. Одним из ключевых методов является индивидуализированное обучение, которое позволяет адаптировать материал и методы обучения под конкретные потребности каждого ученика. Это может включать в себя проведение индивидуальных занятий, предоставление дополнительных заданий или использование дифференцированных уроков, чтобы каждый ученик мог развиваться в своем темпе и на своем уровне.

Кроме того, важно учитывать особенности обучающихся с особыми образовательными потребностями. Это могут быть ученики с нарушениями зрения или слуха, дети с дислексией или аутизмом, а также те, кто нуждается в дополнительной поддержке. Применение методов обучения, таких как использование мультимедийных ресурсов, адаптированных учебных материалов и дифференцированных уроков, позволяет учителям удовлетворить эти потребности и обеспечить эффективное обучение для всех учеников.

Для учеников, которым легче усваивать информацию через визуальные или двигательные методы обучения, полезно проводить интерактивные уроки. Использование визуальных помощей, таких как диаграммы, графики и анимации, помогает визуализировать абстрактные концепции и улучшает понимание материала. Кроме того, проведение физических экспериментов или

использование интерактивных демонстраций помогает активизировать обучение для кинестетических обучающихся, которым легче учиться через действие и практическое применение знаний.

Важно помнить, что каждый ученик уникален, и что существует множество специальных подходов, которые могут быть применены для обеспечения эффективного обучения на уроках физики и математики. Поддержка индивидуальных потребностей и учет особых образовательных требований помогают создать инклюзивную и стимулирующую обучающую среду, в которой каждый ученик может раскрыть свой потенциал и достигнуть успеха.

Для повышения качества знаний на уроках физики и математики эффективно использовать разнообразные методы обучения, способные активизировать учеников и обеспечить глубокое усвоение материала. Интерактивные занятия играют ключевую роль в этом процессе. Разделение учащихся на группы и совместное решение сложных задач по физике или математике способствует коллективному обучению и обмену идеями. Дебаты и обсуждения на уроке также могут стимулировать интерес к предмету и помочь в применении знаний на практике.

Применение практических примеров является еще одним эффективным способом. Рассмотрение реальных сценариев, в которых применяются физические или математические концепции, помогает ученикам увидеть их применимость в реальной жизни. Например, анализ безопасности автомобилей может основываться на законах Ньютона, а решение задач по бюджетированию требует математического мышления и умения применять алгебраические методы.

Дифференциация обучения также необходима для учета индивидуальных различий учащихся. Предоставление дополнительных материалов или заданий для учеников с разным уровнем подготовки позволяет каждому ученику развиваться в своем темпе и на своем уровне. Помимо этого,

дифференцированные группы позволяют ученикам работать с материалом, соответствующим их уровню понимания, что способствует более эффективному обучению.

Использование визуальных помощей, таких как видеоролики, анимации, диаграммы и графики, улучшает восприятие информации и углубляет понимание учеников. Визуализация физических явлений или математических концепций помогает ученикам представить абстрактные идеи более наглядно и запомнить их лучше.

Формативная оценка играет важную роль в процессе обучения. Регулярные краткие тесты и опросы позволяют учителю оценить уровень понимания учеников и корректировать обучающий процесс в соответствии с их потребностями. Также можно использовать письменные задания или устные выступления для проверки уровня освоения материала.

Стимулирование самостоятельного изучения важно для развития у учеников навыков самостоятельной работы и поиска информации. Предоставление дополнительных материалов для чтения, видеоуроков или рекомендаций по литературе помогает ученикам углубить свои знания и интерес к предмету.

Использование современных образовательных технологий, таких как интерактивные онлайн-уроки или программное обеспечение для визуализации материала, делает обучение более доступным и увлекательным для учеников. Применение технологий также способствует улучшению навыков работы с информацией и развитию компьютерной грамотности.

Важно постоянно обновлять учебные планы и методы обучения, чтобы соответствовать современным требованиям и стандартам. Интеграция новых научных открытий и методик обучения помогает ученикам быть в курсе последних достижений в области физики и математики, что способствует их успешному обучению и развитию.

Адамина Орал Аманбаевна

КГУ "Каражалский горно-технический колледж", заместитель директора по учебной работе

ОБУЧЕНИЕ — ЭТО СПОСОБ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА.

ОНО ЯВЛЯЕТСЯ САМЫМ НАДЕЖНЫМ ПУТЕМ ПОЛУЧЕНИЯ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ.

Обучение — это способ организации образовательного процесса. Оно является самым надежным путем получения систематического образования. В основе любого вида или типа обучения заложена система: преподавание и учение.

Учение — это деятельность ученика по:

- освоению, закреплению и применению знаний, умений и навыков;
- само стимулированию к поиску, решению практических задач, самооценке учебных достижений;
- осознанию личностного смысла и социальной значимости культурных ценностей и человеческого опыта, процессов и явлений окружающей действительности.

Целью учения является познание, сбор и переработка информации об окружающем мире. Результаты обучения выражаются в знаниях, умениях, навыках, системе отношений и общем развитии обучающегося.

Исследовательский метод. После анализа материала, постановки проблем и задач и краткого устного или письменного инструктажа обучаемые самостоятельно изучают литературу, источники, ведут наблюдения и измерения и выполняют другие действия поискового характера. Инициатива, самостоятельность, творческий поиск проявляются в исследовательской

деятельности наиболее полно. Методы учебной работы непосредственно перерастают в методы, имитирующие, а иногда и реализующие научный поиск.

Методы учебно-творческого выражения.

Самостоятельный поиск представляет собой метод обучения, который позволяет учителю, опираясь на имеющийся у детей багаж знаний, умений и навыков, на их индивидуальные способности, ставить перед ними творческую поисковую задачу, консультировать их деятельность, оценивать и использовать в учебном процессе ее результаты. Педагогическая функция поисковых заданий и проектов— в индивидуализации обучения, расширении объема знаний в условиях дифференциации и профильного обучения по продвинутым программам. Такие задания вводят школьников в проблемы рационализации труда, исследовательских творческих методов познания. Они применяются в процессе изучения любого предмета, особенно по профильным (специальным) дисциплинам, на факультативных занятиях.

Обучающее рецензирование представляет собой организацию мастером деятельности обучающихся на высоком, сложном уровне самостоятельного критического анализа и оценки работ товарищей, научно-популярной литературы, технологических карт. Педагогическая функция рецензирования состоит в расширении источников самостоятельного изучения студентами науки и искусства, в развитии у них умений и навыков самостоятельной оценки явлений общественной сознания. Метод применим в работе с подростками и студентами профессиональных колледжей. В диагностическом аспекте рецензирование раскрывает педагогу картину состояния личности, наличия или отсутствия у нее убеждений, стремления ярко выразить себя.

Эффективность методов возрастает, когда в методическом взаимодействии мастеров и обучающихся используются технические средства обучения, обучающие машины. В целях повышения обучающе-воспитательной эффективности методов обучения, их адаптации к собственной индивидуальности и особенностям подросткового коллектива, каждый педагог

создает из них свою творческую, глубоко продуманную и прочувствованную методическую систему. Готовясь к уроку, педагог, тщательно продумывают свою педагогическую позицию, те методы преподавания, которыми он будет пользоваться в отношениях со студентами. При этом необходимо добиваться, чтобы методы обучения, их система превращались для каждого обучающегося в систему методов самообучения, развития самостоятельной способности приобретения, переработки, анализа фактов, их обобщения, реализации непрерывного образования. В системе профессионального обучения должны находить свое применение все рассмотренные выше методы, в результате эмоциональный отклик студентов на процесс познания, мотивацию учебной деятельности, интерес на овладение новыми знаниями, умениями и практическом их применении способствуют развитию творческих способностей студентов, технической речи, умения формулировать и высказывать свою точку зрения, активизируют и развивают мышление.

Тампиева Карлыгаш Асетуллаевна

"№1 Е.Молдабаев атындағы мектеп-интернат" КММ

БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПӘНГЕ ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ

Оқытушының міндеті білімді көбейту емес, осы білімдерін өз бетімен алуға мүмкіндік беретіндей құралмен қамтамасыз ету және оқушының жекелей дамуы, жеке тұлғаның қалыптасуы, өзін өзі жетілдіру және қоршаған әлемді жетілдірудің инновациялық қажеттіліктерін қалыптастыру. Білім беру үрдісінде жаңа технологияларды дамыта оқыту, оқу-тәрбие үрдісінің сапасын жоғарлатуды көздейді.

Осы тұрғыдан бүгінгі күні жаңа технологияның тиімді әдіс-тәсілдерін жас ұрпақтың бойына сіңіре отырып тәрбие беру мұғалімнің басты міндеті. Сондықтан әрбір педагог сапалы білім беру үшін сабақты үнемі қалыптасқан формада өткізуден көрі оқытудың жаңа технологиясын, жаңа әдіс-тәсілдерін және дәстүрлі емес сабақ түрлерін өткізу тиімді. Бұл бағытта білім берудің әртүрлілігі, нұсқадағы мазмұны, құрылымы ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан оқыту үрдісіндегі жаңа әдіс-тәсілдер оқу мазмұны мен оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай таңдап алудың маңызы зор. Қазіргі таңда оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Сабақта қолданылған жаңа технологиялардың өзі әрбір мұғалімнің шеберлігіне байланысты әрқалай жүзеге асырылуы мүмкін.

Жалпы білім беретін мектептегі биология пәнінің бастауыш білім беру сатысындағы дүниетану пәні негізінде құралады. Бұл пән бойынша оқушыларға еліміздің табиғаты, табиғи байлығы, экономикасы, ғылымы мен мәдениеті, этика, әдеп, эстетика, адам қоғам, адам табиғат арасындағы қарым қатынас түрлері жайында ғылыми сарамандық ұғымдар беріледі. Пәнді оқып үйрену барысында оқушылар дүниенің үш құрамдас бөлігі: адам, қоғам, табиғат саласынан білім алады және олардың өзара байланысты екендігін ұғынады. Биология, химия, география пәндерінің бастама негіздері қаланып, соның ішінде

қоршаған дүние заттары, құбылыстары, табиғат экология туралы ғылыми түсінік қалыптасады.

Биология - бұл орта буында алғаш қосылатын пән. Сондықтан орта буында өсімдік құрылысы өсімдік жайындағы білім берудің алғашқы баспалдағымен танысады. Осы пәнді оқытуда жаңа технологиялардың тиімді әдісін алып жетілдіру барысында есте сақтауға негізделген ақыл ойын дамыта отырып оқушының пәнге деген қызығушылығын арттыруға болады.

Сын тұрғысынан ойлау жобасы арқылы стратегияларды пайдалануда оқушылардың ізденушілік, зерттеушілік әрекетін ұйымдастыруға жол ашады. Оқушы жүрегіне жол тауып, оның білімге деген құштарлығын арттырып, өзін-өзі тәрбиелеуін ғылыми деңгейде ұйымдастыру үшін, әр оқушының дара ерекшеліктерін ескере білім алуға қабілетін зерттей отырып, тұлғалық негізінің ашылуына жол ашатын ұстаз.

Биология пәнін оқытуда қазіргі кезде қойылатын талаптары мынандай:

Оқыту мен оқуда АКТ пайдалану;

Жаңа форматтағы әдіс-тәсілдерді сабақта қолдану;

Негізгі білімділік ұғымдарды терең меңгерту;

Оқытудың жаңа технологиясын пайдаланып, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру;

Топтық негізде іздене білу дағдыларын қалыптастыру;

Тақырыптық зерттеу жүргізу;

Ойлау, есте сақтау қабілеттерін, өз ойын қорытуға дағдыландыру;

Оқушының өз бетімен жұмыс жасау қабілетін жетілдіру, дамыту;

Шығармашылық тапсырмалар орындату арқылы қабілеттерін арттыру.

Сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін арттыру.

Тәжірибе жүзінде білім, біліктілік дағдыларын қалыптастыру;

Жаңа терминдер мен сөздіктермен жұмыс жасауға дағдыландыру;

Жаңа технологияларды сабақта пайдалану;

Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай білім беру.

Тізбектелген сабақтар топтамасындағы сыни тұрғыдан ойлау модулі.

Әрбір ұстаздың алдына келген бала да әртүрлі ойлау қабілетінде болады, мысалы кейбірі шапшаң ойлап, тез жұмыс істесе, кейбірі тақырыпты баяу

қабылдап, оған тапсырманы (тақырыпты) қайтадан қарап шығу тиімді болып табылады. Осы орайда биология пәні бойынша, «құстардың құрылысы мен ерекшеліктері», «қан айналым жүйесі», «тіршіліктің пайда болуы» атты тақырыптардағы сабақтарда жаңа технологиялардың тиімді әдістерін қолдануға болады. Сонымен қатар сабақтарда «кубизм», «топтастыру», «бес жолды өлең», «түртіп алу жүйесі», «венн диаграммасы» стратегияларын жиі пайдалануға болады. Оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін осындай тиімді әдістердің пайдасы бар. Бұл сабақтардың дәстүрлі сабақтардан өзгешелігі топтап отырып, оқушыларға жеке, жұпта, топта ойларын ортаға салып талдайды. Осы стратегияларды пайдаланып өткізген сабақтарда өз ойын анық айтып, өзін еркін ұстап, өз білімін өзі талқылауға оқушыларға мүмкіндік жасалынады.

Әр мұғалім сабақ өткізген кезде оқушыларға сапалы білім беру үшін жаңа технологияларды пайдалана отырып, сонымен қатар компьютерді, интерактивті тақтаны қолдану арқылы білім берсе, оқушылардың қызығушылығы арта түсері анық. «Қазіргі заманда жастарға жаңа технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп, Елбасы атап көрсеткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында жаңа технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор деп білемін.

Калдыбаева Ақмарал Батырбекқызы

А.Назарбеков атындағы 87 жалпы орта білім беретін мектеп

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ӘДІС - ТӘСІЛДЕР

Қазақ тілі сабақтарында оқу дағдыларын дамыту оқушылардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл дағдыларды тиімді дамыту үшін әртүрлі әдістер мен белсенді оқыту тәсілдерін қолдануға болады. Осы мақсатқа жетуге көмектесеін бірнеше стратегияларды атап өтуге болады. Өз кезегінде олар қазақ тілі сабағында қолданылуы қажет.

Бірінші стратегия - қызықты мәтіндерді таңдау. Оқушыларыңызды қызықтыратын және түсінетін мәтіндерді таңдау маңызды. Бұл қысқа әңгімелер, Қазақстанның мәдениеті мен тарихы туралы мақалалар, қызықты фактілер және оқуға деген қызығушылық пен ынта тудыратын басқа да материалдар болуы мүмкін. Қызықты мәтіндер оқушылардың қызығушылығын тудырады және оларды қызықтырады. Оқушылар оқылым мәтіні қызығушылық пен эмоционалды қатысуды тудырған кезде жақсы шоғырлануға және көп жұмыс істеуге бейімдейді. Мәтін оқушыларға қызықты болған кезде, олар оқуға, сұрақтар қоюға және мазмұнды талқылауға белсенді қатысады. Бұл оқуды жақсы түсінуге және оны игеруге ықпал етеді. Қызықты мәтіндерде оқушылардың сөздік қорын кеңейтуге ықпал ететін бай және алуан түрлі лексикалық материалдар болуы мүмкін. Сонымен қатар, мұндай мәтіндерде әртүрлі тілдік құрылымдар мен стильдер жиі қолданылады, бұл мәтінді талдау және түсіндіру дағдыларын дамытуға көмектеседі. Қызықты мәтіндер оқушылардың эмоционалды реакцияларын тудыруы мүмкін, бұл оларға ақпаратты жақсы есте сақтауға және жаңа білімді оңай қабылдауға көмектеседі. Қызықты мәтіндерді оқу оқушыларды сыни тұрғыдан ойлауға, талдауға және әртүрлі көзқарастарды талқылауға ынталандыруы мүмкін. Олар сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамытатын пікірталастар мен пікірталастарды тудыратын жаңа идеяларға тап болуы мүмкін. Жалпы, қызықты мәтіндермен жұмыс істеу қолайлы оқу ортасын

құруға көмектеседі, оқушылардың белсенді қатысуына және олардың тілдік дағдыларын жақсартуға ықпал етеді, бұл процесті тиімдірек және нәтижелі етеді.

Атап өтетін екінші тәсіл - әр түрлі жанрлардағы мәтіндерді оқыту. Оқушыларды көркем әдебиет, ғылыми мәтіндер, публицистика және т.б. сияқты әр түрлі мәтін жанрларын оқуға ынталандыру өте маңызды. Бұл оларға әртүрлі жазу стильдерімен танысуға және көкжиектерін кеңейтуге мүмкіндік береді. Мәтіндердің әр түрлі жанрлары оқушылардың әр түрлі жазу стильдерімен, лексикамен және грамматикалық құрылымдармен танысуына мүмкіндік береді. Олардың тілдік дағдыларын дамытуға және мәтіндердің әртүрлі түрлерін түсінуді жақсартуға ықпал етеді. Оқушыларға әртүрлі жанрларды ұсына отырып, сіз олардың көкжиектерін кеңейтуге және мәдениеттің, тарихтың, ғылымның және өнердің әртүрлі аспектілерімен танысуға көмектесесіз. Бұл әлемді толық және терең түсінуге ықпал етеді және олардың жалпы білімін дамытады. Әр түрлі оқушылар өздерінің қызығушылықтары мен қалауларына байланысты әр түрлі мәтін жанрларын қалауы мүмкін. Әр түрлі жанрларды ұсыну оқушыларға жеке қызығушылықтарына сәйкес келетін материалды таңдауға мүмкіндік береді, бұл олардың мотивациясы мен сабаққа белсенді қатысуына ықпал етеді. Шынайы өмірде студенттер көркем әдебиеттен бастап ғылыми мақалалар мен публицистикаға дейінгі әртүрлі жанрлардың әртүрлі мәтіндерімен кездеседі. Әр түрлі жанрларды ұсыну оларға әр түрлі мәтіндермен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға және әртүрлі коммуникативті жағдайларға дайындалуға көмектеседі. Осылайша, оқу сабақтарында мәтіндердің әртүрлі жанрларын ұсыну оқушылардың тілдік және мәдени құзыреттіліктерінің кең ауқымын дамытуға көмектеседі, бұл олардың оқуын толыққанды және тиімді етеді.

Сабақ беру барысында ойға алатын тағы бір әдіс - оқу мақсаттарын қою. Мәтіннің негізгі идеясын бөлектеу, негізгі фактілерді табу немесе қысқаша тұжырым жасау сияқты нақты оқу мақсаттарын қойыңыз. Бұл студенттерге мәтінді белсенді түрде шарлауға көмектеседі және олардың егжей-тегжейге назар аударуын арттырады.

Лексикамен жұмыс жасауды мәтін оқылым дағдысын дамытуда ең пайдалы көмекші ретінде қарастыруға болады. Мәтіннен жаңа сөздерді таңдап, олармен жұмыс жасаңыз. Олардың мағыналарын, пайдалану мән-мәтінін талқылаңыз, оларды есте сақтау үшін жаттығулар жасаңыз. Себебі, сөздердің көптігін білу оқушыларға өз ойларын қазақ тілінде толық әрі дәл айтуға

мүмкіндік береді. Лексикамен жұмыс сөздік қорын үнемі кеңейтуге және тілдік құзыреттілікті арттыруға ықпал етеді. Сондай-ақ, мәтіннің негізгі лексикасын білу оның мазмұнын түсінудің кілті болып табылады. Оқушылар сөздерді неғұрлым көп білсе, әр түрлі күрделіліктегі мәтіндерді түсіну оңайырақ болады. Лексиканы жақсы білу тыңдау және жазу тапсырмаларын сәтті орындау үшін де маңызды. Кең сөздік қоры бар оқушылар мәтінді оңай түсінеді және өз ойларын жақсы жаза алады. Жалпы, лексикамен жұмыс қазақ тілін оқытуда шешуші рөл атқарады, өйткені ол барлық басқа тілдік дағдыларды дамыту үшін негіз болып табылады.

Келесі тәсілді оқылымға қатысы жаттығулардың барлығында қолдану қажет. Сабаққа мәтінді түсіну ойындары, мәтінге сұрақтар қою, оқуға негізделген рөлдік ойындар және материалмен белсенді жұмыс істеудің басқа түрлері сияқты әртүрлі интерактивті жаттығуларды қосыңыз. Интерактивті жаттығулар оқушылардан сабаққа белсенді қатысуды талап етеді. Олар әртүрлі ойындарға, топтық пікірталастарға, рөлдік ойындарға және оларды қатысуға және өзара әрекеттесуге ынталандыратын басқа әрекеттерге қатысуы мүмкін. Интерактивті жаттығулар оқушылар үшін ынталандырушы болуы мүмкін, өйткені олар білімді іс жүзінде, қызықты және ойын форматтарында қолдануға мүмкіндік береді. Бұл оқу процесін қызықты әрі тартымды етуге көмектеседі. Интерактивті жаттығулар сабақта жағымды атмосфераны құруға көмектеседі, онда оқушылар өздерін жайлы сезінеді және өз ойлары мен идеяларын еркін жеткізе алады.

Оқылым сабағында ескеретін келесі әдіс - өзін-өзі оқу. Оқушыларды сабақтан тыс уақытта өзін-өзі оқуға шақырыңыз. Оларды қызығушылықтары бойынша мәтіндерді таңдауға және сабақта алған әсерлерімен бөлісуге шақырыңыз. Бұл оларға мәтінмен өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын дамытуға және оқырмандардың қызығушылықтарын қалыптастыруға көмектеседі.

Оқушылар өздерін жайлы сезініп, қазақ тілінде оқу дағдыларын дамытуға ынталы болуы үшін сабақта қолдаушы және ынталандырушы атмосфера құру маңызды.

Оқылым дағдысы аса көп көңіл бөлген жөн. Жоғарыда айтылғандай оқылым басқа дағдылардың негізі болып саналады. Оқылым дағдысы даму үрдісінде сөйлеу, жазу және тыңдау дағдылары да дамиды

Сатыбалдиева А.Б.

Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати

ТЕХНОЛОГИЯ ФИШБОУН

«Фишбоун» (fishbone – рыба кость) – это метод целеполагания, основанный на осознании проблем, способов их решения и постановке образовательных задач. В основе данного метода лежит схематическая диаграмма в форме рыбьего скелета, которая позволяет наглядно продемонстрировать определенные в процессе анализа некоего объекта или явления причины возникновения проблем и соответствующие выводы или результаты обсуждения. Развивая критическое мышление, метод «Фишбоун» учит ставить цели, видеть причинно-следственные связи между явлениями, ранжировать проблемы, формулировать выводы. Несмотря на то что разработан данный метод для решения проблем в сфере управления, экономики, улучшения качества производственных процессов, его можно адаптировать к особенностям школьного образовательного процесса и применить при формировании умений текстовой деятельности, в том числе при анализе и интерпретации художественного текста.

Одним из методических приемов, который можно использовать в группах, является прием «Фишбоун». Дословно он переводится с английского как «Рыбная кость» или «Скелет рыбы» и направлен на развитие критического мышления учащихся в наглядно-содержательной форме. Суть данного методического приема — установление причинно-следственных взаимосвязей между объектом анализа и влияющими на него факторами, совершение обоснованного выбора. Дополнительно метод позволяет развивать навыки работы с информацией и умение ставить и решать проблемы.

С помощью схемы можно найти решение из любой сложной ситуации, при этом возникают каждый раз новые мысли.

Схема включает в себя основные четыре блока, представленные в виде головы, хвоста, верхних и нижних косточек. Связующим звеном выступает основная кость или хребет рыбы.

Голова — проблема, вопрос или тема, которые подлежат анализу. Верхние косточки (расположенные справа при вертикальной форме схемы или под углом 45 градусов сверху при горизонтальной) — на них фиксируются основные понятия темы, причины, которые привели к проблеме. Нижние косточки (изображаются напротив) — факты, подтверждающие наличие сформулированных причин, или суть понятий, указанных на схеме. Хвост — ответ на поставленный вопрос, выводы, обобщения.

Прием Фишбоун предполагает ранжирование понятий, поэтому наиболее важные из них для решения основной проблемы располагают ближе к голове. Все записи должны быть краткими, точными, лаконичными и отображать лишь суть понятий.

Схема Фишбоун, представленная на рисунке 1, может быть использована в качестве отдельно применяемого методического приема для анализа какой-либо ситуации, либо выступать стратегией целого урока. Эффективнее всего ее применять во время урока обобщения и систематизации знаний, когда материал по теме уже пройден и необходимо привести все изученные понятия в стройную систему, предусматривающую раскрытие и усвоение связей и отношений между ее элементами.

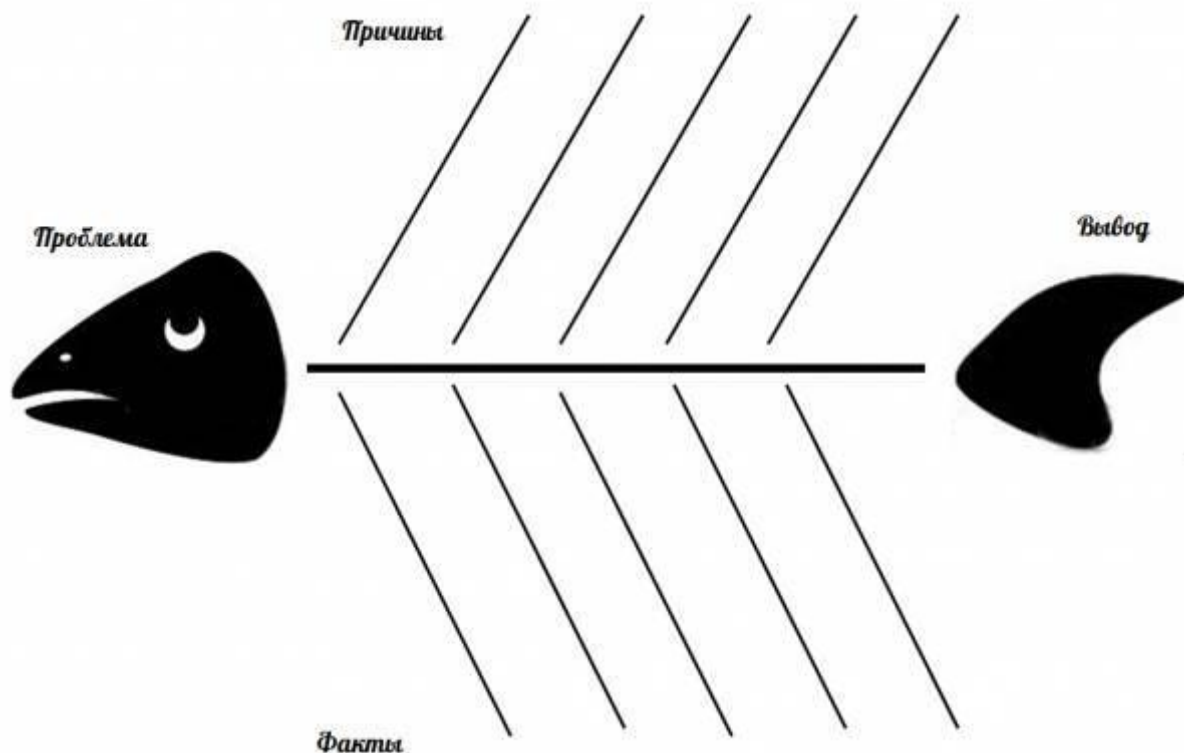

Рисунок 1. Схема Фишбоун

Так, учащимся предлагается информация (текст, видеофильм) проблемного содержания и схема Фишбоун для систематизации этого материала. Работу по заполнению схемы можно проводить в индивидуальной или групповой форме. Важным этапом применения технологии Фишбоун является презентация полученных результатов заполнения. Она должна подтвердить комплексный характер проблемы во взаимосвязи всех ее причин и следствий. Иногда при заполнении схемы обучающиеся сталкиваются с тем, что причин обсуждаемой проблемы больше, чем аргументов, подтверждающих ее наличие. Это возникает вследствие того, что предположений и в жизни всегда больше, чем подтверждающих фактов. А потому некоторые нижние косточки могут так и остаться незаполненными. Далее в ходе урока учитель самостоятельно определяет действия – предлагает либо и далее исследовать проблему, либо попытаться определить ее решение.

Овладев технологией Фишбоун, учитель может с успехом ее применять на любом уроке. Этап урока с применением метода Фишбоун приобретает исследовательский характер, что характерно для реализации проблемного обучения.

Рассмотрим упражнения, способствующие формированию и совершенствованию умений текстовой деятельности и основанные на методе «Фишбоун».

Цель – сформировать умения семантического прочтения текста; добиться понимания сочетания исторической правды и вымысла в художественном тексте; совершенствовать умение осознавать авторский замысел; совершенствовать навыки группового взаимодействия, целеполагания.

Дидактический материал – отрывки глав романа Л.Н. Толстого «Война и мир», посвящённые образу Наполеона.

Методы работы – «Фишбоун», «жужжащие группы», презентация работы группы.

Оборудование – схема «Рыбья кость» (см. рис. 1).

Начало урока должно быть построено так, чтобы ученики подошли к формулированию проблемного вопроса о том, что в изображении исторических личностей в художественном тексте соответствует исторической правде, а что

является вымыслом. Например, учитель может поставить перед учащимися ряд вопросов: «Какое время описывается в романе „Война и мир” Л.Н. Толстого? С какими историческими персонажами мы встречаемся на страницах романа? Можно ли по роману изучать историю? На какой проблемный вопрос, связанный с образом Наполеона, вы хотели бы получить ответ, работая над главами романа на уроке?»

В голову схемы «Рыбья кость» можно записать следующие формулировки проблемного вопроса: «Фигура Наполеона в романе: историческая правда или вымысел?»

Учитель предлагает учащимся заполнить верхний ряд косточек с помощью ответа на вопрос: «Каковы пути создания образа французского императора в романе?» Тут могут размещаться следующие микротемы: 1. Что мы узнаём о статусе и судьбе Наполеона из романа? 2. Внешний вид героя. 3. Деяния и поступки. 4. Отношение полководца к себе, союзникам, соперникам, солдатам. 5. Жизненные цели. 6. Способы достижения целей. 7. Манеры. 8. Отношение общества к личности императора. 9. Черты характера. 10. Эпитеты, которыми «награждает» Наполеона автор. 11. Речь героя.

Список рекомендуемой литературы для студентов

1. *Шелпаева А.Х.* Поурочные разработки по информати- ке: Универсальное пособие: 8–9 классы – 2-е изд., пере- раб. и доп. – М.: ВАКО, 2006. – 272 с.
2. *Рыжов В.Н.* Дидактика: Учеб. пособие для студентов пед. колледжей и лицеев. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004 –318 с.
3. *Лапчик М.П. и др.* Методика преподавания информати- ки: Учеб. Пособие для студ. Пед. Вузов / М.П. Лапчик, И.Г. Семакин, Е.К. Хеннер; Под общей ред. М.П. Лапчика. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 624 с.

Мукушева С.Б., Зыбина Е.А.

*НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова»,
Казахстан*

ИГРА КАК ВЕДУЩИЙ ВИД ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Одним из уровней казахстанского образования является дошкольное воспитание и обучение [1]. Согласно Государственному общеобязательному стандарту дошкольного воспитания (далее – ГОСО) в воспитательно-образовательном процессе:

- осуществляется целостное развитие и раскрытие потенциала каждого ребенка на основе общечеловеческих и национальных ценностей с учетом его интересов, особенностей и потребностей;
- обеспечивается защита прав, охрана жизни, укрепление здоровья воспитанников;
- формируются основы здорового образа жизни, навыки безопасной жизнедеятельности, двигательные, адаптивные, коммуникативные, социально-эмоциональные, когнитивные навыки, гуманное отношение к себе, семье, сверстникам, окружающему миру, культура общения воспитанников, основы национальной самоидентичности, гражданственности, патриотизма;
- развиваются физические, интеллектуальные, познавательно-речевые, художественно-эстетические, творческие способности воспитанников;
- воспитывается любовь к Родине, родному языку;
- создаются равные стартовые возможности для физической, психической, эмоциональной, социальной готовности, ребенка к обучению в школе [2].

Учет возрастных особенностей при формировании у дошкольников необходимых умений и навыков, обеспечивает комплексное развитие их компетенции физических и личностных качеств.

В ГОСО результаты обучения представлены в виде таких качеств, как:

- физически развитый;
- любознательный;
- инициативный;
- настойчивый;
- способный адаптироваться, коммуникабельный;
- уверенный в себе;
- умеющий работать в команде;
- эмоционально отзывчивый;
- имеющий первичные представления о себе, семье, обществе (ближайшем социуме), государстве (стране), мире и природе.

Все эти качества комплексно формируются в соответствии с распорядком дня дошкольной организации, в воспитательно-образовательном процессе. Воспитательно-образовательный процесс дошкольных организаций представляет собой комплекс традиционных мероприятий – прием детей, утренняя гимнастика, прием пищи, прогулка, дневной сон, закаливающие процедуры, уход детей домой.

Огромное значение на развитие ребенка, наряду с организованной, познавательной, коммуникативной, творческой, экспериментальной, трудовой, предметной, двигательной и изобразительной, оказывает игровая деятельность.

Игра – основной вид деятельности детей дошкольного возраста. Это способ познания окружающего мира, через нее дети обогащают свой чувственный и жизненный опыт, вступают в определенные отношения со сверстниками и взрослыми. Дошкольная педагогика рассматривает игру как средство всестороннего воспитания личности ребенка и форму организации жизни детей, средство формирования детского общества и накопления личностного опыта [3].

Игра, будучи неотъемлемой частью жизни дошкольника, обеспечивает его активность, самостоятельность, а также является эффективным инструментом

формирования его личности, морально волевых качеств, позволяя реализовать потребность преобразования окружающего мира.

Обзор научной литературы показал следующее:

1) развивающие игры корректируют поведение детей 3-4 лет с волевыми и сенсорными нарушениями (Касымова Г.М.) [4];

2) активные методы обучения, в том числе сюжетно-ролевые игры, оказывают положительное влияние на развитие познавательных процессов дошкольников (Жамалиева С.М., Акбердиева Д.Ф.) [5];

3) методика применения казахских народных игр корректирует речевые нарушения у детей дошкольного возраста (Оразаева Г.С.) [6];

4) построение лекотеки в системе развивающего обучения детей раннего и дошкольного возраста необходимо на научно-теоретические основе (Баймуратова А.Т.) [7];

5) игры-забавы способствуют развитию речи (Мухамеджанова Г.А.) [8];

6) театрализованные игры повышают уровень эстетической воспитанности дошкольников (Алимова Л.В., Накенова Д.М., Кряковская Т.П.) [9].

Рассмотрим основные функции игры как средства формирования личности дошкольника (рисунок 1) и их развивающее значение.

Рисунок 1. Функции игры

Социокультурная функция игры заключается в том, что она, будучи эталоном культуры и сильнейшим средством социализации, формирует личность ребенка, прививая ему типовые навыки социального поведения, ценности, соревновательность, кооперацию, а также ориентацию на групповые или индивидуальные действия. Это позволяет ему функционировать в качестве полноправного члена любого сообщества.

Функция межнациональной коммуникации раскрывает игру как универсальный язык, транслятор общечеловеческих ценностей, объединяющий фактор разных культур, способ взаимодействия, моделирования жизненных ситуаций и разрешения конфликтов. Игра является мощным средством развития эмоционального интеллекта.

Игра обладает функцией самореализации ребенка. Играя, дошкольник, учится действовать в воображаемой ситуации, примеряет на себя роль взрослых – это стимулирует его активное развитие.

Развлекательная функция игры направлена на создание комфорта, уюта и благоприятной эмоциональной атмосферы. Также эта функция доставления удовольствия, радости, положительных эмоций [3]

Исследователями значения игры на всестороннее развитие дошкольника предложены различные классификации игры. Остановимся на некоторых из них.

Бекмагамбетова Р.К., Жиенбаева С.Н., Сыздакбаева А.Д. рассматривают следующие виды игр:

- сюжетно-ролевые игры;
- театрализованные игры;
- строительно-конструктивные игры;
- подвижные игры;
- дидактические игры;
- компьютерные игры [3].

Шкутина Л.А. и Санхаева А.Н., на ряду с сюжетно-ролевыми, дидактическими, театрализованными, подвижными играми, предлагают режиссерские и строительные игры [10].

Уровень воспитательного воздействия игры напрямую зависит от профессионализма педагога, его глубокого понимания детской психологии, учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей, а также с его способностью грамотно управлять детскими взаимоотношениями и организовывать игровой процесс [11].

Список литературы:

1. Об образовании. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III/ Об образовании- ИПС «Әділет» (zan.kz)/ [Об образовании - ИПС "Әділет" \(zan.kz\)](#)
2. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения. Приложение 1 к приказу Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348/ Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования - ИПС «Әділет» (zan.kz)/ [Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования - ИПС "Әділет" \(zan.kz\)](#)
3. Бекмагамбетова Р.К, Жиенбаева С.Н., Сыздыкбаева А.Д. Дошкольная педагогика. – Алматы, 2018. – 269 с.
4. Касымова Г.М. Психолого-педагогические основы применения развивающих игр в обучении детей дошкольного возраста. – Алма-Ата, 1998. – 119 с.

5. Акбердиева Д.Ф., Жамалиева С.М. Роль сюжетно-ролевой игры в развитии дошкольника. // Педагогика және психология №4. – 2010. – С.171-173.
6. Оразаева Г.С. Педагогические условия применения казахских народных игр в логопедической работе с детьми дошкольного возраста. Автореферат. 2006. – 26 с.
7. Баймуратова А.Т. Научно-теоретические основы построения лекотеки в системе развивающего обучения детей раннего и дошкольного возраста. Автореферат. 2000. – 26 с.
8. Мухамеджанова Г.А. Спектакль игрушек: игра-забава по развитию речи. // Бала мен балабақша, №1. 2009. – С.31-33.
9. Алимova Л.В., Накенова Д.М., Кряковская Т.П. «В царстве красоты и здоровья»: театрализованная игра. // Бала мен балабақша, №4. 2008. – С. 29-30.
10. Шкутина Л.А., Санхаева А.Н. Психолого-педагогические основы игры. – Алматы. 2015. – 144 с.
11. Бондаренко А.К., Матусик А.И. Воспитание детей в игре. – М.: Просвещение, 1983. – 192 с.

Сафарова Акмаржан Косим кизи

Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының 2-курс магистранты, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан.

СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫС НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚЫРМАНДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Қазіргі қоғамдағы балалардың өмірі өз ережелерін талап етеді. Қазіргі бала кітапты алғанша теледидар көргенді, компьютер немесе телефон мониторын көргенді жақсы көреді. Жаңа технологиялар кез келген ақпаратты жылдам әрі көп күш жұмсамай табуға мүмкіндік береді. Осындай жағдайда бастауыш сынып оқушыларының кітапқа көңілін аударып, оқырмандық қызығушылығын қалыптастыру – мұғалімдердің алдында тұрған басты мәселе.

Оқырмандық қызығушылықты қалыптастыру бойынша сабақтан тыс әрекетті біз оқу-тәрбие үдерісінің құрамды бөлігі, бастауыш сынып оқушыларының бос уақытын ұйымдастырудың бір формасы ретінде қарастырамыз. Ол оқырмандық қызығушылықты қалыптастыруға, алынған білімдерді тереңдетуге, әрбір оқушының жеке дара ерекшеліктерін ашуға, өз бетінділіктің дамуы мен олардың шығармашылық белсенділігіне ықпал етеді.

Оқырмандық қызығушылықты қалыптастыру бойынша сыныптан тыс жұмыс оқушыларды балалар әдебиетімен және кітаппен, авторлармен таныстыруға, кітап арқылы балалар мен ата-аналар арасындағы өзара байланысты күшейтуге бағытталған.

В.А.Лазарева оқырмандық қызығушылықты қалыптастыру бойынша сыныптан тыс жұмыстың төмендегі міндеттеріне сипаттама береді:

- 1) оқуға қызығушылықты қалыптастыру, соның негізінде оқырмандық қызығушылықты қалыптастыру;
- 2) бастауыш сынып оқушыларының көркем мәтінді терең және толыққанды қабылдауының негізі ретінде оқу сапасын жетілдіру;

3) ауызша және жазбаша сөйлеудің түрлі формаларында дұрыс әдеби тіл мен өз ойлары мен сезімдерін қалыптастыру арқылы балалардың сөйлеуін дамыту.

Е.И.Бушнина сабақтан тыс әрекетті балаға білімдік, дамытушылық және тәрбиелік ықпалдың кең мүмкіндіктеріне ие сан алуан әрекет түрлерінің жиынтығы ретінде қарастырады.

Біріншіден, сан алуан сабақтан тыс әрекет баланың жеке дара қабілеттерін неғұрлым жан-жақты ашуға ықпал етеді. Сабақта бұл қабілеттерді көру әрдайым мүмкін бола бермейді, өйткені әдебиеттік оқу сабағында бастауыш сынып оқушыларының өз қабілеттерін көрсетуге мүмкіндіктері аз. Негізінде оқушылар өзінің оқырмандық ой-өрісін бағдарлама бойынша ғана көрсете алады.

Екіншіден, сабақтан тыс әрекеттің сан алуан түрлеріне араласу баланың жеке тәжірибесін, оның адам әрекетінің алуан түрлілігі жайлы білімдерін байытады, бала қажетті практикалық дағдылар мен біліктерді меңгереді. Әдебиеттік оқу сабағында оқушылар авторлар ұсынған және өзінің бағыттылығы бар шығармалардың белгілі бір шеңберін оқып үйренеді, ал сыныптан тыс жұмыста баланың фантастикалық шығармалармен де, қазіргі ғылыми жетістіктермен де танысу мүмкіндігі болады.

Үшіншіден, әртүрлі формада ұйымдастырылған сабақтан тыс жұмыстар балалардың түрлі іс-әрекет түрлеріне қызығушылығын оятып, нәтижелі жұмыс түрлеріне белсенді қатысу ниетін оятуға ықпал етеді. Мысалы, деректерді іздеу, репортаж жасау, жасаған жұмысын безендіру, презентациялар жасау бойынша жұмыс. Егер баланың бойында берілген тапсырмаларды орындауда табысты болуын қамтамасыз ететін белгілі бір практикалық дағдылармен бірге оқырмандыққа тұрақты түрде қызығушылық қалыптасса, онда ол өз жұмысын ешкімнің көмегінсіз, өзі ұйымдастыра алады.

Төртіншіден, сабақтан тыс ұйымдастырылған әр түрлі іс-әрекет барысында балалар өздерінің жеке ерекшеліктерін, дарынын, қасиеттерін көрсетіп қана қоймай, ұжымдық қарым-қатынасқа, яғни достарымен ынтымақтасуға, өз жолдастарына қамқорлық жасауға, өзін басқа жолдасының орнына қоюға үйренеді.

Сонымен бірге сабақтан тыс жұмыстардың әртүрлі мазмұнда ұйымдастырылуы - шығармашылық, танымдық, ойын - белгілі бір дәрежеде оқушылардың ұжымдық мүддеге жету жолындағы өзара іс-қимыл жасау тәжірибесін жетілдіреді, бұл баланың алдағы өміріне де, тәрбиесіне де үлкен әсер етеді.

Н.Е.Щуркова мазмұнға байланысты оқырмандық қызығушылықты дамытуға бағытталған сыныптан тыс жұмыстың формасы мен түрін таңдауды ұсынады. Сабақтан тыс әрекеттің төмендегі түрлері бар:

- 1) ойын әрекеті;
- 2) танымдық әрекет;
- 3) проблемалық-құндылық қарым-қатынас;
- 4) ойын-сауықтық әрекет (бос уақыттағы қарым-қатынас);
- 5) көркем шығармашылық;
- 6) әлеуметтік шығармашылық (әлеуметтік маңызды еріктілік әрекет);
- 7) еңбек (өндірістік) әрекет;
- 8) спорттық-сауықтыру әрекеті;
- 9) туристік-өлкетану әрекеті.

Оқырмандық қызығушылықты қалыптастыру бойынша сыныптан тыс әрекеттің формалары сан түрлі. Олардың негізгілері мыналар: әдеби мереке, әдеби ойын, әдеби қонақжай, театр фестивалі, пікірталас, концерт, интервью, эссе, үйірме, олимпиадалар, конкурстар, викториналар, топсаяхаттар, мәнерлеп оқу сайысы және т.б.

Оқырмандық қызығушылықты қалыптастыру бойынша сыныптан тыс әрекетті жоспарлауда мына мәселелерге назар аудару қажет:

- қазақ және шетел классикасының шығармалары мен қазіргі әдебиетті ақылды үйлестіру;
- түрлі жанрдағы шығармалардың үйлесімі;
- әрекеттің түрлі формаларын кезектестіру (көрме, викторина, топсаяхат);
- оқушылардың оқырмандық өз бетінділігін белсендірудің тәсілдері (түрлі топтық және жеке дара тапсырмалар, өнердің басқа түрлерін, пәнаралық байланыстарды, АКТ пайдалану).

Әртүрлі формада ұйымдастырылған сабақтан тыс жұмыстар балалардың түрлі іс-әрекет түрлеріне қызығушылығын оятып, нәтижелі жұмыс түрлеріне белсенді қатысу ниетін оятуға ықпал етеді. Мысалы, деректерді іздеу, репортаж жасау, жасаған жұмысын безендіру, презентациялар жасау бойынша жұмыс. Егер баланың бойында берілген тапсырмаларды орындауда табысты болуын қамтамасыз ететін белгілі бір практикалық дағдылармен бірге оқырмандыққа тұрақты түрде қызығушылық қалыптасса, онда ол өз жұмысын ешкімнің көмегінсіз өзі ұйымдастыра алады.

Сабақтан тыс ұйымдастырылған әр түрлі іс-әрекет барысында балалар өздерінің жеке ерекшеліктерін, дарынын, қасиеттерін көрсетіп қана қоймай, ұжымдық қарым-қатынасқа, яғни достарымен ынтымақтасуға, өз жолдастарына қамқорлық жасауға, өзін басқа жолдасының орнына қоюға үйренеді. Сонымен бірге сабақтан тыс жұмыстардың әртүрлі мазмұнда ұйымдастырылуы - шығармашылық, танымдық, ойын - белгілі бір дәрежеде оқушылардың ұжымдық мүддеге жету жолындағы өзара іс-қимыл жасау тәжірибесін жетілдіреді, бұл баланың алдағы өміріне де, тәрбиесіне де үлкен әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Сүлейменова Қ.Қ. Оқушылардың оқырмандық қабілетін дамыту – әдебиетті оқыту әдістемесіндегі маңызды мәселе //Қазақстанның ғылымы мен өмірі «Филология» сериясы. –Астана, 2018.– №4 (61). – Б.150-152.
2. Бушнина, Е. И. Из опыта внеклассной работы по литературному чтению : пособие для учителя [Текст] / Е. И. Бушнина. – М. : Просвещение, 2011. – 59 с.
- 3 Щуркова Н.Е. Педагогическая технология: Учебное пособие. – Москва: Педагогическое общество России, 2005. -256 стр.

Исмаилжанова Халидам Лохмановна
КГУ "Средняя школа имени А. Розыбакиева"
Учитель русского языка и литературы
Область Жетысу, Панфиловский район

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В настоящее время неоспорим факт наибольшего воздействия на процесс обучения и результаты учеников повседневной работы учителя в классе, направленной на воспитание и развитие учащихся. В своей работе, помимо традиционных методов обучения, стараюсь использовать инновации, проводить интегрированные уроки, уроки с использованием ИКТ, уроки в нестандартной форме – путешествия, викторины, урок – сказка и т.д.

Традиционная система обучения несколько отстает от потребностей общества. Следствием этого становится разработка инновационных технологий в обучении. Инновационные методики характеризуются новым стилем организации учебно-познавательной деятельности учеников, изменяющим как способы презентации и усвоения знаний, так и тип овладения ими.

Цель таких методик — активизировать, оптимизировать, интенсифицировать процесс познания. Инновационное обучение предполагает обязательное включение учащихся в деятельность, коллективные формы работы, обмен мнениями. Инновационные технологии позволяют реализовать одну из основных целей обучения русскому языку (развитие коммуникативной личности), то есть дают возможность перейти от изучения языка как системно-структурного образования к изучению его как средства общения и мышления, а учебно-познавательную деятельность перевести на продуктивно-творческий уровень.

Нам хочется, чтобы ученик обучался добровольно, самостоятельно и творчески. Этого можно добиться, если ввести в учебный процесс активные формы и способы работы.

Актуальность преподавания русского языка с профессиональной направленностью подтверждается тем, что эффективность учебного процесса

повышается, если обучающийся занимает активную позицию при изучении предмета, рассматривая его как образовательный процесс, в котором он лично заинтересован. Педагогическая технология - это последовательная, взаимосвязанная система действий педагога, направленная на решение педагогических задач, или планомерное и последовательное воплощение на практике заранее спроектированного педагогического процесса. Классификация педагогических технологий по видам деятельности преподавателя и учащихся: Технологии организации общения включают приемы организации взаимодействия ребенка и взрослого с целью создания необходимых условий для развития индивидуальности и личности учащихся. Педагогические технологии организации учебно-познавательной деятельности содержат эффективные приемы мотивации учебной деятельности, а также использования механизмов развития и стимулирования познавательных способностей. Технологии диагностической и прогностической деятельности, основанные на развитии аналитических способностей, умении использовать диагностические методы для планирования и формирования прогноза педагогической работы. Педагогические технологии инновационной деятельности направлены на разработку новых программ, новых подходов в образовании, на создание условий для педагогического творчества. Среди современных педагогических технологий исследователи выделяют следующие: проблемное обучение (развитие познавательной активности, творческой самостоятельности обучающихся), концентрированное обучение (создание максимально близкой к естественным психологическим особенностям человеческого восприятия структуры учебного процесса), модульное обучение (обеспечение гибкости, приспособление его к индивидуальным потребностям личности, уровню его базовой подготовки), развивающее обучение (развитие личности и ее способностей; ориентация учебного процесса на потенциальные возможности человека и их реализацию); - дифференцированное обучение (создание оптимальных условий для выявления задатков, развития интересов и способностей), активное (контекстное) обучение (организация активности учащихся), игровое обучение (обеспечение личностно-деятельного характера усвоения знаний, навыков, умений), обучение развитию критического мышления (обеспечить развитие критического мышления посредством интерактивного включения учащихся в образовательный процесс). Любая технология

предусматривает взаимосвязанную деятельность учителя и учащихся. Современные педагогические технологии могут существенно повысить эффективность образовательного процесса, решить стоящие перед образовательным учреждением задачи воспитания всесторонне развитой, творчески свободной личности.

Новые образовательные технологии предлагают инновационные модели построения учебного процесса, при котором на первый план выдвигается взаимосвязанная деятельность обучающего и обучаемого.

Литература:

1. Бимурзина И.В. Использование технологий в обучении русскому языку как иностранному (из опыта работы) [Электронный ресурс]/И.В. Бимурзина//Концепт. – 2015. – Т. 13. – С. 2561–2565. – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2015/85513.htm>.

2. [Внедрение новых образовательных технологий на уроках русского языка и литературы как средство повышения качества образования](https://www.infourok.ru) <https://www.infourok.ru>.

3. Гончаренко, Н. В. Интерактивные формы работы с текстом по специальности при обучении русскому языку иностранных студентов-медиков [Текст]/Н.В. Гончаренко// Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2013. – № 42. – С. 194–197.

Мороз Ботакөз

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университеті, Қарағанды қ

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ФИЗИКА ПӘНІНЕН ОПТИКА БӨЛІМІН
ОҚЫТУДА ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ**

Геометриялық оптика – шағылу және сыну заңдарымен айналысатын физиканың ең көне салаларының бірі. Шағылу заттың бетінде жүреді, ал жарық зат арқылы өткенде сыну жүреді. Рефлексия заңы осы заңды қолдайтын өлшемдер жасаған ежелгі гректерге белгілі болды. Алайда сыну заңы шамамен 1500 жыл өткен соң ғана математикалық түрде тұжырымдалған. Линзалар мен айналар арқылы кескіннің пайда болуы осы екі заңмен түсіндіріледі. Линзалар мен айналар камералар, телескоптар, көзілдіріктер, бинокльдер және микроскоптар сияқты көптеген қарапайым оптикалық құрылғылардың негізгі құрамдас бөліктері болып табылады. Геометриялық оптикада жарық күн көзінен келетін сәулелер ретінде бейнеленеді. Бұл сәулелер, мысалы, айнаға, линзаға немесе призмаға кездескенде, олар иіліп немесе бағытын өзгертеді. Бұл тәжірибеде студенттер әртүрлі линзалар мен айналарды және олардың жарық сәулелеріне фокустау әсерін зерттейді.

Физикадағы геометрикалық оптикаға қатысты зертханалық жұмыстар бірнеше негізгі функцияларды орындау арқылы студенттерді оқытуда маңызды рөл атқарады. Біріншіден, олар зертхананың бақыланатын жағдайында физикалық құбылыстарды тікелей бақылау арқылы дәрістерде зерттелген оптика заңдары бойынша теориялық тұжырымдамалар мен заңдарды тексеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зертханалық жұмыстарды орындау ғылыми жабдықтармен жұмыс істеу дағдыларын, сондай-ақ өлшеулер жүргізу, деректерді талдау және қорытындыларды тұжырымдау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Теорияны практикада қолдану студенттердің оптика тақырыбына қызығушылығын оятады, өйткені олар физикалық құбылыстармен тікелей әрекеттеседі және нақты тәжірибе алады. Зертханалық жұмыстардың типтік түрлеріне деректерді өлшеу және талдау, оптикалық аспаптарды зерттеу және эксперименттік зерттеулер жүргізу жатады. Әрбір зертханалық жұмыстың өзіндік ерекше мақсаттары мен әдістері бар, бірақ олардың жалпы мақсаты

студенттердің оқу тәжірибесін байыту және оларға физикалық ұғымдарды терең түсінуге көмектесу болып табылады.

Теорияның практикалық қолданылуы: зертханалық жұмыс студенттерге теориялық білімді практикада қолдануға мүмкіндік береді. Бұл оларға сыну, дифракция, кедергі және т. б. сияқты оптиканың негізгі ұғымдарын жақсы түсінуге көмектеседі.

Дағдыларды дамыту: тәжірибе жүргізу студенттердің ғылыми жабдықтармен жұмыс істеу, деректерді өлшеу және талдау дағдыларын дамытады. Бұл дағдылар болашақ ғылыми мансап үшін де, инженерия, медицина және басқа салалардағы кәсіби қызмет үшін де маңызды.

Қызығушылықты ынталандыру: зертханалық жұмыстарға белсенді қатысу студенттердің физика мен жалпы ғылымға деген қызығушылығын оятуы мүмкін. Нақты физикалық құбылыстармен өзара әрекеттесу шабыттандыратын және ынталандыратын болуы мүмкін.

Теориялық болжамдарды тексеру: зертханалық жұмыс студенттерге оптика курсына тұжырымдалған әртүрлі теориялық болжамдарды тексеруге және растауға мүмкіндік береді. Бұл теорияның дұрыстығына көз жеткізуге және оның нақты жағдайларға қолданылуын түсінуге көмектеседі.

Зерттеу тәжірибесі: кейбір зертханалық жұмыстар студенттерге берілген тақырып бойынша өздерінің шағын зерттеулерін жүргізуге мүмкіндік береді, бұл сыни тұрғыдан ойлау мен тапсырмаларды шешуге шығармашылық көзқарасты дамытуға ықпал етеді.

Жалпы, зертханалық жұмыстар жоғары оқу орындарындағы физика бойынша оқу процесінің ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені олар студенттердің оқу тәжірибесін байытады және материалды жақсы меңгеруге көмектеседі.

Оптика тақырыбы бойынша физика сабағында төмендегі зертханалық жұмыстарды атқаруға болады:

Сфералық айнаның шағылысуы

Студенттер оптикалық жарық көзін, оптикалық жолды және жарты экранды ойыс сфералық айнадан құралған нақты кескінмен байланысты кескін мен объектінің қашықтығын өлшеу үшін пайдаланады, содан кейін айнаның

қиықтық радиусын анықтау үшін шағылысу принциптері мен сфералық айна теңдеуін пайдаланады.

Снеллиус заңы

Оқушылар оптикалық сәулелер кестесін пайдаланып, ауадан сыну көрсеткіші белгісіз материалға тараған жарық сәулесінің түсу және сыну бұрыштарын өлшейді, содан кейін сыну принциптері мен Снеллиус заңын қолдана отырып, материалдың сыну көрсеткішін анықтайды.

Жинақтаушы линзаның фокустық ұзындығы

Студенттер оптикалық жарық көзін, оптикалық жолды және көру экранын жинақтаушы линза арқылы құрылған нақты кескінмен байланысты кескін мен объектінің қашықтығын өлшейді, содан кейін линзаның фокустық аралығын анықтайды.

Виртуалды кескіндер

Бұл экспериментте студенттер диверсиялық линзадан жасалған виртуалды кескіндерді зерттейді.

Телескоп

Бұл тәжірибеде студенттер телескоп құрастырып, оның ұлғаюын анықтайды.

Микроскоп

Бұл тәжірибеде студенттер микроскопты құрастырып, оның үлкейтуін анықтайсыз.

Әрбір зертхананың өзіндік ерекше мақсаттары мен әдістері болуы мүмкін, бірақ жалпы олар студенттердің оқу тәжірибесін байытуға және оларға физика ұғымдарын түсінуге көмектесуге бағытталған.

Маграж Беибит

*Қараганды облысы білім басқармасының Осакаров ауданы білім бөлімінің
№22 жалпы білім беретін мектебі”КММ*

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА НЕГІЗДЕЙ ОТЫРЫП ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ

Қазақ тілі мен әдебиеті сабағы оқушылардың ұлттық құндылықтарды бойына терең сіңіруіне мүмкіндік береді. Себебі, ұлттық құндылықтар оқушылардың бойындағы еліне, жеріне және тіліне деген махаббатын оятады және адамгершілікке тәрбиелейді. Сондықтан, сабақ беру барысында оқушыларды осы тақырыпқа қызықтыру үшін түрлі әдіс-тәсілдерді қолданған жөн. Алдымен, рухани құндылықтарымызға нақты анықтама беріп, мағынасын ашып алу қажет.

Ұлттық құндылықтар – әр ұлттың болмысында ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа мирас болып келе жатқан рухани қағидаттар. Ғасырдан ғасырға жеткен халықтың қазынасы – тілі, ділі, діні, салт-дәстүрі, әдебиеті мен өнері қазақ ұлтының асыл байлығы. Сол рухани құндылықтарымыздың арқасында біз өзіміздің ұлттық бейнемізді сақтап, жоғарғы мақсаттарымызға жетіп отырмыз. Сондықтан да өткеннен бүгінгі күнге құндылықтарымыз қалай жетті, болашақ ұрпаққа жеткізе аламыз ба? – деп алаңдауымыз керек.

Ұлттық құндылықтарды насихаттай отырып рухани-адамгершілікке тәрбиелеу оқушылардың бойында келесі қасиеттерді дамытады:

сүйіспеншілік, жауапкершілік, отаншылдық,
мейірімділік, жанашырлық, жомарттық, еңбекқорлық,
Отанға, халыққа қызмет етуге дайындық, ерік-жігер, саналылық,
ар-намыс, зұлымдық пен жақсылықты ажырату, табандылық, азаматтық
ұстаным, кемелдену, ауызбірлік.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтары әрдайым рухани-адамгершілікке тәрбиелейтін, ұлттық құндылықтарды насихаттайтын пәндер болып табылады. «Рухани-адамгершілікке тәрбиелеу» ұғымының астарында толыққанды тұлғаның қалыптасуы, оны қоғамға үйлесімді бейімдеу жатады. Оқушыларды

ұлттық құндылықтар негізінде рухани-адамгершілік құндылықтарға бағыттап оқытуда келесі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады:

сахналық қойылым;

жағдаяттық әңгімелер;

танымдық викториналар;

сюжеттік-рөлдік ойындар, драматизация ойындары;

тақырыптық әңгімелер, диалог негізінде пайымдаулар.

Оқушылар топ-топқа бөлініп, сахналық қойылымдар ұйымдастырса болады. Біріншіден, бұл олардың арасындағы ұйымшылдық, жауапкершілік және табандылық сияқты қасиеттерді дамытады. Екіншіден, қойылым арқылы адамгершіліктің бірнеше қағидаттарын олар өздері көрсетсе, олар сол қағидаттарды бойына сіңіріп, түсінігі арта түседі.

Оқушылардың меірімділік, жанашырлық, еңбекқорлық және жомарттылық құндылықтарына сай жағдаяттық әңгімелерді ойдан шығарып, сынып алаңында пайымдап бере алатындығы олардың рухани қағидаттарды жақсы түсінетінін көрсетеді.

Қазақ әдебиеті Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы және Асқар Сүлейменов секілді жазушылардың еңбектеріне толы. Әр әңгімені оқу барысында рухани құндылықтарға қатысты ой түйіндеуге болады. Сол шығармалардың негізінде оқушылар бір-біріне танымдық сұрақтар қойып, оған жауап берсе оқушылар сол ұғымдардың мән-мағынасына жете алады.

Сюжеттік-рөлдік ойындар сабақта оқушылардың қызығушылығын арттыра түсіп, олардың талқылауда белсенді қатысуына көмектеседі. Жоғарыда айтылған кейбір әңгімелердің көріністерін оқушылар сахнада ойнай алса, олардың әңгімедегі адамдардың ағы мен қарасын ажыратуға бейімдейді. Зұлымдық пен жақсылықты ажырата білуге тәрбиелеу оқушыларды өмірге үйретіп, рухани адамгершілікке тәрбиелейді.

Сабақ беру барысында оқушылардың сыни ойлау және ойлап табу қабілеттерінің дамуы өте маңызды. Түрлі әңгімелерді өздері құрастыра отырып, оқушылар ауызбірлік секілді құндылықтарды бойына сіңіреді. Себебі, бірнеше адамдың бір сюжетті қолға алып, соңына дейін әңгіме құрастыруы олардың бір топта жұмыс жасай білуге, бір-біріне құлақ асуға үйретеді.

Ұлттық құндылықтар – ұлттық идеяның негізгі өзегі, ұлт қалыптасуының басты факторларының бірі. Ұлттық идея – туған жер, өскен орта әсерлерінен қалыптасып, халықтың тілі, ауыз әдебиеті, салт-санасы, әдет-ғұрпы, ырымдары мен тыйымдары арқылы жүйеленген сезім. Ол – ұлттың болмысы, өзіндік ерекшелігі. Тұлғаны ұлттық құндылықтар негізінде адамгершілікке бағыттап оқытудағы негізгі мақсат – адалдық пен әділетсіздікті, жамандық пен жақсылықты, шындық пен жалғанды ажыратуға көмектесу, өмірге бейімдеу, елінің болашағын ойлайтын азамат тәрбиелеу.

Мелдеханова Айгерим Умирхановна

*Ғылым магистрі, №79 жалпы орта білім беру мектебі, бастауыш сынып
мұғалімі*

БАСТАУЫШ СЫНЫП БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Қазақстандық білім берудің өзіндік ұлттық үлгісі мен жаңа мазмұндағы жүйесінің басты міндеті – қазіргі заманғы ғылым мен тәжірибенің жетістіктері негізінде алынған білімді қажет жағдайда пайдалану икемділігін меңгерген, өз бетінше дұрыс, тиімді шешімдер қабылдайтын, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Сондықтан да, білім саласындағы міндеттерді жүзеге асыру үшін, мектеп ұжымында әр мұғалім күнделікті ізденіс арқылы барлық жаңалықтар мен өзгерістерді сабақтарында енгізіп отырады. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше жан-жақты сауатты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік және көптеген адами қабілеттің қалыптасуына игі әсерін тигізеді. Өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Оқыту мен тәрбиелеуге тың әдіс-тәсілдер енгізілді. Нәтижесінде тұтас педагогикалық үрдістер өзгертіліп, білім берудің тиімді деп танылған жаңа технологиялары дүниеге келеді. Кез-келген оқыту технологиясы мұғалімнен терең теориялық, психологиялық, педагогикалық, әдістемелік білімді, үлкен педагогикалық шеберлікті, шәкірттердің жан дүниесіне терең үніліп, оны ұғына білуді талап етеді. Сондықтан оқушының рухани өсуіне жағдай туғыза алатын, жаңалықтарды қабылдауға даяр, өз әрекетіне өзгеріс енгізе алатын педагогтар ғана бүгінгі қоғамның мүддесі мен әр баланың үрдісінен шыға алады. Ойы жүйрік, ақылы жетік, бәсекеге қабілетті, өзгерістерге бейім, жеке тұлғаны тек қана педагог қалыптастыра алады. Бастауыш сынып мұғалімі үшін оқушы жазылмаған тақта секілді таза, пәк. Бастауыш сыныпта оқытудың негізгі міндеті-баланың жеке басының жан-жақты

қалыптасуын қамтамасыз ету, оның қабілеттерін анықтау мен дамыту, білімдерін ашу, дұрыс түсінік қалыптастыру.

Бұл міндетті жүзеге асыру оқушыны іс әрекетті атқарушы объектіден нәтижесінде жеке тұлғаның өз ісін өзі басқаруға, орындауға қабілетті субъектіге көшіру арқылы мүмкін болады.

Білім беру жүйесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу арқылы оқыту үрдісін жетілдіру, оқушының танымдық қабілетін дамыту саналы деңгейге көтеру – бүгінгі күнгі күрделі мәселе. Білімді жеке тұлғаға бағыттау, оқушының өзін-өзі тануы, өзін-өзі тәрбиелеуі, ақыл-ойын дамытуы, яғни, жан-жақты дамыған жеке тұлға тәрбиелеу мұғалімдер алдына тың міндеттерді жүктеп, жаңашыл іс-әрекетке жетелейді.

Инновациялық тұрғыдан білім беру жүйесі ақпараттандырумен тығыз байланысты. Білім беруді ақпараттандыру дамуының жаңа кезеңінің ерекшелігі – бұл проблеманың инструментальдық емес, мазмұндық аспектілерінің басымдылығында және олардың шешілуінен білім сапалығы, оның әлеуметтік мәнділігінің орны анықталады. Психологтардың зерттеулеріне сүйенсек, ойлау стилі бастауыш сыныптан-ақ оқушыларда жете қалыптаса бастайды. Оқушылардың бастауыш мектепте қазіргі ақпараттық технологияларды адамзат іс-әрекетінің түрлі салаларында қолдана білудің қажетті дағдыларын игеріп үлгеруіне мүмкіндік туады.

Бастауыш білім – үздіксіз білім берудің баспалдағы. Мұғалімнің негізгі ұстанған мақсаты - білімнің жаңа үлгісін жасап, белгілі бір көлемдегі білім мен білік дағдыларын меңгерту, оқу мен тәрбие үрдісін ұйымдастырудың сан түрлі жаңа әдіс - тәсілдерін іздестіру, жаңа технологияларды сабаққа тиімді пайдалана білуі, бір сөзбен айтқанда - оқу үрдісін дамыту. Бүгінгі таңда алдымызға қойып отырған басты мақсат – оқушыларға тек білім, білік дағдыларын меңгерту ғана емес, өзін - өзі дамытуға ұмтылатын, ақылды, алғыр, ой - өрісі кең, ақпарат көздерін өз бетімен қолдана алатын, талантты жастарды тәрбиелей отыра, еліміздің мүддесіне қызмет етуге бағыт-бағдар беру. Үнемі дамып, өзгеріп

отыратын баланың ішкі болмысы мен табиғатын қалыптастыруда мұғалімнің ықпалы ерекше. Жаңа технологияны жүзеге асыру, тиімділігіне қарай пайдалану үшін, әр мұғалім өзінің алдында отырған оқушыларының жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық мақсат - мүддесіне байланысты, өзінің шеберлігіне байланысты таңдап алады. Жаңа технологияны жүзеге асыруда мұғалім белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі, алдындағы шәкірттерін бағалауы ерекше орын алады.

Жалпы алғанда, жаңа технологиялардың 40 - астам түрлері бар. Оқушы тұлғасының дамуына, қабілетінің артуына жаңа технологиялар айтарлықтай ықпал жасайтыны сөзсіз және бұл қазіргі таңдағы білім беру жүйесінің дамуындағы елеулі бағыт. Сондықтан да болар қазіргі кезде біздің ұстаздар да осы жаңа технологиялар элементтерін өздерінің тәжірибелерінде пайдаланып жүр. Жаңа технологиялар арасынан ақпараттық технологиясына назар аударсақ, оқытудың ақпараттық технологиясын оқу үрдісінде тиімді қолдану үшін бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекеті, психологиялық, тұлғалық, әлеуметтік және физиологиялық даму ерекшеліктерін есепке алу керек.

Ақпараттық технологияны қолдануға негізделген қазіргі білімнің парадигмасы өз бетімен дамып, өз-өзін тежей алатын шығармашыл, жан-жақты біліммен, мәнді қызығушылықпен және дәстүрлі емес жағдаяттарда жауапты шешім қабылдай алатын үздіксіз дамыған ақпараттық қоғамда өз орнын таба білетін жеке тұлға түріндегі нәтижеге бағдарланғандығында. Сол себепті құзыреттілікке бағдарланған оқу үрдісін бастауыш сыныптан бастап қолдану өз нәтижесін беретіні сөзсіз. «Адам ұрпағымен мың жасайды» - дейді халқымыз. Ұрпақ жалғастығымен адамзат баласы мың емес миллиондаған жылдар жасап келеді. Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз - оқу. «Надан жұрттың күні – қараң, келешегі тұман», - деп М. Дулатов айтқандай, егеменді еліміздің тірегі - білімді ұрпақ. Ендеше, тәуелсіз еліміздің тұғырын биік ұстар қызұлдарымыздың бойына дұрыс тәрбие сіңіре білейік.

Дуанбекова Сабила Магазовна,

көркем еңбек пәні мұғалімі,

Айтбай Гулмира Бекенқызы,

әлеуметтік педагог

Елубай Гулжазира Манатқызы,

информатика мұғалімі

"Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты" КММ

Қарағанды қаласы, Қазақстан

КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ ЖҰМЫСЫ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ БОЛАШАҚ МАНСАБЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі таңда баланың болашақ мансабын қалыптастыру- қоғамдағы ең өзекті тақырыптардың бірі болып отыр. Кәсіптік бағдар беру дегеніміз педагогтардың, психологтардың, ата-аналардың және мектеп ұжымындағы шығармашылықпен айналысатын кез-келген мамандардың әр оқушының қабілетіне қарай шәкіртіне мамандық таңдауға көмектесуі, қолдауы деп ойлаймыз. Әрине, баланың тәрбиесіне, жан-жақты білім алуына керекті нәрсемен толық қамтамасыз етілуіне ата-анасы жауапты. Дегенмен де, баланың болашағы таңдаған мамандығымен тығыз байланысты. Сол себепті әлі көп нәрседен хабары жоқ оқушыға мектеп ұжымы, сынып жетекшісі, ата-ана керек ақпаратпен толық қамтамасыз етуі керек. Әр оқушының мамандықты қателеспей дұрыс таңдап, жеке тұлға болып қалыптасуы мектеп кезінен басталатыны анық.

Мектеп тек білім беретін орта ғана емес, болашаққа нық қадам жасауды үйрететін ыстық ұя болғаны дұрыс. Жоғары сынып оқушыларының басты проблемасы-мамандық таңдау екені баршаға мәлім. Қазіргі ақпарат заманында дұрыс және жалған ақпаратты ажырату оңай емес. Ақпараттың шектен тыс көптігінен оқушылар қайсының дұрыс не бұрыс екенін білмей жатады. Сол себепті осы жағдайда үлкендер көмектесуі қажет. Мамандық туралы жеткіліксіз білу-оқушыны кездейсоқтыққа, болашағына деген сенімсіздікке итермелейді.

Мамандықты дұрыс таңдамаған адам болашақта ол бірнеше жұмысқа ауысып, еш жерде тұрақтамайды. Әр нәрсенің басын бір шалып, түбінде сонша жыл оқып алған дипломын сандықтың түбіне салып қойып, қара жұмысшы болып шыға келгенін өзі де аңғармай қалуы мүмкін. Сол себепті болашақта таңдау жасап отырған мамандықтың қыр-сырын терең зерттегені абзал. Менің ойымша, кәсіптік бағдарлау жұмысы арқылы балалардың болашақ мансабын қалыптастыруға болады. Мектеп ұжымы мұндай жағдайда қалай оқушыларға көмектесе алады? Мен осы мәселе төңірегінде ойланып, көп толғандық. Әрине, әр оқушының мамандық таңдауы өзінің жеке қызығушылығына байланысты. Адамдардың белгілі бір хоббимен айналысуы сүйікті ісін табуға көмектеседі. Сол себепті оқушыларға үйірмелер санын көбейту керек. Мысалы кейбір ауылдарда үйірмелер мүлдем жоқ. Сондықтан оқушылардың бос уақыты көп болып, есесіне уақыттарын телефон шұқылаумен, ойын ойнаумен бекер өткізеді. Ал бос уақытын пайдасыз іспен өткізген адамның болашағын ойлауы екіталай. Үйірмелерге жазылып, қалаған ісімен айналысқан оқушының бойында өзінің қолынан бір іс келетініне деген сенімділік болады. Көшбасшылық, дарындылық, өзіне деген сенімділік қасиеті дами түседі. Ондай оқушылар мектеп қабырғасында жүріп-ақ іс-шараларға белсене қатысып, өзінің жетістік жолын бастайды. Екінші ұсыныс ретінде айтарымыз, бұрынғы мектеп бітіруші түлектермен кездесу ұйымдастыру қажет. Себебі олар мамандықты дұрыс таңдаса да немесе қателесе де сол жолдан өтті.

Мамандық таңдаудағы өз қателіктерін айтып, жас түлектердің қателеспеуінің алдын алар еді. Тек бітірген түлектерді ғана емес, өмірде өз жолын ерекше жолмен тапқан қызықты оқиғасы бар адамдарды да кездесуге шақырған жөн. Негізінен біздің мектебімізде соңғы жылдары осы бағытта көптеген іс-шаралар өткізілді. 9-11-сынып оқушыларының қатысуымен өзіміздің мектептен білім алып, таңдаған мамандықтары арқылы үлкен жетістіктерге жетіп жатқан түлектер өз тәжірибелерімен бөлісіп отырады. Оқушылар өздерінің мамандық жайында көкейіндегі мазалаған сұрақтарына жауап алып, мамандық

таңдауда қателеспеу керектігінен сабақ алып отырады. Негізінен жоғары оқу орындары мен колледждерден кәсіптік бағдар беріліп отыратыны баршамызға мәлім. Бірақ, ол іс-шаралар мектеп аяқталатын кезде, көктем айында басталады да, қаптап бірінен кейін бірі мектептерге келіп жатады. Балалар өздерінің бұрыннан таңдап отырған мамандығынан да айнып қалып жатады. ҰБТ тапсыратын кезде сол мамандыққа байланысты пәндері де ауысып, баланың дайындалған еңбегі зая кететін кездер де болады. Біздің ойымызша, ондай іс-шаралар оқу жылы басталғаннан бастап қолға алынса, нұр үстіне нұр болар еді. Мектепке келіп таныстырылым жасағаннан гөрі, сол оқу орнына оқушыларды апарып, саяхат жасатқан әлдеқайда дұрыс деп ойлаймыз. Себебі мамандық таңдаумен қатар сол мамандықты мықты оқытатын университетпен де танысу маңызды. Жақын маңдағы университеттерге барып көріп қайтудың өзі оқушыға керемет әсер сыйлайды. Таңдаған мамандығына сенімді болып, шабыт алып, алға ұмтыла бастайды. Сосын кәсіптік колледждер мен училищелерге, сол аймақтағы кәсіпорындарға тур жасауды да айтар едік. Себебі мамандық таңдаумен ғана шектеліп қалмай, сол кәсіптік оқу орнымен, кәсіпорындағы маман иелерінің жұмыс барысын көзбен көріп, қолмен жасап көру оқушыларға кез-келген еңбектің қиыншылығы мен қызығы болатыны түсінікті болар еді. Мектепте кәсіптік бағдар беру жас ерекшеліктеріне қарай жүргізіліп отыру қажат.

«Шәкіртсіз ұстаз-тұл» демекші, әрбір ұстаз өз мамандығына қарай шәкірт тәрбиелеуі керек. Ата-бабамыз «Бұлақ көрсең- көзін аш», деп бекер айтпаса керек. Мен өзімнің ұстаздық тәжірибемде талай оқушыларыма бағыт-бағдар бере отырып, мамандықты шатыспай таңдауына жол көрсете білдік деп ойлаймыз.

Әдебиеттер:

1. Пряжников Н.С. Профорентация в школе и колледже: игры, упражнения, опросники (8-11 классы). – М.: ВАКО, 2006.

2. Савченко М.Ю. Профорентация. Личностное развитие. Тренинг готовности к экзаменам (9-11 классы): Практическое руководство для классных руководителей и школьных психологов. – М.: ВАКО, 2006.
3. <http://www.google.com/url?q=http%3A%2F%2Fpedsovet.org&sa=D&sntz=1&usg=AFQjCNEpRXZ8u4hrHswzZQmjnOWad6U6Aw>

Мұстафина А.Қ.,

қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Білал Д.Т.,

физика пәні мұғалімі

"Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты" КММ

Қарағанды қаласы, Қазақстан

БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫН ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Қазіргі білім беру кеңістігінде оқушылардың танымдық белсенділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін оқыту жүйесіне көшуге көп көңіл бөлінеді. Оқушыға ақпарат беріп қана қоймай, оның ғылыми-зерттеу қызметін қалыптастыру өте маңызды. Білім беру ұйымдары жалпы орта білім берудің жаңартылған мазмұнына көшуді жүзеге асырады. Оқыту мен тәрбиелеудің танымдық технологиялары таным процесінде жеке тұлғаны жетілдіру мен дамытудың жеке тұлғаға бағытталған моделімен алмастырылады. Жалпы орта білім беру міндеттерінің бірі білім алушылардың жобалық және зерттеу қызметінің дағдыларын дамытуда бірізділікті қамтамасыз ету болып табылады, бұл білім беру ұйымдарында білім беру процесін ұйымдастырудың негізгі қағидаттарының бірі болып табылады. Бұл жаңартудың негізгі мәні қазақстандық білім беруді дамытудың стратегиялық мақсатын шешу, сапаны арттыру, жаңа білім беру нәтижелеріне қол жеткізу үшін жағдай жасау болып табылады. Білім беру мазмұнын сапалы жаңарту үшін білім берудің қазіргі нәтижелерінің негізгі компоненттерін нақты анықтау қажет. Білім беру нәтижелері дегеніміз-оқушыға кез-келген мәселелерді шешуге шығармашылық тұрғыдан қарауға, өз ойлары мен құндылықтары негізінде өз іс-әрекеттерін бақылауға мүмкіндік беретін жеке ресурстардың кеңеюі.

Нәтижелерге мыналар жатады:

- табиғат, қоғам, адам, ақпараттық жүйелер туралы ғылыми білімдер мен түсініктер;

- зерттеу және практикалық қызмет дағдылары;
- коммуникативтік және ақпараттық іскерліктер;
- оқу және практикалық міндеттерді шығармашылық шешу қабілеті;
- қоршаған шындықты талдай білу.

Оқушылардың шығармашылық және ізденіс белсенділігінің басым дамуын көздейтін оқытудың белсенді түрлерін арттыруға сүйену қажет. Бүгін жалпы зияткерлік дамуға, креативтілік пен дербестікті көтермелеуге баса назар аударылды. Бұл мәлімдеме әр оқушыға өзінің таланттарын анықтауға және жаңартуға мүмкіндік беретін шығармашылық қызметтің тиімді түрі болып табылады.

«Білік» және «дағдылар» ұғымдары педагогикалық энциклопедиялық сөздікте "қайталану арқылы қалыптасқан, дамудың жоғары деңгейімен және элементтік саналы реттеу мен бақылаудың болмауымен сипатталатын іс – әрекет, дағдылар-адамның алған білімі мен біліктілігінің жиынтығымен қамтамасыз етілген іс-әрекетті орындау тәсілдері" ретінде анықталған. Негізгі дағдылар педагогикалық зерттеудің жетекші элементтеріне негізделген: зерттеу тақырыбын, мақсаттары мен міндеттерін анықтау, гипотеза жасау, эксперимент жасау және жүргізу, зерттеу нәтижелерін өңдеу. Оқушылардың зерттеу қызметінің әлеуетін іске асырудың заманауи тәсілі жеке тұлғаға бағытталған оқыту принциптеріне негізделуі керек. Зерттеу дағдыларын жіктеуге қатысты бірнеше көзқарастар бар. Сонымен, Н. А. Семенова зерттеу қызметін жүзеге асыру үшін оқушы меңгеруі тиіс барлық біліктер мен дағдыларды төрт блокқа бөлуді ұсынды:

- 1) өз жұмысын ұйымдастыру дағдылары мен іскерліктері;
- 2) зерттеу сипатындағы іскерліктер мен дағдылар;
- 3) ақпаратпен жұмыс істеу дағдылары мен іскерліктері;
- 4) өз жұмысының нәтижесін көрсете білу дағдысы.

Ойлау адамда ізденіс әрекетінің механизмі ретінде әрекет етеді. Белсенді оқу іс-әрекеті процесінде оқушы өзінің зерттеу нәтижелерін мағыналы абстракциялар, жалпылаулар және теориялық түсініктер арқылы алады. Дәл оқытудағы зерттеушілік тәсіл оқушылардың осындай әмбебап қабілеттері мен құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған. Шығармашылық ізденіс әрекетінің жасқа байланысты қажеттілігін жүзеге асыру үшін қажетті жағдай жасау өте маңызды. Білім беру мазмұнының жаңартылған кезеңінде мұғалімдер ой-өрісін мақсатты түрде қалыптастырып, оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамытып, өз бетінше есеп шығаруға баулу. Бұл шығармашылық тұлғаның дамуына, оның өзін-өзі анықтауына және өзін-өзі жүзеге асыруына жағдай жасайды.

Жалпы білім беретін пәндер бойынша жаңартылған оқу бағдарламалары зерттеушілік дағдыларды ескере отырып әзірленіп, білім алушылардың тек білім деңгейін ғана емес, сонымен қатар құзыреттіліктерін де анықтайды.

Ғылыми-практикалық жұмыстың нәтижесі оқушылардың танымдық мотивтерін, зерттеушілік дағдыларын, жаңа білімдерін қалыптастыру болып табылады.

Оқу-зерттеу іс-әрекетінің жоғарыда келтірілген анықтамаларын мұғалімнің білім берудің сан алуан формалары мен дидактикалық құралдарын пайдалана отырып талдап және жалпылап ұйымдастырған оқушылардың іс-әрекеті ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осының барлығы теориялық тұрғыдан талданған немесе тәжірибе жүзінде бақыланатын фактілер, құбылыстар, процестер арасындағы тұрақты байланыстар мен қатынастарды ашуға бағытталған. Бұл жағдайда танымның ғылыми әдістерін өз бетінше қолдану басым болады, соның нәтижесінде оқушылар білімді белсенді түрде игереді, зерттеушілік біліктері мен дағдылары қалыптасады.

Әдебиеттер:

1. Государственный общеобязательный стандарт общего среднего образования. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604.
2. Сергеева Л.А. Развитие исследовательской деятельности младших школьников в процессе решения открытых практико-ориентированных заданий // Герценовские чтения. Начальное образование. 2017, т.8, №2. – С. 35-40.
3. Середенко П.В. Развитие исследовательских умений и навыков младших школьников в условиях перехода к образовательным стандартам нового поколения. Монография. 2014г. – 207с.
4. Таубаева Ш. Исследовательская культура учителя. — Алматы: Алем, 2000. – 370 с

Хуатай Дидаргул.,

химия пәні мұғалімі

"Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты" КММ

Ахметбек Дана Наурызбайқызы.,

ағылшын тілі мұғалімі

№4 ЖББМ КММ

Ахметбеков Наурызбай Дюсенович.,

әлеуметтік педагог

№86 жалпы білім беретін мектеп

Қарағынды қаласы, Қазақстан

ҚАУІПСІЗ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫ-ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТІҢ ӨЗЕКТІ ТАЛАБЫ

Оқушылардың денсаулығы елдің білім сапасын көрсетеді. Оқу процесінің жетістігі мен оқушының дұрыс дамуы тек жайлы және қауіпсіз білім беру ортасында болады. Осыған байланысты білім беру мекемесінде психологиялық қолайлы климатты қалай құру және сақтау керек деген сұрақ туындайды. Қауіпсіздік – адам дамуының кілті. Егер адам өзі тұратын ортаның қауіпсіздігіне сенімді болса, онда ол өзін жайлы сезінеді және сәйкесінше оқушылардың өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал ететін жағдайлар жасалады. Қазіргі уақытта денсаулық пен қауіпсіздік критерийлеріне мемлекеттік саясатта да, білім беру жүйесінде де көп көңіл бөлінуде, бұл балалар денсаулығының нашарлауы, әлеуметтік дезадаптация деңгейінің жоғарылауы және білім деңгейінің нашарлауымен байланысты болды. қоғамдағы адамгершілік тәрбиесі. Білім беру мекемесінің қауіпсіздігі: - бұл оқушылар мен қызметкерлердің өмірі мен денсаулығын, сондай-ақ білім беру ұйымының материалдық құндылықтарын ықтимал жазатайым оқиғалардан, өрттерден, авариялардан және басқа да төтенше жағдайлардан сақтауға арналған жағдайлар; - бұл мектептің нақты жай-күйін, техникалық жағдайын, оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру жағдайларын, балаларды және балаларды ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғау үшін мекеме әкімшілігі мен мемлекет қабылдайтын шаралар жүйесі. қылмыстық және техногендік жағдай, табиғи аумақ, террористік актілердің алдын алу, жолын кесу және жою салдары.

Білім беру ортасының қауіпсіздігін қалыптастыру және қамтамасыз ету мыналарды қамтиды:

1. Білім беру мекемесінің жан-жақты қауіпсіздігін қамтамасыз ету, оны ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғау мәселелерін шешуде оқушылармен, олардың ата-аналарымен, педагогикалық ұжыммен, атқарушы билік органдарымен, полициямен, қоғамдық ұйымдармен тұрақты жұмыс жүргізу.

2. Жоғары сынып оқушылары мен ата-аналар комитеті мүшелерінің оқу орны бойынша кезекшілік жұмысын ұйымдастыру.

3. Білім беру мекемесінде ішкі тәртіп ережелері мен қауіпсіздік ережелерінің сақталуын бақылау.

4. Мектептегі іс-шараларда құқық қорғауды ұйымдастыру.

5. Оқушылар мен оқу орны қызметкерлерінің қауіпсіздік техникасы ережелерін сақтауы.

6. Қауіпсіздік тұрғысынан, олардың күнделікті қызмет ету барысында, сондай-ақ қауіп-қатерлерді жүзеге асыру жағдайларында және осы қауіптерге қарсы іс-қимыл шараларында мектеп өміріндегі маңызды оқиғаларға байланысты процестерді құжаттау.

Сонымен қатар, білім берудің бастапқы кезеңі және орта білімге көшу әрбір баланың өміріндегі өте қиын және бетбұрыс кезеңі болып табылады: оның қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орны өзгереді, оның бүкіл өмір салты өзгереді, психо-эмоционалдық жүктеме артады. Оқушыларда орта буынға көшу кезінде балада көптеген стресстік жағдайлар болады - бұл оқушылардың психикалық және физикалық денсаулығына әсер етеді, бейімделу бұзылады, болып жатқан нәрсені түсінбеушілік пайда болады және бала психологиялық жарақат алуы мүмкін. Осыған байланысты қауіпсіз орта физикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді ғана емес, материалдық-техникалық қамтамасыз етуді, баланың ғарыштағы жеке қауіпсіз мінез-құлқын, ең алдымен психологиялық қауіпсіздікті де қамтиды. Психологиялық қауіпсіздік дегенді кейбір сарапшылар өзара әрекеттесу кезінде психологиялық зорлық-зомбылық көріністерінен бос, жеке-құпия қарым-қатынас қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал ететін, қоршаған ортаның референттік маңыздылығын тудыратын және адамдардың психикалық денсаулығын қамтамасыз ететін білім беру ортасының жағдайын түсінеді. Оған қатысушылар кіреді. Мектеп өміріне араласудың арқасында баланың

қызығушылықтары мен әлеуметтік байланыстары кеңейеді, ересектермен және құрдастарымен қарымқатынас белгілі бір ережелермен «делдалдыққа» ерікті сипатқа ие болады. Қауіпсіз білім беру ортасы оқушының өміріне әсер ететін барлық тараптардың өзара әрекеттесуімен құрылуы керек, ең алдымен, бұл бала өсетін отбасы және, оқушы күнінің көп бөлігін өткізетін мектеп. Мектепке келе отырып, бала өзінің әлеуметтік жағдайының өзгеруіне және айналасындағы адамдардың: балалардың, ересектердің - мұғалімдердің өзгеруіне байланысты психологиялық бейімделудің көптеген қиындықтарын жеңеді. Баланың мектептегі өмір сүру сапасын қамтамасыз етуде мұғалімнің рөлі зор. Адамның жеке қасиеттерін, оның өмірлік құндылықтарын қалыптастыру ұстаздарға байланысты. Мұғалімдер мен ата-аналар оқушының толық және жан-жақты дамитын қолайлы және қауіпсіз білім беру ортасын құруы керек.

Сонымен қатар, ата-аналарға балаларының дамуы мен тәрбиесі туралы дұрыс түсінік қалыптастыру үшін (осы статустағы) балаларды сыныптан тыс шараларға жиі тарту, ата-аналармен әңгімелесу, ата-аналар жиналысы, тренингтер, отбасын біріктіретін ойындар, түрлі конференциялар, мектепте «Шаңырақ жобасы», «Әжелер өнегесі», «Әкелер мектебі», «Аналар алқасы» топтарын құру сияқты әдістерді қолдануға болады.

Баланың мектепке барғысы келмеуі, сыныпта болудан бас тартуы көбінесе «мені атайды, елемейді, мазақ етеді, қорлайды және т.б.» деген шағымдармен байланысты, бұл сыныптастарына да, мұғалімдеріне де қатысты болуы мүмкін. Сынып жетекшімен пән мұғалімдерінің, ата-ананың арасында байланыстың болмауы, баланың әлеуметтік жағдайының ескерілмеуі мектеп жағдайында жиі бейсаналық түрде орын алады, бірақ бұл байқалмайтын, есепке алынбайтын күнделікті психологиялық әсер өте ауыр зардаптарға әкеледі. Мектептегі алаңдаушылықтың жоғары деңгейі табысты оқуға мүмкіндік бермейді, зейінді шоғырландыру қабілетін төмендетеді, ақпаратты және ассоциативті ойлауды қайта жаңғыртуды нашарлатады. Білімді тәрбиемен ұштастыра үйрету баланың көңіліне жол таба білуден басталады. Ал бала жүрегіне жол табу оның қызығушылықтары аясында орын алады. Осы тұста сынып жетекші «QADAM» оқу әдістемелік жобасына сүйеніп, тәрбиелік жұмыс жоспарын бағыттаса, өтпелі кезеңде жүрген негізгі орта буын оқушылары үшін жақсы мінез қалыптастыруға және өз қабілеттерін анықтауға бағыттайтын іс-

шараларды жүргізу арқылы білім алушы мен білім берушінің әрбір қадамы анық болса-көздеген мақсатқа жеткізері сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Оқу-әдістемелік құрал «QADAM» Астана-кітап,2021[106-107,142-146 б.]
2. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании. СПб.: Союз, 2002. [271с.].
3. Секач М.Ф. Психология здоровья: Учебное пособие для высшей школы.— М: Академический Проект, 2003. — [192 с.] — «Gaudeamus»

Байкеева Л.Т.

*Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати,
Казахстан*

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФИИ

Человеку становится все труднее справляться с изменениями в окружающем его мире и темпами этих изменений. В связи с этим повышение профессиональной компетентности любого специалиста, а особенно учителя, приобретает глубокий смысл. Изменения, происходящие в сфере российского образования ставят перед собой задачу социализации любого человека, продуктивной адаптации его в окружающем мире, чем вызывают необходимость постановки вопроса обеспечения качественным образованием, получения полного социально интегрированного результата. Готовность к переменам, мобильность, способность к нестандартным действиям, ответственность и самостоятельность в принятии решений - все эти характеристики деятельности успешного профессионала в полной мере относятся и к педагогу. Гарантом достижения поставленных целей является прогнозирующий результаты своей деятельности и моделирующий образовательный процесс педагог. Возникает закономерный вопрос: с чего же начать педагогу? Как построить «свой маршрут», чтобы добиться желаемого результата? Как определяется в «Профессиональном стандарте педагога»: «Педагог – ключевая фигура реформирования образования».

В стремительно меняющемся открытом мире главным профессиональным качеством, которое педагог должен постоянно демонстрировать своим ученикам, становится – умение учиться. Профессиональный стандарт – документ, в котором определяются основные требования к его квалификации. Для реализации образовательных задач и предоставления образовательных услуг высокого качества, школа должна иметь высокопрофессиональный состав педагогических кадров, который обладает высоким уровнем педагогического мастерства, является носителем новой системы ценностей, способен соответствовать 21 веку, а также должен быть

мотивирован к непрерывному профессиональному росту, саморазвитию и самореализации. Каждая современная школа заинтересована в подборе педагогических кадров, активно участвующих в инновационной деятельности, управлении развитием образовательного учреждения, ориентирующихся в поиске решения проблем.

В настоящее время повысился спрос на квалифицированную творчески мыслящую, конкурентно способную личность педагога, способную обучать и воспитывать личность в современном меняющемся мире, которая непрерывно развивается и самосовершенствуется. Конкурентоспособный учитель должен владеть чрезвычайными возможностями влиять на проблемы мировоззрения личности, настроение и нравственность учеников. Учитель современной школы должен не просто учить, он должен формировать духовно интеллектуальную творческую личность, адаптированную к современным требованиям, разносторонне развитую, социально зрелую, которая успешно усваивает ценностный нормативный опыт поколений, производя свой собственный опыт деятельности, творчества, общения. Главными технологиями формирования современного конкурентно-способного учителя можно назвать такие: технология саморазвития, самоусовершенствования, самореализации, повышения профессионального и индивидуально – личностного уровня на протяжении всей педагогической деятельности и всей жизни; технология системного применения компетентностного, личностно-ориентированного подхода в учебно-воспитательном процессе; технология инновационности и умение адаптироваться в современном образовательном пространстве; технология критического мышления; технология формирования системы ценностей с учетом личных запросов, норм ситуации и вкусов для формирования духовно - ценностных ориентаций учащихся. Конкурентоспособный специалист - это личность, которая является исследователем, создателем новых знаний, проектировщиком своей жизни.

Современная педагогика испытывает потребность в высококвалифицированных специалистах, способных творчески подходить к организации учебно-воспитательного процесса и достигать высоких качественных результатов. Изучая, понятие «профессиональная компетентность», я увидела, что оно многоаспектно и не имеет единой трактовки. Компетентность учителя может быть определено как совокупность

профессиональных и личностных качеств педагога, определяющая эффективность его педагогической деятельности.

Профессиональная компетентность включает в себя две стороны – знание науки или наук, которые лежат в основе определенной профессии; умения и навыки использования данных знаний на практике и при обучении учащихся. И на мой взгляд, последнее является основополагающим. Современные учащиеся могут получать информацию из Интернета, телевидения, книг и т.д. А вот вовлечь каждого ребенка в процесс обучения, суметь выслушать его, сделать своим ассистентом, готов не каждый педагог. Поэтому актуальность повышения педагогической компетентности становится на первый план. Ведь от учителя зависит насколько интересным и насыщенным будет учебный процесс. Проблема повышения профессиональной компетентности учителя может быть решена следующими путями:

- курсы повышения квалификации;
- участие в работе семинаров и научно-практических конференций;
- инновационная деятельность;
- участие в деятельности районных, школьных методических объединений;
- участие в профессиональных конкурсах;
- подготовка учащихся к олимпиадам и конкурсам;
- проектная деятельность и презентация результатов урочной и внеурочной деятельности;
- формирование, обобщение и распространение эффективного педагогического опыта;
- чтение конкретных педагогических периодических изданий, методической, педагогической и предметной литературы;
- обзор в Интернете информации по преподаваемому предмету, педагогике, психологии, педагогических технологий,
- выполнение упражнений, тестов, других заданий повышенной сложности или нестандартной формы;
- посещение учебных занятий своих коллег и проведение открытых уроков для последующего анализа со стороны коллег;

-организация кружковой и внеклассной деятельности по предмету, -изучение информационно-компьютерных технологий.

Проанализировав различные формы деятельности с позиции их эффективности для повышения профессиональной компетентности, я пришла к выводу, что все они базируются на самообразовании и более того оно является системообразующим компонентом. «Учитель живет до тех пор, пока он учится, как только он перестает учиться, в нем умирает учитель» - в конце XIX века русский педагог К. Д. Ушинский в этих словах емко выразил характеристику профессиональных качеств учителя.

Самообразование – это непрерывный процесс саморазвития и самосовершенствования педагога. Чем лучше учитель осознает свое высокое назначение, чем лучше понимает требование к собственной личности, тем активнее работает над собой. А это является основой профессионального успеха. Самообразование предусматривает индивидуальную и преимущественно самостоятельную деятельность педагогического работника по вопросам повышения его личностного уровня профессиональной компетентности. Разные формы самообразования дают возможность учителю углубить подготовку к уроку; выступать с докладами на семинарах, конференциях; работать с педагогическими, научными, методическими изданиями и др.

Современные требования к педагогу на первое место ставят систематическую самостоятельную работу в развитии профессиональной компетентности, углубление его теоретических и практических умений. Самообразование является одним из самых эффективных путей развития профессиональной компетенции, который обуславливает последовательность образования педагога в межаттестационный период. Самообразование – осознанная потребность в постоянном усовершенствовании своей профессиональной деятельности, создание условий для развития личностно и социально значимых черт личности учителя и личности каждого ученика, постоянная деятельность педагога, ориентированная на обогащение уровня предметной и методической подготовки. Самообразование педагогов школы в межаттестационный период осуществляется как индивидуально, так и в рамках работы школьных методических объединений по предметам, творческих групп. Администрацией школы применяются методы измерения результативности самообразования педагога:

- резултативност поступления выпускников в ВУЗы;
- курсовая переподготовка;
- обобщение и распространение своего опыта;
- участие в мероприятиях различного уровня;
- результаты участия в конкурсах, фестивалях, олимпиадах, выставках;
- открытые уроки;
- публикации в СМИ;
- разработка рабочих программ.

Педагогу самостоятельная работа по самообразованию позволяет пополнять и конкретизировать свои знания, осуществлять глубокий и детальный анализ возникающих в работе с детьми ситуаций. Специалист, владеющий навыками самостоятельной работы, имеет возможность подготовиться и перейти к целенаправленной научно-практической, исследовательской деятельности, что свидетельствует о более высоком профессиональном, образовательном уровне, а это, в свою очередь, влияет на качество воспитательно-образовательного процесса и результативность педагогической деятельности. В нашей школе уделяется большое внимание совершенствованию педагогического мастерства (мастер-класс, творческий отчет аттестующихся педагогов, публикации, проведение круглых столов, конференций и др.). Таким образом, современная школа требует педагога нового типа, который владеет профессиональной культурой, способный объективно осмысливать педагогические явления и факты, критически оценивать и творчески преобразовывать педагогическую действительность.

Литература:

1. Гришина И.В. Профессиональная компетенция руководителя школы как объект исследования: СПб: СПбГУПМ, 2011.
2. Ильина Т.А. Педагогика: курс лекций для студентов / Т.А. Ильина. - М.: Просвещение, 2008. - 480 с.
3. Лапина О.А. Педагогика: общие основы теории обучения: учеб. пособие. - Иркутск: Изд-во ИрГТУ, 2012. - 160 с.
4. Подласый И.П. Педагогика: учебник для высших пед. учеб. заведений / И.П. Подласый. - М.: Просвещение, 2010. - 245 с.

Садикова Айнаш Сейлхановна

Қ.Жұмалиев атындағы Қаратөбе мектеп-гимназиясы

Ағылшын тілі пәні

Батыс Қазақстан облысы

Қаратөбе ауданы

THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

In the evolving landscape of language education, interactive methods have emerged as a cornerstone for effective teaching. These methods not only enhance student engagement but also foster a deeper understanding of the English language through active participation and real-world application.

Traditional language teaching often relied on rote memorization and repetitive exercises. However, contemporary educational psychology suggests that learners benefit more from interactive approaches that stimulate critical thinking and contextual learning. The Constructivist theory posits that knowledge is best acquired through experiences and interactions, making interactive methods a natural fit for English language acquisition.

Interactive teaching can take many forms, from role-playing and group discussions to technology-assisted learning. Role-playing allows students to practice English in simulated scenarios, while group discussions encourage the exchange of ideas and opinions, enhancing language skills in a social context. Technology, particularly language learning apps and online platforms, provides dynamic resources for students to practice listening, speaking, reading, and writing in an engaging manner.

Studies have shown that interactive methods lead to improved language retention and fluency. Students report higher motivation levels and a greater sense of achievement when they are active participants in their learning journey. Teachers also find that these methods allow for more personalized feedback, catering to the individual needs of each student.

Any of these types of discussion motivates students to actively participate in the discussion of the topic, thus contributing to the development of critical thinking

and the search for effective arguments to build their point of view. There are the following types of games in the form of discussion:

1. Roundtable is a game to solve a common problem in a team.
2. Scientific debate — a dialogue in the form of a dispute, where students, being representatives of various fields, defend their point of view. The game is a form of debate.
3. Competition in small groups is a cognitive game that motivates students to be active.
4. Situation is a form of play where students develop quick reaction skills.
5. Judicial sitting is a game where students assign their own roles and look for constructive answers to their goals.
6. Training is a game form using various methods of working with small groups to improve skills in the process of modeling and discussing tasks and goals.
7. Debriefing — discussion and analysis of the results of previous work and the effectiveness of experience in solving problems. It evaluates the achievement of the teacher and students during the training and plans further tasks to achieve the goals set.

Discussions. Debatable teaching methods are used very often — this is a purposeful exchange of opinions and statements, the main purpose of which is to form a certain point of view among students. Limiting the discussion to one question or topic is the main condition for this form of education. And any opinion or thought expressed during a debate or discussion must be reasoned.

Brainstorming. Spontaneity is the main principle of brainstorming, which is why it deserves special attention, since with this method, students are fully involved in the process discussing the problematic issues and tasks posed. In this form, the trainees should provide as many options as possible for solving a particular problematic issue.

The teacher must take into account all the answers of the students, since any answer can carry an ingenious solution or an unconventional creative approach. In this form, unpreparedness contributes to the active use of vocabulary and the search for new words to express their thoughts. A role-playing game. This form of education is the most accessible type of activity, where the peculiarities of thinking and imagination, student activity and emotionality are clearly manifested. An interesting role-playing game is of great importance for the development of critical thinking and the development of a child as a person. Educational games have two important

functions: the first — developmental — provides the development of independence and creative potential of students, the second — communicative — the development of the student's personality through the organization of communication and regulation of interpersonal relationships. The use of interactive teaching methods contributes to the effective assimilation of material, repetition, vocabulary replenishment, mastering the skills of correct articulation, the development of attention and thinking, along with the formation of the ability to work in groups.

The shift towards interactive methods in English language teaching reflects a broader change in educational paradigms. By embracing these methods, educators can provide a more enriching, effective, and enjoyable learning experience. As the world becomes increasingly interconnected, the ability to communicate in English opens doors to global opportunities, making the role of interactive teaching all the more vital.

References:

1. Bagiev G. L. A guide to practical training in marketing using the case method/ G. L. Bagiev, V. N. Naumov [Electronic resource].
2. Access mode: <http://www.marketing.spb.ru> Bukhbinder A. P. Fundamentals of the methodology of teaching foreign languages. / A. P. Bukhbinder, V. Strauss; edited by V. A. Bukhbinder, V. Strauss.
3. Kiev: Higher School, 1966. Galskova N.D. Theory and practice of teaching foreign languages. Primary school: a methodological guide / N. D. Galskova, Z. N. Nikitenko.
4. M.: Iris-press, 2004-240 p. Konysheva A.V. The game method of teaching a foreign language.-St. Petersburg: Karo; Minsk: Four Quarters, 2008–192s. Language teaching: methods and approaches. — Longman, 2002

Мусадилова Айгуль Атиновна

№18 Ақкөз Қосанұлы атындағы Жалпы білім беретін тірек мектебі

Бастауыш пәні мұғалімі

Жамбыл облысы, Меркі ауданы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Бүгінгі таңда білім беру жүйесін жаңалауды іске асырудың қажеттігі күн санап арта түсуде. Бұл мақсатты іске асырудағы өзекті мәселелердің бірі – оқушылардың ой-өрісін дамыту мәселесі болып табылады. Оқушылардың ойлау қабілетін тереңдету, пәнге қызығушылығын арттыру бағытында математиканы жаңа технологиялар негізінде оқытумен қатар, пәндер бағдарламасында жоқ мәліметтерді пайдаланудың, логикалық есептер құру және оларды шешудің жолдарын үйретудің де пайдасы бар.

Математикалық сауаттылық дегеніміз:

- математиканың әлемдегі рөлін анықтау және түсіну;
- әртүрлі формада берілген сандық ақпараттарды оқу, талдау, түсіндіріп беру;
- дұрыс негізделген математикалық пайымдаулар айту;
- есептерді шығарудың тиімді тәсілдерін табу, орындау, өзін-өзі тексеру, өмірмен байланыстыру керек.

Бастауыш сыныптарда оқушылардың математикалық сауаттылықтарын қалыптастыруда инновациялық әдістердің тиімділігі өте зор. Бүгінгі таңда оқу-тәрбие үдерісін түбірінен өзгерту маңызды. Бұл орайда қосымша білім берудің интерактивті түрлерін дамыту қажет.

Интерактивті оқыту дегеніміз – оқушылар мен мұғалім түсіністік қарым-қатынаста өзара білімдерімен, тәжірибелерімен алмасу және талдау жұмысы. Интерактивті оқыту әдісімен жүргізілетін сабақты жүргізу кезеңдері:

- I – проблеманы айқындау;
- II - информациялық блок;
- III – практикалық біліктілік блогы;

IV – сабақты аяқтау.

Интерактивті оқыту әдісінің екі түрі бар. Олар:

1) оқу пікір-таласы;

2) нақты практикалық ахуалдарды талдау (case – study). Мультимедиалы компьютерлік технологиялар барлық дәстүрлі оқу құралдарын алмастыруға мүмкіндік береді. Көп жағдайда мұндай алмастыру өте тиімді, өйткені мұғалім әртүрлі құралдарды қиюластырып қолдана отырып, оқытылатын материалдың терең де, саналы түрде меңгерілуге жағдай жасайды, сабақ уақытын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, сабақты ақпараттандырады.

Компьютерлік оқыту үдерісі табиғи түрде еніп, оқыту үдерісін түрлендірудің тағы да бір тиімді техникалық құралы болып отыр. Әрбір сабақта оқушылардың эмоциясының жоғарылауын бақылауға болады, тіпті үлгерімі төмен оқушылардың өзі де компьютермен қызыға жұмыс істейді. Сабақтарда компьютерді жүйелі түрде қолданғанда оқушылардың сабақтағы белсенділігі артып, материалды меңгеруге қызығушылық артады; рухани сайыс пайда болады; сабақ барысында жағымды эмоция көбейеді; компьютерді «жеңу» үшін табандылық пайда болады, өзіндік дайындыққа қызығушылық артады. Екінші жағынан бұл оқыту әдісі мұғалімдеге де ұнайды, өйткені: оқушының қабілеті мен білімін дұрыс бағалауға көмектеседі, оқушыны түсінуге, оқытудың дәстүрлі емес, жаңа әдістерін іздеуге итермелейді.

Математика сабағындағы зерделік жұмыс көбейетіндіктен, оқушылардың пәнге қызығушылығын, сабақ соңына дейін белсенділігін қалай сақтау керектігі ойландырады. Оқыту барысында компьютерді пайдалану ақпараттық жағдай жасап, оқушының қызығушылығының артуына ықпал етеді. Қазір мектептердің барлығы компьютер сыныптарымен жабдықталған. Бірақ бұл техника математиканы оқыту барысында сирек қолданылатынын байқаймыз. Математиканы оқытуда қазіргі заманғы технологияны пайдаланбаудың бір себебі – математика сабақтары үшін программалық камтамасыздандыру, компьютерлік бағдарлама мен оқытушыға арналған құралдан тұратын бағдарламалық-әдістемелік кешендердің аз болуы.

Математиканы оқыту процесінде ақпараттық технологияларды қолдану сабақ уақытын үнемдеуге мүмкіндік береді, оқушыларға есептің шешуін ұқыпты да, таза қылып жазудың үлгісін беруге, оқыту барысында көрнекіліктің деңгейін

көтеруге, оқу процесін жандандыруға, математикалық сауаттылықтарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

«Бүкіл өмір бойы оқу ендігі жерде балама емес, асқан қажеттілік» дейді Гарвард университетінің нақылдарының бірі. Соған байланысты, жастарымыз алатын сапалы білімі бар болғаны жолашар интеллектуалдық капитал болып табылады. Сондықтан үздіксіз жұмыс істеп, өз білімімізді, кәсіби құзырлылықтарымызды арттыру қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Математика және физика, №5, 2014. Математика, №1, 2011 [19-20 б.]
2. ҚР Білім туралы Заңы
3. Бастауышты оқыту әдісемесі 2022ж

Ермекбаева Улбала Тургунбековна

№18 Ақкөз Қосанұлы атындағы Жалпы білім беретін тірек мектебі

Биология пәні мұғалімі

Жамбыл облысы, Меркі ауданы

БИОЛОГИЯ ПӘНІНДЕ МОДЕЛЬДЕУ ӘДІСІН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

Модельдеу — зерттеу объектісі өзімен ұқсастық қатынастағы басқа бір объектімен алмастырылатын зерттеу әдісі. Бірінші объекті түпнұсқа болады да, екінші объекті оның моделі болады. Зерттеуші модельді зерттеп, алған нәтижелерін ұқсастық және үйлестік заңы бойынша түпнұсқаға көшіреді.

Модельдеу әдісімен түпнұсқаны зерттеу қиын, мүмкін емес болғанда немесе түпнұсқаны зерттеу үлкен қаражат шығынын талап еткен жағдайда қолданылады. Модель мен түпнұсқа арасында белгілі бір ұқсастық болу керек. Мұндай ұқсастық зерттеушінің модельді зерттеу кезінде алған ақпараттарын түпнұсқаға көшіруге мүмкіндік береді.

Биологияда модельдеу — зерттеу объектісі өзімен ұқсастық қатынастағы басқа бір объектімен алмастырылатын зерттеу әдісі. Бірінші объекті түпнұсқа болады да, екінші объекті оның моделі болады. Зерттеуші модельді зерттеп, алған нәтижелерін ұқсастық және үйлестік заңы бойынша түпнұсқаға көшіреді.

Модельдеу әдісімен түпнұсқаны зерттеу қиын, мүмкін емес болғанда немесе түпнұсқаны зерттеу үлкен қаражат шығынын талап еткен жағдайда қолданылады. Модель мен түпнұсқа арасында белгілі бір ұқсастық болу керек. Мұндай ұқсастық зерттеушінің модельді зерттеу кезінде алған ақпараттарын түпнұсқаға көшіруге мүмкіндік береді.

Модельдеу екі түрге бөлінеді. Олар:

1. Пәндік модельдеу зерттеу объектісінің белгілі бір физикалық, геометриялық, динамикалық немесе функционалдық сипаттамаларын нақыштайтын модель жасау арқылы іске асады.

2. Идеалды модельдеу кезінде модель ретінде сұлбалар, сызбалар, формулалар, табиғи және жасанды тілдердегі сөйлемдер, тағы басқа қолданы

лады. Мұндай модельдеу түріне математикалық (компьютерлік) модельдеу жатады.

Қазіргі кезеңдегі түпкілікті өзгеріп отырған жағдайға байланысты, биологиялық білім берудің басты мақсатымен міндеттерінің бірі – оқушылар мен студенттерге биологиялық ойлауды, қарапайым болса да, ғылыми болжам құру мен оны тексеруге дәлелдер іздеуді, жоспарлай білуді дамыту.

Биологияда нені модельдеуге болады:

1. Объектілерді;
2. Биологиялық құбылыстарды;
3. Биологиялық үрдістерді моделдеуге болады.

Модельдеу әдісінің тиімділігі:

- ✓ Теорияны терең меңгеру, танымдық қабілетін арттыру;
- ✓ Білім алушының ынтасын арттыру;
- ✓ Модель құру процесін ойынды еске түсіру;
- ✓ Ғылыми еңбек дағдысын арттыру;
- ✓ Топтағы жұмыста еркін қарым-қатынас жүзеге асыру;
- ✓ Шығармашылық дағдыларын дамыту;
- ✓ Есте сақтау түрлерін жүзеге асыру;

Модельдеудің оқу процесіне саналы түрде енгізу оны ғылыми таным процесімен жақындастырады, оқушыларды олардың алдында туындайтын мәселелерді өз бетімен шешуге, өз бетімен білім алуға дайындайды. Модельдеу оқушылардың теориялық ойлауын қалыптастырудың қажетті құралы болып табылады. Модельдерді жіктеудің әртүрлі тәсілдері бар, көбінесе ұсыну тәсілі бойынша жіктеу қолданылады, оған сәйкес барлық модельдерді екі үлкен класқа бөлуге болады: пәндік (материалдық) модельдер және таңбалық-символдық (ақпараттық) модельдер. Пәндік модельдер объектінің геометриялық, физикалық және басқа да қасиеттерін материалдық түрде (жеміс муляждары, өсімдіктер гербарийі, гүлдердің, жануарлардың миының, адам ағзаларының және т.б. моделі) жаңғыртады.

Биология курсына пәндік үлгілеуді осындай пәрменді меңгерудің мүмкіндіктері аз емес. Бұл қарапайым өсімдіктер мен жануарлар клеткаларын

пәндік модельдеу, қарапайым немесе қос түсті гүлдің, қос жынысты және бөлек жынысты гүлдердің; энтомофильді, анемофильді және орнитофильді гүлдердің, қарапайым және күрделі гүлдердің үлгілерін жасау.

Пәндік модельдер объектінің геометриялық, физикалық және басқа да қасиеттерін материалдық түрде (глобус, анатомиялық муляждар, кристалды торлардың модельдері, ғимараттар мен құрылыстардың макеттері және т.б.) бейнелейді. Пластинді биологиялық объектілерді моделдеу бойынша сабақта қолдану кезінде қабылдау мәселесі туындамайды: тапсырманың өзі, ойлау стереотипі, объектінің тек бір жазықтықта көрінісі, түстер мен формалардың араласуы. Бұл жұмыста ең бастысы балалардың ашылуы болды, бұл кез-келген әрекет нысанның формасы мен құрылымының өзгеруіне әкелуі мүмкін; және кез-келген сөздік түсініктемені модель жасаумен дәлелдеуге болады. "Пластинді" жұмыстардан кейін электрондық модельдер, теориялық материал жақсы қабылданады. Модельдеу барысында олар қызметтің бірнеше кезеңдерінен өтеді.

Біріншісі-қызығушылық тудыратын құбылыспен немесе объектімен байланысты тәжірибені мұқият зерттеу, осы тәжірибені талдау және қорыту және болашақ модельдің негізінде жатқан гипотеза жасау.

Екіншісі – қызмет бағдарламасын құру, оны әзірленген бағдарламаға сәйкес ұйымдастыру, оған практикамен немесе түрлі көздермен берілген түзетулер енгізу, модельдің негізіне алынған зерттеудің бастапқы гипотезасын нақтылау.

Үшінші-модельдің соңғы нұсқасын жасау. Егер зерттеуші екінші кезеңде конструкцияланатын объектінің әр түрлі нұсқаларын ұсынса, онда үшінші кезеңде ол осы нұсқалардың негізінде іске асыруға болатын қандай да бір жобаның түпкілікті үлгісін жасайды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Селевко, Г. К. Педагогические технологии на основе дидактического и методического усовершенствования. УВП/ Г.К. Селевко - М. : НИИ школьных технологий, 2005. 288 с. (Серия «Энциклопедия образовательных технологий»).
2. Миронов, А.В. Как построить урок в соответствии с ФГОС/ А.В. Миронов. – Волгоград: Учитель, 2014. – 174 с.
3. Штейнберг, В. Э. Дидактически многомерные инструменты: теория, методика, практика/ В.Э. Штейнберг.- М.

Ахметова Гульзира Оразымбековна

*Қадырғали Қосымұлы Жалайыри атындағы орта мектеп-гимназиясының
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі*

Жетісу облысы, Көксу ауданы, Балтық би ауылы

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНДЕ САРАЛАП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ

Қазақ тілін саралап-деңгейлеп оқыту — бұл технология бойынша оқушылардың білімді өздігінен саналы түрде меңгеруіне ерекше мән берілген. Оқушыларға тек білім берумен шектелмей, танымдық әрекетін арттырады және ойлау қабілетін, елестету мен есте сақтауын, белсенділігін, білім сапасының дамуын қамтамасыз етеді.

Саралай оқытуды ұйымдастыру арқылы баланың ойы абстрактіден нақтыға қарай өрлейді, ілімдік ойлауы қалыптасады. Саралай оқытуды ұйымдастыру арқылы бала ақыл -ой деңгейі мен белсенді әрекеті арқасында репродуктивті емес өнімді нәтижеге жетеді.

Даралап — саралап оқыту барысында оқушылар да өзінің оқу жұмысындағы жетістіктер мен жіберген кемшіліктері туралы мәліметтер алып, өз еңбегіне талдау жасайды. Ең бастысы, оқудан ләззат алуға, білім мен ғылымға деген құштарлығын арттыруға дағдыланады.

Даралап – саралап оқыту технологиясы оқушы мен мұғалімнің белсенді шығармашылық қабілетін дамытумен қатар оқушыларға өз білімін жаңа әдіспен бағалауға мүмкіндік береді. Оқушының білімі мен білігіндегі жетістіктерді, кемшіліктерді, олардың себептерін анықтап, мұғалім өз жұмысына талдау жасайды, оны жетілдірудің жолдарын белгілейді. Сонымен қатар даралап – саралап оқыту барысында оқушылар да өзінің оқу жұмысындағы жетістіктер мен жіберген кемшіліктері туралы мәліметтер алып, өз еңбегіне талдау жасайды. Ең бастысы, оқудан ләззат алуға, білім мен ғылымға деген құштарлығын арттыруға дағдыланады. Барлық оқушы өз қызметін ең төменгі түрде орындап болғаннан кейін ғана, келесі деңгейге көшіп отырады. Бұл оқушылардың арасында өзара жарысу және оқушының өз қабілетіне, қызметіне сәйкес жоғарғы деңгейге көтерілуіне жағдай туғызады.

Деңгейлік тапсырмаларды жүргізудегі негізгі мақсат-баланың қабілетін ашу, шығармашылығын шыңдау, іздендіру, пәнге қызығушылығын арттыру. Осы мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттерді жүзеге асырамын.

1.Оқушылардың өздігінен білімін толықтыра, жетілдіре отырып, жаңа білім алуы.

2.Оқушылардың бір-бірімен білім алмасуына дағдылануы.

3.Берілген білімді пысықтау.

4.Оқушының білімін тексеру, бақылау.

5.Шығармашылық қабілетін арттыру.

Деңгейлік тапсырмалар арқылы оқушылардың тілін дамытып,сөздік қорын молайтуға мүмкіндік бар.Деңгейлеп оқытудың ерекшелігі:оқушылардың сабақ үрдісінде бірнеше деңгейде жұмыс жүргізе алатындығында..Деңгейлік тапсырмалар арқылы мұғалім оқушының нені білетінін,нені меңгергенін,нені меңгермегенін біледі,соның нәтижесінде оқушыларда намыс оты оянып,басқалардан қалып қоймауды ойлап өз мүмкіндігіне қарай дайындық жасайды,әрі тырысады. Деңгейлік тапсырмалар дегеніміз – балаға шамадан тыс жүктеме беру емес, керісінше оқушының біліміне, мүмкіндігіне, сұранысы мен қабілетіне сәйкес дайындалған сатылы жұмыстар жүйесі. Деңгейлік әдістің маңыздылығы – оқушының шығармашылықпен белсенді жұмыс істеуін дамытады, әр оқушыны өздігінен үйренуге баулиды, өткен грамматикалық, лексикалық тақырыптарды жүйелі игеруге дағдыландырады, ой еңбегімен айналысуға жетелейді, яғни оқу-танымдық құзіреттілігі қалыптасады.

Саралап оқыту технологиясы, оқыту процесінің белгілі бөлігін қамтып, ұйымдастырудың шешімдері, оны оқыту құралдарының жиынтығы түрінде көрінеді. Сыныпты, топтарды оқытуға әртүрлі қолайлы жағдай туғызуды қажет етеді; әдістемелік педагогикалық-психологиялық және ұйымдастыру-басқару шаралары біріктіріледі.

Деңгейлеп оқыту технологиясының мақсаты: әрбір оқушы өзінің даму деңгейінде оқу материалын меңгергенін қамтамасыз етеді.

1) Деңгейлеп оқыту әр оқушыға өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, білім алуына жағдай жасауға мүмкіндік береді;

2) Деңгейлеп оқыту әр түрлі категориядағы балаларға, олармен саралай жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

3) Деңгейлеп-саралап оқыту құрылымында білімді игерудің бірнеше деңгейі қарастырылады: ең төменгі деңгей (базалық), бағдарламалық, күрделенген деңгей сондықтан әрбір оқушы меңгеруі тиіс.

Саралап оқыту әдісін қолданғанда, мұғалім әрбір сыныппен толық әрі жете таныс болуы керек. Бұл ең маңызды басты шарт. Сонда ғана оқушыларды саралап оқытуда сызба бойынша жұмысты ұйымдастыру әрі оны жүйелі жүргізу жақсы нәтиже берері даусыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім туралы Заңы
2. Б.Д.Жұмақаева.Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі, «Қыздар университеті» баспасы, 2015, 242б.
3. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 1997. Бітібаева Қ.
4. Жиенбаев С., Орта мектептегі қазақ тілі мен әдебиеті,-Алматы: Қазақ мемлекет баспасы, 1939.

Жексембаева Орынбасар Нуржаубаевна

Қадырғали Қосымұлы Жалайыри атындағы орта мектеп-гимназиясының

Бастауыш сынып мұғалімі

Жетісу облысы, Көксу ауданы, Балпық би ауылы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛЕТІН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазіргі заман талабы-ғылым мен техниканың деңгейін әрбір оқушыға саналы да терең білімнің берілуін талап етеді. Сондықтан да мектептегі оқу үрдісінің негізгі мақсаты-әртүрлі педагогикалық әдіс-тәсілдермен жүйелі түрде оқушылардың шығармашылық ойларын дамытып, ғылыми көзқарасы мен белсенділігін қалыптастыру болып саналады. Шығармашылық — бүкіл тіршіліктің көзі. Баланың шығармашылы, жетістігі әруақытта ұстаз, сынып ұжымы, ата-аналар тарапынан қолдау тауып отыруы тиіс.

Бастауыш мектептердегі оқытудың мазмұнында ерекше орын алатын пән –ана тілі. Ана тілі бастауыш сыныптарда оқытылатын барлық пәндермен өзара тығыз байланысты. Ана тілі арқылы оқушының рухани дүниесі байиды. Балаға ана тілі арқылы тек білім беріп қана қоймай, өмірдің ең қымбаттысы, ең асылы – жақсылық пен ізгіліктің ұрығын себеді. Ана тілі пәнінің маңызы туралы Ж. Аймауытов былай дейді: «Оқытатын пәндердің бәріне бірдей керекті, бәрін қаусырып орап алатын пән ана тілі екені даусыз. Ана тілін жақсы меңгеріп алмай, өзге пәндерді түсіну мүмкін емес. Ана тілін үйрену -сөздерді жаттау, олардың жүйесін, өзгеру заңдарын білу ғана емес, тіл үйренумен қатар, бала тілдің сансыз көп ұғымдарын, ойларын, сезімдерін, сұлу үлгілерін ойлау жүйесін, ой пәлсапасын да меңгереді».

Біздің міндетіміз-оқушыға оның бойында көзге көрінбей тұрған мүмкін-шіліктерін ашу, ана тілін оқыту арқылы шығармашылық іс-әрекетті қалыптас-тыру, өмірде өзін-өзі тануға жетелеу. Осы міндеттерді орындауда мұғалімге бірден-бір керегі-дұрыс, тиімді әдіс-тәсілдерді пайдаланып, ана тілін оқыту әдістемесін барынша терең меңгеру. Мұғалім сабақты ұйымдастырудың заманауи технологияларын ұтымды түрде қолданған жағдайда, тиімді әдіс-

тәсілдерді дұрыс ұйымдастырған жағдайда ғана өз шәкірттерінің ойын шындап, белгілі бір жетістіктерге жетері сөзсіз. Бастауыш буында шығармашылықтың алғашқы сатысын іс-әрекет және ойын арқылы бастаған дұрыс. Себебі: ойын баланың дамуындағы ең күшті әсер ететін негізгі фактор.

Шығармашылық қабілет әр баланың табиғатында болуы мүмкін. Біздің міндетіміз сол оқушы бойындағы қабілеттің шығуына мүмкіндік жасау. Ол үшін мұғалім ана тілі пәнінен өтілетін әрбір тақырыптың өн бойынан шығармашылық тапсырмаға лайықты жағдайларды іздеп табуы керек. Сабақ барысында кездесетін кейбір практикалық тапсырмаларды да шығармашылық арнаға бұрып өзгертуге болады. Бастауыш сынып оқушыларының қиялы әдеттегіден тыс, ерекше. Олар естіген әңгімелер, ертегі желісі мен өзі де оларды құрастыра алады. Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылығын арттыра түсу үшін шығармашылық қабілеттерін сабақта дамытуда әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады. Шығармашылықпен жұмыс істеуде баланың сөздік қорының мол болуы көп нәтижеге қол жеткіздіреді. Бастауыш сынып оқушысы ана тілі сабағында тіл үйреніп, сөздік қорын молайтумен қатар, оқушы мәдениетті сөйлеуге, пікірлесуге, ойлауға, әңгімені одан әрі қиялмен жалғастыруға үйренеді. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылығын оқытып, ойнатып отырып дамыту қажет. Оқушылардың шығармашылығын әр түрлі әдіс-тәсілдерді тиімді қолдана отырып арттыруға болады. Өзімнің іс-тәжірибемде оқушылардың шығармашылықтарын арттыру үшін төмендегі жұмыс түрлерін жиі қолданамын:

- Әңгімені бөлімдерге бөлу, бөлімдерге тақырып қою;
- Әңгімені рөлге бөліп оқу;
- Образға ену және рөлдік ойындар;
- Әңгімедегі кейіпкерлерге мінездеме беру, олардың жағымды және жағымсыз жақтарын ажырата білу;
- Қиял арқылы әңгімені жалғастыру;
- Әңгіме сюжеті бойынша сурет салу;
- Үзіп оқу әдісі арқылы ой жалғастыру; (инсерт)
- Болжау кестесі;
- Венн диаграммасы;
- Ассоциация;
- Топтастыру, кластер;

Осы әдістерді қолдану арқылы оқушылардың қиялы дамып, сөздік қоры артып, өз ойларын ашық айтып, қызығушылықтарын оятып, білім спасын көтеруге болады. Бала бойындағы қабілет, таланттары шығармашылық жұмыс барысында ашыла түседі. Бастауыш сыныптағы негізгі пәндер ана тілі мен қазақ тілі пәндерінде жүргізілетін жұмыс түрлері ұқсас. Шығармашылық жұмыстар оқушыны бір жағынан ойлауға жетелесе, екінші жағынан қызығушылығын оятып, жазба тілдерін дамытып, шығармашылық қабілетін арттыруға, белсенділікке ынталандырады.

Шығармашылық жұмыстың мақсаты — бүгінгі күн талаптарынан туындаған, озық қоғамға лайықты жаңа сана, рухани сапа қалыптастыру және дамытуда тың жолдар мен соны шешімдер іздестіру болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім туралы Заңы
2. **Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты (МЖБС) 2023ж**

Жанибекова Куттигиз Жанибековна

№247 орта мектебінің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданы, Бесарық бекеті

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІ БОЙЫНША ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫ ОҚЫТУТЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Жалпы дифференциациялап оқыту – бұл әр оқушының қабілетін, бейімділігін, қызығушылығын ескере отырып жеке басын дамытуды қамтамасыз ететін білім беру жүйесі. Яғни, білім берудің мазмұнын, түрін, әдісін, көлемін таңдау арқылы әр оқушының білім меңгеруіне қолайлы жағдай жасау. Ал сыныптағы әр оқушының бейімділігі мен қызығушылығын анықтау үшін алдын ала оқушылардың дарындылық қабілетін анықтау тесті жүргізілді. Тест нәтижесінде оқушылар бойында тұлғааралық, логикалық, тілдік, математикалық, зерттеушілік дағдылары анықталды. Оқушылардың бұл дағдылары жөніндегі ақпарат тек қазақ тілі ғана емес, басқа да тіл пәндері сауалнама нәтижелерінен көрініс тапқан.

Дифференциалды оқытуды жүзеге асыру үшін жүйелі түрде студенттерге күрделілігі әр түрлі жұмыстарды есептеуге беріп, оған қайтарылған жауаптарына назар аударуы, нәтижелерін арнаулы күнделік дәптерге жазу, басқа пән оқытушаларымен пікір алысып, студенттің өзімен сырласуы, ата-ананы одақтас етіп, ынтымақтастықты арттыру істің нәтижелі болуына мүмкіндік жасайды. Талапты, талантты студенттерге қосымша тапсырма беру, әдебиеттер, есептер жинағын, оқу құралдарын ұсыну, сонымен бірге талап-тілектеріне сай қосымша уақыт бөліп, бірлесе сынақ-тәжірибелер жасау, жаппай жасалатын зертханалық жұмыстар даярлауда көмекке шақыру, көрнекі көрсетілетін тәжірибелерді жасауда жәрдемдесу, біріге еңбек ету – дифференциалды оқытудың маңызды міндеті.

Сондай-ақ, сыныптан тыс жұмыстарда пәндік апталықтар өткізуде негізгі көмекшілер тағайындауға, жалпы басшылықты талапты, ұйымдастыру қабілеттері бар жас жеткіншектерге беріп, оларға тек бақылау жасау, қажетті кезеңдерде ғана ақыл-кеңес беріп, үйрету назардан тыс қалмағаны жөн.

Оқытушы студенттерге көптеген тамаша кештерден ең қызықтысын іріктеп алудың тәсілдерін үйретуі тиіс.

Қазақ тілі сабағында түрлі деңгейлі оқыту негізінде саралап оқыту әдісін ұйымдастыру үшін біз оқушыларды топтарға бөлуге мәжбүрміз. Оқушылар бір-бірінен тапсырмаларды шешуді орындау кезінде байқалатын ойлау қабілеті сипатымен ерекшеленеді. Оқушылардың басым бөлігі ұстазбен бірге тапсырманың мазмұнын түсінуге енді кірісе бастаған кезде, басқа, азғана топ оны қалай шешуді біліп отырады. Бір оқушылар шешімнің бірнеше тәсілін таба білуге қабілетті болса, басқаларына тапсырманы жай ғана түсініп шешу үшін айтарлықтай көмек қажет болады. Деңгейлік тапсырмаларды орындау барысында оқушылардың мүмкіндіктеріне сәйкес келетіндей жұмысты ұйымдастыра отырып, біз бұл мәселені қалай шешеміз? Тапсырманы орындаудың келесідегідей қабілеттілік деңгейлерін анықтаймыз: төмен, орташа, жоғары және осыларды толықтай сипаттаймыз.

Қабілеттіліктің төменгі деңгейінде тапсырманы қабылдау үстіртін орындалады, толық түсініп болмай оқушы орындауға кірісіп кетеді, сондықтан көбіне тың шешімі ретсіз орындалған тапсырма болып шығады.

Орта деңгейлі оқушылар тапсырманы түсінуге тырысады, талдайды, деректер мен ізделінетін шаманы анықтайды. Бірақ олардың арасындағы тұтастық байланысты орнатуға мұндай оқушылар қабілетсіз, жаттығуларды шешудің келесі қадамын табуға қиналады. Бұл желі көбірек тармақталған сайын, қате шешім шығу мүмкіндігі де көбейе береді.

Күрделілік деңгейі бойынша жеке топтармен дербес парақшалар көмегімен тапсырмаларды орындау және топтық жұмыстар күнделікті сабақ барысына оңай үйлеседі, оқушылардың өз бетімен жұмыс жасау қабілетін арттырады және өздеріне ыңғайлы күрделілік деңгейінде деңгейлік тапсырмаларды орындау қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл мектеп оқушыларына тапсырманы орындауға үйретуді жетілдіріледі. Біздің пікіріміз бойынша, мұндай сараланып ұйымдастырылған танымдық бейімділікпен әлсіз оқушылармен жұмыс жасалса, сабақтан кейін қосымша дайындалу қажет емес. Осылайша, балалардың бос уақытының жетіспеушілігі мәселесін де шешеміз.

Жұмыста саралап оқытуды қолдану табысты оқытуға мүмкіндік беріп қоймай, оқушыларды тәрбиелеу мен дамытуға да (ойлауын, қиялдауын, еске сақтауын, жігерін дамыту) мүмкіндік береді.

Қорыта келе айтқанда, дифференциалды оқытуда талдап-жинақтай баяндау элементтерін пайдалану, ұқсастықтар, қорытындылаулар, нақтылаулар, модельдеу және ой елегінен өткізулер арқылы өздігінен білімдерін жетілдірулер, оқу материалдарын қысқаша конспектілеу, тірек конспектілер жасау, негізгілерін ықшамдап жазу, келелі мәселелер ұстанымын пайдалану табысқа жеткізетінін ескеру нәтижесінде студенттерді сенімді көмекші ете білу мен табыс көзі болып саналады. Дарынды оқушыларды даралауда дифференциалды оқытуға баса назар аудару – болашақ ұрпақтың білікті маман болуына жол ашылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Как проводить исследование в действии», Элейн Уилсон
2. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. Алматы. 2009.
3. «Мектептегі мұғалім көшбасшылығы» ҚР педагог қызметкерлері-нің біліктілігін арттыру бағдарламасы. Астана. 2022 ж.
4. «Орта мектеп бағдарламасы», Халықаралық Бакалавриат ұйымы, 2023 жыл
5. ҚР Білім туралы Заңы

Тасымова Гульмира Жапбаровна

М.Қаратаев атындағы №51 орта мектебінің бастауыш сынып мұғалімі

Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ФОНЕТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Бастауыш мектеп оқушыларына қазақ тілі фонетика элементтерінен білім мен дағды беріледі. Бұл білім мен дағды басқа да тілдік фактілермен ұштасады. Оқушылар олардың ең негізгілерін тануға талпынады. Осындай білім негіздерін меңгеруде оқушылардың ой-пікірі, білім дәрежесі мен түсініктері сатылап өрлей береді. Оқушылар түсініктерінің күннен-күнге артуына орай, фонетика материалдарын қай көлемде оқыту мәселелері де келіп туады. Бастауыш мектеп оқушылары дыбыс жүйесі элементтерімен орта мектепте өтілетін фонетика материалдарына дайындық боларлықтай мөлшерде білім мен дағды алады. Бастауыш сыныптарда қазақ тілі фонетика элементтерінен оқушылар тек ең негізгі, практика жүзінде меңгеруге келетін жақтары ғана таныстырылады. Оқушылардың әрбір материалынан алған білімі сынып көтерілген сайын біртіндеп сатылап дәрежесі кеңейе береді. Бастауыш мектеп оқушыларына дыбыс пен әріп туралы білім мен дағды әліппе кезеңінен бастап меңгертіле бастайды. Мұғалім дыбыс пен әріпті оқушыларғы меңгерту процесінде жеке дыбыстардың айтылуы мен жазылуын таныстырумен бірге ол дыбыс пен әріптердің негізгі ерекшелігі, яғни дыбысталу қасиетін де меңгертеді. Дыбыстар мен әріптерге берілген таңбаларды естиміз және көреміз. Сонымен әріптерді көреміз және жазамыз деген анықтаманың мәні мен мағынасын мысалдар арқылы дәлелдеп, оны саналы түрде меңгеру үшін көмектеседі.

Оқушыларға дыбыс және әріпті таныту бағытында дыбыстан сөз құралатыны, сөздің белгілі бір мағынасы болатын сөзден сөйлем құралатыны және сөйлем арқылы адам өзінің ойын басқа біреуге түсіндіріп бере алатыны тәрізді білімдер меңгертіледі.

Сонымен оқушылар сөйлемнің сөзден, сөздің буыннан, буынның дыбыстан тұратындығын талдап жинақтай алады. Жазба дыбыстың әріппен таңбалатыны әр дыбыстың таңбасы болатындығы ұғындырылады. Мұғалім

қазақ тіліндегі дыбыстардың дауыс шығаруына баланысты дауысты және дауыссыз болып екіге бөлінетіндігін таныстырады.

Қазақ тілінде қанша дауысты, қанша дауыссыз дыбыстардың бар екендігін танумен бірге дауысы дыбыстарды созып айтып ән салуға және дауысты дыбыстардың дыбысталу ерекшелігі қалыптастырылады. Сонымен бірге дауысты дыбыстардың дыбысталу ерекшелігі мен дыбыс жасайтын мүшелері туралы да мағлұматтар беріледі. Мысалы: Ауыздың кең ашылуынан дауысты дыбыстардың анық, ашық және жуан, жіңішке естілуі және о, ө, у, ұ, ү дыбыстарын айтқанда екі еріннің алға қарай дөңгелене созылуы сияқты мәліметтер игертіледі. Бастауыш сыныпта дауысты дыбыстарға салыстыра меңгертілетін тақырыптардың бірі дауыссыз дыбыстар. Дауыссыз дыбыстардың буын құрай алмайтындығы, дауыссыздарды айтқанда ауыздың кең ашылмай, дыбыстардың кедергіленіп шығатындығы оқушыларға жеткізіледі. Үнді дауыссыздар созылып, айтылғанмен оған ешқандай дауыстың қатыспайтын белгілері ұяңдар жұмсақ айтылып, дауыстың болмайтын ерекшеліктері және қатаң дауыссыз дыбыстар қатты айтылып бұған қатысты дауыстың болмайтын қасиеттері меңгертіледі.

Дауысты мен дауыссыз дыбыстың өзіндік белгілерін мұғалім түрлі сөздерді буынға бөліріп, ондағы әр дауыстының бір-бір буын құрап, дауыстыларды созып айтуға болмайтыны сияқты өзіндік қасиеттер дауыссыз дыбыстарда жоқ екені сол буын құрамындағы мәні басқа сөз құрамындағы дауыссыз дыбыстармен саластыра отырып иеңгертіледі. Тілдік фактілерге сай жүргізілген методикалық жұмыстардың нәтижесінде сөздің буынға бөлінетіндігін біліп алады.

Оқушыларға дыбыс пен әріп әбден танытылып болғаннан кейін алфавиттен білім беріледі. Дыбыстар мен әріптердің түрлі қасиеттерін танытуға байланысты қаратылған күллі жұмыс алфавиттегі әріптердің тәртібі бойынша алып барылады. Фонетика материалдарын ауыз екі түсіндіріп танытуда оқушылардың байланыстырып сөйлеу дағдысы артады. Осы байланыстырып сөйлеудің қағаз бетіне түсіріп әрбір сөздің сөйлемнің қалай басталып жазылуын үйретуде бас әріптің мәні үлкен әрбір фонетика материалдарын оқушылар ойына толық қалыптасытуда түрлі дағдыландыру жұмыстары алып барылады.

Бұдан кейін қазақ тіліндегі дыбыстардың дауыс қатысына қарай екіге бөлінетіндігі оқытылады. Сөйтіп дауысты дыбыстар мынандай тәртіппен, а, е, и,

о, ө, у, ү, ұ, ы, і, ә жуан дауысты дыбыстар мынандай ретпен а, о, ұ, ы, ә ал жіңішке дыбыстар төмендегі жүйемен оқытылады; ә, е, е, и, ү, і . Дауыссыз дыбыстар осы айтылғандардан кейін үйретіледі. Олардың бойындағы ерекшеліктері дауыссыз дыбыстарға қарама-қарсы болады. Фонетиканы оқу арқылы оқушы әдеби тіліміздің дыбыстық жүйесін білумен қатар, көптеген дағдыларды игереді. Бастауыш сыныпта тіл дыбыстарының құрамы, олардың жіктелуі жөнінен ең алғашқы мағлұмат алады. Бастауыш сыныптарда тілдің дыбыстық жүйесін жақсы білумен қатар, сауатты жазу мен дұрыс сөйлеу нормаларында жаттығып, ол заңдылықтарды күнделікті өмірде пайдалануға дағдыланады, тілдің дыбыстық жүйесін саналы түрде меңгереді.

Пайдаланатын әдебиеттер тізімі:

1. Балақаев М. Тіл мәдениеті және мектепте қазақ тілін оқыту. А. 1982.\
2. Оразбаева Ф. Тілдік қатысым: теориясы мен әдістемесі. А. 2000.
3. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. А. 1992.
4. Исабаев Ә. Қазақ тілін оқытудың дидактикалық негіздері. А. 1993.
5. Әлімжанов Д., Маманов Ы. Қазақ тілін оқыту методикасы А. 1965.
6. Әбілқасымов А. Қазақ тілін оқыту шәдістемесі А. 1995.
7. ҚР Білім туралы Заңы

Бейсенбекова Алима Шукирбекқызы
М.Қаратаев атындағы №51 орта мектептің
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Қызылорда облысы Жаңақорған ауданы

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Бүгінгі күні бәсекеге қабілетті білім кеңістігін құруға бағытталған қазақстандық білім беру реформасының басты мақсаттарының бірі инновациялық технологияларға сүйене отырып, оқушының шығармашылығын дамытуға мүмкіндік жасау. Педагогикалық технология ұстаздар мен оқушылардың аз ғана күш жұмсап, ең жақсы нәтижелерге жетудің тиімді принциптері мен әдістерін анықтауға бағытталады.

Қазақстандық ғалым С.М.Кеңесбеков «Білім беруді ақпараттандыру білім беру саласының теориясы мен практикасына ақпараттық -коммуникациялық технологияны жан-жақты пайдалану және оқыту мен тәрбиеде оның психологиялық-педагогикалық мүмкіндіктерін қолдану үрдісі» -деп айтқан болатын. Біз қарастырып отырған қазақ тілі сабағында жаңа технологияларды қолдану оқушылардың төмендегі мүмкіндіктерін ашады:

- Коммуникациялық қабілеттерін дамыту;
- Ақпарат көздерімен жұмыс жасау;
- Шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- Оқу үдерісіне белсене қатысу;
- Оқу мотивациясын арттыру;
- Ақпараттық қоғам жетістіктеріне жақындау.

Қоғам талабына сай инновациялық технологияны меңгеру ғалым В.Максимов өз зерттеулерінде келесі инновациялық технологияларының

түрлерін ұсынады:

- құрылымдық логикалық технология;
- интеграциялық технология;
- ойындар технологиясы;
- тренингтік технологиясы;
- ақпараттық технология;
- сұхбаттық технология.

Бүгінгі кезде әдістеме саласында жоғары аталған технологиялар жиі қолданылуда. Жаңа технологиямен жұмыс істеу үшін төмендегідей шарттар қажет:

- ✓ оқу үрдісін белсендіру және басшылыққа алу;
- ✓ оқушылардың ғылыми-әдістемелік, оқыту әдістемелік, ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдау жасап, назарға алу;
- ✓ жаңа пәндік білім стандартымен танысу.

Осы шарттарды үнемі ескеріп жүрсек, педагогика ғылымы жаңа технологияны тиімді пайдаланумен ерекшелінеді. Білім беру барысында оқыту, тәрбиелеу бағыттарын инновациялық технологиямен жетілдіру қажет. Оқушылардың өзіндік жұмыстарының орындалуын бақылауға бағалауымыз керек. Қазіргі инновациялық технологиялардың жиі қолданылатыны – ақпараттық технологиялар. Оларды пайдалану барысында бұрыннан біз көбінесе компьютерді қолданып, сабақты түрлендіріп, оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын дамытамыз. Осындай сабақтар өткізгенде, оқыту процесін дараландырады және оқушылардың ойын дербестігі мен белсенділігін арттырады.

Компьютердің әдістемелік және дидактикалық мүмкіншіліктерін пайдаланып, ақпараттық технологияларды қолдану оқушылардың танымдық және өзіндік белсенділігін арттыратын ойын элементтері арқылы үйрету оқыту процесін тұрақтандыруға мүмкіншілік береді. Компьютер арқылы мәтінді теру,

берілген қателерді түзету, мәтін бойынша тапсырмалар орындау және тағы басқа сабақ түрлерін өткізуге болады.

Инновациялық технологияларға мультимедиялық сабақтар да жатады. Ағылшын тілінде multimedia, латын тілінде multum – көп және media, medium – жинақ дегенді білдіреді, яғни құрамына бірнеше мәтін, сурет, бейне, көрініс, анимация кіреді. Мультимедиялық сабақтарда қойылатын мақсаттар: оқушылардың компьютерлік технологиясын қолдану арқылы оқыту, үйрену, танымдық әрекетін жүзеге асыру және өз бетінше жұмыс істеу дағдысы мен шығармашылыққа қабілеттерін дамыту. Сабақта келесі қажетті шарттар орындалуы керек:

- ✓ оқушының жеке тұлғасын дайындау;
- ✓ ойлау қабілетін жетілдіру;
- ✓ эстетикалық тәрбие;
- ✓ нақты бір шешім қабылдауға қалыптастыру;
- ✓ пәнаралық байланыстарды тереңдету.

Инновациялық технологияларға бүгінгі кезде – электрондық оқулықтар да жиі қолданылуда. Оқытушы бағдарламаға сай өз электрондық оқулығын дайындайды. Білім саласында компьютер оқушы үшін құрал, ал ұстаз үшін ол күнделікті қолданылатын жұмысшы болып табылады. Электрондық оқулықтар – ғылыми негізінде дайындалған педагогикалық-ақпараттық өнім. Электрондық оқулық арқылы оқушылар тапсырманы қызыға орындайды, кейде қателерін өздері табады. Электрондық оқулық көрнекілік ретінде де, оқу мен компьютер арасындағы байланыс жасауда да оқушыларға көп көмек көрсетеді. Жоғарыда көрсетілген инновациялық технологиялардың түрлері қазіргі жағдайда мектептің оқу процесінде қолдануға өте тиімді. Білім берудің мемлекеттік стандарттарында анықталған оқытудың мазмұнына ешбір нұсқан келтірмейді, керісінше оқу пәндерінің бағдарламасында көрсетілген мақсатқа оқытудың бұрыннан қалыптасқан әдістерімен өзара бірлікте қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған

әдебиеттер:

1. Н.Амирғалина. «Білім берудің инновациялық технологияларының бірі- тірек конспектілері». // Білім. Алматы, № 4, 2009ж., (17-19б.).
2. Г. Аамандыкова. «Шет тілін оқыту әдістемесі». Алматы, 2007ж., (103-105 б.).
3. Ж.Садуова «Инновациялқ технологияларды білім беруде қолдану»// Білім. Алматы, № 5, 2006ж., (22-24).
4. Г. Такишева. « Модулдік оқыту технологиясын пайдаланудың тиімділігі», // Білім. Алматы, № 4, 2009ж., (14-17б.).

Исмайлова Айсулу Айтбаевна

Ә.Тыныбаев атындағы №11 мектеп-лицейі

физика пәні мұғалімі

Қызылорда облысы, Қызылорда қаласы

ФИЗИКА ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫ ҰБТ-ҒА ДАЙЫНДАУ

Білім беру процесі – ақпараттық қоғам жағдайындағы жас өспірімдерді жан – жақты даярлайтын процесс болуы қажет. Сондықтан білім беру жүйесінде компьютерлерді пайдаланудың маңызы зор. Өйткені, компьютер адам қызметінің барлық саласында еңбек өнімділігін арттыру құралына айналды. Болашақ мамандардың ақпараттық мәдениеті негіздерін қалыптастыру оқушылардың компьютерде жұмыс жасауды игеріумен тығыз байланысты. ХХІ ғасыр – ғылым мен техниканың қарыштап дамыған кезі. Ақпараттандыру, жаһандану және интеграция ғасырында жаңа дүние үшін күрес жолында білім беру бірінші кезекке қойылып отырған кезде Ұлттық бірыңғай тестілеуді енгізу білім беру ұйымдарының қызметін объективті бағалауға, олардың нақты рейтингтерін анықтауға, жалпы орта білім мәселелеріне жұртшылықтың назарын күшейтуге, оқушылар мен мұғалімдердің оқу еңбегінің қорытындысын анықтауға, дәлелдеуге мүмкіндік береді. Ұлттық бірыңғай тестілеу құру қазіргі заман талабынан туындап отырған қажеттілік. Ұлттық бірыңғай тестілеу білім беру ұйымдарының жұмысын айқын көрсетіп, оқушылар мен ұстаздардың бірлескен еңбегін бағалайтын, білім сапасына қол жеткізетін көрсеткіш болып табылады. Жоғары оқу орындарына қабылдау тапсырмалары қоғамдық - гуманитарлық және жаратылыстану - математика бағыттарына арнайы құрастырылмаған. Гуманитарлық бағыттағы бағдарламадан шет қалса да, мектеп курсына кездеспейтін тақырыптар да бар. Қоғамдық - гуманитарлық бағыттағы бағдарламада кейбір тақырыптар саяз қарастырылған және сағат аз бөлінген. Осы тақырыптарды толық деңгейде меңгерту қосымша дайындықты талап етеді.

Ең маңызды мәселе – уақыт! Бұл тек математика ғана емес, барлық пәндер үшін. Бірақ, әсіресе, математика, физика және химия пәндері ең уақытты қажет ететін пәндер екенін бәрі мойындайтын болар. Есептерді алдымен оқып-түсінуге (осы ең қиын кезең), кейін шығаруға уақыт кетеді.

Тапсырмалар кітапшасын ала салып, бірден жедел іске кірісуге әлден жаттығу керек. Шындығын айту керек – әсіресе ауыл баласы баяу, асықпай, бейқамдау қимылдайды. Мұны көріп те, ескертіп те келеміз.

Есептің шартын оқып, логикалық ойлап үлгеруге, формулалармен есепті шығарып үлгеруге минуттап белгілеуге дағдылану керек. Жеңіл-қиын есептерге бөлінетін уақытты және оларды орындау ретін, жалпы есептерді «айналдыра» орындауды да қатаң сақтап үйрену керек.

Өте бір маңызды мәселе – арифметика! Небір күрделі есептерді жап-жақсы шығарып келіп, ақыр-соңында болмашы арифметикалық есептеулерден қате жіберіледі! Бұл – өте көп кездесетін ең өкінішті жағдайдың бірі. Кейін білгенде кімнің де болса іші «күйіп» кетеді. Бұл қате неліктен жіберіледі? Асығыстық пен немқұрайдылықтан! Біздің балалардың есептің соңына келгенде, әлі бітпегенді біткенге қабылдап, «бітіруді» немқұрайды немесе менсінбей, шалажансар, апай-топай атқара салатын жаман әдеті бар. Ал әрбір есеп... арифметикамен аяқталады! Сондықтан, осы жерге аман-есен жеткенде «О, Арифметика деген патшаның алдына келдім!» деп қайта сақтықты күшейте, абайлап аяқтау қажет. Өте бір «қиын» мәселе – таңба! Әрине, физика-математикаға дарынды балалар бұл қатені жібермейді, бірақ басқа көпшіліктің бұл ең көп сүрінетін тұсының бірі. Қарапайым арифметикалық есептеулерде, алгебралық түрлендірулерде, теңдеулер мен теңсіздіктер шешуде, теріс дәрежелермен есептеулерде «минус» таңбасын көргеннен, өзінді қайта тексеріп, әсіресе саналы түрде өту керек. «Саналы түрде» дейтінім – көпшілік есепті тек көзбен істейді, яғни үйреншікті дағдыларын жүріп өтеді. Сондықтан да, өздігінен шешім қабылдап, өздігінен орындайтын тұста шорқақтық жасайды.

Айрықша жағдайлар! Әрбір тақырыптың есептерінде өзіндік ерекше жағдайлар болады. Соларға айрықша көңіл бөлу керек. Бұл бір түйінді нүктелер. Күтпеген жерден пайда болып, талай оқушыны састырады.

Формула жаттау! Бұл енді айтпаса да түсінікті. Бұл – есептерді өте аз шығарғандықтан. Формуланы тақпақ не өлең сияқты жаттай алмайды. Тек есепті молынан шығару кезінде ғана баста қалып қояды. Әлі де есепке құлшынысты арттыру керек, тиімді еңбекті көбейту керек. Бірақ... менің таңқалатыным, көп балалар осы кезге дейін, ҰБТ-ға бір-ақ ай қалды, формулаларды өте нашар біледі, дәптерден қарап пайдаланады! Дәптерді, калькуляторды, ешнәрсені алып кірмейтінін біле тұра осылай?! Формула жаттау! Бұл енді айтпаса да түсінікті.

Бұл – есептерді өте аз шығарғандықтан. Формуланы тақпақ не өлең сияқты жаттай алмайды. Тек есепті молынан шығару кезінде ғана баста қалып қояды. Әлі де есепке құлшынысты арттыру керек, тиімді еңбекті көбейту керек. Физиканы оқытуда салыстырмалылық принципті негіз етіп, жоғарғы сынып оқушыларын немесе физикадан дайындалушыларға кез келген бірнеше құбылыстарды салыстыру арқылы өткенді еске түсіруде, формулаларды есте сақтаудың ұтымды жолы болмақ. Тестке дайындалушылар, мектеп бітірушілер өз бетінше дайындалу барысында мұндай кестелерді құру, оқушының білім деңгейінің көтерілуіне септігін тигізеді. Формуланы есте сақтау, физикалық құбылыстарды бір-бірінен ажырату, оның мағынасын түсіну, өлшем бірліктерін анықтауда, есеп шығаруда көмекші құрал есебінде қолдануға болады. Қорыта келгенде, мектеп бағдарламасындағы физикалық есептер, атап айтқанда ҰБТ-де кездесетін тестік есептер қиындығы әртүрлі бола отырып «5»-к, «4»-к «3»-к немесе репродуктивтік, алгоритмдік, эвристикалық деңгейдегі есептерге жіктеледі. Жоғарыда айтылған әдіс –тәсілдерді пайдаланып, есептерді молынан шығарту арқылы нәтижеге жетуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Физикадан ҰБТ-ға дайындайтын оқулық тест, «Шың кітап», Алматы, 2011
2. Физикадан тест тапсырмалары. «Тараз», 2011
3. Физикадан тест тапсырмалары. 2000ж
4. «Физика» журналы, №2, 2005 ж

Тілеутай Ерлан Қанатұлы

Информатика (көптілді білім беру) мамандығының 2 курс магистранты

"Тайынша қаласы №5орта мектебі" КММ

Информатика пәні мұғалімі

Солтүстік Қазақстан облысы, Тайынша ауданы

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ

Қазіргі заманда білім әр халықтың, әрбір жеке тұлғаның болашағын айқындайтын негізгі факторлардың біріне айналды. Білімнің жоғары деңгейін ұстап тұру – әрбір қоғамның өзінің ғылыми-техникалық прогресін, экономикалық дамуын және азаматтардың әл-ауқатын қамтамасыз етуге ұмтыла отырып, алдына қоятын міндеті. Осы тұрғыда заманауи технологияларды, атап айтқанда жасанды интеллектті (ЖИ) пайдалану білім беру үдерісін өзгертуде басты рөл атқара бастады. Жасанды интеллект – адамның интеллектуалдық қабілетін талап ететін тапсырмаларды орындауға қабілетті компьютерлік жүйелерді құрумен айналысатын информатика саласы. Соңғы онжылдықтарда ЖИ медицина мен өндірістен көлік пен ойын-сауыққа дейін адам өмірінің көптеген салаларына мықтап енді. Бірақ жасанды интеллект қолданудың ең перспективалы және маңызды бағыттарының бірі білім беру болып табылады.

Біз ЖИ білім беру тәжірибесіне оң өзгерістер енгізетін әртүрлі әдістерді талдаймыз және осы дамумен байланысты ықтимал артықшылықтарды, қиындықтарды және этикалық мәселелерді талқылаймыз. Мектептерде ЖИ-ді сәтті енгізу мысалдарын пайдалана отырып, біз технологияның оқу жолын қалай өзгертетінін және оқушыларға жаңа биіктерге жетуге көмектесетінін көрсетеміз. Білім берудегі жасанды интеллект анықтамасы оқу процесін жақсарту және білім беру мүмкіндіктерін байыту үшін адамның интеллектіне еліктеп, арттыруға арналған технологиялық әдістер мен жүйелерді пайдалануды қамтиды. Білім берудегі жасанды интеллект әдетте келесі аспектілерді қамтиды:

Machine Learning: Бұл компьютерлік жүйелерге деректер мен тәжірибені талдау арқылы бейімделуге және жақсартуға мүмкіндік беретін ЖИ бөлімшесі. Білім беруде машиналық оқытуды әр оқушының қажеттіліктері мен оқу стиліне

жауап беретін бейімделген оқыту платформаларын жасау үшін пайдалануға болады.

Нейрондық желілер: ЖИ-дегі нейрондық желілер мидың құрылымы мен қызметін модельдейді, жүйелерге үлгілерді тануға, мәтінді талдауға және шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Білім беруде оларды дауысты, мәтінді және кескінді тану үшін қосымшаларды жасау үшін, сондай-ақ жекелендірілген оқыту үшін пайдалануға болады.

Деректерді талдау: ЖИ үлгілер мен трендтерді анықтау үшін деректердің үлкен көлемін талдау жолдарын қамтиды. Білім беруде деректерді талдау оқушылардың үлгерімін бағалау, оқу қажеттіліктерін болжау және оқу бағдарламасын оңтайландыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Робототехника және автоматтандыру: ЖИ пайдаланатын робототехника студенттерге ғылым, технология, инженерия және математика (STEM) салаларындағы дағдыларды дамытуға көмектесетін білім беру роботтарын жасау сияқты білім беру мақсаттарында жүзеге асырылуы мүмкін.

Виртуалды көмекшілер және білім беру қолданбалары: ЖИ ақпаратты, оқу материалдарын және тапсырмаларды қамтамасыз ету арқылы студенттерге оқу процесінде көмектесетін виртуалды мұғалімдер мен білім беру қолданбаларын жасау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Білім берудегі жасанды интеллект оқу процесін қол жетімді, жекелендірілген, интерактивті және тиімді ету арқылы жақсартуға бағытталған. Ол мұғалімдерге, студенттерге және оқу орындарына жылдам өзгеретін цифрлық дәуірге бейімделуге көмектеседі және білім сапасын келесі деңгейге көтереді.

Мектептерде жасанды интеллектті қолдану мұғалімдер үшін оңтайлы шешім болып келеді. Өйткені ЖИ мұғалімнің жұмысын жеңілдетеді. Сабақ жоспарын құрудан бастап, кезкелген құжатты өңдеуге дейін. Оқу үдерістерін автоматтандыру. Жасанды интеллект мектептердегі оқу үдерісінің әртүрлі аспектілерін автоматтандыруға қалай көмектесетінін егжей-тегжейлі қарастыруға болады.

Білім беру үдерістерін автоматтандыру мұғалімдер мен әкімшілерге мектеп ресурстарын тиімдірек басқаруға және сапалы білім беруге көңіл бөлуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ автоматтандырудың артықшылықтары мен міндеттерін

талқылау және оқу процесінде адамдардың өзара әрекетін сақтауға назар аудару маңызды.

Жасанды интеллект білім берудің ажырамас бөлігіне айналуға, біздің оқу және табысқа жету жолын өзгертеді. Қиындықтарға қарамастан, осы саладағы ілгерілеудің келешегі жігерлендіреді, қазіргі заманғы әлемнің қажеттіліктерін көрсететін неғұрлым қолжетімді, жекелендірілген және сапалы білім беруге жол ашады. Болашақта бұл технологияны білім беруде одан әрі дамытудың болашағын көріп отырмыз. Жекелендірілген оқыту қолжетімді және тиімді болады, қашықтықтан оқыту дамиды және білім беру зерттеулері ЖИ ұсынатын деректер мен талдау арқылы қолдау табады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Смит, Дж. (2020). «Жасанды интеллекттің білімге әсері». Білім беру технологиясы журналы, 25(3), 123-136.
2. Джонсон, А. (2019). «ЖИ негізіндегі білім берудегі этикалық ойлар». Білім беру этикасы, 12(2), 45-58.
3. Браун, Л. және т.б. (2018). «ЖИ негізіндегі оқыту қолданбалары: ағымдағы тенденцияларға шолу». *International Journal of Educational Technology*, 7(1), 32-45.
4. Білім беру ЖИ консорциумы. (2021). «Білім берудегі ЖИ: үздік тәжірибелер мен нұсқаулар».

Боқаева Алмагүл Закарияқызы
Куатбаева Саяжан Кайргалиевна
«Д.Қонаев атындағы ЖББОМ-гимназиясы»
ағылшын тілі пәні мұғалімдері
Ақтөбе қаласы

USING LEXICAL GAMES IN AN ENGLISH LESSON AT THE INTERMEDIATE STAGE OF LEARNING

In the process of teaching students of different ages, teachers often face the problem of awakening activity in children in the classroom. Situations often arise when traditional forms of work do not contribute to the inclusion of students in the lesson activities and the emergence of cognitive interest in them.

This problem especially manifests itself in relation to foreign language lessons when working with teenagers. If in elementary school the very method of conducting lessons involves the use of various fun songs, games, etc., then in adolescence, interest in these forms of work, of course, disappears and the choice of exciting teaching methods becomes more complicated. Currently, the problem of increased psycho-emotional stress on students is acute; the use of game forms of teaching helps reduce information pressure. During the game, the child quietly absorbs educational material. Many outstanding teachers rightly pay attention to the effectiveness of using games in the learning process. I think that in the game the abilities of a person, in particular a child, are especially fully demonstrated. At school, a special place is occupied by such forms of classes that ensure the active participation of each student in the lesson, increase the authority of knowledge and individual responsibility of students for their results. The teaching method should be tailored to the interests and needs of the students, with the right motivation to learn English, students have a better chance of achieving success. The most important factor in the development of interlingual communication is teaching the lexical side of speech. Mastery of a word, knowledge of its meaning is not enough in speech activity; it is important to master the connections

of a word and be able to form various word combinations based on them, therefore it is necessary to use gaming technologies in English lessons to overcome the difficulties of mastering it. A pressing problem associated with learning a foreign language remains memorizing words.

At the middle stage of learning, when students already know a sufficient number of words, it is difficult to assimilate a large amount of information: long lists of words, many of their meanings, etc. A lexical game helps to cope with these and other difficulties. The lexical game helps to solve a number of important problems, namely: correctly perceive the image of a word, establish a connection between the image and the meaning, correctly combine the introduced vocabulary with other words and expressions, since it is important not only to remember the words themselves, but to use them correctly in speech, to be able express your thoughts and at the same time understand your interlocutor. However, it should be noted that a lexical game is effective only if a number of requirements are met in relation to it: a conscious approach of students, understandability and accessibility of game material, sequence in stages (from simple games to complex ones). There is a huge variety of lexical games that pursue the following goals:

- 1) train students in the use of vocabulary in situations close to a natural situation;
- 2) intensify the speech and thinking activity of students;
- 3) develop students' speech response;
- 4) introduce students to the compatibility of words.

But it is always necessary to remember that the game should take into account the psychological characteristics of the students, the game should practice lexical material, which is being worked on in class at the moment, explanations of the rules, and the game itself should be played in a foreign language; Methods of introducing vocabulary can be different. One of them is visual clarity, which includes not only picture or object clarity, but also movement, gesture, facial expressions, etc. The time spent on explaining an unfamiliar word will definitely pay off, because the game will

be used by the teacher many times, and the new vocabulary that students will become familiar with during the game will become active.

Game methods are one of the most effective methods of teaching a foreign language, since their psychological and pedagogical basis is game activity, which makes a great contribution to the mental development of the individual. The use of gaming techniques in foreign language lessons in high school satisfies the cognitive needs of adolescents. The game activates thought processes and increases motivation to learn a foreign language. Game methods are often very simple in their organization and do not require special equipment; they can be used in every foreign language lesson if they correspond to the goals and objectives of learning. Turning to the formation of lexical material in English lessons, a teacher can immediately solve several problems: – Form pronunciation and intonation skills using the example of lexical exercises; – Introduce students to the vocabulary of the language being studied; – To consolidate the material being studied on this topic and expand the vocabulary of students. The use of gaming technologies in foreign language lessons, on the one hand, contributes to the development of lexical skills, on the other hand, develops qualities such as interest, independence, self-organization and motivation to learn new information. The game can also be considered as a means of developing the ability to communicate, since with its help the teacher helps to establish contact with the outside world, with peers and adults.

References:

1. Davydova, E. M. Game as a method of teaching foreign languages // Foreign language at school. - 2010. - No. 6. - P. 34–38.
2. Elagova E. V. Game technologies as a method of intensifying foreign language teaching. - Mogilev, 2003. - 55 p.
3. Zhukova, I.V. Didactic games in English lessons / I.V. Zhukova // First of September. English language, 2006.
4. Steinberg D. 110 games in English lessons. Translation from English - M.: Publishing House Ast LLC: Publishing House Astrel LLC, 2004. - 124 p.

Социална педагогика

Аманбаева Данагул Сейдыгазыкызы, Тұрғанбай Мадина Думанқызы
Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Казахстан

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИМИДЖА СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Образовательные учреждения активно пересматривают свои методы обучения и стремятся сделать их более инновационными, гибкими и междисциплинарными для подготовки квалифицированных специалистов. Это происходит в рамках внедрения нововведений и пересмотра устаревших систем образования.

Современное общество активно ищет высококвалифицированных социальных педагогов, способных эффективно взаимодействовать с окружающими, грамотно выразить себя и положительно влиять на общественное благосостояние. Это говорит о важности модернизации процесса подготовки будущих социальных педагогов, уделяя особое внимание формированию их профессионального имиджа [1].

Чтобы понять, как формируется профессиональный имидж социального педагога, необходимо рассмотреть понятия «имидж» и «профессиональный имидж». Научная литература содержит различные определения категории имиджа. В ХХІ веке этот термин применялся в различных сферах человеческой деятельности, включая личный имидж, политику, торговые марки, организации, государство и профессиональный имидж. Несмотря на долгую историю изучения имиджа Запада и России, с каждым годом многие ученые начинают изучать это явление. Несмотря на широкое использование в последние годы термина «имидж», четкого определения этого понятия до сих пор нет.

Иностранные (например, Р. Арнхайм, П. Берд, К. Боулдинг, Д. Бурстин, Э. Сэмсон, Дж. Ягер и др.) и благодаря исследованиям отечественных ученых (Н. Барна, В. Горчакова, Р. Квеско, А. Панасюк, Е. Перельгина, Е. Петрова, Г. Почепцов, В. Шепель и др.) активно развивается область научных знаний,

именуемая имиджелогией. В рамках данной области изучаются различные теоретико-методологические аспекты понятия «имидж».

Наиболее часто встречающимся определением имиджа в научной литературе является: имидж - это эмоционально окрашенный образ того или иного предмета, сложившийся в массовом сознании и имеющий стереотипный характер [2, 3, 4].

По словам ведущего специалиста по имиджу Е.Петровой, имидж действует как образ, являясь феноменом индивидуального, группового или массового сознания. В этом изображении взаимодействуют внешние и внутренние характеристики объекта, его социальные роли и функции [5].

По словам Е. Перельгиной, имидж - это символический образ, который формируется в процессе взаимодействия между субъектами. Он отмечает, что имидж является результатом целенаправленных профессиональных усилий и используется для улучшения результатов деятельности клиента (человека или организации), а также для того, чтобы оставить определенное психологическое впечатление о клиенте в социальной группе [6].

Имидж изучается в контексте связанных понятий, как изображение, представление или образ. Он формируется в множестве сознаний, часто становясь стереотипным. Важен его эффект на успех человека или организации. Основная характеристика имиджа - его целесообразность и направленность на определенную аудиторию. Профессиональный имидж изучается различными специалистами, такими как психологи, воспитатели, педагоги и социальные педагоги. Они анализируют его структуру, методы формирования и стремятся повысить престиж профессии.

Понятие «профессиональный имидж» или «профессиональный имидж» в научной литературе часто определяется как «понимание человека как специалиста, специалиста своего дела». Это общее впечатление о специалисте, формируемое у окружающих на основе его индивидуально-профессиональных качеств, речи и поведения, а также внешности. Это определение встречается, например, в работах В. Орешкина [7], О. Поповой [8] и В. Шепеля [9].

Имидж социального педагога, согласно Маскаляновой, определяется ожиданиями клиентов и может изменяться в зависимости от ситуации, а Николаеску видит его как способ самоутверждения через личностно-деловые

качества. Профессиональный имидж социального педагога объединяет личностные черты, профессиональные навыки, коммуникативность и визуальное воздействие для решения задач и укрепления личности специалиста. Шепель выделяет несколько этапов формирования этого имиджа: изучение личных качеств, выбор соответствующих профессиональной деятельности характеристик, работа над внешним видом и развитие коммуникативных навыков.

Процесс имиджирования важен для успешной деятельности социального педагога и требует определения внутренней философии, ценностей, профессиональной концепции и ролей. Этапы формирования профессионального имиджа включают стимулирование активности студентов, обучение понятию имиджа, технологический процесс формирования и оценку с корректировкой. Все компоненты направлены на формирование профессионального имиджа социального педагога.

Период стимулирования мотивирует будущих социальных педагогов активно участвовать в создании своего профессионального имиджа через разнообразные методы обучения, включая лекции, тренинги и игровые технологии.

На втором этапе студенты получают научные знания о профессиональном имидже через дополнительные темы в учебных программах и инновационные методы обучения, такие как дискуссии и мини-конференции.

Третий этап включает практические семинары, где студенты осваивают методы формирования имиджа и развивают практические навыки.

На четвертом этапе студенты оценивают свой профессиональный имидж и осуществляют самооценку через различные задачи и самореализацию на семинарах и внеаудиторной работе.

Описанные этапы формирования профессионального имиджа социального педагога в процессе подготовки в вузе помогают достичь целостного изображения и внутреннего непротиворечивого представления о его личности.

Литература:

1. Никитина Н.И., Гребенникова В.М. Интегративные технологии развития в вузе профессиональной компетентности будущих магистров социальной работы /Н.И.Никитина, В.М.Гребенникова. Научные труды SWorld. 2014. Т.12. №2. С. 84-93.
2. Браун Л. Имидж – путь к успеху [Текст] : пер. с англ. / Л. Браун. – СПб. : Питер Пресс, 1996. — 284 с.
3. Уткин Э. А. Управление связями с общественностью. PR [Текст] / Э. А. Уткин, В. В. Баяндаев, М. Л. Баяндаева. — М.: ТЕИС, 2001. — 238 с.
4. Маскалянова С. А. Формирование профессионального имиджа будущего социального педагога . — Елец, 2005. — 203 с.
5. Петрова Е. А. Имидж как социально-психологический феномен [Текст] / Петрова Е. А. / Текст доклада на секции психологии Центрального дома ученых, М. : РИЦ АИМ, 2006. — 16 с.
6. Перельгина Е. Б. Психология имиджа [Текст] : учебное пособие / Е. Б. Перельгина. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 223 с.
7. Орешкин В. Г. Формирование речевого имиджа в системе профессиональной подготовки специалиста (на примере профессий типа «ЧеловекЧеловек») [Текст] : автореф. дис. . . . канд. пед. наук. — СПб. : 2006. — 23 с.
8. Попова О. И. Имидж преподавателя вуза: проблемы трансформации в современной России [Текст] : автореф. дис. ... канд. соц. наук. – Екатеринбург, 2007. — 22 с.
9. Шепель В. М. Имиджелогия. Как нравится людям [Текст] : учебное пособие. — М. : Народное образование, 2002. — 576 с.

ПСИХОЛОГИЯ И СОЦИОЛОГИЯ

Обща психология

Худиева Л.В

ТЕХНОЛОГИИ ДИСТАНЦИОННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ДЛЯ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ

Аннотация:

В условиях постоянно возрастающих требований к профессионализму и психологической устойчивости сотрудников правоохранительных органов, вопрос развития стрессоустойчивости приобретает особую актуальность. Эта статья посвящена анализу современных русскоязычных и иностранных исследований, направленных на изучение стрессоустойчивости среди полицейских. Анализ позволил выявить ключевые стратегии и технологии, направленные на укрепление профилактики выгорания среди полицейских, включая дистанционные формы психологической помощи. Результаты исследования подчеркивают необходимость интеграции комплексного и дифференцированного подхода к психологической поддержке сотрудников правоохранительных органов, учитывая специфику их профессиональной деятельности и культурный контекст.

Ключевые слова: стрессоустойчивость, сотрудники полиции, профессиональное выгорание, психопрофилактика, дистанционная психологическая помощь, онлайн-методы

В условиях современного мира, где технологии стремительно развиваются и проникают во все сферы нашей жизни, сфера психологической помощи также претерпевает значительные изменения. Сотрудники правоохранительных органов, ежедневно сталкивающиеся с высоким уровнем стресса и травмирующими ситуациями, нуждаются в качественной психологической поддержке. В этом контексте дистанционная психологическая помощь через онлайн-консультирование и цифровые платформы представляет собой ценный инструмент, способный обеспечить доступность и анонимность

услуг, что особенно важно для полицейских. Изучение психологии в контексте полицейских рассматривали следующие ученые:

Гейжан Н. рассматривала вопросы подготовки кадров МВД России и психологической работы с сотрудниками [1]. Антонова Е.Ю. сделала исследование, которое включает обсуждение положительного опыта Казахстана в обязательном обращении полиции при решении определённых вопросов и предложения по обязательной психологической коррекции [2]. В исследовании 2023 года «Использование кризисов и катастроф как возможностей для инноваций и улучшений» исследует культурные проблемы в правоохранительных органах, которые препятствуют доступу к психологической помощи, и обсуждает потенциал инноваций посредством удаленной работы и технологий обучения. [3]. В 2023 году Дорошевич-Дука написал книгу «Dimensiunea etică a securității Informaționale în servicii de sănătate Mintală», в которой обсуждаются этические аспекты информационной безопасности в службах охраны психологического здоровья, что становится все более важным с развитием цифровых технологий и удаленной медицинской помощи [4]. Исследование Дж. А. Миллера 2023 года «Использование технологий для снижения барьеров: изучение предполагаемой полезности приложения PTSD Coach для сотрудников правоохранительных органов на Аляске» направлено на изучение отношения правоохранительных органов к психологическому здоровью и оценку полезности приложения PTSD Coach для офицеров, работающих в отдаленных районах [5].

Одним из ключевых преимуществ дистанционной психологической помощи является её доступность. Сотрудники полиции, работающие в сложных и динамичных условиях, часто сталкиваются с ограничениями по времени и географии, которые могут препятствовать обращению за традиционной формой помощи. Цифровые платформы и сервисы для онлайн-консультирования могут быть использованы в любое время и из любого места, предоставляя возможность получения поддержки, когда это наиболее необходимо.

Анонимность и конфиденциальность - еще два значительных преимущества. Многие полицейские испытывают опасения по поводу стигматизации и возможных последствий для карьеры в случае обращения за психологической помощью. Онлайн-сервисы обеспечивают строгую

конфиденциальность данных, позволяя сотрудникам чувствовать себя более уверенно в процессе обращения за помощью.

Внедрение дистанционных платформ для психологической поддержки способствует повышению общей удовлетворенности работой и личностному росту сотрудников. Это включает в себя:

Разработка мобильных приложений: Создание специализированных мобильных приложений для мониторинга психологического состояния и выполнения рекомендованных упражнений на стресс-менеджмент, включая функции дневников настроения и напоминания о необходимости проведения перерывов на отдых и медитацию.

Онлайн-сессии групповой поддержки: Организация виртуальных встреч для обсуждения профессиональных и личных вызовов в поддерживающей обстановке, помогающих снижать чувство изоляции и способствующих формированию сообщества среди сотрудников.

Программы онлайн-обучения: Реализация образовательных программ, направленных на обучение сотрудников методам снижения стресса и профилактики профессионального выгорания, включая техники осознанности и управление эмоциями

Хотя конкретные центры, использующие технологии удаленной психологической поддержки для сотрудников правоохранительных органов, могут различаться в зависимости от региона, а их программы могут меняться со временем, существует несколько типов организаций, которые широко известны тем, что интегрируют такие технологии в свои услуги:

- Программы охраны психического здоровья и благополучия правоохранительных органов: они часто проводятся национальными или государственными правоохранительными органами. В Соединенных Штатах, например, Национальная академия ФБР предлагает различные оздоровительные ресурсы, а Международная ассоциация начальников полиции (IACP) располагает ресурсами и программами, направленными на здоровье офицеров.

- Центры по делам ветеранов (VA). Учитывая совпадение демографических характеристик и типов стрессоров, с которыми сталкиваются ветераны и сотрудники правоохранительных органов, центры VA часто предоставляют новаторские услуги в области психического здоровья, включая

дистанционную психологическую поддержку с помощью технологий телемедицины.

- Университетские центры. Академические учреждения с кафедрами уголовного правосудия или психологии иногда предлагают услуги сотрудникам правоохранительных органов, включая дистанционное консультирование и поддержку. Эти центры также могут проводить исследования эффективности различных технологий поддержки.

- Частные поставщики медицинских услуг, специализирующиеся на оказании первой помощи: существуют частные практики и поставщики медицинских услуг, которые специализируются на предоставлении психиатрических услуг лицам, оказывающим первую помощь, включая сотрудников правоохранительных органов. Эти услуги все чаще включают варианты удаленного доступа или телемедицины, чтобы соответствовать уникальным графикам и потребностям сотрудников правоохранительных органов.

- Некоммерческие организации и группы поддержки. Некоммерческие организации, специализирующиеся на оказании первой помощи, часто применяют технологии удаленной поддержки, чтобы расширить свой охват. Примером может служить CopLine, конфиденциальная круглосуточная горячая линия, в которой работают офицеры в отставке и которая оказывает поддержку действующим сотрудникам правоохранительных органов [6]. На основе международного опыта попробуем составить модель для СНГ и Казахстана.

Модель внедрения системы дистанционной психологической помощи для сотрудников правоохранительных органов в странах СНГ и в частности в Казахстане может включать следующие этапы:

1. Анализ потребностей и исследование:

Определение конкретных потребностей сотрудников правоохранительных органов в психологической поддержке.

Изучение лучших практик и технологических решений, уже реализованных в других странах.

2. Разработка и адаптация:

Создание модели системы с учетом культурных и юридических особенностей стран СНГ.

Адаптация существующих технологий дистанционной психологической помощи или разработка новых решений.

3. Пилотный проект:

Выбор правоохранительных органов для тестирования системы.

Организация обучения сотрудников и психологов работе с системой.

4. Оценка и модификация:

Сбор обратной связи от пользователей системы для выявления проблем и возможностей улучшения.

Внесение необходимых изменений и доработок в систему.

5. Масштабирование:

Расширение системы на большее количество правоохранительных органов по всему СНГ.

Постоянное обновление и поддержка системы, обучение новых пользователей.

6. Непрерывный мониторинг и поддержка:

Мониторинг работы системы и ее эффективности на регулярной основе.

Организация непрерывной поддержки пользователей и улучшение качества услуг.

Эта модель требует сильной организационной поддержки, включая финансирование, профессиональное обучение и разработку инфраструктуры. Важно также обеспечить конфиденциальность и безопасность данных сотрудников, использующих систему. Технологии дистанционной психологической помощи открывают новые горизонты в области поддержки и укрепления психологического здоровья сотрудников правоохранительных органов. Несмотря на существующие вызовы, потенциал онлайн-консультирования и цифровых платформ для предоставления психологической помощи полицейским неоспорим. Продолжение интеграции инновационных решений и технологий в практику психологической поддержки сотрудников правоохранительных органов будет способствовать созданию более устойчивого и эффективного механизма преодоления профессионального стресса и деформации, повышая тем самым качество жизни и профессиональную эффективность.

Список используемых источников:

1. Гейжан Н.Ф. «Педагогика и психология в деятельности сотрудников правоохранительных органов: интеграция теории и практики» (Обзор международной научно-практической конференции) // Российский девиантологический журнал, 2023
2. Е. Ю. Антонова, М. А. Колосова Особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних по законодательству некоторых зарубежных государств // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2019. №11-3
3. Siyal S. «Using Crises and Disasters as Opportunities for Innovation and Improvement»; Advances in Public Policy and Administration; IGI Global, 2023; p. 323
4. DOROSEVICI, Alexandr. Aspectele bioetice ale securității și siguranței în Sănătatea mintală. In: *Sănătate mintală într-o lume plină de provocări: Congresului Internațional al Societății Psihiatrilor, Narcologilor, Psihoterapeuților și Psihologilor Clinicieni*, Ed. 1, 23-26 iunie 2023, Chișinău. Chișinău, Republica Moldova: FPC „PRIMEX-Com” SRL, 2023, Ediția a I-a, pp. 46-47
5. Using Technology to Reduce Barriers: Examining Perceived Usefulness of the PTSD Coach Application for Law Enforcement Officers in Alaska Miller, Jennifer A. Palo Alto University ProQuest Dissertations Publishing, 2023. 30525470.
6. Jeff Caponera and Emily Kuhn, “Enhancing Recruitment and Retention in Anna, Texas,” Community Policing Dispatch 13, no. 9 (2020), <https://cops.usdoj.gov/html/dispatch/09-2020/texas.html>.
7. Ысқак, Г. и Сангилбаев, О. 2023. ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО «ВЫГОРАНИЕ» СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ. *Вестник. Серия «Психология»*. 75, 2 (июн. 2023). DOI:<https://doi.org/10.51889/2959-5967.2023.75.2.008>.
8. Климова Е. М. Психологические особенности профессионального выгорания сотрудников МВД // Вестник науки и образования. 2018. №15-1 (51)

Образователна психология

Бекмуратова Г.Т.

Абай атындағы ҚазҰПУ психол.ғ.к. қауымд., проф. (доценті)

Алматы қ. Қазақстан

Серикова Э.Н.

Абай атындағы ҚазҰПУ Психология мамандығы бойынша 2 курс

магистранты, Алматы қ. Қазақстан

СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ ҮЛГЕРІМІНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ӘСЕРІ

Бүгінгі таңда студенттердің оқу жетістіктеріне эмоционалды интеллекттің әсерін түсіну үлкен практикалық маңызға ие. Өйткені эмоционалды дағдыларды тиімді дамыту студенттердің оқу үлгерімін арттырып қана қоймай, олардың жеке дамуына, тұлғааралық қарым-қатынастарын және жалпы әлауқатын жақсартуға ықпал етеді. Студенттердің үлгерімін бағалаудың қолданыстағы тәсілдері, әдетте, академиялық білім мен дағдыларды талдауға бағытталғанымен, оқудың эмоционалды аспектілерін шетте қалдырады. Бұл өз кезегінде студенттердің оқу үлгеріміне эмоционалды интеллект әсер етуін толыққанды қарастыруына түйінделеді. Сондай-ақ, мақала тақырыбының өзектілігін көрсетеді.

Зерттеуге Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде Жаратылыстану және География факультеттерінде білім алып жатқан 2 курс студенттері қатысты. Қатысушылардың жалпы саны 100 студент.

Сыналушылардың эмоционалды интеллект деңгейін анықтау үшін зерттеу жұмысы үшін арнайы таңдалып алынған 3 әдістеме зерттеу құралы ретінде қолданылды. Олар:

Н. Холлдың эмоционалды интеллект тесті

М.А. Манойлованың эмоционалды интеллектті диагностикалау әдістемесі (МЭИ).

Шуттенің SSRI сауалнамасы

Жалпы, бұл әдістемелер алдыңғы бөлімдерде ұсынылған эмоционалды интеллектті өлшеу әдістерінің құрылымы мен қолданыс аясына байланысты

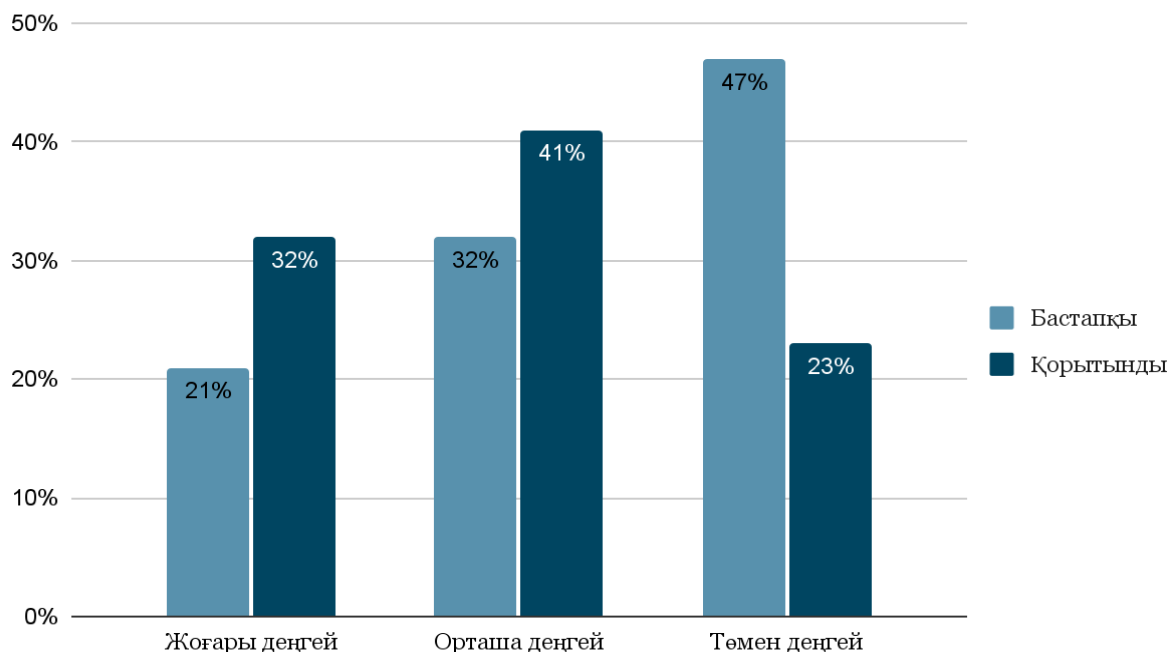
жасалған салыстырмалы анализ негізінде таңдалып алынды. Дәлірек айтсақ, таңдалынып алынған эмоционалды интеллектті диагностикалау әдістемелерінің құрылымындағы компоненттер қайталанбайды және аталған әдістемелерден басқа диагностикалық құралдардың құрамында бар компоненттерді толықтай қамтиды [1].

Ең алдымен студенттердің эмоционалды деңгейі Холл тесті бойынша бағаланды. Бұл тест Лайкерттің 6 баллдық шкаласы (толық келіспеймін, негізінен келіспеймін, өзара келіспеймін, ішінара келісемін, негізінен келісемін, толық келісемін) негізінде жауап беру керек 30 сұрақтан тұрады. Сұрақтар Холл тестінің өз эмоцияларынан хабардарлық, эмоцияны басқара білу, өзге адамдардың эмоциясына әсер ету, эмпатия және өзін-өзі ынталандыру компоненттері бойынша 6 сұрақтан топталады [2, 3]. Студенттердің Холл тесті бойынша бастапқы нәтижелері төмендегі кесте бойынша сипатталады.

Кесте -1 Холл тесті бойынша сыналусылардың этижелері

Холл тестінің компоненттері	Эмоционалды интеллект деңгейі		
	жоғары	орташа	төмен
Өз эмоцияларынан хабардарлық	22%	27%	45%
Эмоцияны басқара білу	25%	27%	58%
Өзге адамдардың эмоциясына әсер ету	18%	29%	51%
Эмпатия	19%	37%	47%
Өзін-өзі ынталандыру	21%	40%	34%
Барлығы	21%	32%	47%

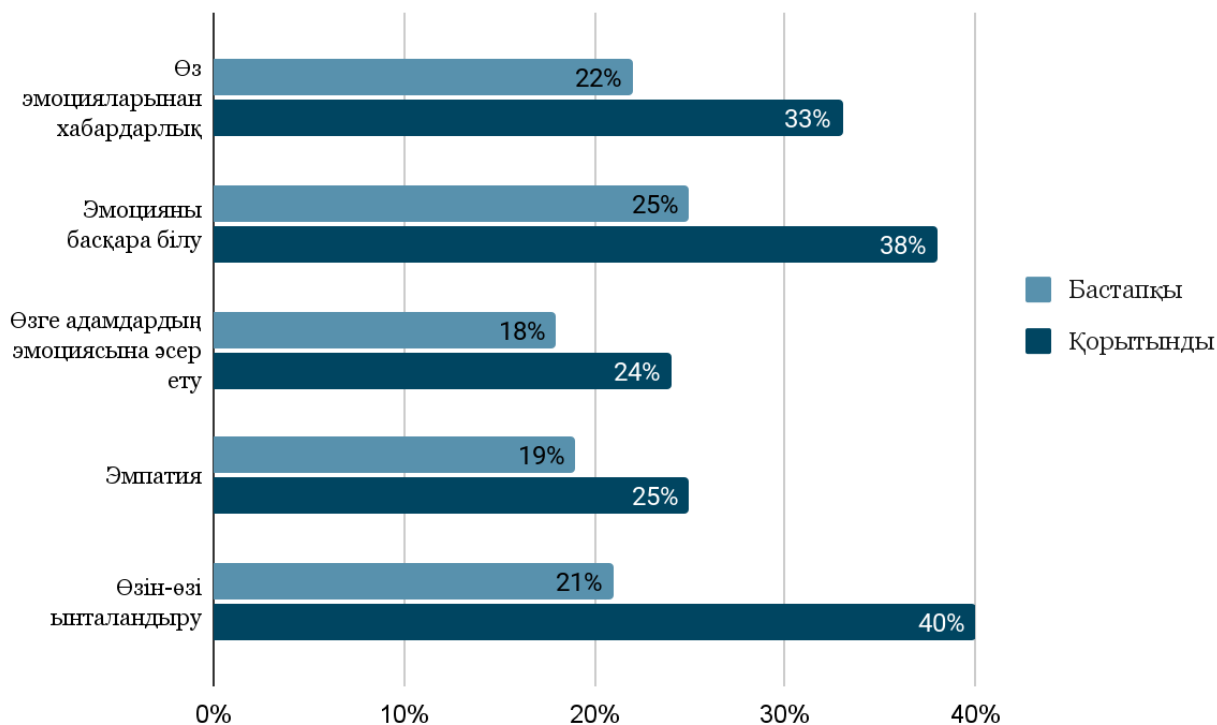
Кестеден көрсетілгендей, эмоционалды интеллекті Холл тесті бойынша бастапқы бағалау кезеңінде студенттердің басым бөлігі, яғни, 47% төмен деңгейді, 32% орташа деңгейді және тек 21% жоғары деңгейді көрсеткенін байқауға болады. Ең алдымен, Н. Холлдың эмоционалды интеллект тесті қорытындыларына назар аударсақ, 1-суретте ұсынылған.

Сурет 1 - Қатысушылардың Холл тесті бойынша салыстырмалы талдау қорытындысы

Диаграммадан байқап отырғандай, тұлғаның өз эмоцияларынан хабардарлық, эмоцияны басқара білу, өзге адамдардың эмоциясына әсер ету, эмпатия және өзін-өзі ынталандыру қабілеттерін қамтитын Холл тесті қорытындыларының салыстырмалы талдауы бойынша эмоционалды интеллекттің жалпы жоғары деңгейін көрсеткен студенттер санының 11%-ға, орташа деңгейінің 13%-ға артып, төмен деңгейінің 24%-ға төмендегенін көруге болады. Бұл студенттердің Холл тестінің компоненттері анықтайтын атап айтсақ, өз эмоциясын тану, түсіну, оны басқара білу және оғана әсер ету, сонымен қатар өзгеге жаны ашып, қайырымдылық көрсете және өзін-өзі ынталандыру секілді қабілеттерінің шыңдалғандығын дәлелдейді.

Енді, әдістеменің жеке компоненттері нәтижелері бойынша салыстырмалы талдауына зер салайық. 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2 -Холл тесті компоненттері бойынша эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейіне салыстырмалы талдау

Сонымен, жоғарыда ұсынылған 1, 2 -суреттерде көрсетілген диаграммаларға сәйкес, Холл тесті компоненттері бойынша эмоционалды интеллекттің салыстырмалы талдауына көз жүгіртсек, әр компонент нәтижелерінің бастапқы тест қорытындысымен саластырғанда айтарлықтай өзгеріске ұшырағанын байқауға болады. Мысалы, Холл тестінің өз эмоцияларынан хабардарлық компонентіне сәйкес ЭИ-тің жоғары деңгейін көрсеткен студенттер саны 11%-ға артқан болса, орташа деңгейін көрсеткен студенттер саны 14%-ға артып, төмен деңгейді көрсеткен студенттер саны, керісінше, 14%-ға төмендеген. Тесттің эмоцияны басқара білу компонентіне келер болсақ, ЭИ-тің жоғары деңгейін көрсеткен студенттер саны 13%-ға және орташа деңгейін көрсеткендер саны 11%-ға көбейген, ал төменгі көрсеткішті көрсеткен студенттер саны 2 есе азайған. Өзге адамдардың эмоциясына әсер ету

компоненті бойынша қорытындылар келесідей: ЭИ-тің жоғары деңгейін көрсеткен студенттер саны 6%-ға, орташа деңгейін көрсеткен студенттер саны 14%-ға артқан, ал төмен деңгейді көрсеткен студенттер саны тура 30%-ға төмендеген. Холл тестінің эмпатия компоненті бойынша ЭИ-тің ің жоғары деңгейін бастапқы деңгеймен салыстырғанда 6%-ға, орташа деңгейі 10%-ға артқан, төменгі деңгей 19%-ке азайған.

Қорытындылай келе, эмоционалды интеллекттің жоғарғы деңгейіндегі сыналушылар өздерінің эмоционалды реакцияларын да және өзге адамдардың эмоцияларын да жақсы ажырата алады деп айтуға болады. Адамдармен қатынасы мағыналы, өзін және қоршаған әлемді жақсырақ түсіну үшін өзінің эмоцияларын пайдаланады. Ал эмоционалды интеллекттің орташа деңгейдегі сыналушылар басқалардың эмоцияларын жақсы түсінетіндігімен, табысты басқара алатындығымен ерекшеленеді. Оларға эмоциялардың көрінуімен жұмыс жасаулары қажет, олардың физикалық белгілеріне назар аударып, себептерін анықтаулары керек. Эмоционалды интеллекттің төмен деңгейдегі сыналушылар. Мұндай адамдар өздерінің сезімдерін түсіне алмайды, оларға назар аудармайды немесе тым кеш көңіл бөледі. Эмоциялар тек ыңғайсыз жағдайларға әкеледі, олар эмоцияларды басып тастап немесе кері кетулері мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн // Психологическая диагностика. 2006. № 4. С. 3—22.
2. Кустубаева А., Джакупов С.М., Толегенова А.А., Ракишев Р. Эмоциональный и когнитивный интеллект // Вестник НАПК. № 1—2. — Алматы, 2008.
3. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена // Вопросы психологии. — 2006. — № 3. — 78-86 бб.

СТРОИТЕЛСТВО И АРХИТЕКТУРА

Азамов С.О., Удербаев С.С.

Қызылординский университет им. Коркыт Ата, Казахстан

МҰЗДАТЫЛҒАН ӨЗДІГІНЕН НЫҒЫЗДАЛАТЫН БЕТОННЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ-МЕХАНИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Қазақстанда, көптеген дамыған шет елдердегідей, монолитті бетон мен темірбетоннан құрылыс көлемінің өсуі байқалады. Монолитті ғимараттардың құрылысы өнеркәсіптік және азаматтық құрылысты дамытудың негізгі трендтерінің бірі болып табылатыны күн өткен сайын айқын бола түсуде.

Инвестициялық құрылыс жобаларының тиімділігін арттыру, сондай-ақ күрделі құрылыс объектілерін пайдалануға берудің жеделдетілген мерзімдерін қамтамасыз ету мақсатында жыл бойы, оның ішінде экстремалды жағдайларда жұмыстар жүргізу қажеттілігі туындайды. Бұл қысқы бетондау көлемінің күрт өсуіне әкелетіні сөзсіз.

Егер белгілі бір уақытқа дейін монолитті бетоннан және темірбетоннан ғимараттар салудың маңызды кемшілігі сыртқы ауаның теріс температурасында жұмыс жасаудың қиындығы болып саналса, онда жүргізілген ғылыми зерттеулердің, техникалық әзірлемелердің және практикалық тәжірибенің арқасында бүгінде мұндай жұмыстар жыл бойы орындалады.

Айта кету керек, қыста салынған монолитті бетон және темірбетон конструкцияларының сапасы мен қауіпсіздігі негізінен жұмыс технологиясына және жұмыс процесінде нормативтік құжаттардың талаптарын сақтауға байланысты.

Соңғы уақытта монолитті ғимараттарды салу технологиялары айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Бетон қоспасын тасымалдау және төсеу процестерін механикаландыру құралдары (бетон сорғылары мен бетон араластырғыштар), заманауи қалыптау жүйелері белсенді қолданылады. Әртүрлі қоспалармен өзгертілген, соның ішінде өздігінен тығыздалатын жоғары қозғалмалы бетон қоспалары кеңінен қолданылады. Монолитті конструкциялардың бетонға төтеп беруін жедел температура мен беріктікті бақылау құралдары пайда болды.

Бірақ көбінесе қысқы бетондау технологиясындағы өзгерістер тиісті ғылыми негіздемеге сай емес, қыста монолитті ғимараттарды салудың заманауи қарқынды және тиімді технологияларын жасауға мүмкіндік беретін зерттеулер жеткіліксіз.

Қысқы бетондау саласында теориялық және эксперименттік ғылыми зерттеулерді жүргізудің өзектілігі сонымен қатар құрылыстағы техникалық реттеудің заманауи жүйесі шеңберінде құжаттарды сапалы әзірлеу, сондай-ақ ұлттық стандарттар мен ережелер жинақтарын өзектендіру қажеттілігіне байланысты.

Технологиялық процестердің тиімділігін модельдеу мен бағалаудың қазіргі жүйесіндегі ұқсас көрініс, бұл көбінесе инвестициялық құрылыс жобаларын басқаруға мүмкіндік бермейді, сонымен қатар уақыт факторын ескереді, оны есепке алу қажеттілігі құрылыстың едәуір ұзақтығы әртүрлі уақытта жүзеге асырылатын шығындар мен нәтижелердің экономикалық теңсіздігіне әкеледі.

Жыл бойы бетон жұмыстарын жүргізу қажеттілігін ескере отырып, монолитті бетоннан және темірбетоннан құрылыс көлемінің үздіксіз өсуі, қысқы бетондау көлемінің ұлғаюына әкеледі. Орталық Қазақстанның және басқа да шет елдердің (Канада, Финляндия және т.б.) көптеген аймақтары үшін қыс мезгілі жылына алты айдан астам уақытқа созылатын болса, қысқы бетондау мәселелері ерекше өзекті болып отыр.

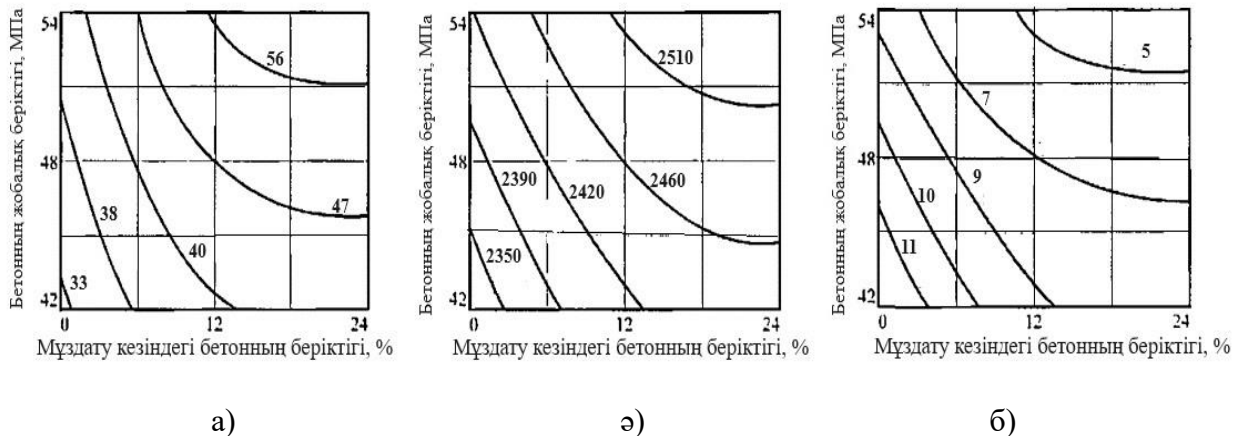
Келесі жұмыстарда [1, 2] талаптарына сәйкес бетон жұмыстарын жүргізудің қысқы кезеңі сыртқы ауаның орташа тәуліктік температурасы плюс 5°C-тан төмен, ал ең төменгі тәуліктік температура 0°C-тан төмен болатын кезең болып саналады.

Бетонды термиялық өңдеудің инфрақызыл әдісі құрылымдардың бетінде жылу энергиясына айналатын инфрақызыл сәулелену энергиясын пайдалануға негізделген, ол әрі қарай бетонның жылу өткізгіштігі арқылы құрылымдардың орталық қабаттарына беріледі [3,4]. Алайда, осы әдістің айқын артықшылықтарымен қатар (төмен еңбек сыйымдылығы, инфрақызыл көздерді тез ауыстыру мүмкіндігі), негізгі кемшілігі-құрылымдағы бетонның біркелкі емес қызуы (орталық аймақ артта қалып жылынады). Бұл әдісті практикалық қолдану көбінесе массасы аз құрылымдармен шектеледі.

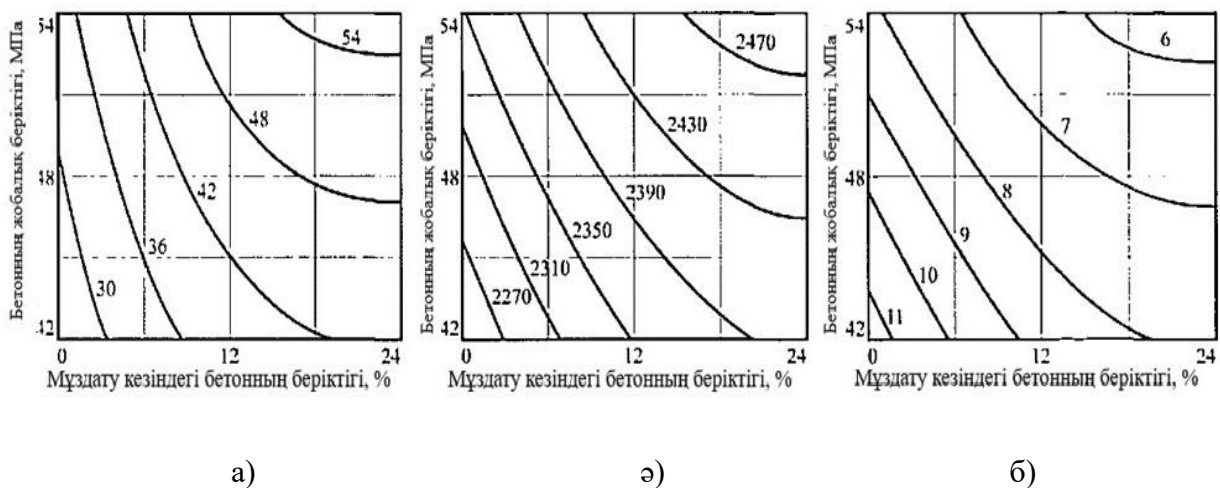
Индукциялық жылыту айнымалы магнит өрісінде пайда болатын құйынды токтардың жылу әсерін қолдануға негізделген [5-7]. Бұл жағдайда айнымалы электромагниттік өрістің энергиясы арматурада немесе болат қалыпта жылу энергиясына айналады. Бұл әдіс электр энергиясын тұтынудың жоғарылауымен сипатталады, бірақ кейбір жағдайларда, мысалы, жоғары арматуралық коэффициенті бар буындар мен құрылымдар үшін бұл технология үнемді.

Жылыту қалыптарын қолданудың тиімділігі осы әдісті қалыптың беткі қабатының едәуір ауданымен, қалыңдығы аз [8-9] сипатталатын құрылымдар үшін қолдану арқылы қол жеткізіледі. Бұл жағдайда қалыптау қалқандары құрылымдардың перифериялық аймақтарының бетонын қыздырады, ал орталық аймақтардың температурасы бетонның жылу беруімен көтеріледі. Жылу көздері ретінде қалыптарға орнатылған электр жылытқыштары немесе жылыту төсеніштері қолданылады. Бұл жағдайда қалыптың дизайны сыртқы жағынан жеткілікті жылу оқшаулауын қамтамасыз етуі керек. Бірақ айтарлықтай энергия сыйымдылығы және қыздыру элементтерінің жоғары құны аталған әдістерді қолдануды тежейді.

Бетонды жылыту сымдарымен термиялық өңдеу оларды арматурадағы қалыпқа бетон қоспасын салмас бұрын орнату және бекіту арқылы қамтамасыз етіледі [10-12]. Бұл жағдайда сымдар белсенді электр кедергісі ретінде пайдаланылады, ал бөлінетін жылу энергиясы бетонға беріледі және жылу өткізгіштік арқылы бөлінеді. Жылыту элементтері ретінде пластиктендірілген поливинилхлоридтен немесе модификацияланған полиэтиленнен, полипропиленнен немесе резеңкеден оқшауланған сымдар қолданылады. Сымдарды электрмен жабдықтау, әдетте, төмен кернеуде жүзеге асырылады. Жылыту сымдарын қолдану бетонды термиялық өңдеу процесін басқарылатын және реттелетін етуге мүмкіндік береді [13]. Бұл қысқы бетондау әдісінің басты артықшылығы.

1-сурет. -15 °С температурада ерте мұздатылған өздігінен нығыздалатын бетонның физикалық-механикалық қасиеттері. а) Беріктігі, МПа; ә) Тығыздығы, кг/м³; б) Капиллярлық кеуектілігі, %.

2 сурет. -10°С температурада ерте мұздатылған өздігінен нығыздалатын бетонның физикалық-механикалық қасиеттері. а) Беріктігі, МПа; ә) Тығыздығы, кг/м³; б) Капиллярлық кеуектілігі, %.

1-2-суреттерде ұсынылған нәтижелерді талдау негізінде өздігінен тығыздалатын бетондарды ерте мұздату кезінде олардың физикалық-механикалық қасиеттеріне бетонның жобалық беріктігі және мұздату сәтінде бетонның беріктігі барынша әсер етеді деген қорытынды жасауға болады.

Өздігінен нығыздалатын бетондар үшін алынған нәтижелер бетонның беріктігінің жоғалуы ол мұздатылған сайын көп болатынын көрсетеді. Әсіресе беріктіктің өсуінде үлкен артта қалу дайындалғаннан кейін бетонды мұздату кезінде болады. Бетонның тығыздығы мен капиллярлық кеуектілігіне ертерек мұздатудың әсер ету сипатындағы ұқсас көрініс. Бұл негізінен жаңа дайындалған бетонда капиллярлық кеуектілік басым болуымен түсіндіріледі, ол сұйық

фазаның қатуы кезінде құрылымның бұзылуы тұрғысынан неғұрлым қауіпті болып табылады. Бетонды қатайту кезінде цементті гидратациялау өнімдері капиллярлық саңылауларды толтыра отырып, оларды біртіндеп контракциялық және гельдік етіп айналдырады. Контракциялық саңылаулар көбінесе ауамен толтырылады және ортаның агрессивті әсері кезінде гидравликалық және кристаллизациялық қысым өшірілетін буферлік кеңістік функциясын орындайды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. СНиП 3.03.01-87. Несущие и ограждающие конструкции. - М.: ГУП ЦПП, 1996.- 195 с.
2. СП 70.13330.2012. Несущие и ограждающие конструкции. Актуализированная редакция СНиП 3.03.01-87. - М.: Минрегион России, 2012.
3. Головнев, С.Г. Технологические основы повышения эффективности и качества зимнего бетонирования: автореф. дис. ... д-ра техн. наук: 05.23.08 / Головнев Станислав Георгиевич. - М., 1983. - 44 с.
4. Красновский, Б.М. Инженерно-физические основы методов зимнего бетонирования / Б.М. Красновский. - Москва: Изд-во ГАСИС, 2007. - 512 с.
5. Руководство по производству бетонных работ в зимних условиях, районах Дальнего Востока, Сибири и Крайнего Севера. - М: ЦНИИОМТП Госстроя СССР Стройиздат, 1982. - 313 с.
6. Руководство по прогреву бетона в монолитных конструкциях / под редакцией Б.А. Крылова, С.А. Амбарцумяна, А.И. Звездова. - М.: РААСН, НИИЖБ, 2005.-275 с.
7. Технология строительных процессов: Учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению «Стр-во», специальности «Пром. и гражд. стр-во» / А.А. Афанасьев, Н.Н. Данилов, В.Д. Копылов и др. Под ред. Н.Н. Данилова и О.М. Терентьева. - М.: Высш. шк., 2001. - 463 с.
8. Совалов, И.Г. Электропрогрев бетона в греющей опалубке / И.Г. Совалов, А.И. Творогов//Промышленное строительство. - 1968 с.-№ 10.-С. 10-11.

9. Топчий, В.Д. Бетонирование в термоактивной опалубке / В.Д. Топчий. - М.: Стройиздат, 1977. - 112 с.
10. Красновский, Б.М. Инженерно-физические основы методов зимнего бетонирования / Б.М. Красновский. - Москва: Изд-во ГАСИС, 2007. - 512 с.
11. Руководство по прогреву бетона в монолитных конструкциях / под редакцией Б.А. Крылова, С.А. Амбарцумяна, А.И. Звездова. - М.: РААСН, НИИЖБ, 2005.-275 с.
12. Современные строительные технологии: монография / под редакцией С.Г. Головнева. - Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2010. - 268 с.
13. Морозенко, А.А. Оценка гибкости инвестиционно-строительного проекта на основе информационного подхода / А.А. Морозенко, В.И. Теличенко // Промышленное и гражданское строительство. - 2012. - № 4. - С. 62 - 65.

СЕЛСКО СТОПАНСТВО

Механизация на селското стопанство

Гумаров Д.Ж.

Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университет, Қазақстан

СҮТ ЕСЕПТЕУІШ-ТАСЫМАЛДАҒЫШЫНДАҒЫ ӨЛШЕУІШ КАМЕРАСЫНЫҢ ТОЛУ УАҚЫТЫНЫҢ ЕСЕБІ

Сүт фермаларында қолданылатын сауын қондырғылары сүтті жеке және ортақ қолдануға арналған қондырғылармен жинақталады. Сүтті есептеудің жолдары анализдарына көптеген ғалымдардың еңбектері арналған, олар: Астахов А.С., Винников И.К., Дриго В.А., Зеленцов А.И., Королев В.А., Кирсанов В.В., Карташов Л.П., Радоманский В.М., Ужика В.Ф., Цой Ю.А және т.б.

Анализ процесінде бағытты жетілдіруге сүтті есептейтін қондырғыларды келесі негізгі белгілері бойынша жіктейді: топтық және жеке есептеуіштерге; өлшенетін көлемі бойынша - көлемдік және массалық, өлшеу әдісі бойынша - тура және жанама өлшеу; есептеу тәсілі бойынша - периодты және үздіксіз; конструктивті орындалуы бойынша - жылдамдық, электронды, порционды және пропорционалды.

Өлшеуіш камераның толтырылу ұзақтылығының (t_3) аналитикалық тәуелділігін алу үшін қондырғының қабылдағыш және өлшеуіш камерасындағы сұйықтықтың өзгеру деңгейінің динамикасы қарастырылды (1 суретіне сәйкес).

Өлшеуіш камераның (қабылдағыштың босатылуы) толтырылуы оның ішіндегі қысым тең болғанда жүреді. Осыған байланысты анықтауды t_3 жүргізу үшін ауыспалы қысым кезіндегі тесіктен сұйықтықтың ағу теориясы қолданылады. Алайда, біздің жағдайда қабылдағыш камерадағы сұйықтықтың деңгейі төмендеуі керек, ал ол $Q_M \leq Q_{сч}$ тең болғанда мүмкін, яғни бір цикл ішінде қабылдағыш камераға өлшеуіш камераның V_M деңгейінен аспайтын сұйықтықтың мөлшері түсуі қажет.

Себебі қабылдағыш камера цилиндрлі қалыпқа ие, онда:

$$H_1 - H_2 = V_M / S_1, \quad (1)$$

мұндағы H_1, H_2 – өлшеуіш камераны толтырған кездегі процестің басталуы мен аяқталу кезіндегі қабылдағыш камерадағы сұйықтықтың бағанасының биіктігі, м;

S_1 – қабылдағыш камераның көлденең қимасының ауданы, m^2 .

Қабылдағыш камерадан сұйықтықтың ағу қозғалысы тұрақталмаған, себебі уақыт өте қысым өзгереді, сәйкесінше уақытқа байланысты ағатын сұйықтықта шығыны өзгереді.

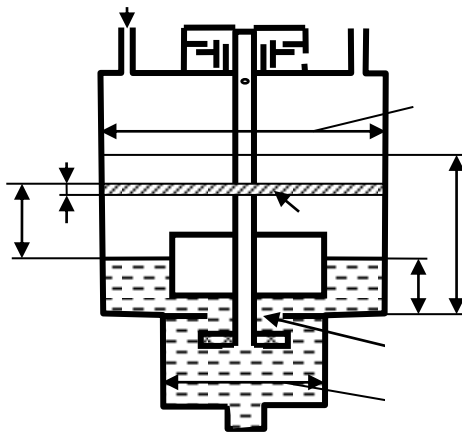
Берілген уақытта сұйықтықтың деңгейі H биіктікте деп алайық. Бұл уақытта қабылдағыш камерадан ауданы S тесіктен сұйықтықтың көлемі dW ағады:

$$dW = \mu S \sqrt{2gH} dt, \quad (2)$$

мұндағы μ – шығын коэффициенті;

S – өлшеуіш және қабылдау камералары арасындағы тесіктің ауданы, m^2 ;

g – еркін түсу жылдамдығы, m/c^2 .

Сурет 1. Өлшеу камерасын толтыру

Бір уақытта қабылдау камерасына $Q_M dt$ көлем сұйықтық түседі, сұйықтық шығынының балансын келесі түрде көрсетуге болады:

$$dW = - S_1 dH + Q_M dt. \quad (3)$$

(2) және (3) теңестіре отырып, алынады:

$$Q_M dt - S_1 dH = \mu S \sqrt{2gH} dt$$

мұндағы:

$$dt = -\frac{S_1 dH}{\mu S \sqrt{2gH} - Q_M}. \quad (4)$$

Қабылдағыш камераның H_1 ден H_2 деңгейінен босау уақытын анықтау үшін $H_1 \dots H_2$ диапазонында теңдеуді (4) интегралдаймыз:

$$t_3 = -\int_{H_1}^{H_2} \frac{S_1 dH}{\mu S \sqrt{2gH} - Q_M} = \int_{H_2}^{H_1} \frac{S_1 dH}{\mu S \sqrt{2gH} - Q_M}, \quad (5)$$

Түрлендіруді жүргізе отырып:

$$t_3 = \frac{S_1}{\mu^2 S^2 g} \left[\mu S \sqrt{2g} (\sqrt{H_1} - \sqrt{H_2}) + Q_M \ln \frac{\mu S \sqrt{2gH_1} - Q_M}{\mu S \sqrt{2gH_2} - Q_M} \right]. \quad (5)$$

Биіктіктердің төмендеуі кезінде H_1-H_2 өлшеу камерасын толтыру уақытында қабылдау камерасына келіп түскен сүттің қосымша үлесі көп емес екенін ескере отырып, $Q_M = 0$ деп алып, келесі теңдеуді аламыз:

$$t_3 = \frac{S_1}{\mu S} \cdot \sqrt{\frac{2}{g}} \cdot (\sqrt{H_1} - \sqrt{H_2}) \quad (6)$$

немесе $g = 9,81 \text{ м/с}^2$ деп алсақ теңдеу келесі түрге ие болады;

$$t_3 = \frac{0,45 \cdot S_1}{\mu S} (\sqrt{H_1} - \sqrt{H_2}) \quad (7)$$

$H_1 = V_M / S_1$ және $H_2 = 0$ кезінде қабылдағыш камерадағы сұйықтықтың минималды қысымы тең болатынын ескере отырып, өлшеуіш камераның толтырылу уақытының есептік мәнін келесі теңдеуден алуға болады:

$$t_3 = \frac{0,45 \cdot S_1}{\mu S} \sqrt{\frac{V_M}{S_1}} \quad (8)$$

8 теңдеуінің анализі өлшеуіш камераның толтырылу уақыты сүттің есептеуіш-эвакуаторының конструктивті параметрлерінің функциясы екенін көрсетеді, жекеленгенде: қабылдағыш камерасының қиылысу ауданы (S_1), қабылдағыш және өлшеуіш камерасындағы тесіктердің қиылысы (S) және өлшеуіш камераның көлемі (V_M).

1 кестеде қабылдағыш және өлшеуіш камерадағы тесіктердің көлемі мен диаметріне байланысты өлшеуіш камераның толтырылу уақытының есептік мәндері берілген. Қабылдағыш және өлшеуіш камераның диаметрлері бірдей деп алынған.

Кесте 1– Өлшеуіш камераның тотырылу уақытының мәндері

№ п/п	Өлшеу камерасының көлемі, $\text{м}^3 \cdot 10^{-3}$	Камера аралық тесіктің диаметрі, м	Өлшеу камерасын толтыру уақыты, с
1	1,0	0,03	2,83
2	1,0	0,04	1,57
3	1,0	0,05	1,01
4	1,0	0,06	0,71
5	1,5	0,03	3,16
6	1,5	0,04	1,75
7	1,5	0,05	1,12
8	1,5	0,06	0,79
9	2,0	0,03	3,49
10	2,0	0,04	1,94
11	2,0	0,05	1,25
12	2,0	0,06	0,87

Алынған мәліметтердің талдауы, өлшеуіш камераның толтырылу уақыты көп жағдайда өлшеуіш камераның көлеміне және қабылдағыш пен өлшеуіш камераның арасындағы тесіктің қиылысына байланысты екендігін көрсетті.

Әдебиеттер тізімі

1. Методические рекомендации по реконструкции и техническому переоснащению животноводческих ферм // М.: ФГНУ «Росинформагротех». 2000. С. 20 – 26.

2. Городецкая Т.К. О стрессовых факторах на молочных комплексах промышленного типа // В кн.: Поведение животных в условиях промышленного комплексов. М.: Колос .1979. с. 77 – 83.

3. Кокорина Э.П. Условные рефлексы и продуктивность животных. М.: Агропромиздат. 1986. С.95-98

СЪВРЕМЕННИТЕ ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Компютърно инженерство

Master's student Baymbet M.B., c.t.s. Kemelbekova Zh.S., Yesenkulova Z.

M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF AN AUTOMATED CYBER SECURITY SYSTEM FOR AN OIL REFINERY

Keywords: automated control system, cyber security monitoring, systems security, risk assessment, security management.

The purpose of this work is to develop an automated cyber security monitoring system for an automated oil refinery management system that performs security prediction and develops recommendations for its improvement in relation to current cyber security threats.

The design of automated systems for the management of technological processes (automation of technological processes) is one of the mandatory requirements of our customers who value their money and care about the safety and speed of technological processes in oil and gas production, storage, preparation, processing and transportation facilities, chemicals, including: field automation, pumping station automation, pumping station automation, CS automation, oil base automation, fuel oil storage automation, fuel oil storage automation, tank park automation, LPG storage automation, oil refineries Automation (refineries and small processing plants), automation of chemical enterprises, as well as oil and gas equipment[1,2].

Technological process management systems (automation of technological processes) of oil and gas equipment in fields: separators, preparation units, tank units, electric dehydrator units, oil tank parks, pumping stations and pumping units, oil processing units and other aggregates.

The automation system is designed to ensure the performance of specified functions in automatic control mode without operator control[3].

The automation system is designed for continuous automatic monitoring and control of the technological process in real time based on algorithms in the ACS and SIS controllers without the constant participation of engineering personnel.

Identification and authentication are one of the main means of protecting information systems from outside interference, as information protection mechanisms are designed to work with the mentioned entities and objects.

Figure 1 - Information security system

Authentication and user identification are interdependent acts of authentication and verification. The main purpose of user authentication of the information system is to reduce the security risk, in particular, violation of confidentiality and integrity of information. Unauthorized access is one of the most common types of violations that directly threaten system functionality[4].

Authentication for social networks, e-mail, online stores, online banking, payment systems, etc. is used for access. User authentication is classified according to the following types: - password-based authentication: it is carried out by one-time and multiple passwords.

A multiple-use password is defined by the user, and the system stores it in the database. It is the same for every session. These include PIN-codes, words, numbers, graphic keys.

One-time passwords are different for each session: - combined authentication using multiple methods, such as passwords and cryptographic certificates.

It requires a special device to read the information: - biometric authentication: it prevents loss or theft of personal information. Verification is based on the user's physiological characteristics, such as fingerprint, retina, face recognition and voice tone.

The use of password authentication is currently available and widespread due to its ease of use. This method of protection leads to an increase in the strength of the concept of information protection. One of the effective ways to protect information is two-factor authentication for logging into the system. It provides double protection of data by linking the account to the protection system. After linking, the user needs to interact with this system to verify the data[5].

Conclusion. Information technologies play a crucial role in modern security systems that provide effective protection against various threats. Analyzing the main trends in the development of IT in the field of security, we see that automation, artificial intelligence, personnel training and the introduction of new technologies play an increasingly important role. The use of automated systems and artificial intelligence makes it possible to quickly respond to threats, reduce reaction time and increase the accuracy of analysis. In addition, employee training using interactive applications and simulators helps employees develop their skills and adapt to changing security situations.

Literature

1. Korchenko A., Akhmetov B., Kazmirchuk S., Chasnovskiy Ye. System of estimation of risk information security //Ukrainian Scientific Journal of Information Security. Kyiv. - 2017. - Vol. 23. Iss. 2. -P. 145-152.
2. Kotenko I.V., Yusupov R.M. Prospective directions of research in the field of computer security // Protection of information. - Kyiv. -2006.-№2.-S.46-57.
3. Campbell R.H., Yan M., Sprabery R., Gopireddy B., Fletcher C.W. Attack directories, not caches: Side channel attacks in a non-inclusive world //IEEE Symposium on Security and Privacy. - 2019. -P. 888-904.
4. Dawkins J., Clark K., Manes G. A Framework for Unified Network Security Management: Identifying and Tracking Security Threats on Converged Networks //Journal of Network and Systems Management. -2005.- Vol. 13.- No. 3.-P. 253–267.

5. Markov A.S., Barabanov A.V., Tsirlov V.L. About the system of information security of software supply chains // Security of information technologies.- M.- 2019. -Т. 26.- No. 3. -S. 68-79.

**Master's student Abdrakhmanova R.P., Yesenkulova Z.,
Professor, PhD Dr. Zhukabaeva T.**

M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

IDENTIFICATION OF INFORMATION SECURITY VIOLATIONS ACCORDING TO MONITORING DATA OF INFORMATION AND TELECOMMUNICATION NETWORKS

The information and telecommunications network is an integrated automated multi-service system that ensures informatization of the functional activities of the organization and provides information and telecommunication services to officials and structural divisions of the organization using modern information technologies, computer technology and communications. The information and telecommunications network of a large organization often includes dozens of information security tools that are part of the information security system.

The main types of threats that affect computer systems. There are three main types of threats that can lead to disruption and exposure of a computing system.

The essence of the risk of disclosure is that a person who should not know the information becomes aware of it. A risk of information disclosure occurs when access to certain confidential information is open while residing on one computer system or being transferred from one to another. Sometimes the term "extinction" is used in this connection.

An integrity threat refers to the deliberate alteration of information in any way while it resides in one computer system or is transmitted from one to another. When an attacker deliberately changes information, this is said to be "damaged". Also, any random error can lead to the violation of the integrity of the information. Allowed

changes include changes made by certain persons for a specific purpose (for example, periodic cleaning of the database).

The risk of service interruption occurs when access to certain resources of the computing system is denied due to the deliberate actions of another user. That is, if one user is requesting access to the service, and another is trying to prevent that access, we call this a service failure. In practice, blocking may be persistent, meaning that the requested resource may never be accessed, or may cause the requested resource to wait unprofitably long. In such a case, the resource is said to be exhausted.

There are many conditions in the security policy, thanks to which system users can access various resources and information. That is, the security policy determines the fulfillment of many requirements for the actual implementation of the system.

That is, to implement the desired security policy, the system must have appropriate mechanisms. In most cases, security mechanisms consist of some automated components. These components are part of the operating system with corresponding user and administrator procedures.

An important part of the problem of information protection of computer systems is the resistance of RPS.

There are several ways to solve this problem:

- Creating special software tools (such as antivirus programs) that search for and destroy specific types of RPS;
- creation of a computer system whose security model and architecture do not allow the presence of RPS or limit the area of action and damage caused;
- creation and use of tools and methods that check and analyze the presence of computer system information security risk and RPS in software.

The first method does not lead to a satisfactory result, because it deals only with individual cases of a larger problem. The second method is promising, but it requires changing the concept and security of the OS, which in turn requires a lot of money. The most effective is the third method, which protects the most important systems from RPS by implementing a mandatory program security verification procedure.

The procedure of checking the presence of information security risks of a software computing system is called software security analysis. This method requires the creation of appropriate theoretical models of the EU, RPS, programs, methods of security analysis and methods of their application.

In the near future, advances in computing, software, and network technology will influence the development of security tools. It, in turn, requires a revision of the current scientific paradigm of information security.

The main conditions of the new approach to security should be as follows:

- analysis and study of the causes of security violations of computer systems;
- creation of effective security models according to the degree of development of software and hardware tools and capabilities of RPS and attackers;
- creation of tools and methods of effective implementation of security models in existing computer systems, which have the possibility of managing security depending on the requirements imposed by possible threats and resource consumption;
- the need to create tools for security analysis of (threat) computer systems with the help of test operation.

References

1. Malyuk A.A., Pazizin S.V., Pogoizin N.S. Introduction to information protection in automated systems. - M.: Hotline - Telecom. 2001. - 148 p.
2. Davydov GB, Roginsky VN, Tolchan A.Ya. Seti elektrovyazi.-M.: Svyaz, 1977.
3. Theory network communication. Under ed. V. N. Roginsky. - M.: Radio and communication, 1981.
4. Petrakov A.V. , Lagutin VS. Protection of subscriber teletraffic. - M. : Radio and communication, 2001. - 504 p.
5. Maxim M. Security of wireless networks. - M.: Company IT 2004 - 2004.- 288 p.

6. Protection of information in mobile communication systems: Textbook for universities / under the editorship. A.V. Zaryanova - Hot Line Telecom, 2005. -171p.

Магистрант Канапьянов М.Б.

*Костанайский региональный университет им. Ахмета Байтурсынова,
Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДШЕСТВУЮЩИЕ ВНЕДРЕНИЕ АКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕЙРОСЕТЕЙ В РАБОЧИХ ПРОЦЕССАХ

Компьютерное зрение с помощью ML уже применяют в различных области применения этих технологий в таких секторах, как здравоохранение, , транспорт, производство и обслуживание клиентов. Эти приложения варьируются от улучшения диагностики и лечения в здравоохранении до повышения эффективности выявления мошенничества в финансовой сфере и использования автономных транспортных средств на транспорте.

Однако, наряду с огромным потенциалом, существуют значительные проблемы, которые необходимо решить. Эти проблемы включают этические соображения, связанные с предвзятостью, конфиденциальностью и подотчетностью, а также технические ограничения, связанные с доступностью данных, интерпретируемостью моделей и масштабируемостью. Кроме того, дополнительные проблемы создают нормативно-правовые вопросы, такие как права интеллектуальной собственности и ответственность.

Системы искусственного интеллекта могут унаследовать предвзятость, присутствующую в обучающих данных, что приводит к дискриминационным результатам. ИИ опирается на огромные объемы данных, что вызывает опасения по поводу конфиденциальности данных, их безопасности и согласия. Системы искусственного интеллекта часто работают как "черные ящики", что затрудняет понимание процессов принятия решений в них.

Алгоритмы искусственного интеллекта требуют больших, разнообразных и высококачественных наборов данных для эффективного обучения. Сложные модели искусственного интеллекта, такие как глубокие нейронные сети, не

поддаются интерпретации, что затрудняет понимание того, как они принимают свои решения.

Обучение и внедрение моделей ИИ может быть сопряжено с большими вычислительными затратами, требующими значительных вычислительных ресурсов и энергии. Масштабирование систем ИИ для обработки огромных объемов данных и обработки в режиме реального времени создает проблемы.

Определение права собственности и защита прав интеллектуальной собственности на работы, созданные с помощью искусственного интеллекта, такие как алгоритмы или креативный контент, сопряжены с юридическими трудностями.

Поскольку системы искусственного интеллекта принимают автономные решения, определение ответственности и подотчетности в случае ошибок или причинения вреда является сложной задачей. Необходимо создать правовые рамки для определения ответственности. Разработка соответствующих правил и стандартов для внедрения искусственного интеллекта, обеспечивающих безопасность, справедливость и этическое использование, является сложной задачей, требующей сотрудничества между всеми участвующими сторонами.

Решение этих проблем имеет решающее значение для полного использования потенциала ИИ и машинного обучения. Этические принципы, надежные системы управления данными, методы интерпретации и нормативно-правовая база необходимы для обеспечения ответственного и полезного внедрения ИИ.

Чтобы в полной мере раскрыть потенциал ИИ и машинного обучения, нужно развивать несколько направлений одновременно. Постоянные исследования в области архитектур, алгоритмов и методов оптимизации глубокого обучения. Изучение методов, позволяющих моделям использовать знания, полученные из одной предметной области, для достижения успеха в смежных областях с ограниченными помеченными данными, что обеспечивает более быстрое развертывание и адаптацию. Разработка систем ИИ, которые взаимодействуют с экспертами-людьми, расширяя их возможности и обеспечивая более эффективное принятие решений. Усовершенствованные методы, позволяющие нескольким организациям совместно обучать модели без обмена конфиденциальными данными. Разработка методов выявления и устранения предвзятости в системах ИИ. Совершенствование методов

интерпретации и объяснения процесса принятия решений нейросетей.. Повышение устойчивости систем к атакам противника и обеспечение безопасности моделей и данных. Поощрение сотрудничества и обмена знаниями между странами для установления глобальных норм, стандартов и регламентов разработки и внедрения. Разработка всеобъемлющей и адаптируемой нормативно-правовой базы, которая решает такие проблемы, как конфиденциальность данных, подотчетность, ответственность и безопасность, одновременно способствуя инновациям и ответственному использованию ИИ.

Повышение осведомленности, понимания и участия общественности в дискуссиях, с обеспечением соответствия общественным ценностям и служения общественным интересам. Усиление мер по защите данных, обеспечение осознанного согласия и внедрение методов обеспечения конфиденциальности для защиты конфиденциальных данных.

Поощрение использования методов для выявления и устранения искажений в системах искусственного интеллекта, как в обучающих данных, так и в процессе принятия решений. Побуждение организаций брать на себя ответственность за разработку, внедрение и влияние систем искусственного интеллекта, обеспечивая прозрачность их функционирования и принятия решений. Продвижение ответственных методов обработки данных, включая обезличивание данных, минимизацию данных и безопасное хранение данных и обмен ими. Устранение уязвимости систем искусственного интеллекта к состязательным атакам и содействие разработке надежных моделей, устойчивых к таким атакам. Поощрение организаций к внедрению мер предосторожности и безотказных механизмов, гарантирующих безопасную работу систем искусственного интеллекта и отсутствие рисков для людей или окружающей среды. Содействие разработке систем искусственного интеллекта, которые расширяют возможности человека, содействуя сотрудничеству и совместному принятию решений между людьми и искусственным интеллектом. Побуждение организаций получать обратную связь от пользователей, использовать системы искусственного интеллекта в соответствии с потребностями пользователей и учитывать влияние своих технологий на общество. Установление четких руководящих принципов, касающихся ответственности разработчиков, организаций и пользователей в случае сбоев, ошибок или причинения вреда.

Важно, чтобы этические принципы и стандарты были динамичными, предполагающими постоянную оценку и уточнение по мере развития технологий и возникновения новых проблем. Сотрудничество между исследователями, политиками, отраслевыми экспертами и общественностью имеет решающее значение при разработке и внедрении этих принципов для обеспечения ответственного и полезного использования методов искусственного интеллекта и машинного обучения.

Сотрудничество человека и ИИ подразумевает взаимодействие и кооперацию между людьми и системами искусственного интеллекта для достижения общих целей. В нем признается, что люди и ИИ обладают взаимодополняющими преимуществами и могут работать вместе для улучшения процесса принятия решений, решения проблем и общей производительности.

Системы искусственного интеллекта могут быстро обрабатывать и анализировать огромные объемы данных, предоставляя ценную информацию и помогая людям в решении сложных задач, требующих принятия решений на основе данных. Искусственный интеллект может справляться с рутинными и обыденными задачами, высвобождая человеческие ресурсы для того, чтобы они могли сосредоточиться на более творческих и стратегических аспектах своей работы. Выступать в качестве хранилищ знаний, обеспечивая доступ к огромным объемам информации в режиме реального времени, помогая людям принимать более обоснованные и точные решения. Извлекать уроки из предпочтений и поведения пользователей, адаптируя рекомендации и опыт к индивидуальным потребностям пользователей, повышая удовлетворенность клиентов.

Человеческий надзор и сотрудничество имеют решающее значение для выявления и устранения предвзятости в системах искусственного интеллекта, обеспечения справедливости и предотвращения неверных результатов. Участие человека необходимо для обеспечения того, чтобы эти системы функционировали в рамках правовых и этических границ, решая вопросы ответственности и поддерживая контроль со стороны человека.

Люди могут предоставлять обратную связь о результатах работы системы искусственного интеллекта, помогая со временем совершенствовать алгоритмы, уменьшая количество ошибок и повышая производительность.

В заключение хотелось бы отметить, что их потенциал может быть полностью раскрыт путем решения различных задач и определения направлений

на будущее. Они должны включать справедливость, прозрачность, конфиденциальность и подотчетность, а также другие важные соображения. Сотрудничество человека и искусственного интеллекта может расширить возможности человека, улучшить процесс принятия решений и решения проблем, улучшить пользовательский опыт и учесть этические и социальные соображения. Однако важно постоянно совершенствоваться и адаптировать этические принципы, продвигать дизайн, ориентированный на пользователя, и укреплять доверие и приемлемость, чтобы обеспечить ответственную и полезную интеграцию искусственного интеллекта и машинного обучения в различных областях. Придерживаясь этих принципов, мы можем раскрыть огромный потенциал искусственного интеллекта и машинного обучения, одновременно решая социальные задачи и создавая будущее, которое будет как технологически продвинутым, так и этически обоснованным..

Литература:

1. M. Yu. Mikheev, Yu. S. Gusynina, T. A. Shornikova, Problems of using neural networks,” 2010
2. M. Anukrati, A Comprehensive Guide to Types of Neural Networks, 2019. [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.digitalvidya.com/blog/types-of-neural-networks/
3. Niklas Donges, 4 Disadvantages of Neural Networks 2019 [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://builtin.com/data-science/disadvantages-neural-networks>
4. B. Jason, A Gentle Introduction to Computer Vision, 2019 [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.machinelearningmastery.com/what-is-computer-vision/
5. “What are the current challenges and limitations of neural networks and deep learning?” [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.linkedin.com/advice/3/what-current-challenges-limitations-neural>

ТЕХНИЧЕСКИ НАУКИ

Роботика

Спатай С. Ж.

МЕКТЕПТІҢ ИНФОРМАТИКА КУРСЫНДА АУДИОВИЗУАЛДЫ ҚҰРАЛДАР ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖОБА ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Қазіргі уақытта информатика пәнінің ерекшелігіне сәйкес жобалық жұмыс оқыту формасы ретінде оқу бағдарламасына енгізіліп отыр, сондықтан зерттеу жұмысының жаңалық факторлары азайып, білім беру сапасын арттыру аспабы ретінде ғылыми іс-әрекет түсінігіне байланысты білім беру мазмұнының маңызы артты.

Білім беру процесіндегі әр қатысушы оқушылардың осы іс-әрекетін жоспарлауда және ұйымдастыруда өз жұмысын жақсы меңгеруі қажет.

Информатика пәні мұғалімнің:

- оқушылардың жобалау және зерттеу іс-әрекетін жүргізуі көзделген курстың оқу-тақырыптық жоспарын жасай білуі;
- оқу жобалау немесе зерттеу жұмысына оқушыны даярлай білуі;
- белгілі оқу жобасын немесе зерттеу тақырыбын өз сыныбына, білім беру ұйымына және нақты жағдайға бейімдей алуы;
- оқу жобасын жасай немесе зерттеу тақырыбын ала білуі;

Бұл мәселені қарастыруда информатика пәнінің мұғаліміне жарияланым материалдары, әдістемелік және ақпараттық сайттар көмегін тигізеді, сонымен қатар мұғалімдердің біліктілігін көтеру жүйесінде курстық және модульдік даярлықтан өтуі талап етіледі.

Осы бағыттағы жұмыстарды жүргізудегі мұғалімдердің ролі аса зор. Бар білімді, ақпаратты білетін тұлғадан гөрі мұғалім оқушылардың іс-әрекетін ұйымдастырушыға, әртүрлі көздерден керекті білім мен ақпаратты таба білу

бойынша кеңесшіге, әріптеске айналады. Оқу жобалау және зерттеу жұмыстары оқу үрдісін ұйымдастыруға, оқу үрдісін жалықтырғыш міндеттіліктен гөрі өнімді, шығармашылық жұмысқа айналдыруға мүмкіндік береді.

Оқушы көзімен қарағандағы оқу жобалау және зерттеу - өзінің шығармашылық әлеуетін толық ашу мүмкіндігіне ие болу деген сөз. Бұл іс-әрекет жеке және топта оқушылардың өзін көрсете білуіне, өз білімін қолдана білуіне, жария жағдайда қол жеткізілген нәтижені көрсете білуіне толық мүмкіндік береді. Ол жұмыс кей жағдайда оқушылардың өздері ойлап тапқан қызықты практикалық маңызы бар мәселелерді шешуге бағытталады.

Мұғалім тарапынан қарағанда оқу жобалау және зерттеу—оқушылардың жобалау және зерттеу іс-әрекеті бойынша арнай білімі мен дағдыларын қалыптастыратын және дамытатын оқыту және тәрбиелеудің интегративтік дидактикалық құралы болып табылады. Ол мыналарға үйретуді:

- проблемалық мәселелерді (проблемалардан туындаған мәселелерді қоя білу);
- мақсатты тұжырымдау және оқушының мазмұнды іс-әрекетін жоспарлауды;
- өзін-өзі талдауды және рефлексияны;
- өз іс-әрекетінің нәтижесін және жұмыс барысын көрсетуді;
- арнайы дайындалған жобалаудың өнімін әртүрлі жағдайда көрсетуді;
- маңызды ақпаратты іздеу және жинауды, қажетті білімді меңгеруді;

Аудиовизуалды құралдар тақырыбы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар тарауында қарастырылады және оған 4 сағат берілген. 9-сыныптық күнтізбелік-тақырыптық жоспарында видео және дыбыстық ақпаратты өңдеу тақырыптары қамтылған. Мұнда Киностудия программасымен практикалық жұмыс істеу қажет болады.

Әрбір оқушы өзі үшін өте маңызды болып табылатын білімдік өнімді дайындап шығарады. Видеомонтаж туралы білімді және практикалық дағдыны

оқушылар өздері таңдаған немесе анықтаған тақырыптардағы жобалық жұмыстарды орындау барысында меңгереді.

Осы тұста пәнаралық байланысты тиімділікпен жүзеге асыруға болады. Ол үшін тақырыпты ұсынуда байланыс жасалатын әрбір пәннен тақырыптар алынады. Оқу жылының аяғы болғандықтан мұндай тақырыптар жалпы курсы немесе белгілі бір тарауларды аяқтауға байланысты болуы да мүмкін.

Автоматизирани системи за управление в производството

Тұрымова Р.А.

магистрант

Қабылова А.Н.

магистрант

Научный руководитель – phd, Кожагулов Е.Т.

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби

(КазНУ имени аль-Фараби), Казахстан, г. Алматы

КЛАССИФИКАЦИЯ РАДИОСИГНАЛОВ PSK И QAM НА ОСНОВЕ ГЛУБОКИХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ

1. Введение

С развитием беспроводных технологий и увеличением числа устройств, использующих радиосвязь, возникает настоятельная потребность в эффективной классификации радиосигналов с различными модуляциями. Настоящее исследование фокусируется на глубоком анализе двух ключевых архитектур глубоких нейронных сетей: сверточной нейронной сети (CNN) и сети с «residual» остаточными блоками (ResNet) в контексте их применения для классификации радиосигналов с модуляциями Phase Shift Keying (PSK) и Quadrature Amplitude Modulation (QAM) при различных уровнях отношения сигнал/шум (SNR).

Актуальность данного исследования обусловлена не только постоянным ростом спроса на беспроводные коммуникации в телекоммуникациях, беспилотных транспортных средствах, медицинской технике и других областях, но и необходимостью повышения эффективности классификации радиосигналов для обеспечения стабильности и надежности беспроводных систем.

Традиционные методы автоматической классификации модуляции [1-2] можно разделить на две части: методы, основанные на правдоподобии (FB) и методы, основанные на признаках (LB). Метод, основанный на правдоподобии, может минимизировать частоту ошибок, но его вычислительная сложность

высока, и он не адаптирован к неизвестным условиям канала и помехам между передатчиком и приемником. Методы на основе признаков вычисляют определенные характеристики принятого сигнала, как абсолютная нормализованная мгновенная частота, среднее значение, стандартное отклонение и нарушение нормализованной центрированной амплитуды принятого сигнала. Вычислительная сложность этих методов относительно невысока, но выбор признаков сильно зависит от ручного анализа. Очень сложно найти характеристики, которые могли бы адаптироваться к неидеальным условиям и различать несколько типов модуляции. Хотя в байесовском смысле классификатор LB считается оптимальным, его применение ограничивается вычислительной сложностью. Методы FB, хотя менее оптимальны, но вычислительно проще, что делает их популярными в литературе. Важно определить оптимальные характеристики для конкретного набора схем модуляции. С появлением алгоритмов глубокого обучения в области компьютерного зрения становится возможным обойти необходимость в извлечении классификационных признаков.

Несмотря на оптимальность в байесовском контексте, классификатор LB сталкивается с вычислительными трудностями. В литературе методы FB пользуются популярностью, хотя они менее оптимальны и более просты вычислительно. Необходимость определения наилучших характеристик для конкретного набора схем модуляции остается актуальной. Развитие алгоритмов глубокого обучения в области компьютерного зрения снимает необходимость извлечения классификационных признаков.

Обзор литературы показывает критический анализ ряда значимых исследований в области классификации радиосигналов, основанных на применении глубоких нейронных сетей. В работах, [3-6], были предложены методики, основанные на сверточных нейронных сетях, для эффективного распознавания модуляции радиосигналов. Эти исследования выступают в

качестве отправной точки для последующих разработок, определяя направления развития в области.

Другие интересные работы, такие как [2] и [3], внесли свой вклад в инновационные методы, использующие механизм внимания для улучшения классификации. Такие подходы не только углубляют наше понимание области, но и предоставляют новые перспективы в области развития технологий распознавания модуляции радиосигналов.

Irlnet [3], сосредоточенный на коротком времени распознавания и высокой надежности, представляет собой заметный пример того, как инновационные архитектурные решения могут эффективно решать задачи автоматического распознавания модуляции. Сходным образом, RanNet [3], использующий структуру остаточного внимания, предлагает инновационный подход, повышающий эффективность классификации модуляции.

2. Метод исследования

2.1 Архитектура глубоких нейронных сетей

В данной работе были предложены две архитектуры глубоких нейронных сетей для решения задачи классификации радиосигналов PSK и QAM: сверточная нейронная сеть (CNN) и модификация сети с использованием блоков ResNet.

Архитектура CNN представляет собой последовательность сверточных слоев, адаптированных для обработки временных и частотных характеристик радиосигналов. Входной слой с размерностью (1, 1024, 2) передает информацию о форме входных данных. Каждый сверточный блок состоит из сверточного слоя, слоя пакетной нормализации и функции активации ReLU. После каждого блока применяется слой пулинга (MaxPooling2D) для уменьшения размерности данных и создания инвариантности к масштабу и сдвигам. После последовательности сверточных блоков следуют полносвязные слои для объединения извлеченных признаков и сделанных предсказаний. Применен слой Dropout для снижения риска переобучения модели.

Альтернативно, была предложена модель, основанная на блоках ResNet, предназначенных для преодоления проблемы затухания градиентов и эффективного обучения глубоких сетей. Каждый ResNet блок включает в себя два сверточных слоя, пакетную нормализацию и функцию активации ReLU. Используется короткое соединение, чтобы обеспечить прохождение градиентов через блоки. Применен слой пулинга (MaxPooling2D) для уменьшения размерности данных. Завершающие полносвязные слои аналогичны модели CNN, где представлены предсказания для различных классов.

Обе модели скомпилированы с использованием оптимизатора Adam, функции потерь `categorical_crossentropy` и метрики точности. Структура моделей детально представлена в соответствующих таблицах 1 и 2. Эти архитектуры разработаны для эффективного извлечения признаков из радиосигналов и предоставления точных предсказаний для задачи классификации. Дальнейшие эксперименты позволят оценить их производительность на реальных данных радиосигналов PSK и QAM [4].

Таблица 1. Структура сети CNN

Слой	Выходные размеры
Conv/Relu	(None, 1, 1024, 64)
MaxPooling	(None, 1, 512, 64)
Conv/Relu	(None, 1, 512, 64)
MaxPooling	(None, 1, 256, 64)
Conv/Relu	(None, 1, 256, 64)
MaxPooling	(None, 1, 128, 64)
Conv/Relu	(None, 1, 128, 64)
MaxPooling	(None, 1, 64, 64)
Conv/Relu	(None, 1, 64, 64)
MaxPooling	(None, 1, 32, 64)

Conv/Relu	(None, 1, 32, 64)
AveragePooling	(None, 1, 2, 64)
Flatten	(None, 128)
Dense/Relu	(None, 128)
Dense/Softmax	(None, 5)

2.2 Данные для обучения и тестирования

Для обучения и тестирования использовался набор данных RADIOML 2018.01A [4], представляющий собой разнообразные радиосигналы, охватывающие 24 различных типа модуляций. В данной работе были выбраны две основные группы модуляции: PSK (BPSK, QPSK, 8PSK, 16PSK, 32PSK) и QAM (16QAM, 32QAM, 64QAM, 128QAM, 256QAM) для более узкой фокусировки на этапе классификации [5].

Каждая модуляция представлена на 26 уровнях отношения сигнал-шум (SNR) в диапазоне от -20 дБ до +30 дБ с интервалом 2 дБ. Всего в наборе данных предоставлено 4096 кадров для каждой комбинации модуляции и SNR, образуя обширный объем данных для обучения и тестирования. Структура каждого кадра включает в себя 1024 выборки сложных временных рядов, представленных в виде синфазных и квадратурных (I/Q) компонентов с плавающей запятой. В результате формируется форма кадра (1024, 2).

Общее количество кадров в наборе данных составляет 532 480, обеспечивая моделям разнообразные сценарии для эффективного обучения и классификации радиосигналов PSK и QAM. Для экспериментов данные были разделены на обучающую и тестовую выборки в соотношении 80/20, с учетом сохранения баланса классов для обеспечения репрезентативности обеих выборок.

Примеры временной реализации In-phase (I) и Quadrature (Q) компонентов, а также созвездий радиосигналов PSK представлены на рисунках 1 и 2.

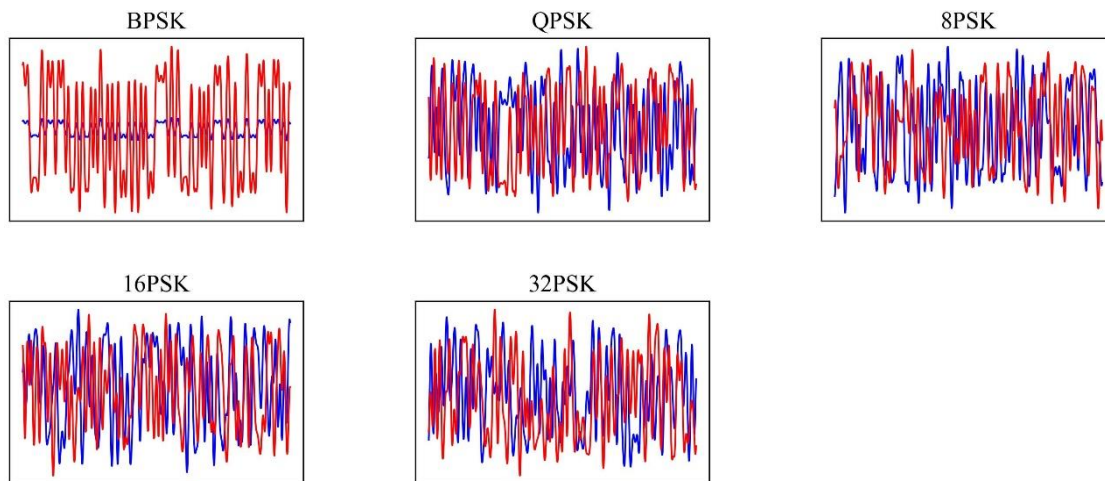

Рисунок 1. Временная реализация I/Q для PSK модуляции в наборе данных
RADIOML 2018.01A

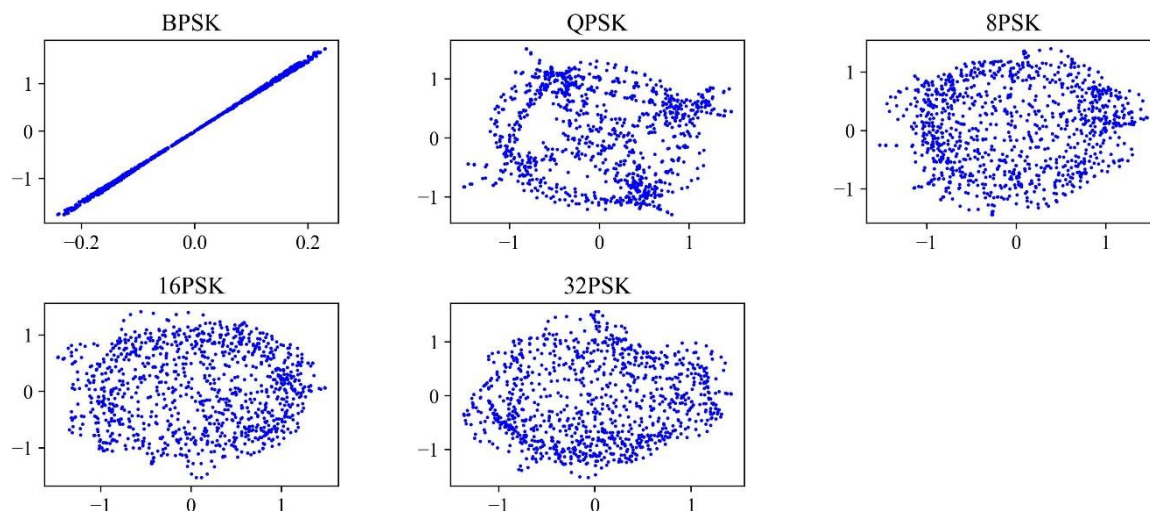

Рисунок 2. Созвездия радиосигналов PSK модуляции в наборе данных
RADIOML 2018.01A

Примеры временной реализации I/Q компонент, а также созвездий радиосигналов QAM представлены на рисунках 1 и 2.

3. Экспериментальные результаты и обсуждение

Для проведения экспериментов были обучены модели глубоких нейронных сетей, включая сверточные нейронные сети (CNN) и ResNet, для классификации радиосигналов PSK и QAM. Ниже представлены результаты классификации для PSK и QAM модуляции с использованием обеих моделей.

3.1 Обучение CNN и ResNet

На рисунках 5 и 6 представлены графики зависимости точности обучения от количества эпох для моделей CNN и ResNet. Графики разделены для PSK (а) и QAM (б) модуляций.

График демонстрирует, как точность обучения изменяется в зависимости от числа эпох для различных модуляций. Наблюдается, что с увеличением числа эпох точность обучения увеличивается, но необходимо учитывать возможное переобучение модели [6].

Для контроля за процессом обучения и сохранения лучшей модели используется обратные вызовы ModelCheckpoint. Этот обратный вызов следит за точностью на валидационном наборе данных и сохраняет модель только если достигнута лучшая точность. Например, для модели CNN для PSK модуляции этот момент наступает на 36-й эпохе, а для QAM модуляции – на 50-й эпохе (Рисунок 5). Это гарантирует, что сохраняется наилучшая версия модели, улучшающая способность обобщения и предсказания на новых данных.

3.2 Результаты классификации

Важным аспектом было изучение зависимости точности классификации от уровня сигнал-шум (SNR) для каждой модуляции. На рисунках 7 и 8 представлены результаты классификации для PSK и QAM модуляций с использованием моделей CNN и ResNet. Классификация проводилась на тестовом наборе данных для различных уровней SNR.

На рисунке 7 отчетливо видно, что точность классификации PSK модуляции снижается при SNR ниже 8 дБ. Однако, при дальнейшем увеличении SNR, точность выравнивается. Это интересное явление свидетельствует о способности моделей адаптироваться к улучшению качества сигнала. Важно отметить, что все виды модуляции PSK достигают точности классификации выше 97% и 98%, соответственно, для моделей CNN и ResNet при SNR выше 8 дБ. А для модуляции QAM точность составляет более 78% и 91% для моделей CNN и ResNet при SNR выше 12 дБ.

На рисунке 8 отчетливо видно, что точность классификации QAM модуляции резко снижается при SNR ниже 12 дБ. Для модели CNN модуляции 64QAM, 128QAM и 256QAM не достигают высокой точности, при этом 16QAM и 32QAM выравниваются к высокой точности. В то время как для модели ResNet точности модуляций 16QAM, 32QAM, 64QAM, 128QAM и 256QAM более близки друг к другу, чем у модели CNN при увеличении SNR [7].

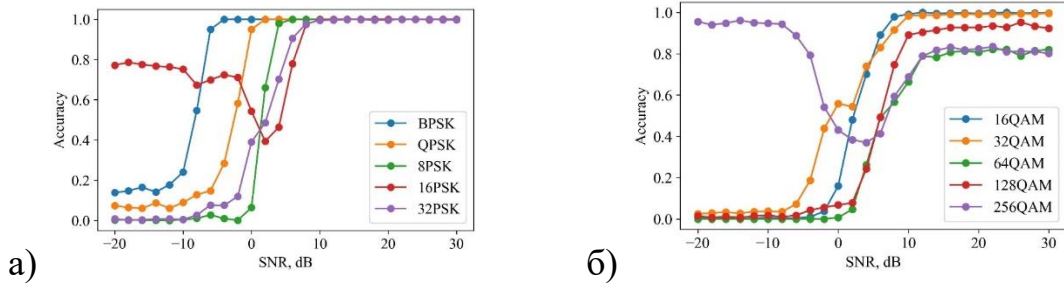

Рисунок 7. Результаты классификации CNN (а) и ResNet (б) для PSK модуляции

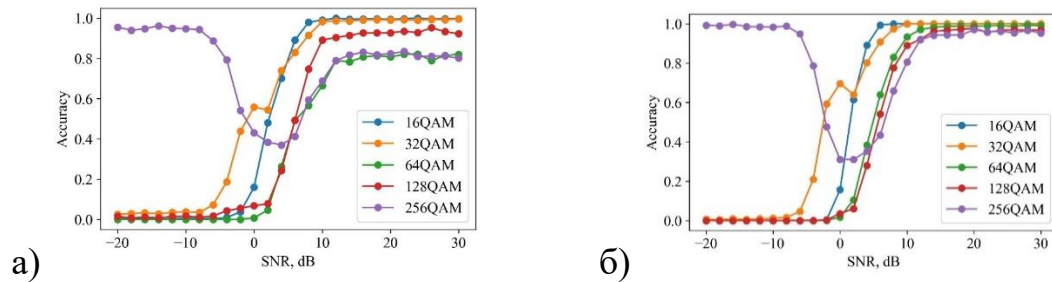

Рисунок 8. Результаты классификации CNN (а) и ResNet (б) для QAM модуляции

4. Заключение

В ходе исследования были проведены эксперименты по классификации радиосигналов модуляций PSK и QAM с использованием глубоких нейронных сетей, таких как CNN и ResNet. Важные выводы включают:

- Обе модели успешно справляются с классификацией PSK и QAM при высоких уровнях сигнал/шум, достигая высокой точности при SNR выше 8 дБ для PSK и 12 дБ для QAM.
- Модели проявляют ограниченную эффективность при более низких уровнях SNR, особенно при классификации модуляций высокого порядка.

- ResNet проявляет более высокую точность по сравнению с CNN, особенно при низких уровнях SNR, что свидетельствует о его преимуществах в обработке сложных радиосигналов.
- Матрицы ошибок подтверждают, что модуляций высокого порядка, такие как 16/32-PSK и 64/128/256-QAM, представляют вызов для моделей при низких уровнях шума.

В заключение следует отметить, что глубокие нейронные сети являются сильным инструментом для классификации радиосигналов, но требующей дополнительной оптимизации для повышения производительности при низких уровнях SNR и для более точной классификации модуляций высокого порядка. Перспективы дальнейших исследований включают в себя оптимизацию моделей, улучшение предобработки данных и исследование более сложных архитектур для устранения выявленных ограничений.

Литература:

1. K. Zang and Z. Ma, "Automatic Modulation Classification Based on Hierarchical Recurrent Neural Networks With Grouped Auxiliary Memory," in *IEEE Access*, vol. 8, pp. 213052-213061, 2020, doi: 10.1109/ACCESS.2020.3039543.
2. P. Ghasemzadeh, M. Hempel and H. Sharif, "A Novel High-Accuracy Low-Execution Time Machine Learning- Driven Approach to Automatic Modulation Classification," 2021 IEEE 18th Annual Consumer Communications & Networking Conference (CCNC), Las Vegas, NV, USA, 2021, pp. 1-6, doi: 10.1109/CCNC49032.2021.9369579.
3. O'Shea T. J., Corgan J., Clancy T. C. Convolutional radio modulation recognition networks //Engineering Applications of Neural Networks: 17th International Conference, EANN 2016, Aberdeen, UK, September 2-5, 2016, Proceedings 17. – Springer International Publishing, 2016. – P. 213-226.

4. O'Shea T. J., Roy T., Clancy T. C. Over-the-air deep learning based radio signal classification //IEEE Journal of Selected Topics in Signal Processing. – 2018. – Vol. 12. – №. 1. – P. 168-179.
5. A. Emam, M. Shalaby, H. A. A. Mansour, H. E. A. Bakr and M. A. Aboelazm, "An optimized Radio Modulation Classifier Using Deep Neural Network," 2020 12th International Conference on Electrical Engineering (ICEENG), Cairo, Egypt, 2020, pp. 175-180, doi: 10.1109/ICEENG45378.2020.9171707.
6. O. S. Mossad, M. ElNainay and M. Torki, "Deep Convolutional Neural Network with Multi-Task Learning Scheme for Modulations Recognition," 2019 15th International Wireless Communications & Mobile Computing Conference (IWCMC), Tangier, Morocco, 2019, pp. 1644-1649, doi: 10.1109/IWCMC.2019.8766665.
7. Wu X., Wei S., Zhou Y. Deep multi-scale representation learning with attention for automatic modulation classification //2022 International Joint Conference on Neural Networks (IJCNN). – IEEE, 2022. – P. 1-8.

Транспорт

Гумаров Д.Ж., Айтуғанов М.М.

Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университет, Қазақстан

МОТОРДЫҢ ТИІМДІ ЖҰМЫСЫН САПАТТАЙТЫН КӨРСЕТКІШТЕР

Қозғалтқыштың жұмысы барысында индикаторлық қуаттың бір бөлігі қозғалыстағы деталдардың үйкеліс кедергісін жеңуге және қозғалтқыштың қосалқы құрылғыларын қозғалысқа келтіруге жұмсалады. Қосалқы құрылғылары: май және су сорғылары, желдеткіш, генератор, отын сорғысы, компрессор және басқалары. Осы аталған шығындарға тең келетін қуат *үйкеліс қуаты* N_{Tp} деп аталады.

Жұмыс машинасына не болмаса күштік беріліске жұмсалатын қуат (kBm) эффектив тиімді қуат N_e деп аталады.

$$N_e = N_i - N_{Tp} \quad (1)$$

Эффектив қуат негізінен тәжірибе жүзінде анықталады, моторды тежегіш стендісінде сынақтан өткізу арқылы.

Үйкеліс кедергісін жеңуге және қосалқы механизмдердің жетегіне жұмсалатын күштің p_T мәнін орташа индикаторлық қысымның бір бөлігі ретінде қарастыруға болады. Егер орташа индикаторлық қысымнан p_T күшті алып тастасақ, онда орташа индикаторлық қысымның қалған бөлігі, яғни *орташа эффективтік қысым* p_e ($MПа$) мотордың эффективтік қуатын құрайды:

$$p_e = p_i - p_T \quad (2)$$

Төрттактілі дизелдер үшін $p_e = 0,5 \div 0,85 MПа$ төңірегінде болады.

Турбокомпрессормен (турбоүрлегішпен) жабдықталған дизель FPT Cursor 16 TE1W моторлары үшін p_e жоғары болады. Мысалы СМД моторларының соңғы моделдерінде ол $p_e = 0,76 \dots 0,8 MПа$ төңірегінде болады.

Қозғалтқыштың эффектив қуатының, оның индикаторлық қуатына қатынасы *механикалық пайдалы әсер коэффициенті* деп аталады.

$$\eta_M = \frac{N_e}{N_i} \quad (3)$$

Төрттактілі моторлардың эффективтік қуаты:

$$N_e = \frac{p_e \cdot V_{\text{Л}} \cdot n}{120} \quad (4)$$

Төрттактілі моторлар үшін орташа эффективтік қысым ($MPPa$):

$$p_e = \frac{120 \cdot N_e}{V_{\text{Л}} \cdot n} \quad (5)$$

механикалық пайдалы әсер коэффициенті

$$\eta_M = \frac{P_e}{P_i} \quad (6)$$

Механикалық пайдалы әсер коэффициенті мәніне мотордың типі, майлау жүйесі, май сапасы және үйкеліс беттерінің сапасы, иін біліктің айналым жиілігі және қозғалтқыштың жүктемесі әсер етеді. Дизелдерде қысымның жоғары болуының салдарынан үйкеліске кететін шығындар жоғарлайды, соған байланысты механикалық пайдалы әсер коэффициенті төмендейді. Айналым жиілігінің артуына байланысты механикалық пайдалы әсер коэффициенті азаяды.

Механикалық ПӘК дизель моторларында $\eta_M = 0,73 \div 0,85$ төңірегінде болады.

Қозғалтқышта жылуды пайдалану дәрежесі, барлық шығындарды (жылулық және механикалық) есепке алғанда эффективтік ПӘК пен бағаланады.

Эффективтік пайдалы әсер коэффициенті дегеніміз мотор иін білігіндегі пайдалы жұмысқа эквивалентті Q_e жылудың, осы жұмысқа жұмсалған отынның жануының есептік Q_T жылуына қатынасы.

$$\eta_e = \frac{Q_e}{Q_T} \quad (7)$$

немесе

$$\eta_e = \eta_i \eta_M \quad (8)$$

яғни эффективтік пайдалы әсер коэффициенті индикаторлық және механикалық п. ә. коэффициенттерінің көбейтіндісіне тең.

Эффективтік пайдалы әсер коэффициенті бір ғана моторда жұмыс режиміне, қоспа құрамына, мотордың техникалық аһуалына және басқа да факторларға байланысты өзгеріп отырады.

Қазіргі заманауи автотрактор моторларында қоспа құрамы мен жұмыс режимі, Батыс Еуропа елдерінен және басқа да дамыған елдерден бізге келетін автотрактор қозғалтқыштарында автоматты түрде цифрлық жүйемен

басқарылғандықтан ауытқулар аз болады, сондықтан олардың эффективтік пайдалы әсер коэффициенті де жоғары болуы шарт.

Бұрынғы отандық немесе қазіргі РФ келетін моторларда, мысалы, дизелдерде, $\eta_e = 0,32 \div 0,40$ құрайды.

Сан алуан моторлардың экономикалық тұрғыда үнемділігін салыстыру үшін *отынның эффективтік меншікті шығыны* деп аталатын көрсеткішті пайдаланады. Отынның эффективтік меншікті шығыны g_e ($г/кВт*сac$) – бұл эффективтік қуат бірлігіне есептелген 1 сағатта шығындалған отын массасы:

$$g_e = \frac{3600 \cdot G_T}{N_e} \quad (9)$$

дизелдерде g_e ($г/кВт*сac$) = 230 ÷ 270 төңірегінде.

Эффективтік пайдалы әсер коэффициенті мен эффективтік меншікті отын шығыны қозғалтқыштың үнемділігін сипаттайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Гребнев В. П. Тракторы и автомобили : теория и эксплуатационные свойства / В. П. Гребнев, О. И. Поливаев, А. В. Ворохобин. – М. : ООО «КноРус», 2011. – 258 с.;
2. Колчин А. И. Расчет автомобильных и тракторных двигателей : 4-е изд. / А. И. Колчин, В. П. Демидов. – М. : Высшая школа, 2008. – 496 с.;
3. Бектасов Б.Ө., Тракторлар құрылысы: (технологиялық нұсқау карталар жинағы)/Б.Ө. Бектасов., Астана.: «Фолиант» баспасы, 2010.–352 с.;

Гумаров Д.Ж.

*Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,
Казахстан*

ПОКАЗАТЕЛИ ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ РАБОЧИЙ ЦИКЛ ДВИГАТЕЛЯ

К параметрам, характеризующим действительный рабочий цикл двигателя, относятся среднее индикаторное давление, индикаторная мощность, индикаторный коэффициент полезного действия и индикаторный удельный расход топлива.

В результате реализации рабочего цикла часть тепловой энергии, выделяемая в процессе сгорания топлива, преобразуется в механическую энергию.

Работа за один цикл, определяемая по индикаторной диаграмме, называется *индикаторной работой цикла*.

Это отличие линии видно в точках c , z' , z и b , построенной толстой линией на индикаторных диаграммах, приведенных на рисунках 1,12; 1,15 в предыдущих темах от диаграммы (тонкой линией), построенной по расчету.

Причина этого заключается в том, что в точке c воспламенения рабочей смеси происходит с опережением, т. е. до подхода поршняк ВМТ. в точках z' и z некоторым временем, необходимого для сгорания рабочей смеси и ее догорания при расширении; в точке b , объясняется опережением открытия выпускного клапана или выпускного окна.

Заштрихованная площадь F_{Π} со знаком плюс на индикаторной диаграмме (рисунок 1) соответствует получаемой полезной работе

с учетом несовершенства протекания отдельных процессов и потерь теплоты через стенки цилиндра, а заштрихованная площадь со знаком минус F_0 - потерям на сопротивление движению газов при впуске и выпуске. Действительная индикаторная работа с учетом всех потерь, характеризуется площадью $F_i = F_{\Pi} - F_0$.

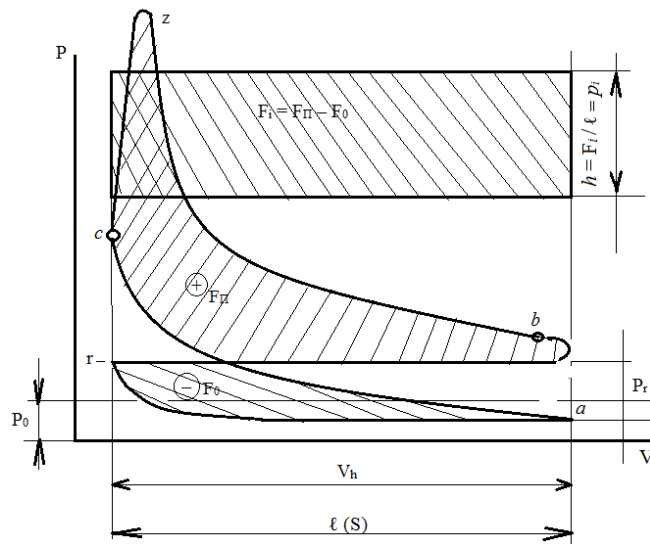

Рисунок 1 - Определение среднего индикаторного давления по действительной индикаторной диаграмме

Площади на индикаторной диаграмме можно определить с помощью специального прибора – *планиметра*.

Для удобства расчета площадь F_i изображают в виде прямоугольника, с основанием равным длине l индикаторной диаграммы. Высота h данного прямоугольника представляет в масштабе среднее индикаторное давление p_i (МПа), т. е. условное постоянное давление газов в цилиндре при котором работа произведенная газом в течение одного такта, равна индикаторной работе, выполняемой в течение цикла.

Значение среднего индикаторного давления p_i у двигателей работающих без наддува для четырехтактных карбюраторных двигателей 0,65...1,2 МПа и для четырехтактных или двухтактных дизелей 0,6...1,1 МПа. У двигателей работающих с наддувом давление p_i значительно выше.

Индикаторная работа цикла $A_{ц}$ (МДж) определяется следующей формулой

$$A_{ц} = p_i \frac{\pi d^2}{4} S = p_i V_h \quad (1)$$

где d и S – соответственно диаметр цилиндра и ход поршня, м.

Если коленчатый вал двигателя за 1 мин. вращается n раз, то за 1 сек. он вращается $n / 60$ раз. В четырехтактных двигателях цикл осуществляется за два

оборота коленчатого вала, поэтому для четырехтактных двигателей число циклов в секунду равно $\frac{n}{60 \cdot 2}$.

Индикаторная мощность (МВт) четырехтактного двигателя имеющего i цилиндров

$$N_i = \frac{p_i V_h i n}{60 \cdot 2} \quad (2)$$

или в киловатах (кВт)

$$N_i = \frac{p_i V_h i n 10^3}{60 \cdot 2} \quad (3)$$

Заменяя величину $V_h i$, на объем цилиндров, указанный в литрах получим индикаторную мощность четырехтактного двигателя (кВт),

$$N_i = \frac{p_i V_d n}{120} \quad (4)$$

Индикаторная мощность двухтактного двигателя (кВт),

$$N_i = \frac{p_i V_d n}{60} \quad (5)$$

Массу топлива, расходуемую двигателем за единицу времени называют *расходом топлива*.

Зная часовой расход топлива G_T (г/час), можно определить удельный индикаторный расход топлива g_i (г/кВтчас.), то есть расход топливной массы, расходуемой за 1 час на единицу индикаторной мощности N_i (кВт):

$$g_i = \frac{3600 G_T}{N_i} \quad (6)$$

Степень использования теплоты, которая может быть выделена при сгорании топлива поданного в двигатель для получения индикаторной работы, определяется *индикаторным коэффициентом полезного действия*.

Индикаторный КПД (η_i) это отношение теплоты Q_i эквивалентной к индикаторной работе цикла, к расчетной теплоте Q_T сгорания топлива, затраченной на получение этой работы:

$$\eta_i = \frac{Q_i}{Q_T} \quad (7)$$

к.п.д. автотракторных двигателей работающих при номинальном режиме составляет для бензиновых $0,26 \div 0,35$, а дизелей $0,38 \div 0,45$.

Индикаторный К.П.Д. и индикаторные удельный расход топлива характеризуют насколько экономично протекает действительный рабочий цикл с экономической точки зрения.

Литература:

4. Гребнев В. П. Тракторы и автомобили : теория и эксплуатационные свойства / В. П. Гребнев, О. И. Поливаев, А. В. Ворохобин. – М. : ООО «КноРус», 2011. – 258 с.;
5. Колчин А. И. Расчет автомобильных и тракторных двигателей : 4-е изд. / А. И. Колчин, В. П. Демидов. – М. : Высшая школа, 2008. – 496 с.;
6. Бектасов Б. Ө., Тракторлар құрылысы: (технологиялық нұсқау картала жинағы) / Б. Ө. Бектасов., Астана. : «Фолиант» баспасы, 2010. – 352 с.;

CONTENTS**ИКОНОМИКИ****Регионална икономика**

Жоламанова М.К. ПРАВО ЭКОЛОГОПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	3
Ахметова А.С. УРБАНИЗАЦИЯ В РОССИИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВО	10

Правителството регулиране на икономиката

Касенов А.Б. ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕСІН РЕТТЕУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ.....	17
--	----

Макроэкономика

Кармысова Г.А., Ордабаева М.А. ПОЛИТИКА ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА	23
Кашкенова Г.А., Ордабаева М.А. ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ	28

Финансови отношения

Дукуева А.А., Кузбаева Г.Х. РОЛЬ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА	33
Онгарбек А. , Айтказина М.А. БАЛАНСОВЫЕ КОНЦЕПЦИИ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ	36
Куандыкова С. , Айтказина М.А. ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В СТИМУЛИРОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА	41
Аксенова А.Д. , Айтказина М.А. ЭВОЛЮЦИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ТЕНГЕ	44
Жалилова Ш.А. , Айтказина М.А. ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И АНАЛИЗ ОЦЕНКИ ПРОМЫШЛЕННЫХ И КОММЕРЧЕСКИХ РИСКОВ ПРЕДРИЯТИЯ.....	47
Дуйсекеева Ж. М. , Айтказина М.А. АНАЛИТИКА И ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ: КЛЮЧ К ПРИНЯТИЮ ИНФОРМИРОВАННЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ.....	51

Отдел човешки ресурси

Тусупов Е.О. АНАЛИЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ МОЛОДЕЖНЫХ ИНИЦИАТИВ В КОРПОРАТИВНОЙ СРЕДЕ	55
---	----

Маркетинг и управление

Утеев Б. Ж. BANKING RISK MANAGEMENT AND THEIR IMPACT ON LIQUIDITY ...	62
Syrymbet N.S., Turdymuratov N.N., Bekzhigitova A.K., Karshalova A. BUDGETING AND FORECASTING FOR FAVORABLE OUTCOMES WITHIN THE BUSINESSES	68

Счетоводство и одит

Seisembekov D.B. AUTOMATION IN ACCOUNTING: THREAT OR OPPORTUNITY?	77
Tussipbekova N. Z., Oryntay A. K. MANAGERIAL ACCOUNTING AS A TOOL FOR SOCIAL IMPACT.....	82
Семионенко Д.А. , Айтказина М.А. УЧЕТ И АУДИТ КРЕДИТНЫХ ОПЕРАЦИЙ БАНКА.....	88
Феденько А.С. КОНСЕКВЕНЦИЯ ОБЪЕДИНЕНИЯ ЕДИНОГО РЫНКА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ НА ТЕРРИТОРИЯХ СТРАН ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА	91

ФИЛОЛОГИЧЕСКИТЕ НАУКИ

Майчин език и литература

Мақан А.Е. ,Ералинова Т.Е. THE LEVEL OF STUDY OF THE IMAGE OF A WOMAN IN WORLD LITERATURE	98
---	-----------

ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Регионални проучвания и регионалната организация на обществото Есимбекова А.С. ШЕЖІН БІР ӨЗЕНІНІҢ ЖАҒАЛАУЫНДАҒЫ СУ ӨСІМДІКТЕРІНІҢ АЛУАНТҮРЛІЛІГІ	104
--	------------

Техника и технология на геоложки проучвания произведения Қайыржан А.А ГЕОДЕЗИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР КЕЗІНДЕГІ ГЕОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ӘДІСТЕРІ.....	110
--	------------

ИСТОРИЯ

Обща история

Кокина А.З. ТӘУЕЛСІЗДІК БӘРІНЕН ҚЫМБАТ. АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ МҰРАСЫ	115
Кенжебеков К.К. ВОЗРОЖДЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ	118

История на науката и технологиите

Карабатыров Б.Ж., Шабаев Ю.Н., Цымбал А.А., Хомидзода О.Н. ОБЗОР УСЛОВИЙ И ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПОДГОТОВКУ И ВЕДЕНИЕ ОБОРОНЫ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ МСП В УСЛОВИЯХ ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ	123
--	------------

МЕДИЦИНА**Терапия**

Досжанова Ж.С., Сыздыкова А.Е. АНКИЛОЗИРУЮЩИЙ СПОНДИЛОАРТРИТ: ПРИМЕНЕНИЕ ГЕННО-ИНЖЕНЕРНЫХ ПРЕПАРАТОВ, ОЦЕНКА КАЧЕСТВА, ПРОФИЛАКТИКА И УЛУЧШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ	135
---	------------

Клинична медицина

Айчанова А.К. ОСОБЕННОСТИ АНТИКОАГУЛЯЦИИ ПРИ СОЧЕТАНИИ ФИБРИЛЛЯЦИИ ПРЕДСЕРДИЙ И ХРОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ ПОЧЕК.....	144
---	------------

МАТЕМАТИКА**Дифференциални и интегрални уравнения**

Султан Б.Б., Аширбаев Н.К., Шоманбаева М.Т. ФУРЬЕ ТАЛДАУЫНАН ТОЛҚЫНДЫҚ ТАЛДАУҒА ДЕЙІН	154
--	------------

Теория на вероятностите и математическа статистика

Оразғалиева Ш.Е., Самат Н.Қ., Усеев Е. БАС ЖИЫНТЫҚ ЖӘНЕ ТАҢДАМА. ТАҢДАМАЛЫ СИПАТТАМАЛАР	160
--	------------

ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ**Проблеми на обучението на специалисти**

Абдухакимова Л.О. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ АРТ-ТЕРАПИИ НА ЗАНЯТИЯХ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	164
--	------------

Аманбек А., Кыдырбаева А.О., Әлижанова С.Ж. МӘСЕЛЕЛІК-БАҒЫТТАЛҒАН ОҚЫТУДЫ (PBL)ЕНГІЗУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ	167
---	------------

Бекмаганбетова А.С., Байтасова Д. К., Жилкибаева М.С. ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	170
--	------------

Данабекова Д. И. ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ.....	173
--	------------

Жанаева А.Т. МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА «STEM / STEAM ТӘСІЛІН» ҚОЛДАНУ	177
--	------------

Методически основи на учебния процес

Артыкова П. С. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ДАҒДЫСЫН ТЕКСЕРУГЕ АРНАЛҒАН МӘТІНДЕР	180
Бейсекеева Р.К., Садирбеков Б.Т. БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ	183
Марущак Е.А. РОЛЬ МУЗЕЙНОЙ ПЕДАГОГИКИ КАК НАУКИ	187
Гора Е. А. АРТ-ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	191
Буланбаева Д.М., ГЕОГРАФИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА АКТ ҚОЛДАНУ САПАСЫН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ	195
Жорабеков Е.У. СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ	202
Жорабеков Е.У. ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ	206
Гайбуллаева С. ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА	210
Досбенбетова А. Ш., Ашурходжаева М. А. ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕСІ: ҰЛТТЫҚ КОДЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН	214
Дегтярева Т. О. ИГРОВОЙ СТРЕЙТЧИНГ, КАК СРЕДСТВО ДОСТИЖЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ НА ЗАНЯТИЯХ ЛФК С ДЕТЬМИ ООП	224
Стратегически насоки на реформата в системата на образованието Байкеева Л.Т. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ	230

Съвременните методи на преподаване

Каракулова-Федяева З.Ш., Малышева А., ВЛИЯНИЕ СТИЛЯ УПРАВЛЕНИЯ КЛАССНОГО РУКОВОДСТВА НА МОТИВАЦИЮ К ОБУЧЕНИЮ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ	235
Бельгибаева Г. К., Жуманияз А.Т CASE TECHNOLOGY AS A METHOD OF FORMING A COMPETENT TEACHER IN PRESCHOOL EDUCATION	239

Belgibaeva G.K., Tolegen A.A ADAPTATION TO KINDERGARTEN: FEATURES OF DIFFERENT AGE GROUPS AND INDIVIDUAL CHARACTERISTICS OF THE CHILD. 248
Прәлі А.Ш. ТАРИХ ПӘНІНЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ САПАСЫН ЖЕТІЛДІРУ 253
Малиновская М.П. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ НА УРОКАХ ФИЗИКИ И МАТЕМАТИКИ 256
Адамина О.А. ОБУЧЕНИЕ — ЭТО СПОСОБ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА. ОНО ЯВЛЯЕТСЯ САМЫМ НАДЕЖНЫМ ПУТЕМ ПОЛУЧЕНИЯ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ. 259
Тампиева К.А. БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПӘНГЕ ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ 262
Калдыбаева А. Б. ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ӘДІС - ТӘСІЛДЕР 265
Сатыбалдиева А. Б. ТЕХНОЛОГИЯ ФИШБОУН 268
Мукушева С.Б., Зыбина Е.А. ИГРА КАК ВЕДУЩИЙ ВИД ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ 272
Сафарова А.К. СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫС НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚЫРМАНДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ 278
Исмаилжанова Х. Л. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ 282
Мороз Ботакөз ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ФИЗИКА ПӘНІНЕН ОПТИКА БӨЛІМІН ОҚЫТУДА ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ 285
Маграж Бейбит ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА НЕГІЗДЕЙ ОТЫРЫП ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ 288
Мелдеханова А.У. БАСТАУЫШ СЫНЫП БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ 291
Дуанбекова С.М., Айтбай Г.Б., Елубай Г.М. КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ ЖҰМЫСЫ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ БОЛАШАҚ МАНСАБЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ..... 294

Мұстафина А.Қ., Біләл Д.Т. БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫН ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ	298
Хуатай Дидаргул, Ахметбек Д.Н., Ахметбеков Н. Д. ҚАУІПСІЗ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫ-ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТІҢ ӨЗЕКТІ ТАЛАБЫ	302
Байкеева Л.Т. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФИИ	306
Садикова А.С. THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	311
Мусадилова А.А. БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІҢ ТИІМДІЛІГІ	314
Ермекбаева У.Т. БИОЛОГИЯ ПӘНІНДЕ МОДЕЛЬДЕУ ӘДІСІН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ	317
Ахметова Г.О. ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНДЕ САРАЛАП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ	320
Жексембаева О.Н. БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ӨДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛЕТІН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	323
Жанибекова К.Ж. ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІ БОЙЫНША ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	326
Тасымова Г.Ж. БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ФОНЕТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	329
Бейсенбекова А. Ш. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ	332
Исмайлова А. А. ФИЗИКА ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫ ҰБТ-ҒА ДАЙЫНДАУ	336
Тілеутай Е.Қ. ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ	339
Боқаева А.З., Қуатбаева С. К. USING LEXICAL GAMES IN AN ENGLISH LESSON AT THE INTERMEDIATE STAGE OF LEARNING	342
Социална педагогика	
Аманбаева Д.С., Тұрғанбай М.Д. ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИМИДЖА СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА	345

ПСИХОЛОГИЯ И СОЦИОЛОГИЯ**Обща психология**

Худиева Л.В. ТЕХНОЛОГИИ ДИСТАНЦИОННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ
ДЛЯ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ..... 349

Образователна психология

Бекмуратова Г.Т., Серикова Э.Н. СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ ҮЛГЕРІМІНЕ
ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ӘСЕРІ..... 355

СТРОИТЕЛСТВО И АРХИТЕКТУРА

Азамов С.А., Удербаетов С.С. МҰЗДАТЫЛҒАН ӨЗДІГІНЕН НЫҒЫЗДАЛАТЫН
БЕТОННЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ-МЕХАНИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ 360

СЕЛСКО СТОПАНСТВО**Механизация на селското стопанство**

Гумаров Д.Ж. СҮТ ЕСЕПТЕУІШ-ТАСЫМАЛДАҒЫШЫНДАҒЫ ӨЛШЕУІШ
КАМЕРАСЫНЫҢ ТОЛУ УАҚЫТЫНЫҢ ЕСЕБІ 366

СЪВРЕМЕННИТЕ ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ**Компьютерно инженерство**

Baymbet M.B., Kemelbekova Zh.S., Yesenkulova Z. DEVELOPMENT OF AN
AUTOMATED CYBER SECURITY SYSTEM FOR AN OIL REFINERY 370

Abdrakhmanova R.P., Yesenkulova Z., Zhukabaeva T. IDENTIFICATION OF
INFORMATION SECURITY VIOLATIONS ACCORDING TO MONITORING DATA OF
INFORMATION AND TELECOMMUNICATION NETWORKS 373

Канапьянов М. Б. ПРОБЛЕМЫ ПРЕДШЕСТВУЮЩИЕ ВНЕДРЕНИЕ АКТИВНОГО
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕЙРОСЕТЕЙ В РАБОЧИХ ПРОЦЕССАХ 376

ТЕХНИЧЕСКИ НАУКИ**Роботика**

Спатай С. Ж. МЕКТЕПТІҢ ИНФОРМАТИКА КУРСЫНДА АУДИОВИЗУАЛДЫ
ҚҰРАЛДАР ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖОБА ЖҰМЫСЫН
ҰЙЫМДАСТЫРУ 381

Автоматизирани системи за управление в производството

Тұрымова Р.А. КЛАССИФИКАЦИЯ РАДИОСИГНАЛОВ PSK И QAM НА ОСНОВЕ
ГЛУБОКИХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ 384

Транспорт

Гумаров Д.Ж., Айтуғанов М.М. МОТОРДЫҢ ТИІМДІ ЖҰМЫСЫН

САПАТТАЙТЫН КӨРСЕТКІШТЕР 394

Гумаров Д.Ж. ПОКАЗАТЕЛИ ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ РАБОЧИЙ ЦИКЛ ДВИГАТЕЛЯ

..... 397

CONTENTS.....401

305655	*305718*	*305721*
305682	*305735*	*305734*
305508	*305570*	*305740*
305548	*305690*	*305741*
305550	*305693*	*305749*
305653	*305697*	*305750*
305759	*305700*	*305751*
305760	*305715*	*305752*
305761	*305716*	*305753*
305762	*305717*	*305754*
305763	*305739*	*305756*
305711	*305758*	*305769*
305615	*305727*	*305666*
305765	*304511*	*305494*
305681	*305538*	*305611*
305707	*305544*	*305714*
305764	*305563*	*305726*
305770	*305568*	*305515*
305555	*305575*	*305540*
305683	*305576*	*305698*
305657	*305617*	*305513*
305567	*305636*	*305709*
305623	*305643*	*305724*
305610	*305660*	*305725*
305688	*305661*	
305686	*305675*	
305659	*305676*	
305701	*305677*	
305511	*305692*	
305689	*305694*	
305691	*305695*	